

GEOGRAFSKI VESTNIK

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE
DE LJUBLJANA

V-VI. LETNIK
V^e-VIe ANNÉE

1929 - 1930

ŠT. 1-4
Nos 1-4

VSEBINA — TABLE DES MATIÈRES:

Melik, dr. Anton (Ljubljana): Bohinjski ledenik (z 1 karto v prilogi). — Le glacier diluvial de Bohinj (avec une carte hors texte) . . .	1
Rakovec, dr. Ivan (Ljubljana): K razvoju osamelcev in hidrografskega omrežja med Savo in Kamniško Bistrico. — Zur Entwicklungsgeschichte der Inselberge und der hydrographischen Verhältnisse zwischen der Sava und der Kamniška Bistrica	40
Reya, dr. Oskar (Ljubljana): Letni tok padavin na Slovenskem (z 1 karto). — Der jährliche Gang der Niederschläge im slovenischen Gebiet (mit einer Karte)	53
Tomazič, Gabriel (Ljubljana): Donos k spoznavanju razprostranjenosti rastlin na Slovenskem. — Beiträge zur Kenntnis der Pflanzenverbreitung in Slovenien	63
Rus, dr. Jože (Ljubljana): Triglav. III. Valvasor v razmerju do triglavske gorske pokrajine. — Triglav. III. Valvasor und die Gebirgslandschaft des Triglav	73
Baš, Franjo (Maribor): Protestanti v Prekmurju (z 1 karto). — Die Verbreitung der Protestanten im Prekmurje (mit einer Karte) . . .	78
Melik, dr. Anton (Ljubljana): Razvoj Ljubljane (z 1 karto v tekstu in 1 karto v prilogi). — Développement de Ljubljana (avec une carte dans le texte et une carte hors texte)	93
Zwitter, dr. Fran (Ljubljana): Razvoj ljubljanskega teritorija. — Le développement du territoire de la ville de Ljubljana	138
Ilešič, Svetozar (Ljubljana): Prvotna kmetijska naselja v območju Velike Ljubljane. — Les habitats ruraux primaires sur le territoire de la Grande Ljubljana	154
Kos, dr. Milko (Ljubljana): Stari trg in sorodna krajevna imena. — Stari trg („Vieux marché“) et les noms de localité analogues	160
Manjši doneski. — Petits articles	174
Obzornik. — Chronique	184
Književnost. — Bibliographie	197

UREDNIK — RÉDACTEUR

DR. ANTON MELIK

IZDAJA IN ZALAGA GEOGRAFSKO DRUŠTVO V LJUBLJAN

GEOGRAFSKO DRUŠTVO NA UNIVERZI V LJUBLJANI.

Na 12. občnem zboru društva, dne 27. marca l. 1950. se je izvolil sledeči odbor: univ. doc. dr. Anton Melik, predsednik; prof. dr. Valter Bohinec, podpredsednik; Svetozar Plešič, tajnik; prof. dr. Roman Savnik, blagajnik; Fran Pengov, knjižničar; prof. Silvo Kranjec in ref. Rudolf Badjura, odbornika; prof. Josip Breznik, notar Matej Hafner in dr. Jože Rus, revizorji.

Društvu so poleg institucij, navedenih že v lanskem letniku, naklonili podporo v preteklem poslovnem letu: Ministrstvo prosvete 10.000 Din, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo 1000 Din in Kmetijska družba 1500 Din. Nadaljnjo podporo so nam obljubili Ministrstvo prosvete, Kr. banska uprava v Ljubljani, mestna občina ljubljanska in še nekateri gospodje ter institucije. Vsem darovalcem in podpornikom bodi izrečena tudi na tem mestu najlepša zahvala. Saj je le z njihovo pomočjo omogočeno izdajanje „Geografskega Vestnika“.

Predavanje se je vršilo v preteklem letu le eno, in sicer je predaval dne 25. jan. l. 1950. prof. Srečko Brodar iz Celja o novih najdbah v Potočki jami na Olševi.

Društvena knjižnica se je izdatno pomnožila; število knjig je narastlo od 209 na 296, število revij od 86 na 108. Za povečanje knjižnice se moramo zahvaliti predvsem g. prof. dr. Val. Rožiču, ki je daroval Geografskemu društvu večjo množino knjig. Nadalje so darovali knjige še gg. dr. Jože Rus, dr. Valter Bohinjec, prof. Bor. Ž. Milojević in profesor S. Kranjec; vsem darovalcem izreka društvo najiskrenejšo zahvalo. V oceno smo prejeli sledeče knjige: Zwitter Fr., Starejša kranjska mesta in meščanstvo (Leonova družba); Maull O., Länderkunde von Südeuropa (Buchhandlung Fr. Deuticke, Wien); Uratnik F., Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije (Cankarjeva družba); Stele Fr., Politični okraj Kamnik; Badjura R., Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem in Notranjskem; Dimnik Sl., Zemljevid Dravske banovine; Baš Fr.-Dimnik Sl., Jugoslavija, ročni šolski zemljevid. Založništva, društva in druge korporacije prosimo, da nam tudi nadalje pošiljajo novoizdane knjige iz geografskega in sorodnega področja v oceno.

„GEOGRAFSKI VESTNIK“, časopis za geografijo in sorodne vede, izhaja v Ljubljani letno v 4 zvezkih. Rokopisi, časopisi v zameno in knjige v oceno naj se pošiljajo na uredništvo v Ljubljani, Geografski institut, Univerza. Gg. avtorje prosimo, da priložijo svojim člankom kratek izveček v kakem svetovnem jeziku. Za znanstveno vsebino člankov so odgovorni gg. avtorji sami. Ponatis člankov in razprav je dovoljen le z vednostjo in dovoljenjem uredništva ter z navedbo vira. — Denarne pošiljke je poslati na račun čekovnega urada št. 13.595 (Geografsko društvo, Ljubljana).

Geografski Vestnik stane za člane 50 Din, v knjigotrški prodaji 70 Din.

GEOGRAFSKI VESTNIK

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE
DE LJUBLJANA
ČASOPIS
ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

UREDNIK — RÉDACTEUR
DR. ANTON MELIK

LETNIK V.-VI. ŠT. 1-4 — 1929-1930
ANNÉE V^e-VIe Nos 1-4 — 1929-1930

LJUBLJANA 1930

IZDAJA IN ZALAGA GEOGRAFSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI

II

42699

NATISNILI
J. BLASNIKA NASL
UNIVERZITETNA TISKARNA IN LITOGRAFIJA D. D.
V LJUBLJANI
ODGOVOREN JANEZ VEHAR

030024617

*Tretjemu kongresu
slovanskih geografov in etnografov
v Jugoslaviji
posveča
Geografsko društvo v Ljubljani
1930*

GEOGRAFSKI VESTNIK

1929-1930 / Št. 1-4

Anton Melik:

Bohinjski ledenik.

(Z 1 karto v prilogi.)

Sledovi ledene dobe v Julijskih Alpah so se ugotovili razmeroma kasno in dolgo je trajalo, preden so se dognali poglavitni obrisi diluvijalne glacijacije.¹⁾ Tudi Brücknerjeva raziskavanja, izvršena v l. 1887. in 1907., so imela le smoter, dobiti pregledne podatke o velikosti poledenitve, posebno o dolžini ter višini diluvijalnih ledenikov. Za Brücknerjem se je diluvijalna glacijacija Julijskih Alp, vsaj kar se tiče savskega porečja, proučevala samo v neznatni meri, za manjša posamezna področja in domala vedno le v zvezi z drugačnimi raziskovanji. Nihče se še ni lotil sistematičnega raziskovanja sledov, ki jih je diluvijalna ledena doba zapustila v vzhodnih Julijskih Alpah.

Morfološko proučevanje Alp je pokazalo, da se sme pripisovati učinkovanju ledenikov manjši pomen, nego se je računalo prvotno. Ostane pa nesporno dejstvo, da je v raznih ravnih predelih, kakor so na pr. Bohinj, Pokljuka in posebno Blejsko-radovljiška kotlina, kjer se je udejstvovala glacijalna in fluvio-glacijalna akumulacija, diluvijalna glacijacija prav močno vplivala na nastanek sedanjih površinskih oblik. Zato je za morfologa neizogibno potrebno, da si napravi najprej sliko o obsegu in podrobnostih poledenitve. En del slike naj poda pričujoča studija o sledovih diluvijalnih ledenikov v Blejsko-radovljiški kotlini ter v Bohinju.

Morene okrog Blejskega jezera. Dosedanji raziskovalci popisujejo morenske nasipe, ki se vlečejo na V in SV v loku okrog vzhodnega dela Blejskega jezera. Najnižji od njih je že na notranjem pobočju jezerske kotanje in je moral biti v dobi prve postglacijalne faze še pod jezersko gladino.²⁾ Pričenja tik severno

¹⁾ O zgodovini glacijološkega proučevanja Julijskih Alp poroča E. Brückner v delu: Penck-Brückner, Die Alpen im Eiszeitalter, str. 1045.

²⁾ Ivan Rakovec, Postglacialne terase Blejskega jezera v zvezi z njegovo morfogenezo. Geografski Vestnik IV. Ljubljana 1928, str. 21.

od ceste Lesce-Bled v bližini Rusove trgovine in se vleče v prav izrazitem nasipu zadaj za vrtovi vil SV-no od Parkhotela. Staro domače ime za to vzpetino je Tine brda.³⁾ Za njo se širi široka terasa, ki se nadaljuje proti zapadu; na njej stoji hotel Jekler in del vasi pri cerkvi. Zelo je verjetno, da se je tudi morenski nasip Tine brda nadaljeval na njenem spodnjem robu proti Gradu.

Morenski nasip Tine brda pomeni zadnjo fazo würmske glaciacije; višje gor ob jezeru se niso našle čelne morene in prav tako tudi ne v dolini Bohinjske Save okrog Bohinjske Bele.

Prvo starejšo fazo würmskega ledeniškega stanja predstavlja morena, ki jo je najboljše imenovati po Pecovci, kôpi pri posestvu Vovk, sestoječi iz žive skale, ki moli za spoznanje iz morenskega nasipa. Tu imamo opravka z dvema fazama, zakaj morena sestoji iz dveh vzporednih nasipov, ki potekata prav blizu skupaj.⁴⁾ Najboljše sta razvita in ohranjena od hotela Beograd (ob cesti Lesce-Bled) do blejskega pokopališča. Ta dva nasipa predstavljata najvišji okvir jezerski kotanji in tvorita razvodje med njo in Rečico. Do tega okvira je segalo Blejsko jezero v svojem najvišjem vodnem stanju, kakor je ugotovil dr. Ivan Rakovec.⁵⁾ Pri pokopališču je vnanji morenski nasip deloma odstranjen, v vasi Grad pa precej zabrisan, vendar se na cesti Grad-Zasip še dobro pozna v klancu pri Sekovaniču. Tu se je tedaj naslanjal na skalni grič Bledec in posredno na hrib Grad. V vsem opisanem sektorju sta morenska nasipa pokrajinsko dovolj markantna — označujejo ju kot Brda — in nudita lep pogled na pokrajino na obe strani; zato je razumljivo, da so na njih domala v vsem obsegu vile.

Od hotela Beograd, odnosno od ceste Bled-Lesce do Straže se vidi samo en nasip; na njem se je naselil glavni del vasi Zagorice. V bližini Straže je v nasipu širša vrzel, v višini 495 m; tu pričenja namreč Dindol, suha struga prvotnega jezerskega odtoka, ki drži v dobro vidnem poteku na vzhodni strani Straže proti Ribenski gori (Strgavniku).

Onstran navedenih dveh nasipov se širi ravnica, ki ni nikjer nagnjena proti jezeru, znamenje, da ni participirala na jezerskem hidrografskem sistemu. Pač pa teče po njej Rečica, o ka-

³⁾ Po nekdanjem posestniku kmetu Tini.

⁴⁾ Prim. Jos. Wentzel, Ein Beitrag zur Bildungsgeschichte des Thales der Neumarkter Feistritz. Jahresber. Oberrealschule in Laibach 1900/01, p. 5; O. Ampferer, Über die Saveterrassen in Oberkrain. Jahrb. geol. R. A. Wien 1917, str. 416; Rakovec, Postglacialne terase, str. 13.

⁵⁾ Rakovec, o. c. p. 18.

teri Wentzel pravilno naglaša, da ji je blejska morena zapirala pot proti jezeru.⁶⁾ Morenska nasipa Pecovških Brd sta tedaj določila višino jezera v prvi postglacijalni dobi, saj sta stvorila pregrajo od Gradu do Straže in v njej je prvo vrzel napravil šele prvotni jezerski odtok tik za Stražo.

Enako vidna sta dva vzporedna morenska nasipa onstran Rečice, SV od jezera. Tudi ta dva se vlečeta v lepem loku, ki ponavlja ločni zavoj Pecovških Brd. Pričenjata šele tik vzhodno od Gmajne za cesto Bled-Zasip, ali slediti jima moremo v bližino ceste Lesce-Bled. Prvi, to je notranji nasip, ki mu pravi prebivalstvo *Reber*, je najvišji in najširši od vseh blejskih moren; na notranjo stran je položen, na vnanjo pa povečini precej bolj strm. Vleče se neprekinjeno domala v vsem delu; šele v bližini ceste Lesce-Bled se zniža in hkrati se pojavijo v njem presledki. Drugi, to je vnanji nasip se v pričetku pri Gmajni naslanja docela na notranjega, potem pa se brž odmakne od njega in se vleče v slični obliki in višini prav tako neprekinjeno vzporedno z njim. V južnem delu razpade nekoliko poprej nego notranji nasip na niz podolgovatih slemen in kôp, ki so med njimi večji presledki. Še ti pa nehajo precej pred imenovano cesto. Južno-vzhodno odtod imamo po ravnini tja v bližino Save in spodnje Rečice množico kratkih slemenskih nasipov smeri Z-V in raztresenih kôp, ki se v njih ne da konstatirati nikaka smer razporeditve. V golicah se jim vidi morenska sestavina. Med njimi, že na južnem robu, stoji nekoliko večji griček (kota 512 m avstr. spec. karte), ki kaže na severovzhodni strani skalno pobočje, napravljajoče vtis žive skale. Pridružujem se popolnoma Rakovečevi domnevi, da imamo tu opravka z živoskalno osnovo.⁷⁾ Sličen vtis napravlja griček tik zraven na vzhodu.

Vidi se, da je *Reber* v vsej dolžini vplivala na smer Rečice, ker teče vodica ves čas vzporedno z njo in zavije v južnem sektorju z njo vred proti jugu. Tu pa se Rečica nenadoma obrne proti vzhodu; predrila je morenski nasip in teče skoro po najkrajši poti v Savo; cesta z Lesèc na Bled je porabila njeno grapo za svojo traso. Južno od Rečičinega kolena se morenski nasip *Rebri* nadaljuje še nekaj časa, a je zelo nizek, postaja brž neznatnejši ter kmalu izgine med njivami. Morda ga je v južnem delu porušil stari odtok Blejskega jezera, katerega terase pričenjajo nedaleč na JZ.

Morenski nasipi pri Bodeščah in Ribnem. Razen opisanih, že doslej znanih morenskih nasipov okrog Blejske jezerske ko-

⁶⁾ Wentzel, o. c. p. 6.

⁷⁾ Rakovec, o. c. p. 15.

tanje so ohranjene morene tudi pri Ribnem in Bodeščah. Njih popis se najboljše razvrsti, ako pričnemo na južnem koncu. Tu imamo na planoti, razprostranjeni v isti višini kot Blejsko polje, v obliki polotoka med Bohinjsko in Dolinsko Savo, dva vzporedna morenska nasipa. Oba pričenjata takoj na južnem robu planote, tik nad debrijo Bohinjske Save, ki ima tu najožji del svoje doline, pač ker je živa skala, tvoreča osnovo planoti, pomenila premočno oviro eroziji. Notranji nasip pričinja tik vzhodno za zaselkom Na Pečeh (Skale na avstr. spec. karti) in se vleče proti S vzhodno od Bodešč; tu zavije proti SZ ter postane še višji in širši. V vsem obsegu je popolnoma izrazit in kaže v golicah morensko sestavino z mnogimi oraženci, obilno ledeniško kašo in razmeroma malo debelejših skal. Vnanji nasip prične pravtako tik na južnem robu planote, vzhodno od Peči (kota 489 m na avstr. spec. karti) in se vleče kot lep slemenski nasip proti S. Tik na njegovi vzhodni strani pričinja strmo pobočje, pripadajoče grapi Dolinske Save. Savska erozija je nekoliko bolj proti S izpodjedla morenski nasip in ga južnovzhodno od Bodešč že popolnoma odstranila. VSV-no od Bodešč se nasip pojavi znova, že v smeri JV-SZ, in se potem s krajšimi presledki vleče tja do kote 501 m (avstr. spec. karte), vzporedno z notranjim nasipom. Dobro se vidi, da je vnanji nasip vplival na ustalitev toka Dolinske Save v dobi, ko še ni imela izžlebljene svoje globoke struge, zakaj pobočje gornje savske terase prehaja ravno v morenski nasip, ki je očitno v prvi postglacijalni dobi tvoril mejo savski vodi.

Legi bodeških morenskih nasipov kaže, da ju je naložil bohinjski ledenik in sicer poseben njegov jezik, ki je prihajal po glavni dolini Bohinjske Save navzdol. Bohinjski ledenik se je moral tedaj v zadnjih fazah würmske glacijacije cepiti na blejski in bodeški jezik, ki ju je ločila Straža z Dobro goro.

Nadaljevanje bodeških moren imamo tudi na južni strani Bohinjske Save. Tam se je ohranila ozka terasa nasproti Pečem, predstavljajoča nadaljevanje Bodeške planote (na avstr. spec. karti je označena okrog kote 497 m; domačini ji pravijo Na Kamniku). Na površini, ki pomeni tedaj würmsko ravnino, se vidijo „groblje“, morenske kôpe in nasipi. Prav določno sta na njej ohranjena dva vzporedna nasipa. Notranji gre povprek čez teraso od pobočja savske debri do vznožja Jelovice; ob njem se obrne proti Z in se da dobro zasledovati ob pobočju proti Z v gozdnem zemljišču. Ne more biti dvoma, da je moreno naložil bohinjski ledenik; vrh tega priča smer, da je samo nadaljevanje notranjega bodeškega nasipa. — Vnanji nasip je ohranjen samo

v krajšem južnem oddelku v bližini Jelovičinega vznožja; severni del je že porušila erozija malega dotoka Bohinjske Save. Jasno je, da pomeni nadaljevanje vnanjega bodeškega morenskega nasipa.

Bodeška morenska nasipa končujeta na SZ ob suhi dolinski globeli, ki poteka v smeri Z-V tik južno od vasi Koritno. Pravzaprav zavije notranji nasip že malo poprej proti Z in potem JZ, tedaj v smeri proti Ribnemu, a brž neha v znižujočem se terenu. Vnanji nasip neha ob imenovani suhi dolini. Vmes med njima se pojavi samostojen tretji nasip, ki se vleče v izraziti slemenski obliki do suhe doline, se ob njej prekine, a se onstran nadaljuje v isti smeri.

Koritenska suha dolina prereže oba morenska nasipa; njen severni breg je bolj strm, tako da je označen tudi v avstr. spec. karti. Po njej je morala nekdam teči voda v Dolinsko Savo. Katera voda je bila to, je težko reči. Od notranjega morenskega nasipa dalje proti JZ ni videti nadaljevanja suhe doline, kar pa ni čudno, zakaj tu pričenja položno pobočje široke globeli, ki se pri Ribnem v njej razvije grapa malega potočka Ribnjeka, tekočega v Boh. Savo. Pač pa se vleče proga nižje površine proti Z (Južno od kote 485 m avstr. spec. karte) tja do Selskega Brežnika, okrog katerega se vidi nadaljevanje Dindola, starega odtoka Blejskega jezera. Vendar ta globel nima značaja suhe doline, marveč kaže le njena severna stran položno teraso. Koritenska suha dolina bi mogla biti tedaj spodnji del Dindola; Direktna kontinuiteta pa se ne da več dokazati. Da bi bila nekdanja struga Bohinjske Save, je manj verjetno.

Na severni strani koritenske suhe doline je ohranjeno samo nadaljevanje notranjega bodeškega morenskega nasipa, ki kaže zavoj proti ZSZ; sredi polja se zniža in končno neha v bližini ceste Zagorice-Ribno.

S katerimi od blejskih moren naj se časovno vzporedita bodeška nasipa, se ne da popolnoma zanesljivo ugotoviti. Zakaj nadaljnji nasipi manjkajo. Verjetno pa je, da se vjemajo s fazo dvojnega nasipa Rebri. Zdi se, da je notranje nasipe uničila erozija tekočih voda, pred vsem Bohinjske Save, pa tudi Ribnjeka in Dindola. Na to kažejo slabi ostanki morenskih nasipov, ki so ohranjeni zapadno od notranjega bodeškega loka. Severnozapadno od Ribnega sta ohranjena na ravnini dva vzporedna, a kratka in nizka slemenska nasipa, ki se vlečeta v smeri SZ-JV. Južno in zapadno od Bodešč imamo prav tako dva kratka kosa morenskega nasipa.

Zapadno od Dindola sta ohranjena konca dveh morenskih nasipov; prvi se naslanja na Dobro goro in se vleče odtod najprej v severni smeri, potem pa zavija proti SV. Drugi se naslanja na vzhodno pobočje Straže in zavije potem proti SV in končno proti V. Vidi se, da je nasip vplival na tok Dindola, — ta pa ga je prodrl in odstranil nadaljevanje obeh nasipov. Oblika, v kakršni se naslanjata moreni na hrib, priča, da ju je naložil glavni bohinjski ledenik.

Dindol predstavlja spočetka, v Želečah, ožjo, a v srednjem delu zelo široko strugo, ki pa se v njej še pozna stržen nekdanjega vodnega toka. Tu je mogla voda vrezati celo dve, tri obrežne terase. V spodnjem delu, ob Dobri gori in Selskem Brežniku, je struga zopet zelo ozka; v njej je končno razvita recentna struga, ki teče po nji mala vodica SZ ob Ribenski gori (Strgavniku) proti Bohinjski Savi.

Morene pri Rečici. Imamo končno še morene tretjega jezika bohinjskega ledenika, in sicer pri vasi Rečica. Tudi tu se vlečeta dva vzporedna morenska nasipa blizu skupaj in naložil ju je nedvomno odcepek bohinjskega ledenika, ki je segal čez zapadni konec jezerske kotanje v manjšem jeziku proti Rečici. Prvi, to je notranji nasip se opazi najdoločneje pri Mulejevi žagi, tamkaj, kjer gre prva cesta severno od blejske postaje čez železniško progo. Cesta sama je zgrajena na vrhu morenskega nasipa, ki je naložen povprek čez dolinko in ga je morala tudi železniška proga prerezati. Na zapadni strani se naslanja morena ob grič Bala, ki pa kaže v vzhodnem pobočju razgaljeno živo skalo; nadaljevanje morenskega nasipa je šele na južnem delu, posebno pa v južnem podaljšku griča, kjer se vleče morena ob vznožju hriba vzporedno z železniško progo. Na vzhodni strani železniške proge zavije morenski nasip proti JV; lesno skladišče Mulejeve žage stoji na njem. Potem se naslanja na južno pobočje osamljenega griča Prdanca (med Rečico, železnico in glavno cesto na blejsko postajo).

Vnanji nasip se vleče vzporedno z opisanim. Opazi se najprej v zapadnem delu malega grička Bale, se razvije tu v prav izrazit morenski nasip, ki se spušča na severnem pobočju navzdol proti SV. Tu je pri novi Cundričevi hiši odprta gramozna jama v moreni ter jo razgaljuje na široko in kaže posebno mnogo porfirskega drobirja. Cundričeva hiša sama stoji na moreni. — V smeri proti SV se morenski nasip zniža; v neznatni obliki gre čez železniško progo, tu pa postane večji, zavije proti JV severno od Mulejeve žage in se v izrazitem slemenu naslanja na hrib Prdanco. Vidi se tudi vrhu hriba v precejšnji debelini,

z velikimi skalami sredi ledeniške gline. Vzhodno od Prdance se vleče v smeri od SZ proti JV morenski nasip, ki pa ne kaže tako izrazite slemenske oblike.

Tudi ta dva vzporedna morenska loka sta delo bohinjskega ledenika iz zadnjih faz würmske glaciacije, in sicer njenega posebnega rečiškega jezika, ki je bil potemtakem od vseh treh najmanjši, kar je povsem v skladu z orografskim reliefom.

Rečiška ali Mulejeva morenska nasipa nam nudita genetično razlago za bifurkacijo Rečice, ki jo je popisal Rakovec.⁸⁾ Morena je stvorila pregrajo za najbližji odtok proti jezerski kotanji. Zato je ostala na razpolago le pot proti vzhodu in dalje med tretjim ter četrtem blejskim morenskim nasipom. Mnogi momenti pričajo vrh tega, da se je razvilo zadaj za Mulejevim vnanjim nasipom jezero, katerega zadnji ostanek je današnje močvirje ob železniški progi. Pa o tem še pozneje.

Zdi se, da bi se Mulejeve morene mogle spraviti v zvezo z nasipoma Pecovških Brd. Pri graščini Grimšice imamo namreč pravokotno na vzhodno pobočje Rečiškega Brda, t. j. hriba z rečiško cerkvijo (točka 558 a. sp. k.), naslonjen morenski nasip, ki se vleče le na kratko razdaljo proti vzhodu, potem pa izgine v močvirni ravnini. Zdi se, da je nadaljevanje Rebri. Pri blejski ubožnici na Gmajni (zapadno od kote 506 m a. spec. k.) imamo širšo, a nizko kopo, ki služi za gramozno jamo. Ta pa ni morena, marveč ima sortirani in sedimentirani fluvio-glacialni material z oraženci, deloma celo sprijet; največ je proda in debelejšega peska, a s plastmi mivke. V slojih se menjava vodoravna s poševno stratifikacijo, plasti kažejo nagnjenost proti SZ, tu bolj, tam manj. Da je ravnica, ki je še danes zelo močvirna, imela svojo jezersko fazo, ne more biti dvoma.

Morenski nasipi pri Lancovem. Za nadaljnji studij würmske glaciacije je najprikladnejše izhodišče planota pri Lancovem in Brdih na severnovzhodnem vznožju Jelovice. Brückner je pri Pustem gradu, Lancovem, Voščah in Brdih označil čelne morene savskega ledenika, ki pomenijo največjo fazo würmske poledenitve⁹⁾ in Ampferer mu pritrjuje.¹⁰⁾ Podrobno morenskih nasipov povečini nista označila. Okrog Lancovega imamo naslednjo situacijo.

Prav nad spodnjim tokom Bohinjske Save imamo na južni strani še majhen pas würmske ravnine. Na njej se vzdiguje prvi morenski nasip, ki se na Z naslanja na pobočje Jelovice, potem

⁸⁾ Rakovec, o. c. str. 26.

⁹⁾ Penck-Brückner, Die Alpen, str. 1048.

¹⁰⁾ Ampferer, Über die Saveterrassen, str. 427.

pa se vleče proti VSV ter neha nad savsko debrijo tik severno-zapadno od vasi Selce (kota 507 avstr. spec. karte). Tik zraven na J se vleče vzporedno drugi nasip v približno enaki dolžini, vendar s to razliko, da sta v srednjem delu v njem razviti dve vzporedni morenski slemenii in da se v vzhodnem delu zavije proti JV ter se polagoma močno razširi, tvoreč zgoraj malo ravnico, ki stoji na njej lancovska cerkev z mežnarijo (kota 514 avstr. spec. karte). Pri vasi Lancovo je nadaljevanje prekinila erozija.

Južno od lancovskega morenskega nasipa imamo na Brdski planoti več vzporednih nasipov. Najlepše se vidijo pri vasi Brda (kota 599 m avstr. spec. karte in južno odtod), kjer so ohranjeni trije izraziti vzporedni nasipi, a vmes se vidita mestoma še dva manjša. Pričenjajo nad grapo, ki poteka tik JZ-no pod vasmi Brda, Vošče in Kolnica proti JV, in se vlečejo spočetka v smeri Z-V, a zavijejo brž proti JV, vedno vzporedno med seboj. Nekako na črti Lancovo-Kolnica se močno znižajo in polagoma toliko oslabijo, da se njihovemu nadaljevanju ne da več slediti. Tudi talne morene je tu malo; valoviti površini Brdske terase se povsod v globljih zarezah vidi konglomeratna osnova. To je del one diluvijalne terase, ki jo je Ed. Brückner uvrstil kot visoko teraso (Hochterrasse),¹¹⁾ to je kot učinek predzadnje poledenitve. Kakor drugod na istem terasnem nivoju se vidijo tudi tu precej številne kraške vrtače. Med njimi so tu in tam položni hrbti in kope, kjer pa se spričo pomanjkanja golic ne da ugotoviti, ali je le valovita površina terase ali so zadnji morenski sledovi.

Vzhodno od Lancovega se vleče vzporedno s Savo suha dolina lancovska, ki jo popisuje Rakovec.¹²⁾ Z njo so brdski morenski nasipi prekinjeni in na njeni vzhodni strani se nadaljuje samo lancovski nasip. To je dolgi hrbet s koto 548 m (avstr. spec. karte) in Pustim gradom. Tako ga vsaj pojmuje Ampferer, ki samo ta nasip navaja posebej in ki se mu zdi „der schönste und stattlichste Wall“ ter pravi: „Der Wall selbst besteht aus einer Mischung von Block- und Grundmoräne und liegt auf Nagelfluh.“¹³⁾ Brückner govori manj določno in sicer samo o nasipu pri vasi Lancovo. Navajam to, ker se ne morem pridružiti naziranju, da je pustograjski hrbet ves iz morene. Morenskega gradiva je na njem videti zelo malo. Pač pa se vidi na več mestih

¹¹⁾ Penck-Brückner, Die Alpen... skica str. 1052.

¹²⁾ Ivan Rakovec, Doneski k geomorfologiji Ljubljanske kotline, Ljubljana 1927, str. 1052. Pripomnim naj, da imamo slično dolino tudi zapadneje mimo Brd, Vošč in Kolnice.

¹³⁾ Ampferer, Über die Saveterrassen str. 427.

v hrbtu živa skala, zdi se, da tudi terciarna. Predvsem naj opozorim, da sem videl v severnozapadnem pobočju pod koto 548 m živo apniško skalno; še važnejše je, da se vidi apnik tudi na južnem pobočju tik pod vrhom z razvalinami Pustega gradu (586 m). Res pa je, da se vidijo na površini porfirski balvani, kakor sta konstatirala že Morlot in Diener in kar navaja po njih E. Brückner.¹⁴⁾ Izključeno je tedaj, da bi bil pustograjski hrbet v celoti morenski nasip, marveč more biti to samo deloma. S to rezervo sem ga načrtal v karto ter ga prepustil še nadaljnjemu raziskovanju.

Južno od Pustega gradu preide hrbet v valovito ravan višine 540 m (na S) do 520 m (na J); predstavlja nadaljevanje Brdske ravnine, ki je po Brücknerju „visoka terasa“. Sestoji iz konglomeratne osnove, ki je prekrita z obilno rjavo prstjo;¹⁵⁾ v površino so izdolbljene mnogoštevilne vrtače. Izven dvoma je, da je bila vsa terasa še pod ledenikom, zakaj v vsem obsegu so po njej raztreseni porfirski balvani. Treba je pri tem naglasiti, da se lancovske morene odlikujejo po veliki množini porfirskih skal. Razumljivo; zakaj severno pobočje Jelovice V od Kupljenika, osobito Tolsti vrh (885 m), sestoji iz porfirja. Porfirski bloki se vidijo prav do južnega konca terase, še do skrajnih raztresenih hiš Zgornje Lipnice (pri koti 521 m avstr. spec. karte), to je skoro do široke globeli, ki drži od Kamne gorice proti S do pobočij savske dolinske grape. Drugačnega morenskega gradiva tu nisem mogel konstatirati; vidita se sicer dva široka, a zelo nizka hrbta, ki se vlečeta vzporedno v smeri Z-V, toda nikjer se ni mogla dognati morenska vsebina spričo pomanjkanja golic, pač pa se vidi v osnovi konglomerat. Vsekakor pa je s porfirskimi balvani ugotovljeno, da je savski ledenik tu dosegel svoj največji obseg in segal v bližino Kamne gorice, tedaj nekoliko dlje, nego ga je načrtal E. Brückner.¹⁶⁾

Morene v okolici Radovljice. Na ravnini okrog Radovljice je ohranjenih zelo malo morenskih nasipov. Tik severno od mesta se vleče izrazito morensko sleme v smeri od S proti J, v srednjem delu zelo široko. Prijaznemu osamljenemu gričku pravijo *O b l a g o r i c a*. V Radovljici sami ni videti sledov morenskega nasipa, pač pa imamo SSZ-no od Oble gorice majhno in kratko morensko sleme v smeri SSZ-JJV; označujejo ga kot *Ž g a n j a r j e v* (poprej Volčev) hrib. Na avstr. spec. karti se

¹⁴⁾ Penck-Brückner, Die Alpen, str. 1048.

¹⁵⁾ Brücknerjeva karta v delu Penck-Brückner, Die Alpen, str. 1052 ima to teraso označeno kot „Grundgestein“, kar je napačno.

¹⁶⁾ Penck-Brückner, o. c. str. 1052.

oba grička označujeta nekako zapadno od znamenja s koto 495. Še dalje proti SSZ se vidi v zemljišču prav neznatna vzpetina, ki se vleče s presledki blizu do Lesec.

Vzhodno od Radovljice navaja E. Brückner morenski nasip tik V-no od križa ob državni cesti in pravi, da se ta nasip nadaljuje proti S v Ledevnici („Leteunca, 557 m, SV-no od Vrbenj).¹⁷⁾ Ampferer je označil Brücknerjev popis kot pravilen.¹⁸⁾

Naznačene morene pri znamenju V-no od Radovljice tvorijo nekoliko širši pas. V njem se razlikujejo trije vzporedni nasipi, ki pa niso posebno izraziti, marveč le nizki in se mestoma razpustijo v niz podolgovatih kop. V enako malo učinkoviti obliki se vlečejo proti J ter zavijajo v bližini južnega roba ravnine, ki so naloženi na njej, bolj proti JZ. Južni odsek terase napravi seveda konec tudi morenam. — Severno od državne ceste postane srednji nasip, ki je v vsem predelu najizrazitejši, višji in bolj strm, stranska dva pa slabša. Malo severneje postanejo vsi trije nasipi, ki kažejo tu že zavoj proti SSZ, bolj enaki, dokler nekako na črti Radovljica-Vrbenje nenadoma ne prenehajo, tako da se v smeri nadaljevanja širi le ravan. Jasno pa je, da ta trojni morenski nasip ne more pomeniti nadaljevanja morene na Ledevnici.

Zapadno ob opisanem morenskem pasu je visoka terasa, potekajoča vzporedno ob moreni; o njej bo kesneje še govor. V bližini državne ceste se pod njeno ježo razvije suha globel grape, ki po njej le ob času velikega deževja teče voda v Savo. To grapo imenujejo Š m i d o l. Morenske nasipe za njim naj imenujem šmidolske.

Glede Ledevnice navaja Brückner samo, da pokriva morensko gradivo njene višine (kota 557 avstr. spec. karte, SV od Vrbenj).¹⁹⁾ F. Seidl na svoji geološki karti Kamniških planin te morene ni vrisal.²⁰⁾ Ledevnico res pokriva morensko gradivo. Morenski nasip se najboljšje vidi vrhu hrbta severno od kote 557 m — mestoma se razločita dva vzporedna nasipa —; tudi kosi porfirja so primešani morenskemu drobirju. Toda podrobno raziskovanje, kako poteka morenski nasip, je zelo oteženo z gostim gozdom, ki pokriva hrib. Vsekakor pa se opaža morensko gradivo tudi v severnem delu Ledevnice in na jugu še nad Vrbenjim; nisem pa mogel najti morenskih znakov v vasi Gorica in južno odtod. Pri Gorici prične hrib prehajati v teraso, ki se

¹⁷⁾ Penck-Brückner, o. c. str. 1048.

¹⁸⁾ Ampferer, o. c. str. 427.

¹⁹⁾ Penck-Brückner, o. c. p. 1048.

²⁰⁾ F. Seidl, Kamniške ali Savinjske Alpe, geološka karta v prilogi.

vleče tja proti Savi. Brücknerjeva skica²¹ jo označuje kot visoko teraso, toda iz konglomerata sestoji samo v južnozpadnem in južnem delu, v vzhodnem delu pa se javlja miocen (glina in lapor), kakor pravilno označuje Seidl na svoji geološki karti. Vendar je tudi v tem pogledu potrebna majhna omejitev; Ledevnica, ki jo ima imenovana geološka karta vso označeno kot miocensko, sestoji pri Vrbnjem iz diluvijalnega konglomerata in drugod se ponekod, na pr. v vzhodnem delu (nasproti Dvorski vasi) vidi konglomeratna terasa, ki ima za osnovo miocen.

Vzporedno z Ledevnico teče na zapadni strani potok Zgoša. Zapadno odtod se širi sama ravnina würmskega nivoja. Edino na J imamo med cesto, Savo in Spodnjo Zgošo majhen kos višje konglomeratne terase, ki jo Brücknerjeva skica označuje kot visoko teraso,²²) Ampfererjev geološkomorfološki profil kot moreno („kota 515 m“).²³) Ta terasa, ki ji pravijo *Bratranica*, ima res v severnem delu slabo izraženo sleme v smeri S-J, ki bi moglo biti morena. Toda vsebina se ne da videti nikjer, ostali del terase pa je gotovo konglomerat, kakor se vidi na severnem pobočju, tik nad cesto. Morena na Bratranici bi bila nadaljevanje ledevniške.

Vsekakor pa imamo pri Šmidolu in na Ledevnici dva različna, vzporedna pasova morenskih nasipov; njih nadaljevanje je onstran Save pri Lancovem in Brdih.

Morene pri Hrašah in Rodnah. Obe skupini navaja E. Brückner. Morene pri Hrašah predstavljajo velik kompleks, nekako med Hlebcami, Hrašami, Studenčicami in državno cesto Zapuže-Žirovnica. V južnem sektorju se dobro ločita dva oddelka. Zapadni oddelek predstavlja samostojen, zelo širok in visok nasip s strmim zapadnim in položnim vzhodnim pobočjem. Vleče se v smeri SZ-JV. Prav tako kot končuje odsekano pri Hrašah, pričinja nenadoma iz ravnine na JV. Severnovzhodno odtod se onstran širše dolinske globeli, posejane z morenskimi kopami brez reda, vleče drug morenski pas v vzporedni smeri, pričenjajoč v severnem delu vasi Hlebce. V njem se dado v glavnem razlikovati trije več ali manj vzporedni morenski nasipi, toda združeni s stranskimi kopami in slemenami. Prebivalstvo jim pravi tudi tu Brda. Proti S se slemenski značaj morene močno predrugači; v nasipih postajajo presledki številnejši in tudi smer se nekoliko spreminja. Posebno je značilno, da imamo na S namesto morenskih slemen vedno več kop in severno od ceste Hraše-Rodne

²¹) Penck-Brückner, o. c. str. 1052.

²²) Penck-Brückner, o. c. str. 1052.

²³) Ampferer, o. c. str. 428, drugi profil zgoraj.

prevladajo kope popolnoma. V njihovi razporeditvi pa se ne morejo konstatirati posebni nizi, niti sploh kak sistem. Kope so tudi po velikosti različne med seboj. Hraško-hlebške morene sestojijo povsod iz gradiva talne morene, osobito mnogo je tu ledeniške kaše; debelejših blokov je malo, vidijo pa se povsod raztreseni na površini.

Tik vzhodno od Hlebc sta na ravnini še neznatna ostanka dveh vzporednih morenskih nasipov.

Morena pri Rodnah predstavlja zelo izrazit morenski nasip, visok, toda kratek. Vleče se na ravnini južno od vasi Rodne v smeri SZ-JV in je povsem enoten. Pač pa imamo vzporedno z njim na južni strani še manjši in krajši slemenski nasip.

Na vznožju Peči med Žirovnico in Begunjami nisem našel morenskega gradiva. Morda se še najde in je le prekrito z gruščem, ki se je v obilni množini nasul navzdol z izredno strmih skalnih pobočij Peči, tvoreč sestavino teras na njihovem vznožju. Široka terasa 568 m tik S nad Breznico kaže na pr. sam zelo poševno sedimentiran grušč z debelimi skalnimi bloki. Enako sestavino kaže terasa 566 m med Smokučem in Doslovčami.

V ravnini SZ od ceste Studenčice - Rodne do Žirovnice in Brega ni morenskih nasipov; tudi raztresenih nizkih, okroglih, eliptičnih morenskih kop, o katerih govori Brückner,²⁴⁾ je kaj malo videti. Morenskemu nasipu sta podobna le dva neznatna vzporedna hrbta severno od Studenčic, v smeri SZ-JV, kot podaljšek hlebških moren. Ali vprašanje je, če nista le preostanek erozijskega delovanja. — Nekoliko močnejši je nasip v Vrbi, ki stoji cerkev na njem in se vleče v smeri SZ-JV vzporedno z robom tamkajšnje terase.

Morene pri Zasipu ter Podhomu. Zapadno od Save, v severnem delu Blejske kotline, imamo najvidnejše morenske nasipe na severnem robu. Ob cesti Bled-Zasip se dvigajo tik južno od Zasipa dolge, precej visoke kope ter kratki hrbti, ki očitno kažejo razvrstitev v nize in sicer v glavnem v smeri Z-V. Prvi niz kop se vleče proti zaselku Mužje, ki stoji še na njem; nad ostalo ravnino se vzdigne tako odrezano, da napravlja mestoma vtis terase. Kope in hrbti drugega niza gredo tik južno od vasi Zasip. Še malo severneje odtod, že v vasi, imamo določno teraso, toda na vzhodu se iz njenega južnega roba razvije prav določen morenski nasip ter se vleče tja do vrh pobočja savske grape; zasipska cerkev stoji na njem in hiše s cesto vzhodno od nje.

Proti Z od ceste Zasip-Bled se kope kmalu razvijejo v dva povsem določna morenska nasipa; najlepše se vidita pri Sebe-

²⁴⁾ Penck-Brückner, o. c. str. 1048.

njah, kjer stoji cerkvica na južnem od njih. Tu se prav jasno vidi, da ni mogoče govoriti samo o zasipski terasi, kakor se izraža Ampferer,²⁵⁾ marveč da imamo prav določno dva vzporedna zasipska morenska nasipa, dočim se tretji, to je oni z zasipsko cerkvijo, na Z ne uveljavlja dovolj, kar je morda posledica denudacijskega učinkovanja na pobočju. — Mimo Sebenj se vlečeta morenska nasipa še dalje proti Z, zavijeta ob Podhomu, kjer stoji spodnji vaški del ter železniška postaja še na moreni, proti JZ. Odtod se vlečejo morenski nasipi mimo spodnjega konca suhe doline Megre; tu se morejo razlikovati najmanj trije nasipi. Zapadni, ki je največji, se naslanja na vzhodni konec griča Radeljca in gre morda čezenj. Ostala morena se nadaljuje proti jugu nekako ob železniški progi in se naslanja na vzhodno pobočje Radeljce, doseza pa še severni konec Rečiškega Brda. To moreno omenja mimogrede tudi Ampferer, a jo označuje kot tvorbo radovinskega ledenika,²⁶⁾ kar pa se spričo celotne razporeditve morenskih nasipov ne more sprejeti. Na vzhodnem pobočju Radeljce se pri tem razvije terasa, ki se nadaljuje tudi na južni strani tja proti Spodnjim Gorjam; tu se moreta v njej razlikovati dve terasi druga nad drugo. Na obeh so se odprle v zadnji dobi gramozne jame, ki kažejo sortiran in sedimentiran fluvioglacialen drobir, in sicer plasti proda, peska in mivke, nagnjene precej močno proti močvirju Travniki na J. Oboje dovoljuje sklepati na jezersko fazo, bržkone v oni dobi, ko je bohinjski ledenik še segal do rečiškega Brda ter vodi zapiral odtok proti V. Pripomnim naj, da se vidijo terase tudi na zapadni strani vlažne kotlinice, to je vzhodno od Poljšice.

Na ravnini med Zasipom in Gmajno ter Rečiškim Brdom imamo naslednjo situacijo.

Nekako na sredi pota med Gmajno (kota 506 m avstr. specialne karte) in Zasipom gre pravokotno čez cesto široka, a zelo nizka vzpetina, ki se nadaljuje proti V in Z. Vzpetina je tako nizka in tako položnih pobočij, da ji niti ne moremo prisoditi imena hrbet; je kot rahlo napet zemeljski val. Na južno stran se precej bolj zniža, nego proti severu. Vendar je severno pobočje toliko izrazito, da se vzpetina ne more smatrati za teraso. Na njej se mestoma dvigajo osamljene kope, povečini nekoliko podolgovate v smeri vzpetine, to je Z-V. Bližje savski debri postaja vzpetina še neznatnejša, a ko doseže gornji rob savske dobri, prične zavijati proti JV in postane hkrati višja. Tu se tik nad ježo zgor-

²⁵⁾ Ampferer, o. c. str. 52.

²⁶⁾ Ampferer, o. c. str. 455 („... die niedrigen Randwälle des Rotwein-Gletschers zwischen Buchheim und Retschitz.“)

nje savske terase razvije nekoliko določnejši nasip z eratskimi skalami in oraženci (na avstr. spec. karti kot 517 m; „Dobravca“). Nadaljuje se v nizu gostejših položnih kop proti JV, dokler ne neha ob robu strmega pobočja savske grape. — Na zapadni strani ceste Zasip-Bled se vzpetina vleče sprva še v smeri V-Z, potem pa zavije proti SZ, v smeri proti sebenjski cerkvi in sicer nad teraso Sebenje-Gmajna; tu se v zadnjem oddelku razvije v njej višji, a ozek morenski nasip.

Druga podobna vzpetina poteka malo južneje vzporedno z opisano, ki je slična v vseh značilnostih. Čez cesto Bled-Zasip gre na ovinku pri žagi tik SV od Gmajne in poteka potem v vzhodni smeri, v nizki in zelo široki obliki. Dalje na V se razvije v njej, odnosno na njej niz višjih kop; nekatere med njimi so podolgovate, povsem v obliki morenskega slemena, povečini pa okroglaste, z eratskimi bloki vmes. Vzpetina je v vsem obsegu na južno stran bolj strma nego na severno. Končno zavije proti VJV, a postaja v bližini Save neznatnejša. Južno od nje se pojavi suha dolinska globel, potekajoča vzporedno z njo proti Savi. Suha struga je v zgornjem delu hkrati vzporedna z vnanjim nasipom rebrske morene. Veže široko močvirno ravnico, ki se širi v nekoliko nižji legi med Gmajno, Sebenjami in Rečiškim Brdom in je morala nekdanj predstavljal odtok vode iz te depresije. Zdi se, da je bilo to v oni dobi, ko je bohinjski ledenik še segal do reberske morene in so se odlagali deltasti sedimenti pri ubožnici. Ko se je pozneje ledenik umaknil do Pecovških Brd, se je razvil odtok sedanje Rečice, gmajnska suha struga pa je ostala izven funkcije, jezero je polagoma odteklo in ostalo je po njem le močvirje Blata, kjer še dandanes ni nikakih njiv, marveč le prav vlažni travniki. — Vzpetina ob suhi strugi se nadaljuje proti Z severno ob Gmajni, kjer stoje na njej tri kope. Drži povprek čez teraso, ki se vleče nekako vzporedno s potjo Sebenje-Gmajna, a se ob njej zniža. Vendar pa ne preneha ob terasi, marveč se vidi njeno nadaljevanje v smeri Z-V čez močvirje Blata, ki se razprostira tja proti Sebenjam, Podhому in Rečici. Vzpetina čez močvirje ni posebno izrazita. Vendar se vidi določno napeta, bolj suha proga; morenski drobir z oraženci se pokaže, kjer so zarežane v tlo struge vodice, pritekajočih od Sebenj in Podhoma na J proti Rečici. Onstran močvirja se dviga v nadaljevanju vzpetine višji griček, nekoliko podolgovat s smeri Z-V; v sveže izkopanem jarku na severnovzhodnem vznožju se je pokazala tipična morenska vsebina, ne sortirana in ne plastovita. — Zapadno od grička se vidi ožji morenski nasip, ki se vleče v smeri

SSV-JJZ ter se naslanja pri grajskem ribniku na severni konec Rečiškega Brda.

Opisani dve vzpetini kažeta sicer nekatera svojstva, ki govorijo za morensko prirodo; tudi potek je vzporeden s sosednimi morenskimi nasipi. Vendar pa pomanjkanje določnejših znakov še ne dovoljuje končne sodbe. Zato sem na karti uvrstil kot moreni samo dva majhna, relativno izrazitejša oddelka, v svrhu, da se omogoči orijentacija in se kesneje ugotovi, kar še treba. Griček na Z sem označil kot kopasto moreno.

Vprašanje skupnega ledeniškega jezika. Ako pustimo za enkrat iz nemar morene, ki jih imamo pri Sv. Katarini nad Zasiptom, pri Dobravi in okrog Gorij ter na pobočjih Jelovice in Pokljuke, smo dobili z navedenim pregled morenskih nasipov v ravninskem delu Radovljiško - blejske kotline. Pogled na razvrstitev moren pokaže že na prvi mah nekatere značilnosti, ki so za rekonstrukcijo razvrstitve diluvijalnih ledenikov osnovne važnosti.

Najbolj zbode v oči izredna neenakomernost v razvrstitvi moren. Opazi se takoj, da imamo zapadno od Dolinske Save neprimerno več moren, nego vzhodno od nje. Brez dvoma pri tem ne gre toliko za prvotno razliko, nego za razliko, ki jo je povzročila kesnejša destrukcija; vzhodno od Save je erozija morenske nasipe porušila in odstranila, dočim so na desnem savskem bregu ostali ohranjeni v neprimerno večji meri.

Druga značilnost, ki še bolj zbode v oči, je celotna razvrstitev morenskih nasipov. Za Radovljiško kotlino je E. Brückner postavil naziranje, da je bil tu skupen jezik bohinjskega, dolinsko-savskega in radovinskega ledenika.²⁷⁾ Brückner sam pa je že naglasil, da v Radovljiški kotlini manjka glacialna čelna kotanja kot učinek erozije ter akumulacije skupnega ledeniškega jezika. Pač pa imamo, pravi Brückner, take čelne kotanje višje gor in sicer šele na spodnjem koncu dolin, iz katerih so dotekali ledeniki v Radovljiško ravan. To so: dvojna čelna kotanja Blejskega jezera ter spodnje doline Bohinjske Save, dalje čelna kotanja pri Javorniku in končno manjša čelna kotanja radovinskega ledenika pri Krnici. Iz obeh navedenih dejstev izvaja Brückner zaključek, da je morala združitev vseh treh ledenikov trajati le malo časa, na kar so se ledeniki skrčili vsak na ustje svoje doline.²⁸⁾ Brücknerjevo pojmovanje je veljalo odlejš brez ugovora kot nekaj samo ob sebi umljivega. Opozorim naj pa,

²⁷⁾ Penck-Brückner, o. c. str. 1049.

²⁸⁾ L. c. str. 1055—1056.

kako tudi Ampferer naglašaja, da je moral združeni ledenik zelo hitro razpasti v svoje tri sestavne dele.²⁹⁾

Pogled na karto o razporeditvi moren nam kaže, da morenski nasipi prav nič ne govorijo za skupen jezik združenega ledenika v gorenjem smislu. Na vsej Radovljiški ravnini vidimo v nasipih smer S-J, z zaokretom proti SZ na S in proti JZ na jugu. Ta razvrstitev se prav dobro ujema z domnevo, da jih je naložil ledenik, ki je prihajal iz Bohinjske doline čez blejski del kotline proti severovzhodu in vzhodu, ne pa da jih je naložil ledenik iz doline Dolinske Save, odnosno iz doline Radovne. Ali z drugimi besedami: Zakaj se jezik dolinskega ledenika prav nič ne uveljavlja v razvrstitvi morenskih nasipov vsaj v severno-vzhodnem delu Radovljiške ravnine, kjer bi se vendar morala uveljaviti vzboklina dolinske ledeniške komponente? Nemogoče si je predstavljati, da je morene pri Rodnah, Hrašah, pri Šmidolu itd. naložil dolinski ledenik, pač pa kaže vse, da so tvorba bohinjaškega ledenika. Brückner ni navedel niti enega argumenta, ki bi zares dokazoval združitev treh ledenikov v skupen jezik. Tudi kesneje se taki dokazi niso postavili. Razvrstitev nasipov nam ne pokaže prav nobenega argumenta, ki bi govoril za skupen ledeniški jezik, pripušča pa možnost, da je segal dolinski ledenik v severni del Radovljiške kotline, v ravnino med Vrbo, Bregom in Žirovnico, kjer ni videti morenskih nasipov, a jih je morda odstranila tekoča voda.

Gorjanski kot. Najbolj komplicirane probleme nudi diluvijalna ter postdiluvijalna morfologija v kotu med Podhomom, Rečico ter Krnico.

Najboljše je, da si najprej ogledamo morenske sledove.

Prvi morenski nasip zapadno od vlažne kotanjice Travniki je na Poljšici. Vsa vas stoji na moreni. Ta sestoji iz dveh vzporednih nasipov, ki se vlečeta v smeri od JJV proti SSZ. Zapadni nasip je višji in širši; na njem je vaška cesta in glavni del vasi. Vzhodni nasip je nižji in je dobro viden samo v severnem delu, v južnem delu pa je z zgradbami in kulturami toliko zravnano, da ima obliko terase; na njem stoji vzhodni niz poglajskih hiš. Na J se morena naslanja skoncema na dolomitno pobočje hriba, na S jo odreže strmo vrezana grapa Poglejskega grabna, v katerega se ravno tu združita dve globoki grapi; prva pride izpod Zgornjih Gorij, a druga izza Poljšice in je vrezana tik zapadno ob poglajski moreni.

Malo zapadno od Poljšice se vleče nekako v smeri od JZ proti SV morenski nasip, ki je v bližini hriba ožji, a prav izrazito

²⁹⁾ Ampeferer, o. c. 455.

slemenski, potem pa se v smeri proti Zgornjim Gorjam močno razširi, da tvori zelo vidno podolgovato brdo, ki mu pravijo B o š t. Hrbet se odtod znižuje proti Zgornjim Gorjam in izgubi značaj nasipa.

Med Boštom in Poljšico imamo še krajši morenski nasip, ki se naslanja na severno pobočje Poglejske planote, se vleče spočetka vzporedno z Boštom, potem pa zavije proti V ter neha sredi polja. Nasip je sicer nizek, a izrazito slemenski. Na njem stoji ob začetku pri hribu majhen zaselek Z a B o š t o m.

Obe navedeni moreni sta razmeroma majhni, a presenečata po tem, da zavijeta proti SV odnosno V.

Največji nasip imamo dalje na Z. Tu se vleče visok in širok morenski hrbet od pobočja Poglejske planote, kjer stoji na njem zaselek Postojno, proti S do ceste Gorje - Krnica pri gostilni Emavs. Rakovec ga je imenoval D o l g o b r d o³⁰⁾ in to ime lahko obdržimo, dasi imenujejo takó samo severni del z enako imenovanim zaselkom pod njim. Dolgo brdo je od Rečice navzgor prva morena, ki drži čez vso dolino. Vendar se tudi ta ob cesti močno zniža in se vzpne zopet višje šele malo dalje, ko napravi hkrati zaokret proti SV. Vleče se do Mevkuža v lahnem loku tik nad grapo Radovne, sestoječ tu iz dveh, mestoma celo iz treh vzporednih slemen, od katerih je severni izrazitejši; tu in tam leže po njem veliki balvani. Zapadni del ima ime K r a m p e r c a, in po njem lahko imenujemo ves morenski pas.

Zadnja morena v tem kotu je nad vasjo Zabrezno. Tudi ta se naslanja na Poglejsko planoto in se vleče kot širok in visok hrbet v smeri proti SZ do ceste, ki drži skozi Krnico na Pokljuko. Severno od ceste ni videti nikakega nadaljevanja.

Onstran prečne suhe doline, v kateri je razmeščena vas Mevkuž, se dviga gora V i š e v n i c a. Na njenem južnovzhodnem pobočju se dobro vidita dva vzporedna morenska nasipa, ki se vlečeta sprva v smeri JZ—SV, potem pa zavijeta, prehajajoč v nižjo lego, bolj proti SSV, skoro proti S. Oba nehata še malo poprej, preden dosežeta vrh pobočja nad debrijo Radovne, malo zapadno od široke prečne suhe doline N a F o r t u n i, po kateri pelje cesta iz Spodnjih Gorij skozi Poljane na Javornik.

Končno imamo še široko, dolgo moreno V r š č e, ki se vleče od pravkar imenovane suhe doline Na Fortuni vzporedno z Radovno do Homa. Vzporedno z njo poteka na južni strani med Sp. Gorjami in Podhomom globoko vrezana suha dolina M e g r e, ki ima le v spodnjem delu neznatno tekočo vodico.

³⁰⁾ Rakovec, Postglacialne terase ... str. 27.

Kakor je razvidno iz navedenega, tudi v Gorjanskem kotu, v razporeditvi morenskih nasipov ni podana jasno začrtana meja med morenami bohinjkega in radovinskega ledenika. Ed. Brückner pravi, da imamo takoj zapadno od Gorij čelne morene radovinskega ledenika.³¹⁾ Dolgo brdo bi bilo potemtakem že njegova čelna morena. Brücknerjevega mnenja so vsi kasnejši avtorji.

Morenski nasipi med Krnico in Homom (844 m, Vitingar hrib na avstr. spec. karti) so se imenovali najčese v zvezi z Radovno; saj se po pravici smatrajo za ono oviro ali pregrajo, ki je Radovni zaprla direktno pot proti V, proti Bledu. Brückner pravi to prav določno: *Der Wocheiner Gletscher verlegte, wie seine Endmoränen zeigen, bei Retschitz den direkten Weg nach Osten und staute so den Rothweinbach. In malo dalje: Als der Wocheiner Gletscher noch ein gutes Stück über den Veldeser See hinausging und bis zur Südseite des Vitingar hrib reichte...*³²⁾ „Pri Rečici“ je nekoliko nedoločna opredelitev, ali iz navedenih dveh stavkov, in vrh tega iz dejanskega stanja izhaja povsem nujno, da je mogla biti morena, ki je Radovno prisilila na pot skozi Vintgar, samo — Vršče; druge morene pri Rečici ne prihajajo v poštev. Toda nikakor ne zadostuje, da v skladu z Brücknerjem smatramo Vršče kot tvorbo bohinjkega ledenika ter kot pregrajo, ki je Radovni zaprla direktno pot proti Blejski kotlini. Poglavitna in najvažnejša ovira, ki je Radovni zaprla pot na V, pa je že zgoraj pri Krnici in sicer je to morenski nasip Dolgo brdo s Kramperco tja do Mevkuža in Viševnice. Tu se izvrši ostri zaokret Radovne proti SV in vzrok mu more biti samo v pregraji imenovane morene. Kdor gleda s katerekoli višine pri Krnici ali Dolgem brdu ali makar samo na karti potek morene, si ne more raztolmačiti, kako bi mogel sam radovinski ledenik naložiti moreno v takem loku, ki je proti V konkaven. Pač pa se oblika loka popolnoma ujema z računom, da je moreno naložil bohinjki ledenik in v tem primeru je tudi edino mogoče, da je morenski nasip odvrnil Radovno v ovinek proti SV. Ako smatramo, da je Dolgo brdo s Kramperco naložil radovinski ledenik, ni pravega vzroka, da bi se Radovna prestavila zadaj za moreno, ko je morala vendar v fazi odlaganja iste morene izvirati takorekoč izpod nje, pod tajajočim se ledom. Preložitev na severno stran morene in Viševnice bi bila v tem primeru nesmiselna.

Geološka sestavina morenskega drobirja pri presoji malo pomaga, ker sta oba ledenika prihajala iz geološko in petrograf-

³¹⁾ Penck-Brückner, o. c. str. 1048.

³²⁾ L. c., str. 1057.

sko precej sličnih delov Julijskih Alp. Tu bi bila potrebna prav podrobna raziskava morenskega drobirja. Vendar naj opozorim, da je v dolgobrdski moreni na Postojnem obilo porfirskih kamnov; res je sicer, da imamo porfir tudi južno nad Krnico, ali to je vendarle razmeroma majhna proga, ki bi težko raztolmačila precejšnjo množino porfirskega morenskega drobirja.

Dalje naj opozorim še posebej na morenska nasipa zgoraj v južnovzhodnem pobočju Viševnice. Nemogoče si je predstavljati, da bi moreno v taki poziciji naložil radovinski ledenik. Tu pač ne more biti dvoma, da jo je nakopičil, prav tako kot Vršče, bohinjski ledenik. V isti črti z viševniško moreno pa je Kramperca z Dolgim brdom.

Sodim po vsem tem, da je do Dolgega brda in Kramperce ter Viševnice segal še bohinjski ledenik in odlagal tu svoje morensko gradivo ter Radovni zaprl direktno pot na V. Zelo pa je verjetno, da je tudi radovinski ledenik segal do sem, morda prav do Dolgega brda, tu pa ga je odrinil bohinjski ledenik in ga prisilil, da si je iskal poti proti SV, zadaj za Viševnico; v smeri današnjega toka Radovne.

Dolgo brdo bi mogla biti potemtakem morena, naložena na stiku obeh ledenikov. Izredno je široka in tudi precej visoka. Na njenem zapadnem vznožju se vleče plitva suha dolina s strmcem v Radovno, še zapadneje pa se vleče vzporedno še ena neznatna vzpetina v obliki slabega nasipa.

Zelo je značilno, da se je na levi strani sedanje Radovne ohranila zgoraj na terasi pri Spodnjih Lazih precej globoko vrezana suha struga, ki pričenja nad sedanjo rečno grapo nasproti Grabčam in se zopet izteka vanjo nekoliko višje nego nasproti Mevkužu. Tu imamo tedaj opravka s starim tokom Radovne, ki je bila potemtakem prvotno odrinjena še bolj proti severu.

Bohinjski ledenik je ob krčenju v postopnih fazah odlagal morene Bošt, Za Boštom, Poljšica itd. Ako računamo, da se je nasip Dolgo brdo-Kramperca, pa morda tudi nasip Vršče, naložil tamkaj, kjer sta se ledenika drug drugega ovirala, bi bilo razumljivo, da so navedene morene večje od nasipov kesnejših faz würmske glaciacije. Za vsakokratnim čelom bohinjskega ledenika se je bržkone razvilo jezero, zakaj vodi izpod tajajočega se ledu je ledeniški jezik sam zapiral odtok v smeri strmca tal. Voda je morala rasti tako visoko, da je dosegla preko morenskih nasipov starejše faze odtok proti Radovni, odnosno ob njih proti Savi. Radovinski ledenik je poprej zapustil Gorjanski kot nego bohinjski ledenik; o tem pričajo že morenski nasipi, ki so ohranjeni v dolini med Krnico in Srednjo Radovno. —

S pravkar navedenim bi bila podana tudi interpretacija za suhe struge, ki režejo morenske nasipe na desni strani Radovne, v najizrazitejši obliki pri Mevkužu in Na Fortuni nad vasjo Graben (na vzhodnem vznožju Viševnice). Suhe doline spadajo med najbolj komplicirane morfološke probleme v tem predelu. Zarezane so v izraziti obliki samo v višini čez nasip, v nižjih legah na južni strani manjka njihovo nadaljevanje, ali pa se vidi tamkaj le široka dolinska globel, ki nima značaja sveže suhe struge. Rakovec jih je poskusil razložiti na ta način, da jih smatra za preostanek predglacijalnih dolin, po katerih so tekli potoki z Mežakle prot Dolinski Savi, odnosno v Radovno, ki jo za ono dobo predpostavlja v dolinski globeli Zgornje Gorje-Rečica.³³⁾ Zelo je verjetno, da so v predglacijalni dobi navedene vode zares tekle v imenovanih dolinskih depresijah, kakor si misli Rakovec. Toda danes ohranjene suhe struge zgoraj v morenah se na ta način vendarle ne morejo zadovoljivo raztolmačiti. Zakaj če bi bile zares predglacijalna erozijska tvorba, bi se morali morenski nasipi v suhih strugah poznati vsaj v širših ali ožjih morenskih pragovih, ki bi motili enotnost strmca. V resnici pa je strmec v zgornjem delu še danes enoten, znak, da je tod tekla voda še po odložitvi morene. Vrh tega je upoštevati tudi smer strmca. V Mevkužu se jasno vidi, da je dno doline enakomerno nagnjeno proti Radovni od vasi Viševnica, to je od tam, kjer gre prečno čez suho strugo pot od Vršč na Krnico. Ravno tu pa hkrati suha struga spremeni svoje lice in odtod proti Gorjam tvori širšo dolinsko globel, nagnjeno na JV.

Povsem jasna pa je stvar pri suhi strugi Na Fortuni. Tudi tu se izrazita suha struga vidi samo zgoraj v najvišjem sektorju, to je med Viševnico in široko moreno Na Vrščih; njeno široko, ravno dno se komaj za spoznanje nagiblje proti Radovni. Ali najvažnejše je dejstvo, da se točno v isti višini na obeh straneh radovinske grape vleče dobro vidna rečna terasa, ki spremlja sedanjo strugo na desni in levi tja do Vintgarja, 20 m nad sedanjim vodnim tokom; Belarjeva vila na pr. stoji tik nad njo. Terasa pa se nadaljuje ob Radovni navzgor tudi še nad ustjem fortuneske suhe doline, a zarezana je prav tako tudi ob njenih levih pritokih, na pr. ob Rečici. Na osnovi vsega navedenega ne more biti nikakega dvoma več, da je po fortuneski suhi strugi dotekala voda v Radovno, ki je potemtakem v oni dobi tekla precej višje ter je komaj šele vrezavala svojo strugo. Suho strugo je tedaj vrezala voda, pritekajoča od južne strani, kjer se širi velika Gorjanska dolinska depresija. Ta je dandanes široko odprta proti — Bledu,

³³⁾ Rakovec, Postglacialne terase, str. 27 sl., skica str. 25.

kamor se v močni meri nagiba ves teren. Iz Gorjanske doline si je mogoče misliti odtok čez Fortuno samo v primeru, da je odtok proti Bledu zaprt — z bokom bohinjskega ledenika.

Presenetljiva je nadalje suha dolina Megre, ki se vleče med Radeljco in Vršči ter je v spodnjem delu precej globlja nego v zgornjem. Samo v spodnjem delu teče po njenem dnu neznatna vodica, v zgornjem delu pa ni nikakega živega toka; Megram gre tedaj zares ime suhe doline. Z normalnim, doslej nespremenjenim strmcm se nadaljuje do ceste Sp. Gorje - Graben. Onstran ceste pa imamo izvirno kotanjico vodice Drbune, ki teče skozi Spodnje Gorje proti blejski Rečici; kotanjica je prav zelo plitva, pokrita z rjavo ilovico in še danes vlažna, sedanja hidrografija je tu še prav mlada. Toda še dalje, onstran Drbune, se vidi zopet široka, a plitva suha dolina, tik zapadno od Sp. Gorij; njen vzhodni rob je še ohranjen; na njem stoji na pr. cerkev v Sp. Gorjah in hiše ob cesti tik JZ odtod. Podoba je tedaj, da se je dolina Megr nadaljevala prvotno še višje gor, do severno od Poljšice, do koder se vidi sled suhe struge. Morda je tudi Poglejski graben njen podaljšek, ki pa si je pozneje poiskal odtoka proti V, enako kot je Drbuna v najnovejši dobi svoj izvirek pomaknila v srednji del Megr. — V očrtanem obsegu se je morala razviti dolina Megr v dobi, ko je bohinjski ledenik še zapiral pot proti Bledu; drugače si smeri njene nekdanje vode ne moremo tolmačiti.

Debri podobna struga Poglejskega grabna, ki kaže največjo sličnost z Megrami, je v zgornjem delu globoko vrezana, a ji v spodnjem delu postaja dolina vedno bolj plitva, dokler ne preide v močvirje Travniki v širši kotanji, ki je na spodnjem koncu, pri Bali in Prdanci, zajezeno z morenskimi nasipi. Kakor že navedeno, je smatrati močvirje za zadnji ostanek jezera, ki je nastalo tik za ledeniškim čelom, z odtokom proti SV. Na zapadnem pobočju kotanje se vidijo terase ob potu Rečica-Poljšica, prav tako ob Radeljci in proti Sp. Gorjam; sestoje iz fluvio-glacialnega gradiva in se dado drugače težko razložiti.

V zadnjem času se gradijo mnoge nove hiše in se pri tem kopljejo gramozne jame. Spričo tega je bilo mogoče najti v navedenih terasah kakor tudi na mnogih drugih točkah Gorjanskega kota izredno mnogo prorezov s sortiranim in slojevitim drobirjem (prod, pesek, mivka), ki pa kaže domala povsod poševno, ponekod izrazito deltasto strukturo. Sedimentacija priča tedaj o jezerskih fazah. Koliko od tega spada v interglacijal, a koliko v postglacijalno dobo, je še vprašanje. V okviru pričujoče razprave naj se omejim na konstatacijo, da sem našel taka mesta ponovno v terasah med Krnico in Srednjo Radovno, v zapadnem

pobočju morenskega nasipa na Postojnem, ob cesti tik SV-no od gostilne Emavs (pod Dolgim brdom), zelo na široko v terasi, ki stoji na nji cerkev Sp. Gorje in cesta v Zg. Gorje, prav tako ob Fortuni in tudi na več točkah v vzhodnem koncu Vršč; tu se vidi, da je ali vsa osnova, to je ves hrbet Vršč iz sedimentiranega gradiva, ki mu je morenski nasip naložen samo na vrhu, ali pa so z jezerskimi sedimenti zadelana le pobočja hrbta. Tudi na levi strani Radovne imamo na široko fluvio-glacialen material s poševno stratifikacijo.

Za studij interglacijalne, glacijalne in postglacijalne, pa bržkone tudi predglacijalne sedimentacije je teren v Gorjanskem kotu in ob Radovni sila interesanten. Prvič je tu odlaganje kamenitega in glinenega drobirja spričo zaježitvenih pojavov zavzelo zelo velike dimenzije, — pri čemer moramo računati z analognimi pojavi v dobi prve glacijacije. Drugič so prestavljeni vodni tokovi v mehkem, povečini sipkem zemljišču zarezali svoje struge zelo globoko in izdelali instruktivne prereze skozi obilno diluvijalno naplavino. Akumulacija, ki je morala biti v predelu med Krnico, Rečico in Homom zelo izdatna, pa vendar ni prekrila še vseh vzpetin, ki pričajo o preddiluvijalnem reliefu. Iznad morenske in ostale prodne površine gledajo na več mestih žive skale kot del osnove. Tako se vidi živoskalna osnova v vasi Zgoranje Gorje, dalje južno odtod pri Boštu, v zapadnem pobočju morene Dolgo brdo, na več mestih v bližini Sp. Gorij itd. Zdi se tedaj, da Gorjanski kot v preddiluvijalni dobi ni tvoril morda širše dolinske ravnine, marveč da so bile tod pretežno ožje doline z vmesnimi hrbti in vrhovi.

Ako je bilo čelo radovinskega ledenika zapadno od Dolgega brda, odnosno je ledenik severno od Viševnice segal tja proti Homu-Vintgarju, se morajo morene kesnejših faz würmske glacijacije nahajati še zapadno od Krnice v tesnejši dolini Radovne. Res sem našel morenske nasipe med Krnico in Srednjo Radovno, dasi so seveda spričo močne postglacijalne erozije povečini že odstranjeni. Podroben opis je treba odložiti za drugo priliko.

Morene pri Sv. Katarini. Kakor hitro smatramo v skladu z Brücknerjem Vršče za moreno bohinskega ledenika, moramo iskati nadaljevanja na južnih pobočjih Homa in pri Sv. Katarini. Vrh hriba Sv. Katarine se vleče več morenskih nasipov, več ali manj vzporednih v smeri od Z proti V. Ampferer jih šteje vse k dolinskosavskemu ledeniku,³⁴⁾ ali njihova pozicija kaže, da spadajo še k čelni moreni bohinskega ledenika iz faze največjega stanja.

³⁴⁾ Ampferer, o. c. str. 453.

Hrib Sv. Katarine je na vzhodu v vsem južnem pobočju od vznožja do vrha prekrit z debelo plastjo talne morene. Povsod v kolovozih, ob stezah in nad savsko grapo se vidi, kako na globoko sega morenska odeja, ki prav do vrha ne kaže nikakih vrzeli. Tudi ta moment govori zato, da je moreno naložil bohinjski, ne pa dolinski ledenik.

Vrh hriba, ki je pravzaprav široka terasa v višini 620 do 640 m, je prav tako prekrit z morenami, le z razliko, da imamo tu opravka z morenskimi nasipi. Vlečejo se v glavnem v smeri SV—JZ in se dobro vidijo pri cerkvi Sv. Katarine, kjer gredo čez pot Zasip-Sv. Katarina-Šum-Dobrava. Dobro se morejo razlikovati štirje več ali manj vzporedni nasipi, ki pa se v smeri proti JZ zblížujejo in hkrati zmanjšujejo. Podoba je, da je njihovo nadaljevanje usmerjeno na južno stran Homa; toda na strmem južnem pobočju tega hriba je v vsem obsegu morensko gradivo popolnoma odstranjeno in pojavi se znova šele spodaj na vznožju ter na Z na pričetku Vršč. Severnovzhodno od Sv. Katarine se vlečejo morenski nasipi s presledki po vrhu terase tja do konca, tam pa se spuščajo po pobočju navzdol proti savski grapi, kjer nehajo nekako v višini 570—580 m. Posebno širok in visok je najsevernejši nasip, ki se prav določno zavija proti SV, tako da kaže lahno upognjeni lok svojo konveksno stran proti SZ. Tu kaže vsebina prav tako pretežno morensko kašo z drobnejšimi kamni kot v ostalih morenah blejske pokrajine.

Ampferer sodi, da je morenske nasipe pri Sv. Katarini naložil dolinskosavski ledenik. Pravkar navedeni momenti pa govorijo proti temu in kažejo, da pomenijo navedene morene največjo fazo bohinjskega ledenika.

Morene pri Blejski Dobravi. Severno od Sv. Katarine imamo na široki terasi Blejske Dobrave večji kompleks morenskih nasipov, o katerih ne more biti dvoma, da jih je naložil dolinski ledenik. Tako jih je karakteriziral že Ampferer,³⁵⁾ mimogrede tudi Brückner.³⁶⁾ Najgostejši so v severnem delu terase, kjer pričenjajo tik južno od Save nasproti Javorniku. Tu moremo razlikovati v smeri Z-V pet več ali manj vzporednih nasipov, od katerih je predzadnji na J v bližini tvornice in železniške postaje, najdaljši in najvišji. Južni del terase je sicer tudi prekrit z morensko odejo, toda tu se ne vidijo slemenski morenski nasipi, marveč le širok kompleks visokih in širokih, zelo položnih morenskih kop. Ali težko je razlikovati, v koliko imamo opravka s prvotnimi kopami, koliko pa so učinek rečne erozije. Zakaj med

³⁵⁾ L. c., str. 420.

³⁶⁾ Penck-Brückner, o. c., str. 1056.

njimi so vrezane prav izrazite suhe doline, po katerih je morala nekdam teči voda proti današnji spodnji Radovni. Tudi med morenskimi nasipi na S se vidijo z njimi vzporedne suhe doline v smeri proti V, gotovo sled nekdanjih obledeniških vodnih tokov.

Šele na skrajnem jugu dobravske terase imamo zopet slemenske morenske nasipe. Najizrazitejši je na južnovzhodnem koncu, kjer se vleče v loku od JJZ proti SSV, obrnjen s konveksno stranjo proti JV. Zadaž za njim se vleče vzporedno še eden nasip, ki pa je precej nižji in se mu slemenska oblika pokaže močnejše šele v južnem koncu, blizu Radovne.

Majhen kos morenskega nasipa se pokaže tudi tik severno nad vintgarskim šumom v smeri JZ—SV, kjer prehaja v zapadno pobočje terase. Toda v večini terase sestoji zapadno pobočje iz grušča.

Radovna je spodnji del svojega toka vrezala v dobravsko teraso, tako da je manjši del police ostal na južni strani (višina 575—585 m). Na tej terasi so se ohranili kosi morenskih nasipov in sicer tako v zapadnem delu kot na vzhodu, kjer se moreta konstatirati dva nasipa. Lega nasipov priča, da jih je naložil dolinski ledenik.

Na levi strani Save, med Javornikom in Mostami-Žirovnico, nisem mogel nikjer najti morenskih nasipov. Potoki, prihajajoči iz Karavank, kjer so v obilni meri razgaljeni škrljevci, prinašajo s seboj zelo mnogo proda in grušča ter so naložili v dolini velike vršaje. Prav tako je z gruščem in prodom na debelo zadelan spodnji del doline ob Završnici. Nadaljevanje dobravskih morenskih nasipov, ki je moralo segati čez Savo, je tedaj deloma odstranila vodna erozija, deloma pa jih je očitno prekrila kesnejša naplavina.

Dolinkosavski ledenik je naložil tedaj poglavitne morene na dobravski terasi. Če je segal še dalje na severno stran svetokatarinske terase, bo moglo dognati še podrobnejše proučevanje morenskega gradiva. — Vsekakor pa se je mogel tu stikati z bokom bohinjskega ledenika in se je morda na širše razprostrl šele na ravnini okrog Žirovnice; v tem primeru pa bi morali računati, da so morene na levi strani Save popolnoma podlegle denudaciji.

Slično se je moral radovinski ledenik izogniti bohinjskemu v prostoru severno od Viševnice ter je morda po tej poti dosegel pričetek sedanjega Vintgarja. Severno od Grabna imamo morene in ob njih poteka v konglomerat vrezana suha dolina na vznožju hriba v smeri proti sedanjemu Vintgarju. Zelo je verjetno, da sega prva zasnova Vintgarja v to situacijo. Podrobna

proučitev predela na levi od Radovne bo mogla pokazati točnejšo sliko.

Dosedanji raziskovalci se niso bavili s sistematičnim proučevanjem, ki bi pokazalo, v kaki obliki so se sestali ter združili vsi trije ledeniki. Vzeli so združitev ter skupen jezik kot samo-obsebi umevno dejstvo. Ali kako malo trdna je bila ta domneva, kaže že moment, da so povsod, kjer so si podrobneje ogledali situacijo, prišli do zaključka, da je moral skupen jezik trajati samo kratko dobo, na kar so obstajali vsi trije ledeniki ločeno.

Prav tako važna je naslednja Brücknerjeva sodba o časovni zvezi med posameznimi komponentami „savskega“ ledenika: Ko je segal bohinjski ledenik še dovršen kos čez Blejsko jezero in sicer do južne strani Homa, je bila severna stran tega hriba, kjer se nahaja danes dever Radovne, že oproščena dolinkosavskega ledenika, katerega jezik ni ležal južneje od Dobrave.³⁷⁾ Tudi Brückner tedaj ni bil daleč od interpretacije, kakor sem jo podal z navedenim.

Hidrografski razvoj v Radovljiško-blejski ravnini. Geneza današnjih površinskih oblik v kotlini naj se osvetli še z očitom postglacijalne hidrografske mreže, ki je na njen razvoj v čelnih kotanjah povsod najodločilneje vplival ravno razpored morenskih nasipov.

Spodnja dolinska grapa Bohinjske Save je ožja nego grapa Dolinske Save med Mostami - Žirovnico ter Radovljico in ne spremljajo je rečne terase v tako širokem obsegu, kakor ono. Nedvomno je temu poglavitni vzrok v osamelih gričih, ki se dvigajo med Blejskim jezerom in Bohinjko; k njim pa je računati tudi vzpetine pri Bodeščah in Pečeh, ki so iz žive skale in le na površini v neznatni meri prekrite z morenskim gradivom. Tu je Ampferer ugotovil, da je moralo v interglacijalni dobi obstajati jezero, ki se je polagoma zadelalo s sedimenti. Zdi se pa, da se je manjše jezero razvilo tudi v prvi postglacijalni dobi za morenskimi nasipi, zakaj pri Bodeščah sem našel v površini poševne sloje fluvioglacijalnega materijala, nagnjene dovolj močno proti SV. Bohinjska Sava je jezero s poglobitvijo odtočne struge kmalu uničila. Skalna osnova na severni strani je zabranila napredovanje bočne erozije ter na ta način očuvala morenske nasipe za Ribnim, Bodeščami in Pečmi.

Med Bledom in vintgarskim Homom ter Zasipom imamo na splošno v ravnini strmec od SV proti JZ, proti Rečici in Bledu. Z njim pa nekako interferira, kakor bi se moglo reči, strmec od Z proti V, odnosno SZ proti JV. Podoba je, da je obstajala po-

³⁷⁾ L. c., str. 1057.

dolgovata kotanja med Gradom in Višcami (k. 555 m zap. od Blejskega Gradu) na J in Podhomom ter Sebenjami na S kot relativna depresija. Zakaj tu se morenski nasipi ali prekinejo ali pa vsaj močno znižajo. Da se je tu v prvi postglacijalni dobi razvilo jezero, zato govori že današnja površinska oblika, to je široko ravno močvirje, v katerem teko vodice z minimalnim strmcem ter nešteti meandri in dalje deltasto naložene plasti pri ubožnici na Gmajni. Iz jezera je morala voda prvotno odtekat v Savo po zgoraj navedeni suhi strugi, ki drži od Gmajne proti JV do savske debri (gl. karto). Razvila se je očitno še v dobi, ko je blejski ledeniški odcepek segal še skoro do Gmajne ter odlagal morenska nasipa Rebri. Ko se je ledenik skrčil še nadalje v kotanjo Blejskega jezera ter odlagal pecovski moreni, se je ob njegovem jeziku razvila Rečica, ki je prevzela tudi funkcijo odtoka iz Blat, dočim je gmajnska struga postala suha. Rečica se je tudi kasneje ohranila, ker ji je skalna pregraja Pecovce, Bledca, Gradu, Više in Prdance s tamkajšnjimi morenami otežila preložitve toka proti J. Zato je Rečica postala vodni odtok iz vsega predela do izpod Poljšice in Podhoma ter Gorij. Da je bifurkacija pri vasi Rečica — umetno delo, pač ne more biti dvoma. Še danes teče ob večjem deževju večina vode po stari strugi v Blata in južno ob Rebri v Savo, preplavljajoč pogosto močvirne travnike.

Kako se je razvil gornji tok Rečice, se je že omenilo posredno, v zvezi s suho strugo pri Mevkužu, Na Fortuni in v Megrah. Nadaljevanje Megr je sedaj zabrisano in sicer spričo gradbenih del v vasi Podhom in novo železniško progo, ki ima ravno tu vhod v večji predor. Opozorim naj pa, da je že Rakovec konstatiral „še danes dobro vidno suho strugo mimo Sebenj do Zasipa, ki ... najbrž ni ostanek predglacijalne doline.“³⁸⁾

Drugačno, ali v nekih pogledih ipak slično sliko hidrografskega razvoja nam kaže ravnina med Žirovnico in Radovljico. Tudi tu imamo tako nekoč interferenco med strmcem SZ-JV in SV-JZ. Višinska razlika od Most-Žirovnice do Radovljice znaša dobrih 60 metrov. Hkrati se uveljavlja strmec od SV na JZ, kakor kaže že smer potočkov v vzhodnem delu ravnine.

Predvsem so za zapadno polovico Žirovniško-radovljiške ravnine značilne terase, ki spremljajo savsko deber. Prva terasa, visoka do 10 m, pričenja takoj med Mostami in Žirovnico ter se vleče proti JV mimo Vrbe in Studenčic, — obe vasi stojita tik nad njeno ježo. Navaja jo že Rakovec, ki pa pravi, da je njen nadaljnji potek pri Studenčicah zabrisan.³⁹⁾ Široka struga male vodice

³⁸⁾ Rakovec, o. c., str. 28.

³⁹⁾ Rakovec Ivan, Doneski h geomorfologiji Ljubljanske kotline, str. 4.

Blatnice pa teraso v tej vasi samo prekine in polica se onstran Studenčic nadaljuje v povsem isti smeri mimo Hraš, ki stoje prav tako nad njeno ježo, se vleče na zapadnem vznožju hraškega morenskega nasipa in gre čez cesto Lesce-Hlebce pri znamenju. Toda v tem sektorju se vedno bolj znižuje in na južni strani imenovane ceste se nekako pri koti 509 (križ v avstr. spec. karti) izgubi. Ali pojavi se znova zapadno od vasi Vrbnje, nekoliko SZ od ceste Radovljica-Zapuže, sprva kot prav nezaten pregib v ravnini, a se potem onstran ceste naglo zviša ter se vleče, obrobļajoč na Z šmidolske morene, do pobočja savske debri. Pod njeno ježo se razvije že omenjeni Šmidol, ki dobi vodo samo ob velikih povodnjih. Prereže jo samo manjši žleb, ki je suha struga, potekajoča skoro od Nove vasi, kjer pričinja sredi travnikov.

V terasi se vidi vrh ježe na več mestih vodoravno naložen ter sortiran prod, tako nad Šmidolom, pri Hrašah, med Studenčicami ter Vrbo itd.

Vrbenska terasa se veže tedaj s savsko debrijo pri Mostah ter pod Radovljico in tik nad njo se vlečejo vzporedno morenski nasipi, ki so morda fungirali kot ovira bočnemu izpodkovanju savskega vodovja.

Zapadno od vrbenske terase imamo še nadaljnje sledove starejših faz savskega toka. Predvsem poteka vzporedno z vrbensko terasa zapadno od Hraš in sicer ji je mogoče slediti nekako od ceste Lesce-Hraše čez železniško progo, kjer zavije proti S ter preide v prvo teraso na ovinku severnozapadno od Vrbe. Ježa je v njej sicer izdatno nižja nego pri vrbenski, a znaša po večini vendarle še dobra dva metra. — Nedaleč od nje na JZ se vidi v severnem sektorju še ena nižja terasa, potekajoča vzporedno.

Končno imamo še četrto teraso z zelo visoko ježo (do 10 m in še čez). Ta se opiše najboljše, ako pričnemo na J. Tu doseže vrh pobočja savske debri zapadno od Radovljice, se vleče potem nekoliko vijugavo do Lesèc, ki stoje na njej in deloma še na ježi, — kolodvor je že pod njo — ter se nadaljuje proti SZ. Od poprej navedenih teras se razlikuje po tem, da se je pod njeno ježo ohranila lepo vrezana suha struga, ki poteka vzporedno z njo. Pričenja JJV od vasi Breg in tamkaj je tudi pričetek terase. Suha struga je zelo široka in tudi precej globoka; ob njej so se celo vrezale fluvijalne terase. Dela ovinke in dobiva v nekoliko višjem nivoju, nego je njeno dno, dva suha žlebova od severne strani; ob prvem poteka terasa do Brega. Nekako 2 km SZ od Lesèc napravi drugi večji ovinek proti V in odtod dalje je izpeljana po njej železniška proga, ki dela tu pač radi

nje edini ovinek med Žirovnico in Lescami. Suha struga se potem nalahko vije pod opisano ježo — kolodvor Lesce je v njej in proga proti Radovljici. Zapadno od Radovljice se izteka v pobočje savske debri, a tu izvira v njenem dnu, malo nižje od železniške proge, vodica ter teče proti Savi. Suha struga je, kakor že rečeno, zelo široka, posebno na nekaterih mestih, kjer se da v celotni strugi razlikovati globlja in ožja proga, stržen nekdanjega vodnega toka. — Leška suha struga pričenja ob savski debri in se izteka vanjo; ne more biti potemtakem dvoma, da predstavlja starejšo fazo savskega toka. Sava je morala v oni dobi teči zelo divje, zakaj na več mestih vežejo v istem nivoju prečne suhe struge stari tok in sedanjo deber, tako posebno zapadno od Lesèc na obeh straneh ceste Bled-Lesce, in slično severno od kote 500 (avstr. spec. karta, znamenje ob potu Studenčice-Bled) itd. Sava se je tedaj cepila v rokave in delala vijuge, dokler se ni končno zarezala toliko globoko, da je ostala ujeta v svojo deber.

Naglasiti je še, da je levi breg suhe savske struge v vsem obsegu višji nego desni z izjemo SZ od Lesce, o kateri bo še govor; vzhodni breg je ravno ježa leške terase, ki je povsod višja, nego ravan zapadno od suhe struge.

Nadalje je še značilno, da o ekvivalentih navedenih štirih teras na sedanjem desnem savskem bregu ni nikakih sledi. Od Mužja odnosno Zasipa do Bodešč in Peči ni nikjer drugih teras nego one, ki pripadajo že recentni savski grapi. Savske terase so tedaj izven grape razvite povsem nesimetrično in pričajo potemtakem, da se je savski tok, ki se je moral prvotno razlivati v divji razbrzdanosti zelo na široko, prestavljal vedno bolj na desno, da je mogel preložiti strugo reke od Vrbe, Hraš in Šmidola do sedanje debri. Zelo verjetno je, da je Sava pri tem popolnoma odstranila morenske nasipe, ki so vsekakor morali biti prvotno tudi med vrbensko teraso in sedanjo savsko strugo.

Končno še nekaj o zemljišču med leško suho strugo in recentno savsko debrijo. Tu imamo SZ od Lesèc, vzporedno s suho strugo in poprej omenjenim edinim železniškim ovinkom, do 12 m visok, proti V napet ločni hrbet, ki dela vtis morenskega nasipa. Ampferer ga omenja, ali le zato, da opozori, kako ima le navidezno obliko nasipa, a je le preostanek erozije spričo vreza suhe struge.⁴⁰⁾ Na ekskurziji geografskega instituta je bilo mogoče dognati s kopanjem, da se Ampferer ni zmotil, zakaj pokazalo se je, da tvori vsebino „nasipa“, vsaj v zgornjem delu,

⁴⁰⁾ Ampferer, Über die Saveterrassen, str. 426.

vodoravno sedimentiran in sortiran drobir. SZ-no odtod, med zgornjim koncem suhe struge in sedanjo debrijo, imamo nemirno površino ravnine v istem ali še malo višjem nivoju kot je ravan vzhodno od suhe struge. Pokrita pa je s precej številnimi, pretežno neuglajenimi večjimi skalami, — tudi s porfirskimi! — ki ne morejo biti drugo nego ledeniški balvani. Dalje se dvigajo tu podolgovate majhne kope in končno se vidi v površini ob suhih žlebovih, ki preprezajo dele zemljišča, nesortiran kameniti drobir z oraženci in z ledeniško kašo. Vsekakor je to morena bohinjskega izvora.

Vse navedene savske terase potekajo vzporedno s smerjo morenskih nasipov na ravnini in tudi suha savska struga gre z njimi paralelno. Če si mislimo morenske nasipe pri Zasipu in Sv. Katarini podaljšane in sklenjene z onimi na Brdski planoti, nam zaokret teras Z-ño od Vrbe ter pričetek suhe doline pokaže neutajljiv paralelizem smeri. Ali z drugimi besedami: Podoba je, da je Sava prestavljala svojo strugo postopoma proti Z v razmerju s fazami, kakor se je umikal bohinjski ledenik proti JZ in da je vrezala v vsaki fazi posebno teraso na vzhodni strani, dočim je na desnem bregu dotekala vanjo voda izpod ledeniškega jezika. Na črti Vrba-Zasip je skoro v pravokotni smeri prerezala morenske nasipe. Pod ježami se na mnogih mestih vidi vzporedna globel, podobna prav plitvi, a široki suhi strugi.

Logično je, da predpostavljamo v skladu z izraženo domnevo v fazi najširšega obsega bohinjskega ledenika tok Save, ki je prihajala izpod dolinskega ledenika, še bolj na V, pri Rodnah in potem vzhodno od hlebskih moren ter Ledevnice. In res imamo vzhodno od Ledevnice, to je med Zapužami ter Gorico na eni in Dvorsko vasjo ter Otokom na drugi strani široko dolino, ki je v vsej širini odprta v Radovljiško-žirovniško ravan med Begunjami, odnosno Zgošo ter Zapužami; v savsko dolino se izteka čez Mošnjje in Globoko. Danes teče na njenem vzhodnem robu neznamenit potoček, ki je tako majhen, da nima drugega imena nego (Otoški) graben. Ta potoček, ki izvira vrh tega izpod hriba Mengrad (vzhodno od Zgoše), tedaj še pod spojem suhe doline z ravnino, ni mogel vrezati tako široke doline, katere dno je ostalo neizpremenjeno. Tu je morala delovati alohtona voda in sicer ali Zgoša, ki je samo drugo ime za Begunjski potok, ali pa, kar je mnogo verjetneje, Sava sama, v dobi, ko je ledenik vrh Ledevnice nalagal moreno. Verjetno pa je, da je prva zasnova otoške suhe doline še starejša, zakaj sedanja prodna ravnica je naložena v širokem dolinskem žlebu, vreza-

nem v tercijernem gričevju. Toda strmec v dolinski ravnini priča, da je sedanjo obliko ustvarila voda, tekoča od Žgoše proti J.

Dalje imamo med rodensko moreno in Hlebcami na vzhodni strani hlebških moren dolgo in široko dolinsko depresijo, ki je tako vlažna, da ni v njej nikakih njiv in jo ob velikem deževju zalije voda na široko. Zato ima značilno ime *B l a t o*. Iz nje teče neznatna vodica Blatnica in sicer ob severnem robu hlebških moren proti JZ skozi Studenčice ter se tik južno izgubi v vlažnem tlu pod teraso. Ali zdi se, da je bil odtok iz Blata nekdanj usmerjen proti JV. Na to vsaj kaže suha struga, ki je ohranjena v ravnini zapadno od Roden ob državni cesti Zapuže-Zabreznica in ki ima smer proti JV v Blato (prim. karto). Po njej moramo sklepati na prvotni vodni odtok v smeri proti Hlebcam. Na severni strani ceste imamo še eno slično, a manjšo suho strugo. Dolinska depresija Blata se vleče proti Hlebcam, dasi teče sedaj voda v njej v obratni smeri. Da je njeno dno pri tej vasi napeto, temu je očitno vzrok v majhnem potočku, ki priteka od Poljč in teče skozi Hlebce ter ima označeno svojo bližino z rahlo, a širšo akumulacijsko progo.

Med Hlebcami in Ledevnico poteka zelo široka, dasi le prav plitva dolinska depresija, ki kaže strmec proti Radovljici. V njej niso le prekinjeni vsi morenski nasipi, marveč tudi savske terase. Tod je morala nekdanj teči večja voda, dasi se sledovi struge same ne poznajo. Če je bil tod usmerjen savski tok v eni prvotnih postdiluvijalnih faz, zato se ne dajo navesti nikaki konkretni argumenti. Da pa je imela nekaj časa Žgoša tu svoj tok, za to se more navesti dejstvo, da imamo zapadno od vasi Žgoša ohranjen del suhe struge, ki gre od bregov potoka Žgoše tik pri Kristanovem domu v smeri proti Hlebcam (prim. karto).

Morene med Slamniki in Gorjanskim kotom. Eden od preizkusnih momentov za pravilnost gornjih razmotrivanj glede velikosti bohinjskega ledeniškega jezika mora biti odgovor na vprašanje, kako se ujema nadaljevanje bohinjske robne morene, ki jo je Brückner ugotovil pri *S l a m n i k i h*, z morenskimi nasipi Gorjanskega kota.

Z gospodom R. Gradnikom, šolskim upraviteljem na Bledu, sva sistematično preiskala hriboviti teren med Gorjami, Bledom in Slamniki ter našla naslednjo situacijo.

Morena pri Slamnikih se vleče po vzhodnem pobočju Poljuške planote proti S; njeni nasipi se najlepše vidijo pri planini *R e č i t n o*, kjer zapirajo planinsko kotanjo (kota 892 m na avstr. spec. karti). Tu se more z vso določnostjo razlikovati vsaj

šest vzporednih morenskih nasipov, ki zavijejo v loku okrog kote 1066 m proti V. Morensko zono prereže Belica, ki je s svojo globoko grapo ustvarila ogromno morensko golic, vidno daleč na okoli. Vzhodno od te zareze se vidi samo eden morenski nasip, ki pa je zato eden največjih, kar jih poznam v Julijskih Alpah. VJV od kote 1066 m zavije zopet proti SV. Popolnoma ohranjen je od Belice do vzhodnih pobočij Kozjega hrbta (kota 854 m avstr. spec. karte), v vsem obsegu kot veličasten hrbet, brez najmanjših presledkov; še na avstr. spec. karti 1 : 75.000 se dobro razloči ob poti Rečitno-Tratovec-Poljšica. V razliko od blejskih moren je v njem precej več debelejših, lepo poliranih skal in sploh debelejšega gradiva. Na pobočjih zapadno od Rečitnega in okrog kote 1066 m nisem našel morenskih sledov; spričo tega se zdi, da predstavlja navedena morenska zona — najvišje robne morene bohinjskega ledenika. Na vzhodnih pobočjih Kozjega hrbta se glavni morenski nasip polagoma zmanjša, tudi je v gostem gozdu težje slediti morenam. Ali povsem določno se v istem zemljišču, tedaj še vzhodno od Kozjega hrbta, pojavi vrsta vzporednih morenskih nasipov, ki prehajajo na Poglejsko planoto, ohranjeno tu zelo dobro in jako na široko v višini 720—750 m.⁴¹⁾ Vsega skupaj je na planoti najmanj šest morenskih nasipov. Nekateri med njimi so zelo visoki in napravijo vtis morene že na prvi pogled; na mnogih mestih (na pr. na kolovozih) je razgaljena njihova morenska vsebina. Domala vsi nasipi nehajo na severnem robu Poglejske planote, ki je tu s precej strmim robom v višini 700—720 m odrezana proti nemirni ravnini Gorjanskega kota. Samo v vzhodnem delu, kjer se v severni odsek planote uvrsti terasa Trate (Tratovec) in Stoviča (tik zapadno od prve, (650—680 m), se vidi, da gredo nasipi še po pobočju navzdol do terase, kjer pa so ohranjene samo velike morenske kope. Ali tudi ta terasa se dviga s strmim skalnim pobočjem nad gorjansko ravnino in v strmem odseku ni nikjer moren.

Z navedeno proučitvijo je ugotovljeno, da se vlečejo nasipi robnega morenskega pasu s Slamnikov proti S na Poglejsko planoto v višino 700—750 m in da se niti na tej planoti ne uveljavljajo znaki radovinskega ledenika. S tem je tedaj ugotovljeno, da je bohinjski ledenik s svojim levim bokom še pokrival Poglejsko planoto, ki je samo kakih 120—150 m nad würmskim dnom gorjanske doline. Kontinuiteta med nasipi na planoti in v dolini se spričo strmo odsekanega pobočja sicer ni našla, ali tudi brez tega je komaj še mogoče dvomiti o genetični zvezi med morenami na planoti in v dolini.

⁴¹⁾ Rakovec, Postglacialne terase, str. 6 sl.

Morenski nasipi so ohranjeni tudi bolj vzhodno od Kozjega hrbita, na planoti, n. pr. eden tik SZ-no nad Zako. Podrobno raziskovanje v tem gozdnem ozemlju bo morda našlo kake nasipe, ki se bodo dali spraviti v zvezo z morenami v dnu Blejske kotline.

Morene na Jelovici. Na desni strani Bohinjske Save je Brückner ugotovil robne morene razen pri Lancovem in Brdih edinole na severnem pobočju Jelovice pri koti 896 m.⁴²⁾ Ampferer je odločno zanikal možnost, da bi robne morene pri Brdih v višini 586 m in pri Završanu (to je namreč kota 896 m)⁴³⁾ pripadale isti glacialni fazi, ker se mu zdi strmec ledenika (nad 500 m na 2 km razdalje) prevelik in tudi zveze med obema morenoma pravi, da ni.⁴⁴⁾ Ampferer računa za gotovo, da so to morene dveh različnih glacijacij, zgoraj pri Završanu starejše in večje, a spodaj pri Brdih mlajše in manjše. V soglasju s tem pričakuje, da se bodo med Radovljico in Kranjem našle še čelne morene starejšega ledenika, odgovarjajoče robnim morenam pri Završanu.⁴⁵⁾

Vzel sem si za nalogo, da doženem, kdo od obeh ima prav. Našel sem naslednje.

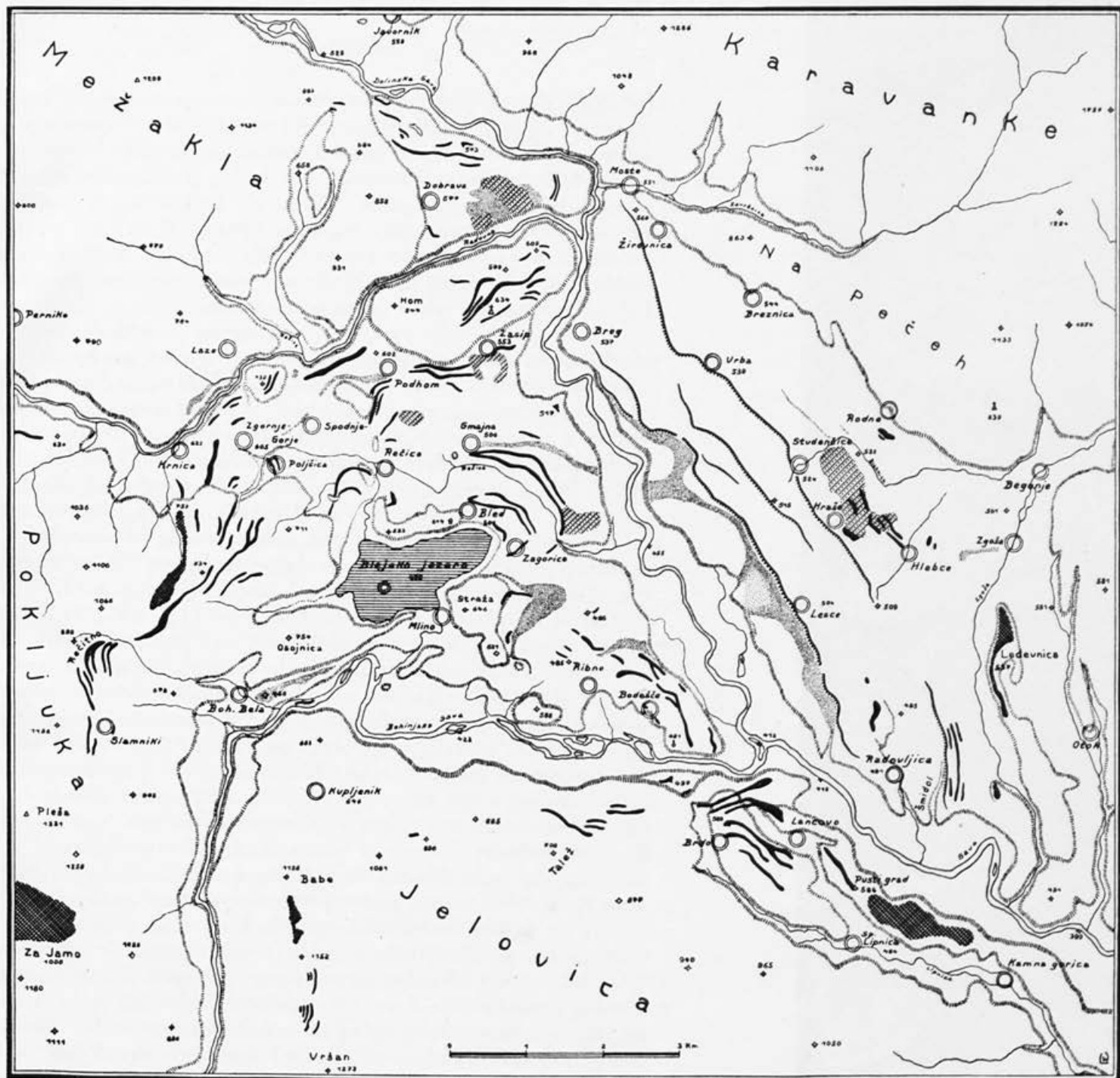
Od Brdske planote se vlečejo morenski nasipi navzgor čez severni del terase *L e d i n i c a*, ki je razvita na široko ob Jelovici v višini 620—650 m, (severno od kote 624 m avstr. spec. karte). Odtod se vleče pas morenskih nasipov po severnem pobočju Jelovice polagoma navzgor. Zelo dobro se da pregledati v zemljišču ob kolovozu, ki pelje s severnega konca Brdske planote na *T a l e ž*, široko travno teraso — ravnino v višini 700—720 m (okrog kote 708 m na avstr. spec. karti). Malo poprej, preden se pride na Talež, se vidijo na obeh straneh kolovoza v gozdnem pobočju zelo lepi morenski nasipi. Z g. Gradnikom, ki me je spremljal na teh potih in mi ves čas z izredno podjetnostjo in vztrajnostjo pomagal preiskovati težaven, z gostim gozdom porastel teren, sva mogla razlikovati najmanj pet določnih nasipov. Najvišji nasip obroblja v višini 700 m lepo taleško planino; kolovoz z Ribnega na Talež gre čezenj ravno pri križu ob pričetku ravnine. Nasip se vleče naprej proti *Z* in se zvišuje počasi do 740 m, potem pa se njegovo nadaljevanje izgubi v strmem pobočju. Taleške morene vsebujejo obilo debelejšega kamenitega gradiva. Osebitno značilna je zanje zelo velika množina porfirja, med njimi ne-

⁴²⁾ Penck-Brückner, o. c., str. 1047.

⁴³⁾ Tu je bila nekdam samotna kmetija, kmetski dom z njivami. Sedaj je opuščen in namesto njega je le še planina z rovti.

⁴⁴⁾ Ampferer, Über die Saveterrassen, str. 427.

⁴⁵⁾ Ibid.

Blejsko-radovljiška ledeniška čelna kotanja. — Le bassin terminal du glacier de Bled-Radovljica.

1. Čelni in robni morenski nasipi.
2. Kopaste morene brez reda.
3. Z morenskimi drobirjem ter eratskimi skalami pokrito zemljišče pred glavnimi čelnimi ter robnimi morenami.
4. Terasa na Radovljiški ravnini.
5. Suhe doline.

Les moraines frontales et latérales.
Les buttes morainique arrondies sans ordre.
Terrains convertis de dépôts devant les principales moraines frontales et latérales.

Terrasses de la plaine de Radovljica.
Les vallées mortes.

kateri naravnost ogromni skalni bloki, ležeči na površini; balvane v enaki velikosti sem opazoval malokje drugje. Sličnost z lancovsko-brdskimi morenami je tedaj očitna. Obilna primes porfirja je razumljiva, zakaj ves kompleks zapadno od Taleža, s Tolstim vrhom (885 m) v središču, sestoji iz same porfirske kamenine. Na Taležu samem ni nikjer videti morene. Vsa površina je prekrita z debelimi sloji ilovice; očitno se je tu razvilo jezero za morenskimi nasipom, ki je vódi zajezil odtok. Vzhodni rob Taleža je že iz apnika in tu sedaj voda, dotekajoča od Z, iz porfirskega terena, ponicuje.

Brückner navaja moreno pri Završanu (kotu 896 m). Našel sem tu le neznatne množine morenskega gradiva, ne pa morenskih nasipov. Severno pobočje Jelovice je v vsem predelu tja čez Kupljenik zelo strmo in zelo verjetno je, da je morena, v kolikor se je mogla sploh naložiti v strmo nagnjenem zemljišču, naglo podlegla denudaciji. Nad višino 900—950 m nisem mogel tod nikjer zaslediti ničesar morenskega.

Morena se pojavi znova šele zgoraj, že na zapadnem obrobem pasu širne planote Jelovice. Opazi se najprej južno od Bab,⁴⁶⁾ kjer obroblja proti Z podolgovato travno kotanjo planine R i c m a n (JJV od kote 1128 na spec. karti). Tu je morena že v višini 1060—1075 m. Nadaljuje se v gozdnem terenu proti J ob koti 1152 m in se južno od nje razločijo morenski nasipi v zapadnem obrobju planine O b l a k o v o (ali V Ravnéh). Ali najlepše se vidi morenski pas še malo južneje, ob planini T a m a r SZ od Vršana (1275 m). Tu se razločijo v planini sami ter v pobočju zapadno pod njo morenski nasipi. V celoti imamo najmanj pet izrazitih vzporednih nasipov, ki se jim more vsebina dobro pregledati ob novem kolovozu, izpeljanem čez nje za prevažanje drv. Morensko gradivo kaže razen oražencev posebno lepo polirane debelejšje bloke, a nima prav debelih skal, pač pa obilo morenske kaše. Morene so videti povsem sveže. Podobno je tedaj gradivu v morenah na Rečitnem. Navedeni nasipi se vlečejo vzporedno v višini 1060—1140 m; nadaljujejo se na pobočju Vršana proti J. Najvišja morena sega tedaj do višine 1140 m.

Z upraviteljem Gradnikom sva prehodila planoto Jelovice vzhodno od navedenih planin in prav tako njeno severno pobočje nad Završanom, nad Taležem in nad Ledinico ter Brdsko planoto tja v največje višine, in sicer v več prečnih pregledih. Kot rezultat pa moram navesti konstatacijo, da nikjer nisva našla nikakih sledov morene. Težko si je misliti možnost, da bi se v

⁴⁶⁾ To je pravilno ime za severozapadni ogelni del Jelovice; Babji zob tmenujejo le veliko skalno iglo.

tem predelu našle morene izven spredaj označene zone najvišjih robnih morenskih nasipov. Brdsko-lancovske morene, ki se vzpno z višine 540—599 m navzgor na severni rob Taleža v višini 680 do 740, so morale biti na Završanu ter tik pod njim v višini 820 do 894 m (dolina v porfirju južno od Tolstega vrha je brez moren!) Nadaljujejo se na zapadnem robu Jelovice do višine 1075 m tik južno ob Babah ter se vzpno do 1140 m ob Vršanu. Vrzeli v morenski progi so nastale radi prestrmih zapadnih in severnih pobočij Jelovice.

S tem se je pokazalo, da se Ampfererjevi pomisleki niso obnesli. Strmec bohinskega ledenika je res velik in sicer med Završanom ter Ricmanom še večji nego med Završanom ter Brdi, dočim se južno od Ricmana zelo manjša. Ali zdi se mi, da s konfiguracijo tal ni težko raztolmačiti tega dejstva. Med Babami na Jelovici (1128 m) in vzhodnim robom Pokljuške planote pri Pleši (1551 m) imamo tudi še v višini 1100 m najožje mesto v vsej Bohinjski dolini. Tu je pravo grlo, ki so se morale skozenj zbasati ogromne množine ledu. Tu se je ledeni tok zadrževal in led je moral spričo tega v Bohinju naraščati v višino. Za mnoge alpske doline se računa, da je ledena masa narastla više, nego bi bilo pričakovati po klimatskih pogojih, in sicer ravno spričo zajezitve ledeniških tokov.⁴⁷⁾ Tak primer imamo tudi v Bohinju. Onstran grla med Babami in Plešo se je mogel led na široko razprostreti po Blejsko-radovljiški kotlini. Zato se zdi naglo povečanje strmca v ledenem toku med Babami in Brdsko planoto povsem umljivo in utemeljeno.

Višina ledu v Bohinju. Za določitev višine diluvijalnega ledu v Bohinju naj navedem samo nekatere momente.

V predelu Rovtarice pod Selsko planino in Ledine, kjer je pod morenami, močvirjem in debelimi skladi pasovite gline zasuta pliocenska prečna dolina, segajo na J morene skoro do razvodja med močvirno kotanjo Ledine in dotoki Selške Sore. Bohinjski ledenik je moral tu segati do 1215 m visoko. Ker imamo v tej višini že dva nižja prehoda med Bohinjsko in Selško dolino, in sicer prvega v višini 1150 m (na potu med Rovtarico in Dražgošami) in drugega vzhodno od Ledine v višini 1155 m, je gotovo, da je moral bohinjski ledenik tod skozi pošiljati dva odcepka v gornji del doline ob potoku Češnjici.

Ob potu iz Bohinjske Bistrice v Sorico se vidi v prostorni prečni dolinski depresiji na sedlu med Črnim in Kozjim vrhom (SV-ni del Možica) v višini 1287 m še obilo morenskega gradiva. Še več: tik, preden zapusti pot planoto med Donerskoglom in

⁴⁷⁾ Prim.: Heritsch, Die Entstehung der Hochgebirgsformen, str. 22 sl.

Travhom ter se prične pri koti 1207 m spuščati dol proti Sorici, imamo na robu planote ob Donerskoglu v višini okrog 1250 m morenski nasip, kjer se v starem rezervnem strelskem jarku vidi morenska vsebina (apniški drobir ter bloki), a tudi po površini leži obilo balvanov.

Ker leži ta morena povsem na robu nad dolino, se je sama od sebe silila domneva, da je bohinjski ledenik poslal svoj odcepek celo dalje, navzdol proti Sorici.

Okrog Sorice se je pokazala ta-le situacija.

Ves gornji konec doline, nad izvirkom Sorice, je prekrit z ogromnimi množinami kamenitega drobirja. Toda drobir sestoji ves le iz grušča, pomešanega z nenavadno veliko množino silno debelih skal, ki tvorijo površino na široko. O morenah v tem zemljišču ni sledu; debeli kameniti drobir se je moral nakrušiti in navaliti s strmih apniških sten, ki obdajajo v polkrogu izvorni del Sorške doline.

Toda nižje, od Sorinega izvira ter prvih žag in hiš navzdol, se pokaže naenkrat izpod grušča, (ki je na pr. zastopan še v velikem kamnolomu nad izviro), morena ter spremlja zgornji tok Sorice tja do sorške cerkve. Na nešteti mestih ob vodi, pa tudi v pobočjih na obeh straneh, je razgaljena morenska vsebina z izredno obilico oražencev in polirancev, tako da o morenski prirodi ne more biti nikakega dvoma. Ledenik je segal v dolini sedanje Sorice v ozkem jeziku proti J in naložil zelo izrazit morenski nasip, ki spremlja vodno strugo na obeh straneh; njegovo čelo pa je bilo nekako pri šoli. Čelno moreno je sicer Sorica na globoko erodirala, ali bočni moreni sta ohranjeni prvovrstno in na obeh nasipih leže mnogoštevilni, že od daleč vidni apniški balvani. V času največjega stanja je segal ledenik, vsaj za krajšo dobo, še nekoliko dalje, zakaj tja do cerkve v Sorici je površina prekrita z morenskimi drobirjem. Moreno je v Sorici lahko konstatirati, zakaj tlo sestoji tu iz temnega škriljevca zaliloške formacije in razlika od morenske odeje se opazi takoj.

V fazi sorškega ledenika je moral bohinjski led segati še znatno nad višino sedla 1287 m, da je njegov jezik mogel doseči Sorico. Grušč z debelimi skalami med moreno in stenami je vsekakor iz kasnejše dobe, ko ledenik ni več segal v Selško dolino.

Na Pokljuški planoti je Brückner našel na Goreljeku („na Sivcu“) morenske nasipe v višini 1250—1250 m.⁴⁸⁾ Malo zapadno odtod sem našel na Jelju, v izvornem delu potoka Jereka, morenske nasipe v višini 1270—1520 m; v grapi je morena razgaljena več metrov na debelo. Ker je kotlič proti S zaprt z višinami Jelja,

⁴⁸⁾ Penck-Brückner, o. c., str. 1047.

je mogel morene naložiti edinole bohinjski ledenik. Bohinjski ledenik je tedaj odlagal robno moreno še za 70 m višje, nego je računal Brückner po morenah na Goreljeku. Ako je računal Brückner za višino ledu sredi pri Boh. Bistrici in Češnjici, spričo obločno napete površine, najmanj 1500 m,⁴⁹⁾ si jo moramo sedaj po istem računu misliti najmanj 1570 m visoko. Na osnovi tega moramo računati, da se dvigne tudi srednja višina ledenika in v skladu s tem se zviša postavka za diluvijalno ločnico večnega snega. Ako jo je Brückner določil s 1400 m za würmsko glaciacijo, jo mirno lahko postavimo na okroglo 1500—1550 m, to je blizu toliko, kakor se navaja sedaj za Julijske Alpe v celoti.⁵⁰⁾

Že iz navedenega izhaja, da je moral bohinjski ledenik pošiljati večji odcepek čez Goreljek proti severu. In res imamo na Pokljuški planoti nad Koprivnikom tja do Mrzlega Studenca najmanj šest morenskih nasipov, ki so vsi izbočeni proti severu, znamenje, da je prihajal ledeniški jezik od južne strani. Morenski nasipi oklepajo tamkajšnja barja, s čimer je dokazana zveza njihove geneze z ledeno dobo. Vrh tega imamo na več mestih okrog Mrzlega Studenca ilovico, še več pa fluvijoglacialni prod ter mivko, naloženo v deltasti slojevitosti, iz česar jasno odseva, da so bila v prvi postglacialni, pa tudi v interglacialni dobi na Pokljuki nastala jezera, prav tako kot pri Rovtarici ter Ledini na Jelovici, kjer je v obilni množini ohranjena tudi pasovita glina. Toda pri Mrzlem Studencu bo treba še ugotoviti območje onih ledenikov, ki so segali daleč na Pokljuko s Poljuškega grebena z vrhov od Viševnika tja do Debele peči. Vsa Pokljuška planota od vasi Pokljuke pa do Koprivnika in Rudnega polja je prekrita z morenskim gradivom, tu bolj, tam manj na debelo; vmes so sicer mesta brez morenske odeje, celo prostrana, vendar le kot otoki. Ali rekonstruirati si obseg posameznih ledenikov tu ni lahka naloga, zakaj kompakten, povečini zelo gost gozd ter razmeroma debela plast prepereline silno otežuje proučevanje. Navedem pa naj že tu, da so se blizu Mrzlega Studenca v moreni našli kosi porfirja, o katerih še ni mogoče reči, odkod izvirajo, zakaj niti v Pokljuškem grebenu, niti v skupini okrog Tosca, odkoder bi ga mogel led transportirati, geologi doslej ne javljajo porfirskih kamenin.

Stadialne morene v Bohinju. Od stadialnih moren je E. Brückner v Bohinju navedel edinole čelno moreno na vzhodnem koncu Bohinjskega jezera, to je pri Stari Fužini; uvrstil jo je

⁴⁹⁾ L. c., str. 1047.

⁵⁰⁾ Prim. Norb. Krebs, Die Ostalpen und das heutige Österreich. Stuttgart 1928. II. del, str. 270, kjer se navaja 1500 m.

v bühlski stadij. Glede moren gschniškega in daunskega stadija je samo pripomnil, da jih je treba iskati v zgornjih delih velikih dolin ter v krnicah.⁵¹⁾

Starofužinska morena se Brücknerju ni zdela posebno dobro razvita.⁵²⁾ Res je tako, ali kljub temu je gotovo, da pomeni bühlski stadij tudi v Bohinju precej dolgotrajno počivališče ledenika. Zakaj razen starofužinske morene imamo tu še zelo mogočno razvite morenske nasipe istega stadija in sicer iz kasnejše faze. Našel sem jih v U k a n c i. Tu se dvigajo na travni ravnici za Zlatorogom zelo visoke posamezne kope, sestojče iz morene. Nekoliko višje gor imamo povprek čez dolino tri do štiri visoke vzporedne hrbte; erozija tekočih voda jih je že močno preoblikovala, a vendar oblik nasipov ni mogla uničiti. Končno imamo poglobitni nasip, ki gre povprek čez dolino in je zelo visok ter širok. Kakor ostali nasipi v Ukanci sestoji tudi ta pretežno iz blokov in sploh iz zelo debelega robatega gradiva; ogromni balvani tvorijo hrbet in najvišje kope v njem. Spričo tega ima značilno ime „Na gvaléh“ (Na glavah; kota 600 na avstr. spec. karti). To je pač najmogočnejši morenski nasip v območju bohinjskega ledenika, visok do 60 m. Na njegovi zapadni strani sega prostorna, nizko ležeča kotanja čez vso dolino, predstavlja joča tipično čelno kotanjo. Pravijo ji B l a t a in se v času večjega deževja spremeni v jezero. Savica teče skoz njo v zelo plitvi strugi. Kakor hitro pa jo zapusti in prestopi v morenski nasip, se njena struga v prodornem oddelku spremeni v pravo dever, ki si jo je vredno ogledati radi prav posebne slikovitosti. Stene debri tvorijo ogromni svetli balvani, ki prekrivajo tudi dno struge; voda pa je med njimi in tudi pod njimi odnesla drobnejše kamenje in teče sedaj po vrzelih, tako da se mestoma sploh ne vidi na površini. — Da je bilo tudi v Blatih v prvi postdiluvijalni dobi jezero, pač ne more biti dvoma.

Morene v Ukanci kažejo, da je v Bohinju bühlski stadij sestojal iz več faz.

Tudi iz ostalih stadijev so se našle morene. M o s t n i š k i l e d e n i k je imel svoj bühlski stadij na spodnjem koncu Voj; tudi tu se vidi več zaporednih morenskih nasipov. Voje so bile velika čelna kotanja, ki se je po ledeniški fazi zalila z jezerom, kakor kaže apniška glina na dnu pod prodom in deltasta stratifikacija, ki se vidi mestoma v produ — N a V e l e m i n M a l e m p o l j u so v glavni dolini trije prečni nasipi gschniškega stadija v višini 1700 m. Mišeljska dolina ima na planini pod

⁵¹⁾ Penck-Brückner, o. c., str. 1059.

⁵²⁾ Ibid.

Mišelj vrhom velik morenski nasip gschniškega stadija v višini 1685 m. Da je ta morena časovno pravilno uvrščena, o tem priča druga morena, ki leži v gornjem delu Mišeljske doline, v višini 1950 m, pred neznatno, podolgovato čelno kotanjo, ki jo zdaj zasiplje grušč izpod melišč golih skalnih sten. Brez dvoma pripada daunskemu stadiju.

S tem so ugotovljene za največjo izvorno dolino bohinjaškega ledenika vse faze würmske glaciacije in njenih umikalnih stadijev.

Višina stadijalnih moren v raznih predelih Alp je pokazala, da se je morala ločnica večnega snega med zaporednimi stadiji pomakniti vselej za okroglo 500 m na višje. Ako jo računamo v območju bohinjaškega ledenika v würmski dobi v višini 1500 do 1350 m, jo moramo predpostavljati za bühlski stadij 1600 do 1650 m, za gschniški stadij 1900—1950 m, a za daunski 2200 do 2250 m visoko. V višini 2500—2600 m se za Julijske Alpe domneva današnja ločnica večnega snega;⁵³⁾ tudi to se precej ujema z računom, da je bila daunska snežna črta za 500 m pod sedanjo. Morene v krniških dolinah Bohinjaškega grebena (planine Za Liscem, Za Osredki itd.) bi pripadale potemtakem bühlu. Da so v Vojah in ob Bohinjaškem jezeru ledeniki segali tako nizko dol, za to nam je iskati vzroka v dejstvu, da so bile planote v ozadju v bühlu še pod večnim snegom. V gschnitzu so se že popolnoma oprostile snega in ledeniki so mogli segati le še v Velo-Malo polje, do planine Pri Jezeru in do Govnjača. V daunu kažejo oledenelost samo še današnje najvišje visokogorske doline kot je na pr. Mišeljska dolina, ki ima v ozadju visoko planoto okrog Debelega vrha in Hribaric.

Résumé. L'auteur a méthodiquement examiné les moraines dans le bassin de Bled-Radovljica et les a fait tracer sur la carte adjointe. Suivant l'exemple de Brückner, tous les auteurs postérieurs prétendent qu'au quaternaire les trois glaciers, celui de Bohinj, de la Sava Dolinka et de la Radovna, arrivant des Alpes Juliennes par de vallées séparées, se soient réunis en une seule langue glaciaire commune, qui pourtant ne devait pas tarder à se diviser dans les trois éléments dont on vient de parler. Ce qui pouvait déterminer Brückner et les autres à cette hypothèse, c'est qu'il n'y a pas de bassin terminal du glacier commun, mais qu'au contraire il y a des bassins terminaux particuliers a) à côté de la Sava de Bohinj et du lac de Bled, b) près de Javornik et c) près de la Krnica. Pourtant la disposition des moraines frontales et latérales dans la plaine et sur les bords prouve que les trois glaciers ne s'étaient point du tout réunis en un seul glacier comme on le supposait

⁵³⁾ Krebs, Die Ostalpen II., str. 270.

jusqu'ici, mais que le glacier de Bohinj, comme le plus fort et le plus grand des trois glaciers, avait envahi la plus grande partie de la plaine de Bled-Radovljica et y avait déposé les moraines qu'on y voit; le glacier de la Radovna fut poussé de côté, vers le côté nord de Radovna entre le Dolgo brdo, la Viševnica et le Vintgar, tandis que le glacier de la Sava Dolinka s'étendait jusqu' à Sainte Catherine et peut être plus loin vers le sud entre Žirovnica, Breg et Rodne. Mais la partie principale des moraines a subi l'érosion fluviale spécialement au côté gauche de la Sava. C'est ici que se sont conservés dans la plaine des lits secs et des hautes terrasses, presque toujours parallèles aux moraines encore subsistantes; ils démontrent le déplacement progressif de la Sava vers l'ouest, tandis que, d'abord, à l'époque postwurmienne, le cours de la Sava devait être plus à l'est, au bord extérieur des moraines frontales, au l'on voit des traces des vallées mortes.

Les moraines de la plaine de Radovljica, de même que celles à la périphérie nord du bassin de Bled, c'est à dire, près de la S. Catérine, à droite au — dessus du Vintgar (Vršče), sur la Viševnica et près de Zgornje Gorje, appartiennent encore au glacier de Bohinj. Cette hypothèse est confirmée aussi par la présence des moraines qui s'étendent au dessus de Gorje et au dellà du petit plateau de Poljšica vers Slamniki et ne peuvent être autre chose que des dépôts du glacier de Bohinj. A l'autre côté du bassin, sur le versant nord du plateau de la Jelovica, on peut suivre les moraines à partir de Lancovo et Brdo, en passant par Talež vers la cote 896 m, signalée déjà par E. Brückner. Plus loin, à cause des pentes trop raides, les moraines ne se sont pas conservées. On ne les retrouve qu'au sud du Mont Babe à une hauteur de 1060—1140 m. Au-dessus de la zone dont on vient de parler, il n'y a pas de moraines latérales, comme O. Ampferer le suppose. Considérant ces faits, il en résulte que, sur son passage entre la vallée de Bohinj et le bassin de Bled-Radovljica, le glacier devait montrer une chute assez considérable. La vallée de Bohinj n'est ici, même à la hauteur de 1100 m (entre les 1128 m et la Pleša, 1351 m) qu'une gorge de montagne très rétrécie; les masses de glace furent retenues par cette gorge et ne purent se répandre en largeur et, par conséquent, s'abaisser, qu'au — dessous d'elle.

A l'époque wurmienne le glacier de Bohinj s'étendait 70 m au moins plus haut que E. Brückner ne le supposait; car au côté sud du plateau de Pokljuka les moraines latérales vont au moins jusqu' à 1320 m de hauteur. Au sud, le glacier de Bohinj avait dépassé les cols les plus bas entre la Jelovica et le Možic et s'étendait jusque dans les vallées supérieures des deux affluents gauches de la vallée de Selce; l'auteur a constaté les moraines du glacier de Bohinj à Sorica, près de la source de la Sora.

Au-dessus du lac de Bohinj, l'auteur a trouvé 4 à 5 moraines de l'époque de Bühl, inconnues jusqu'alors. Dans la région de la Mostnica ou respectivement de Velo polje, à une hauteur de 1700 m, il a constaté des moraines datant du stade de Gschnitz, et à 1950 m des moraines du stade de Daun. La ligne des neiges éternelles dans les Alpes de Bohinj devait être, à l'époque de Wurm, à 1500—1350 m d'altitude.

Ivan Rakovec:

K razvoju osamelcev in hidrografskega omrežja med Savo in Kamniško Bistrico.

Med Savo in Kamniško Bistrico se nahaja najznačilnejša skupina osamelcev v Ljubljanski kotlini, ki je radi tega mnogim dobro služila za razčlenitev kotline same. To skupino tvorijo Smledniški hrib, Bukovski hrib, Šmarna gora, Rašica in Soteški hrib. Poleg teh se nahaja na ozemlju še več manjših, neznatnejših gričev in holmov.

Navedeno ozemlje sta geološko proučevala pred več desetletji A. Morlot in V. Lipold, v novejši dobi pa zlasti F. Kossmat, čigar podatki nam morajo še danes služiti kot edini nadomestek za manjkajočo geološko specialko za Ljubljano.¹⁾

Ljubljansko polje, na katero meji skupina osamelcev, se nahaja še vedno v območju litijske antiklinale. Njegov vzhodni, južni in zapadni rob sestoji namreč iz zgolj gornjekarbonskih skladov. Prav tako se pojavijo ti skladi v severnem robu: v Soteškem hribu, južnem delu Rašice ter Šmarne gore. Dalje proti severu slede na Rašici in Šmarni gori že triadni skladi. V Šmarni gori so sploh zastopane vse plasti severnega krila litijske antiklinale. Triadni skladi, ki obstojajo večinoma iz apnenca in dolomita, se pričenjajo na tem krilu antiklinale povsod z izredno strmim pobočjem, ki prehaja ponekod v navpično steno. Tak značilen prehod je posebno jasno izražen na Rašici tik nad vasjo enakega imena.

V severnem delu skupine osamelcev preidemo že v območje trojanske antiklinale. Sklade gornjega karbona zasledimo v Homcu in na Rašici severozapadno od Mengša; isti skladi se pojavijo nato šele pri Smledniku. Da pripadajo imenovane plasti že trojanski antiklinali, dokazujejo psevdofilski skrilavci (srednje triade), ki spremljajo antiklinalo od Tuhinjske doline dalje. Le-ti se prikažejo tostran Kamniške Bistrice najprej pri Križu, potem pri Repnjah, odkoder se vlečejo v slemenu Smledniškega hriba do Smlednika, kjer nenadoma izginejo; prikažejo se nato šele pri Medvodah. Po smeri njih skladov sklepa Kossmat,

¹⁾ A. v. Morlot, Über die geologischen Verhältnisse von Ober-Krain. Jahrb. d. geol. R. A. Wien 1850.

M. V. Lipold, Bericht über die geologischen Aufnahmen in Ober-Krain im Jahre 1856. Jahrb. d. geol. R. A. Wien 1857.

F. Kossmat, Über die tektonische Stellung der Laibacher Ebene. Vhdl. d. geol. R. A. Wien 1905.

da imajo zvezo s psevdofiljskimi skrilačci pri Škofji Loki, iz česar sledi, da se pri Medvodah združita severni krili obeh antiklinal v eno.²⁾ Skladi trojanske antiklinale vpadajo proti ravnini Kranjsko - sorškega polja, kjer se vgreznejo globoko pod njo. Dislokacijska linija poteka tedaj ob severozapadnem robu Smledniškega in ob severnem robu Bukovskega hriba.

Gornjeoligocenske plasti leže na starejših popolnoma diskordantno, a so tudi že močno gubane. Zasledovati jih moremo od Medvod do smledniškega mostu, kjer tvorijo pobočje Smledniškega hriba. Enake plasti dobimo tudi na severozapadni in južni strani Smledniškega hriba ter kot manjše denudacijske ostanke celo na Rašici.

Iz vsega tega moremo tedaj sklepati, da je vsa skupina osamelcev na vzhodu, jugu in zapadu v popolnem tektonskem skladu z ostalim ozemljem v zaledju. Sicer prišteva *Wentzel* Smledniški hrib in dolino gornje Dobrave geološko še h Kranjsko-sorškemu polju, češ da se nahajajo na vseh straneh tega hriba gornjeoligocenske plasti.³⁾ Toda njegovo stališče v tem oziru ni pravilno, ker se nahaja, kot že omenjeno in kar navaja tudi *Wentzel* sam na poznejšem mestu, večje število denudacijskih ostankov gornjega oligocena celo na Rašici. Poleg tega te plasti ne obkrožajo Smledniškega hriba na vseh straneh; tako jih n. pr. v vzhodnem delu sploh ni, prav tako tudi ne na prehodu med Smledniškim in Bukovskim hribom. Najbolje pa govori proti njemu dejstvo, da je možno zasledovati elemente trojanske antiklinale do Smlednika oziroma celo do Medvod in da izgine paleozoik ter triada v globino šele na zunanji, t. j. severnozapadni strani Smledniškega hriba.

Po vsem tem je jasno, da so bili osamelci po erozivnem delovanju Save in Kamniške Bistrice odcepljeni od ostalega zaledja, pri čemer je nastalo Ljubljansko polje in ves južni del Mengeškega polja. Ker manjkajo v savski dolini od Medna navzdol proti Zidanemu mostu miocenske plasti, ki so sicer zastopane v dolinah nekaterih savskih pritokov (n. pr. Medije), je ta del Ljubljanske kotline mnogo mlajši od ostalega dela. Njegov nastanek sega brez dvoma v postmiocensko dobo. Litijska antiklinala, v kateri je vzrezana današnja savska dolina, je bila namreč prvotno tudi prekrita z miocenskimi sedimenti, kot sta dognala *Bittner* in *Teller*, v novejšem času pa tudi *Win-*

2) F. Kossmat, l. c. pp. 78, 79.

3) J. Wentzel, Zur Bildungsgeschichte des Laibacher Feldes und Laibacher Moores. Lotos. Bd. 70. Prag 1922, str. 95.

kl er.⁴⁾ Sicer je Teller našel pri Lazah pod Sv. Goro celo na terasah, ki se spuščajo proti savski dolini, 200—500 m nad dolin-
skim dnom konglomerat in prodne plasti mlajšega terciara.⁵⁾
Vendar morejo biti to le ostanki tekočih voda iz pliocenske dobe.
Sava je pri stvarjanju svoje struge prerezala in odplavila naj-
mlajši krov, miocenske plasti, ter prešla takoj na trše triadne
sklade. Wentzel tedaj popolnoma pravilno stavlja nastanek
Ljubljanskega polja ter savske doline sploh v pliocensko dobo.⁶⁾

V tesni zvezi z morfogenezo osamelcev je tudi razvoj hidro-
grafskega omrežja na tem ozemlju. S tega vidika je pričel ta
problem reševati že Wentzel, čigar rešitev pa ni zadovoljiva,
ker sloni na popolnoma neosnovanih domnevah.⁷⁾ Zamisljal si je
namreč, da je odtoku gornjemiocenskega morja, torej v post-
sarmatski dobi, sledilo dviganje gričevja na vzhodu Ljubljanske
kotline. Dviganje se je vršilo po njegovem mnenju seveda tako
naglo, da se je mogla tedaj obstoječa kotlina napolniti z vodo
vsled neprestano dotekajoče Save in Kamniške Bistrice z njunimi
pritoki. Tako nastalo jezero nazivlje „gorenjsko jezero“ (der
oberkrainische Stausee), da ga razlikuje od ostalih istodobnih
jezer kot n. pr. moravškega, laškega, celjskega itd. Jezeru je mo-
gel določiti obseg le na jugu oz. jugovzhodu (Smledniški hrib,
Skaručenski zaliv, Bukovski hrib, Homec), dočim se mu je zdela
omejitev ostalega dela jezera nemogoča. To je, moremo reči, nje-
gova temeljna ideja, ki spremlja vsa njegova nadaljna izvaja-
nja. S tem v zvezi je torej tudi nadaljni razvoj hidrografskega
omrežja. Današnja gornja dolina Gameljščice s prehodom med
Bukovskim hribom in Rašico je po njegovem mnenju ostanek
tedanjega nadaljevanja radomeljske doline. Radomlja, ki se iz-
liva danes pri Domžalah v Kamniško Bistrico, naj bi se tedaj
izlivala v Skaručenski zaliv. Iz tega sledi, da današnjega dol-
njega toka Kamniške Bistrice tedaj še ni bilo. Po njegovem mne-
nju se je namreč izlivala že v bližini Kamnika v „gorenjsko

⁴⁾ A. Bittner, Die Tertiärablagerungen von Trifail und Sagor. Jahrb. d. geol. R. A. Wien 1884. p. 595.

T. Teller, Die miocänen Transgressionsrelicte bei Steinbrück und Ratschach an der Save. Vhdl. d. geol. R. A. Wien 1898. pp. 284, 292.

A. Winkler, Über die Beziehungen zwischen Sedimentation, Tektonik und Morphologie in der jungtertiären Entwicklungsgeschichte der Ostalpen. Sitzber. d. Akad. d. Wiss. Wien 1924. p. 373.

⁵⁾ F. Teller, Jahresbericht des Direktors. Geologische Aufnahmen und Untersuchungen im Felde. Vhdl. geol. R. A. 1898. p. 20.

⁶⁾ J. Wentzel, l. c. p. 68.

⁷⁾ Winkler ga prav radi tega prav nič ne upošteva v svojem (pod 4) navedenem delu.

jezero“. Ker je segalo slednje proti jugu le do Homca, je mogla na ta način teči Radomlja neovirano dalje proti zapadu. Ostale doline na tem ozemlju (v obsegu osamelcev), tako dolina Dobrave in dolnje Gameljščice ter Save in Kamniške Bistrice, so nastale po njegovem tolmačenju pozneje na ta način, da se je pretočilo jezero na najnižjih mestih (pri Mednu, Šmartnem pod Šmarno goro in pri Mengšu) v tri manjše povprečne doline. Od voda teh treh povprečnih dolin omenja le tretjo, pliocensko Bistrico, ki naj bi bila nadaljevanje eocenske povprečne doline Kamniške Bistrice. Ker je bila vmes med slednjima povprečnima dolinama podolžna dolina Radomlje, je jasno, da v tej dobi „Bistrica“ s Kamniško Bistrico ni imela nikake zveze. Svojo domnevo opira *Wentzel* edinole na znane, v literaturi že večkrat omenjene planote: Smrekovo dobrovo, Veliko dobrovo, Na gmajnah in Plano gmajno, ki naj sestojijo iz jezerskih sedimentov, ter dalje na sledove lignita pri Klancu ne daleč od Komende.⁸⁾

Imenovane planote so se proučevale že opetovano kot eden najvažnejših problemov na Kranjsko-sorškem polju. Kot prvi je skušal rešiti to vprašanje *Brückner*, ki je domneval, da predstavljajo preostanke visoke terase, medtem ko sestavlja prod nizke terase — vse ostalo Kranjsko-sorško polje. Debela odeja preperine mu je bila edina opora, da je mogel ločiti visoko teraso od nizke. Višinska razlika med obema, ki mu je med Radovljico in Kranjem izborna služila, je namreč tu po njegovem mnenju mnogo premajhna.⁹⁾ Umljivo je, da zavrača *Ampferer* tudi ta *Brückner* je v izvajanju prav tako kot večino njegovih ostalih, ki se tičejo glaciacije v savskem območju. Pri tem razlaga navedene planote kot ostanke nekdanje ilovnate in s prodom pomešane preperine, ki je prekrivala konglomerat starejšega zasipa in ki je bila razprostranjena po vsem Kranjsko-sorškem polju. *Dognal* je namreč, da prekriva Kranjsko-sorško polje trdno sprijet konglomerat, ki pripada starejšemu zasipu. Sicer je tudi že *Brückner* sam opazil na več mestih prav tako kot pozneje *Lucerna* v kokrski debri, da se nahaja pod prodom trdnejši konglomerat, a se ga ni upal razlikovati od prvega, ker je manjkala med njima ostra meja.¹⁰⁾ Ostanke mlajšega zasipa najdemo ohranjene le še v savski debri v obliki teras, ki pa vendar dosežejo mestoma do 25 m debeline. Kako globoko sega trd-

⁸⁾ J. Wentzel, l. c. pp. 99—103.

⁹⁾ Penck-Brückner, Die Alpen im Eiszeitalter. III. Leipzig 1909. p. 1050.

¹⁰⁾ Penck-Brückner, l. c. p. 1050.

R. Lucerna, Gletscherspuren in den Steiner Alpen. Geogr. Jahresber. aus Österreich. IV. Wien 1906. p. 26.

nejši konglomerat, je težko dognati, ker izgine njegova terciarna podlaga že nad Kranjem v globino. Sicer je tudi mlajši zasip prekrit z odejo preperine, vendar je ta plast v primeri z ono starejšega zasipa mnogo tanjša. Preperela odeja je bila pozneje odplavljena, ostala je še kolikor toliko nedotaknjena na nekaterih mestih, v današnjih planotah.¹¹⁾

Ampferer je v razlaga se mi zdi verjetnejša, ker sem tudi sam opazil povsod le ilovnato preperino, v kateri so pomešani večji ali manjši precej oglašeni kosi karbonskega peščenjaka in triadnega apnenca. Na površju samem sem našel na nekaterih mestih (Na gmajnah) razbite kose trdno sprijetega konglomerata. Plastovitosti v ilovnati preperini nisem prav nikjer opazil; imamo torej opraviti z eluvijem. Kljub temu da ni nikjer videti žive skale, sodim vendar z ozirom na precejšnje število vrtač in kraških dolin na Plani gmajni kakor tudi Na gmajnah, da se nahaja pod preperino ne preveč globoko apneni konglomerat. Ilovnata preperina more segati po mojem mnenju le nekaj metrov globoko. Zato nikakor ne morejo obstojati planote, kot trdi Ampferer, iz same preperine, ki bi n. pr. Na gmajnah nad Jeperco segala okrog 20 m globoko, kolikor pač znaša tu povprečna relativna višina. Na njej se namreč nahajajo številne vrtače, ki so približno 5 m globoke. Pri debelejši odeji preperine bi se vrtače sploh ne stvorile oziroma ne ohranile tako dolgo. Tudi Brückner se opira na kraške doline (a le na Plani gmajni) pri dokazovanju, da se nahaja kmalu pod preperelo odejo konglomerat.¹²⁾ Seveda omenjene razmere nikakor še ne potrjujejo Brücknerjeve trditve glede različne starosti konglomerata na Kranjsko-sorškem polju, temveč kažejo v tem oziru na mnogo pravilnejše Ampfererjevo pojmovanje. Razlika bi obstojala le v tem, da niso bile odplavljene razen na teh planotah le plasti ilovnate preperine, ampak je bil po eroziji načet tudi že konglomerat sam.

Ker so torej plasti omenjenih planot mnogo mlajše, kakor smatra Wentzel, in ker je poleg tega preperela odeja eluvialna, ni nikakor več vzdržna njegova domneva o takozvanih jezerskih usedlinah. To velja v tem večji meri, ker tudi absolutna višina vseh naštetih planot niti približno ni enaka. Že sam je bil prisiljen opozoriti na dejstvo, da diferira višina ene planote od drugih za ca 10 m (za Plano gmajno, Na gmajnah in Veliko dobrovo navaja višino 560 m, medtem ko za Smrekovo dobrovo

¹¹⁾ SO. Ampferer, Über die Saveterrassen in Oberkrain, Jahrb. d. geol. R. A. Wien 1917. pp. 409, (451—452).

¹²⁾ Penck-Brückner, l. c. p. 1050.

350 m). Njegove navedene višine pa so najbrže vzete po kaki starejši specialki. Po višinskih podatkih, označenih na novejših originalkah (1 : 25.000), naraste njegova višinska razlika od 10 m na celih 20 m in to na razdaljo komaj 2—5 km. Poleg tega pa je opaziti zlasti pri Plani gmajni, da se njeno površje proti severozapadu polagoma dviga prav tako kot ostala ravnina Kranjsko-sorškega polja. Da bi tedaj bile ilovnate plasti teh planot ostanki starega skoraj horizontalnega jezerskega dna, je popolnoma izključeno brez ozira na že zgoraj naštetá dejstva.

Kar se tiče lignita pri Klancu, ki ga sam sicer nisem nikjer opazil, more nastopati le v temnosivem laporju pod konglomeratom. Ker je ta lapor ekvivalenten onemu pri Duplici, ki ga *Wentzel* prišteva miocenu,¹³⁾ nikakor ne more predstavljati usedline postsarmatskega zaježitvenega jezera. Nasprotno pa je trdno sprijeti konglomerat, ki tvori krov laporju, ekvivalent plasti (preperele odeje in konglomerata) Plane gmajne.

Končno pa tudi ni bilo v tedánji dobi nikakega pravega povoda za nastanek omenjenega jezera. Tektonskega dviganja na ozemlju vzhodno od Ljubljanske kotline, kot ga omenja *Wentzel*, tu sploh ne moremo jemati v poštev, ne glede na to, da ne more navesti dokazov, da so se gibanja v resnici v takem obsegu vršila. Iz njegovega tolmačenja je razvidno, da smatra za izključeno, da se morejo vršiti gibanja tudi tako polagoma in z vmesnimi, več ali manj časa trajajočimi presledki. Tako torej zanikuje možnost, da morejo tekoče vode, zlasti z večjim strmecem ali večjo vodno množino, v dvigajoči se teren istočasno vzrezovati svojo strugo in tako ohraniti smer svojega teka. Tipičen tak primer nam kaže prav savska dolina med Zalogom in Krškim. *Winkler* navaja ta primer še posebej in povdarja pri tem, da se dviganje savskih gub ni le vršilo silno polagoma, temveč tudi z mnogimi vmesnimi presledki. Med tem dviganjem so se namreč mogle razviti prostrane nepopolno izravnane planote, ki so zastopane v raznih nivojih. In to prihaja tem bolj v poštev, ker ni bil pri tem denudiran samo gornji in srednji miocen, ampak so bili načeti tudi že triadni skladi.¹⁴⁾ Starejše plasti (gornji oligocen) so bile namreč, kot je ugotovil *Bittner*, v tem predelu odložene le v sinklinalah.¹⁵⁾

Med površmi sta najbolj značilni in v literaturi že večkrat omenjeni planota Straškega hriba (989 m) med sotočjem Save in Savinje ter planota pri Dolah zapadno od Kuma (s povprečno

¹³⁾ J. Wentzel, l. c. p. 95.

¹⁴⁾ A. Winkler, l. c. pp. 374—375.

¹⁵⁾ A. Bittner, l. c. p. 595.

višino 800 m). Nižji nivoji niso več tako prostrani, vendar so ponekod še vedno jako izraziti. Tako je, da navedem nekaj doslej še neomenjenih primerov, zlasti dobro ohranjena planota Retje nad Trbovljami s povprečno višino 600 m in dalje planota v višini 570 m pod Sv. Goro, kjer leži vas Tirna. Višji dve prišteva *Winkler* pontskim planotam, nižje pa pripadajo potemtakem mlajšemu pliocenu. Torej prav v postsarmatski dobi, ki ji pripisuje *Wentzel* največjo intenzivnost dviganja, je bila po teh ugotovitvah slednja najmanjša.

Tudi *Kossmat* nikjer ne omenja jezera, ko naj bi dviganje savskih gub zaprlo Ljubljanski kotlini odtok proti vzhodu. Sava jo je le napolnila s prodom, ker je postala kotlina radi dviganja na vzhodu izdaten akumulacijski teren.¹⁶⁾

Ker slone *Wentzel* v izvajanju na neosnovanih trditvah, je treba iskati tako glede razčlenitve osamelcev kakor tudi glede razvoja hidrografskega omrežja zadovoljivejše razlage.

Najvišji nivoji v skupini osamelcev se nahajajo, če izvzamemo osamljene vrhove Grmade (676 m), Šmarne gore (667 m) in Rašice (641 m), v višini 650 m. Razviti so le okoli ravnokar omenjenih vrhov. Nižje zasledimo nato v višini 600 m. Na Rašici je v tej višini razsežna planota s številnimi in razmeroma jako globokimi (20—50 m) kraškimi dolinami. V še nižjem nivoju (ca 520 m), na katerem leži tudi vas Gorenje Dobeno, pa je dobro ohranjena suha dolina, v kateri je razvita že cela vrsta vrtač in kraških dolin. Morda je to ostanek gornje doline današnje Gameljščice ali kakega njenega pritoka. Proti severu je namreč dolina nenadoma prekinjena in strmo odrezana. Pod njo se danes nahaja v globoki debri, vrezani že v mehkejše skrilačce in peščenjake, močen izvir potoka, ki se nato pri izhodu na Skaručensko polje obrne proti jugozapadu. Višina 560 m je v skupini osamelcev razmeroma slabo zastopana. Temu nivoju pripada med drugim tudi sedlo na Šmarni gori z zaselkom Pri Gorjancu.

Nižji nivoji so mnogo boljše zastopani, ker niso razviti samo na Šmarni gori ter Rašici, temveč tudi že v Smledniškem in Bukovskem hribu. Tako je višina 480 m na vseh straneh Rašice ohranjena, zlasti pa v planoti, na kateri leži vas Srednje Dobeno, ter v prostrani planoti južno od Šinkovega turna. Eden najizrazitejših nivojev v vsej skupini je višina 450 m. Na Rašici je ta nivo dobro razvit na vseh straneh razen na severno-zapadnem pobočju. V tej višini leži tudi vas Rašica. Na Šmarni

¹⁶⁾ F. Kossmat, l. c. p. 82.

gori je ta višina na vseh straneh enako dobro zastopana. Navedeni nivo je značilen posebno radi tega, ker je razvit že v karbonskih skladih in predstavlja torej v konfiguraciji tal večjo stopnjo, ki je nastala na meji različno odpornih hribin. Na severnozapadni strani Rašice nivo ni tako dobro razvit, ker so v tej višini še vedno v pretežni večini zastopani triadni skladi, ki vise močno proti severu. Morda bi se mu dala prištevati tudi planota, na kateri stoji cerkvena nad Repnjami v višini 420 m. Ne samo v Smledniškem, temveč tudi v Bukovskem hribu pride ta višina (450 m) večkrat do izraza. Nižji nivo 400 m je zastopan zlasti dobro na vzhodni strani Šmarne gore ter na vseh straneh Rašice, osobito na vzhodnem pobočju, kjer leži vas Dolnje Dobeno. Prav tako je ohranjen v Bukovskem hribu, medtem ko v Smledniškem hribu ne pride toliko do izraza. Dalje utegneta pripadati temu nivoju še Homec (594 m) in planota na Soteškem hribu (ca 590 m). Najnižja dva nivoja, 580 in 540 m, sta zastopana jako dobro v vsej skupini osamelcev. Prvi je posebno razvit na severnozapadnem, vzhodnem in južnem pobočju Rašice, dalje na vzhodni in južni strani Šmarne gore. Pripadata mu tudi planoti na obeh straneh prehoda oz. doline med Bukovskim hribom ter Rašico in Gorica (572 m) pri Kosezah. V Smledniškem hribu je omenjena višina ohranjena le na severozapadnem in južnem pobočju. Slednji nivo (540 m) je razvit le ob prehodu med Šmarno goro in Rašico ter na vzhodni strani slednje, zlasti v prostrani planoti nad Trzinom. Dalje mu pripadata tudi še planoti ob prehodu med Bukovskim hribom ter Rašico v višini 550 m in v Smledniškem hribu višina 540 m tik nad ostrim ovinkom Save pri Zbiljah.

Jugovzhodno pobočje Smledniškega hriba se spušča proti Skaručenskemu polju tako polagoma ter v tako položnih in prostranih stopnjah oz. terasah, da moremo najnižje nivoje tega pobočja: 560, 550, 540 in 530 m prištevati že ravnini sami.

Najvišji nivoji se nahajajo izključno v apnenčevem terenu in v kolikor so bolj razprostranjeni, so tudi že močno ukraševani. Starost najvišjega nivoja (650 m) v tej razmeroma majhni skupini osamelcev moremo ugotoviti le potom primerjanja z ostalimi nivoji v savskem območju. Planota Straškega hriba, ki ji W i n k l e r prisoja pontsko starost, se nahaja v višini 898 m. Planota pri Dolah, ki je nastala po njegovem mnenju v isti dobi, leži mnogo nižje (povprečna višina znaša 800 m), akoravno se nahaja precej višje v smeri proti gornjemu teku Save. Pričakovali bi tedaj, da se pontske planote proti zapadu izdatno znižujejo. Vendar pa ostaja slednja višina precej konstantna, kajti

na Sv. Gori imamo ohranjen nivo 810 m, tik nad Ljubljansko kotlino na Jančjem pa se nahaja nivo v višini 794 m. Prav tako moremo najti planote v približno teh višinah v Polhograjskih dolomitih in sosednem hribovju, torej v neposredni bližini skupine osamelcev. V smeri proti Jelovici prihajajo že višji nivoji zopet v poštev. Iz tega je jasno razvidno, da v današnji skupini ne moremo iskati nivojev starejšega, temveč le mlajšega pliocena. Najstarejši nivoji so namreč vsled majhnega obsega skupine razmeroma jako hitro zapadli denudaciji.

Razčlenjevanje skupine osamelcev se je vršilo tedaj tekom vsega pliocena. Kot prva osnova pri tem je bila podolžna dolina med južnim in severnim nizom osamelcev, ki je potekala približno vzporedno s smerjo slojev in iz katere se je pozneje razvilo Skaručensko polje. Dolina se je širila tem bolj hitro, ker je mejila na severozapadu na dokaj manj odporne paleozojske skrilavce ter peščenjake. K o s s m a t je celo mnenja, da se je tod nadaljevalo jedro trojanske antiklinale, sestavljeno večinoma iz samih mehkih paleozojskih hribin. Med Bukovico in Smlednikom namreč manjkajo v tej antiklinali paleozojski skladi, ki naj bi bili razmeroma hitro erodirani. Sploh pripisuje v prvi vrsti po manjši odpornosti hribin pospešeni eroziji in denudaciji nastanek Skaručenskega polja oziroma depresije, kot jo sam imenuje.¹⁷⁾ V dolini so se zbirale vode z obeh pobočij ter tekle v smeri proti Pirničam, kjer so se izlivale v Savo. Zlasti Rašica je dajala mnogo vode, ker tvori njeno severozapadno vznožje dober vodni horizont na meji med apnencem oz. dolomitom srednje in peščenjakom dolnje triade oz. perma. Danes je ob tem robu polno studencev. Dolina se je vsled regresivne erozije širila tudi v gornjem delu proti vzhodu. Da bi bil gornji del doline v postsarmatski dobi nadaljevanje doline Radomlje, je radi tedaj že obstoječe dolnje Kamniške Bistrice popolnoma izključeno.

Dobrava, ki je prihajala z južnega krila trojanske antiklinale, se je v njo spričo mehkih hribin vedno bolj zajedala. Bukovski hrib se na skrajnem zapadnem delu končuje z grödenskimi peščenjaki, onstran prehoda pa se pri Repnjah pričenjajo v Smledniškem hribu psevdofilski skrilavci. Videti je torej, da so manj odporne hribine na tem mestu izdatno pospešile nastanek prodorne doline. Po prodoru je Dobrava bržkone pretočila vase vode, ki so tekle ob robu severnega krila.

¹⁷⁾ F. Kossmat, l. c. p. 78.

Med tem se je Sava vedno bolj zajedala v tedaj še strnjeno skupino Šmarne gore in Rašice. To je vršila tem hitreje, ker je imela opraviti predvsem z mehkejšimi karbonskimi skladi, ki se nahajajo tu v nižjih legah. Radi izpodjedenih nižjih plasti so bili seveda tudi gornji, dokaj trši triadni skladi naknadno denudirani. Široka, skoro polkrožna zajeda sega danes do Gornjih Gameljnov in je v ostrem nasprotju s severnim nadaljevanjem te prečne oz. prodorne doline. Nastanek severnega, ožjega dela doline si razlagam na ta način, da je pozneje Sava pretočila vase potok nasprotnega pobočja, ki se je tedaj izlival v Gameljščico. Slednji pa je končno vsled svoje znatno pospešene erozivne delavnosti pretočil še Gameljščico z njenimi pritoki. Vse vode jugovzhodnega pobočja Smledniškega hriba so bile tedaj prisiljene podaljšati svoj tek v smeri proti novonastali prodorni dolini. V mehki preperini in nižje ležečih karbonskih skladih so izdelale nato globoke debri. Planotasti in stopnjeviti presledki, ki se nahajajo med temi globokimi dolinami, pa kažejo še sledove prvotnega teka voda v smeri proti jugozapadu.

Številni nivoji in terase, ki so se ohranile ne samo v skupini sami in vzdolž Save, temveč tudi vzdolž Kamniške Bistrice skoraj do njenega izliva, kažejo, da si je tudi slednja istočasno kot Sava vrezavala svojo strugo proti jugu. Poleg tega je treba z ozirom na *Wentzlovo* trditev, da je dolnji tek Kamniške Bistrice mnogo mlajši, še posebej poudariti, da ima prav slednja med vsemi omenjenimi rekami največji strmec in da lahko v najkrajšem času izdatno naraste. Zbog tega ima največjo erozivno silo in si je mogla brez dvoma takoj ubrati pot naravnost proti jugu. Njen tek lahko primerjamo z onim Savinje, ki se južno od Celja obrne v ostrem kotu proti jugu in teče tudi pravokotno na savske gube. Razlika je le v tem, da je ostala Savinja vtesnjena v svoji ozki dolini, dočim si je mogla Kamniška Bistrica že znatno razširiti svojo strugo. Domnevati moremo, da se dviganje v območju slednje ni vršilo s tako intenzivnostjo, tako da je utegnila odstraniti ne samo terciarne, temveč tudi že triadne sedimente ter se naposled v še večji meri razmahniti v preostalem manj odpornem karbonskem skrilavcu in peščenjaku.

Glede razvoja mlajšega hidrografskega omrežja nam more služiti kot izhodišče Plana gmajna, ki jo smemo smatrati za eno najstarejših tvorb v današnji nižini. Njen nastanek sega v dobo prve poledenitve (tudi *Kossmat* je v območju savskega ledenika našel sledove le dveh poledenitev;¹⁸⁾ tekom kasnejših dob

¹⁸⁾ Po prijaznem ustnem sporočilu z dne 19. okt. 1929.

pa je njeno površje na globoko preperelo in ni bilo več prekrito z mlajšimi naplavinami. Kot ekvivalent Plani gmajni moramo smatrati ostanke trdno sprijetega konglomerata pri Komendi, ki ga *Lucerna* prišteva visoki terasi.¹⁹⁾ Kot tretji ekvivalent pa smatram ozemlje pri Lokarjih, severnovzhodno od Vodic, ki je po dolinah že precej razčlenjeno. Prav za prav je to nizko gričevje, če ga smemo tako imenovati, nadaljevanje Plane gmajne, vendar se plasti v obeh ostro ločijo med seboj. Pri Lokarjih, v bližini opekarne, kjer režejo glino, so plasti dobro razvidne. Pod približno 0,5 m debelo plastjo prsti se pričinja rjava glina, ki je mestoma temnejše ali svetlejše barve. Več metrov globlje sledi sivica, med katero nastopa tu in tam v obliki leč sivkast, fino zrnat peščenjak in peščena rjava glina. V glini, osobito v sivici, sem našel polno zogljenelih rastlinskih ostankov. Proti severu so plasti kolikor toliko horizontalne, proti jugu pa so močno nagnjene. Debelina vseh plasti znaša okroglo 15 m. Globalje stratigrafske razmere niso več razvidne, ker režejo glino samo do ravnine, na kateri stoji opekarna.

Debelejše plasti mestoma jako čiste gline in sivice kažejo nedvomno na jezerski izvor; tudi v tem se tedaj ločijo od eluvialnih plasti Plane gmajne, ne glede na njihovo konglomeratno podlago. To nam izpričuje prav tako različen površinski značaj. Gričevje pri Lokarjih je namreč danes mnogo bolj razčlenjeno po dolinah nego Plana gmajna. Dalje je slednja že močno ukraševana, medtem ko ni na ozemlju pri Lokarjih najti nikakih kraških pojavov.

Razen pri Lokarjih nisem nikjer našel sličnih plasti, temveč le peščeno rjavo glino in sicer samo v ravnini v smeri proti Žejam ter proti jugu blizu Repenj. *Lipold* omenja peščeno glino (ki jo nazivlje tudi *publico*, o kateri pa niti *Kossmat* ni nikjer našel sledu,²⁰⁾ niti *Lucerna*)²¹⁾ tudi pri Cerkljah, Kaplji vasi, Suhadolah in Polju.²²⁾ Kakor kažejo razmere, je manjše zajezitveno jezero bivalo v okolici Lokarjev tekom prve glacialne dobe. Nastalo je na ta način, da so bile vode na zapadu oz. jugozapadu zajezene po materialu savskega ledenika, na severu in vzhodu po nakopičenem produ kokrskega in bistriškega ledenika. Svoj odtok je moglo imeti le na jugu, v smeri proti Skaručni. Jezero je bivalo le tekom prve oz. starejše glacialne dobe, kar nam izpričuje že znano in ugotovljeno dejstvo, da je

¹⁹⁾ R. Lucerna, l. c. p. 50.

²⁰⁾ Po ustnem sporočilu z dne 19. okt. 1929.

²¹⁾ R. Lucerna, l. c. p. 50.

²²⁾ M. V. Lipold, l. c. p. 253.

kopičenje fluvioglacialnega materiala v mlajši glacialni dobi tako pojemale, da se je ohranil na Kranjsko-sorškem polju le še na nekaterih mestih v savski debri.

Samo ob sebi je umljivo, da to jezero nima ničesar skupnega z *Wentzlovim* domnevanim jezerom in sicer niti v krajevnem niti v časovnem ali vzročnem oziru.

Po osušitvi zajezitvenega jezera, ki je bivalo dalj časa, kakor priča precejšnja debelina sivice, so začele vode v njegove sedimente prav tako vrezavati svoje struge kot v preperelo odejo Plane gmajne. Tekle so v smeri prvotnega jezerskega odtoka, t. j. proti Skaručni in dalje v Savo.

Poleg suhih dolin na Plani gmajni imamo namreč še jako dobro ohranjeno glavno dolino, v kateri se niso zbirale samo vode Plane gmajne, temveč tudi one s pobočja Smledniškega hriba. Slednja poteka od Sv. Valpurgje dalje mimo Hraš, Imen ter Zapog, kjer polagoma izgine njen dolinski značaj. Suha dolina je še danes tako izrazita, da so dali ljudje njenemu srednjemu delu ime Dolina, dočim imenujejo njen začetek Močila, nadaljevanje proti Zapogam pa Imena (po malem zaselku pri Hrašah). Ob času večjega deževja, zlasti spomladi in jeseni, se pojavi nedaleč od znamenja severozapadno od Sv. Valpurgje voda iz kotle, ki jo imenujejo Gobnica. Voda teče nato po dolini do Imen, kjer požira brezdno večinoma vso vodo. Po pripovedovanju prebivalstva je nastalo to brezdno šele pred kakimi 50 leti, tako da še najstarejši ljudje pomnijo, kako je vsa voda tekla dalje proti Zapogam in Vodici, kjer se je obrnila proti jugu, dokler ni pri Polju dosegla ostalih voda. V času izredno velike poplave napravi voda še danes vso imenovano pot. Včasih sega več metrov visoko, da je videti kot mogočna reka. Domnevajo, da prihaja voda od Šenčurja, kjer ponikne tamkajšnji potok. Strmec doline je tako neznatn, da je možno spoznati le ob času poplave, v katero smer gravitira dolina. Suha dolina je tudi jugozapadno od Sv. Valpurgje še precej dobro ohranjena, vendar gravitira ta del že proti Savi. Dolinsko razvodje poteka mimo znamenja severozapadno od Sv. Valpurgje. Suhe doline na skrajnem zapadnem delu Plane gmajne kažejo že po svoji smeri na to, da so odvajale vode v Savo potom ravnokar omenjenega dela glavne suhe doline.

Poleg imenovane glavne doline imamo še eno, mnogo slabše ohranjeno, potekajočo mimo Žej proti Mostam. Na nekaterih mestih se v terenu popolnoma izgubi, na nekaterih je pa komaj še zaznatna. Med njo oziroma močvirnim ozemljem južno odtod

ter Pšato se vleče nizko sleme, v katerem so še tu in tam ohranjene terase, ki spremljajo suho dolino. Ker je dolina tako slabo ohranjena, je moral trajati odtok po tej dolini bržkone le malo časa, ali pa je voda tod tekla samo včasih. Domnevati moremo namreč, da so se po njej odvajale v Pšato vode, ki so prihajale s pobočja Bukovskega hriba. Vode pa najbrže niso bile stalne, temveč so prihajale le ob času deževja, ker tudi danes ni na tem pobočju nikakega potoka.

Iz vsega je razvidno, da je bilo izoblikovanje skupine osamelcev v glavnem zaključeno že koncem pliocena. Razčlenjevanje in izobražanje tal se je vršilo tedaj tekom vsega pliocena. Starejše hidrografsko omrežje je s pričetkom glacialne dobe stopilo v nov stadij razvoja, ki je trajal do postglacialne dobe, ko je dosegel današnje stanje.

Zusammenfassung. Zur Entwicklungsgeschichte der Inselberge und der hydrographischen Verhältnisse zwischen der Sava und der Kamniška Bistrica. — Die Wentzel'sche Auffassung vom oberkrainischen Stausee aus der post-sarmatischen Zeit kann nicht mehr aufrechterhalten werden. Gegen sie sprechen die von ihm als Überreste der Seeablagerungen betrachteten Schichten der Plana gmajna und Na gmajnah selbst, die als viel jünger angesehen werden müssen, als er vermutet. Ebenso kann die ungleiche Höhe der Anhöhen (außer der Plana gmajna und Na gmajnah werden von ihm auch noch Smrekova dobrava und Velika dobrava genannt) herangezogen werden. Der Lignit bei Klanec, den er auch als einen Rest der Seeablagerungen betrachtet, gehört schon dem Miozän an, er ist also viel älter. Die Hebung im Osten des Ljubljanaer Beckens, durch die die Abriegelung der Gewässer und dadurch ein Stausee zustande kommen sollte, wurde gerade zu der Zeit (Alt-Pliozän) als besonders langsam fortschreitend schon von Winkler bewiesen, sodaß mit Wentzel's Vermutung überhaupt nicht gearbeitet werden kann. Deswegen wurde eine neue Erklärung für die Entwicklungs- und Bildungsgeschichte der Inselberge und für die hydrographischen Verhältnisse in deren nächsten Umgebung versucht. Auf Grund der zahlreichen noch heute erhaltenen Niveaus und Terrassen im Bereiche der Inselberge dauerte deren Bildungsgeschichte durch das ganze Pliozän. Die ältesten Flächen, die der pontischen Stufe angehören, sind nicht mehr erhalten. Die höchsten noch erhaltenen Niveaus gehören schon dem jüngeren Pliozän an. Die Entwicklungsgeschichte der älteren hydrographischen Verhältnisse war bis zum Eintritt der Glazialzeit abgeschlossen, da zu dieser Zeit durch den Einfluß der glazialen Ablagerungen ein neues Entwicklungsstadium derselben eintrat, das bis zur Postglazialzeit dauerte.

Reya Oskar:

Letni tok padavin na Slovenskem.

(Z 1 karto.)

Za določitev letnega toka padavin na Slovenskem sem si izbral kot podlago dobo 55 let, in sicer od l. 1881. do l. 1915. Malo je postaj, ki so delovale nepretrgoma skozi vso dobo; večina jih je nepopolnih in morale bi se reducirati na gori omenjeno dobo. Ker to zahteva mnogo truda, sem vzel le take postaje, na katerih se je opazovalo najmanj 10 let, in pustil dobljene povprečke nespremenjene. Ti povprečki v kvantitativnem oziru sicer ne odgovarjajo popolnoma izbrani periodi, vendar se v kvalitativnem oziru, to je v njihovem letnem razporedu, za kar v tej razpravi pravzaprav gre, ne razlikujejo mnogo od povprečkov kompletne periode. Tabela 1. predstavlja povprečne mesečne in letne svote padavin v mm in sicer za 55 vporabljenih postaj. Če se hoče obravnavati letni tok padavin, se navadno predstavijo mesečne svote v procentih ali promilih letne svote. To se mi ni zdelo potrebno storiti, ker obravnavam tu mesečno svoto le z ozirom na posamezne mesece, ne pa veličino svote same z ozirom na sosedne postaje.

Na podlagi teh povprečkov pridemo do sledečega zaključka. Na Slovenskem razlikujemo tri tipe letnega toka padavin.

Prvi tip obsega vse Primorje in ozemlje, ki sega do črtkane linije na priloženi kartici.¹⁾ Karakterizirajo ga trije maksimi padavin, in sicer primarni v oktobru, sekundarni v juniju in terciarni v marcu. V tabeli 1. so maksimi tiskani debelo. Tabela je razdeljena v tri dele. Postaje prvega tipa leže v njenem gornjem delu.

Drugi tip se razprostira po severnem podnožju Karavank ter po Ljubljanski in Kočevski kotlini. Proti vzhodu sega do debelo izvlečene linije na kartici. Razlikuje se od prvega le v toliko, da je izostal terciarni maksimum v marcu. Postaje tega tipa leže v srednjem delu tabele 1.

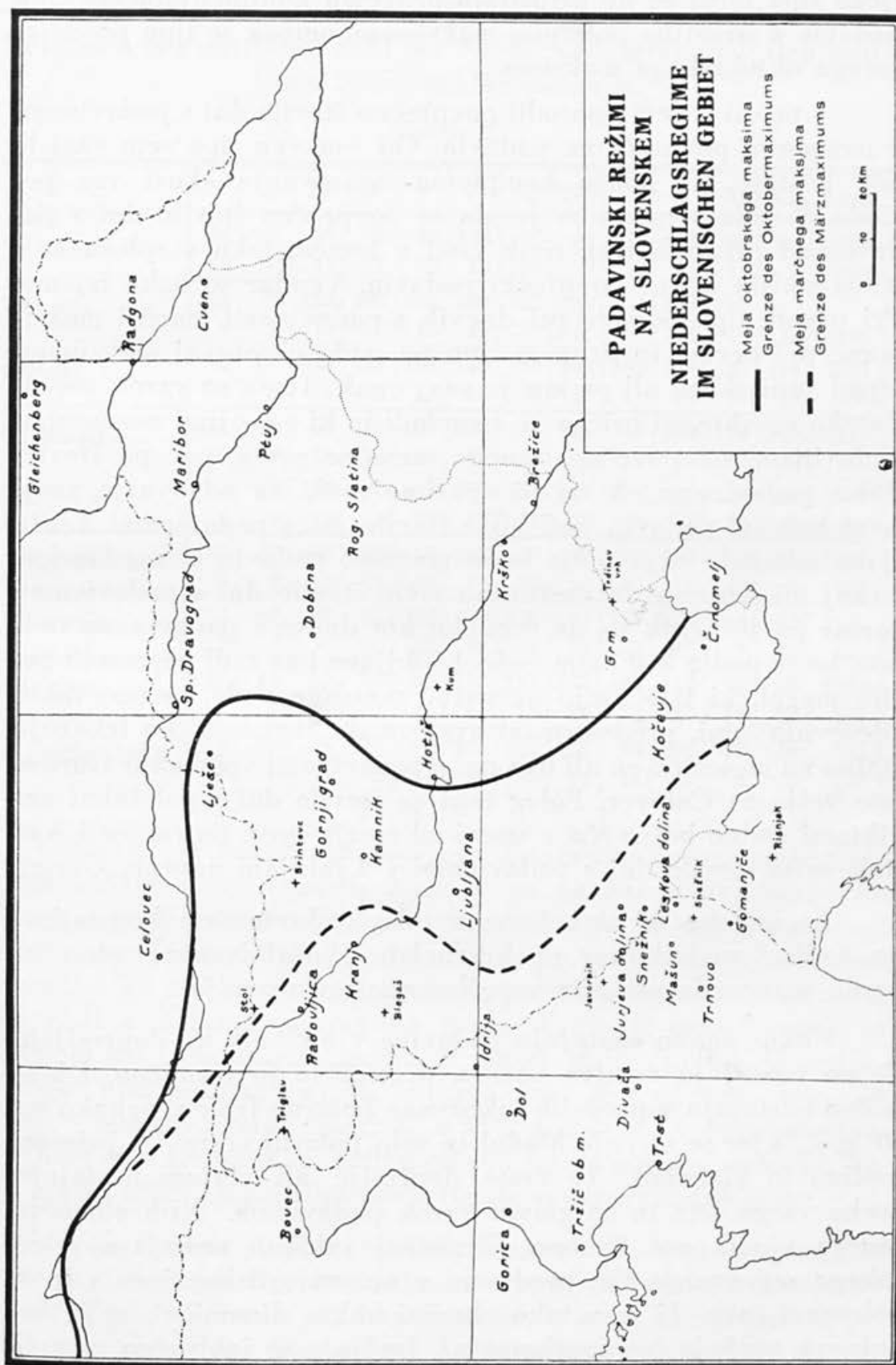
Tretji tip, ki ga karakterizira le po eden maksimum, in sicer v juniju, obsega ozemlje vzhodno od debelo izvlečene linije. V tem predelu pride oktobrski maksimum tu in tam še zmeraj do izraza, vendar je njegova veličina manjša od one v juniju. Postaje tega tipa leže v spodnjem delu tabele. Da bi posamezni tipi bolj zbadli v oči, sekundarnega oktobrskega maksima pri

¹⁾ Obe meji na koroški strani sem načrtal na podlagi podatkov iz V. Conrad: *Klimatographie von Kärnten*, Wien 1915.

Povprečne mesečne vsote padavin.
Mittlere Monatssummen der Niederschläge.

Tabela 1.

	Absolutna višina	Doba opazovanja	Jan.	Febr.	Marc	April	Maj	Junij	Julij	Avg.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Leto
Trst	26	1881-1915	56	56	78	73	91	115	90	97	115	132	94	87	1084
Tržič ob m.	85	1882-1899	38	42	82	80	91	122	92	109	109	193	95	73	1126
Gorica	94	1881-1914	69	73	120	106	148	180	127	138	153	197	137	130	1578
Dol	882	1890-1908	130	142	247	206	220	181	167	155	202	375	211	152	2388
Idrija	337	1886-1908	111	140	206	155	171	189	167	151	190	336	211	192	2219
Bovec	448	1896-1914	109	180	260	175	243	253	202	192	233	324	303	290	2764
Trnovo	412	1892-1902	94	98	138	121	160	153	112	92	155	212	117	129	1581
Gomanjče	937	1890-1915	198	215	284	229	253	207	166	165	235	389	327	359	3038
Mašun	1003	1889-1915	114	141	176	157	158	167	145	147	175	249	188	194	2011
Leskova dolina	801	1889-1915	139	163	195	183	175	166	146	152	197	295	235	234	2280
Snežnik	580	1889-1915	86	95	128	124	129	140	132	134	163	198	146	133	1608
Jurjeva dolina	925	1904-1915	131	136	163	143	169	161	172	173	214	214	210	211	2097
Divača	432	1898-1912	51	84	112	98	99	156	123	124	114	147	148	138	1394
Radovljica	490	1900-1913	75	113	116	109	133	166	136	144	156	187	180	156	1671
Kranj	385	1881-1915	81	77	125	121	124	148	139	145	138	188	135	116	1537
Kočevje	460	1881-1915	83	74	120	120	117	157	123	122	152	190	135	115	1508
Črnomelj	185	1882-1897	77	58	96	105	111	149	101	123	128	167	116	95	1326
Ljubljana	306	1881-1915	74	69	99	101	108	146	139	144	140	169	114	107	1410
Kamnik	380	1894-1915	64	74	88	95	125	154	142	140	127	146	104	108	1367
Gornji Grad	428	1893-1906	62	97	95	114	157	167	136	137	155	171	160	114	1565
Lješe	552	1881-1907	44	47	65	90	125	124	132	120	115	139	80	65	1146
Hotič	293	1883-1904	54	50	75	86	111	150	143	121	124	134	90	69	1207
Dravograd	360	1885-1905	40	42	62	87	121	133	127	132	112	111	63	58	1088
Dobrna	375	1881-1915	51	47	67	81	108	139	136	121	117	128	84	75	1155
Rog. Slatina	238	1883-1914	48	37	56	94	100	124	105	117	97	123	80	61	1044
Maribor	280	1901-1915	49	49	67	92	94	119	115	113	105	107	67	71	1048
Radgona	205	1883-1905	46	38	59	79	114	130	116	110	89	88	60	52	981
Gleichenberg	297	1881-1915	38	35	53	78	85	106	113	111	84	83	58	49	893
Ptuj	210	1881-1895	45	32	70	84	88	132	107	105	93	122	79	52	1005
Cven	177	1896-1915	35	29	52	69	76	93	107	96	92	80	62	54	845
Krško	164	1885-1900	51	39	65	79	98	132	106	90	98	126	71	52	1007
Brežice	148	1897-1915	67	53	66	75	101	111	126	97	110	108	69	73	1056
Grm	183	1889-1915	61	55	78	91	112	125	132	125	112	126	97	84	1197
Celovec	448	1881-1915	36	41	60	70	94	114	117	127	106	114	75	60	1014
Gradec	370	1881-1915	25	30	40	62	81	110	126	111	87	78	46	41	837

postajah tretjega tipa, nisem dal natisniti. Predeli našega tretjega tipa torej še ne pripadajo pravemu kontinentalnemu tipu padavin z izrazitim poletnim maksimumom, ampak še tipu pojenja-jočega oktobrskega maksima.

V tabeli 2. sem vporedil povprečno število dni s padavinami z mesečnim povprečkom padavin. Od vsakega tipa sem vzel le one postaje, ki imajo kompletna opazovanja skozi vso periodo. Rezultat vporedbe je, da se povprečno število dni s padavinami pri vseh treh tipih vrsti v letnem toku v splošnem v istem smislu kakor povprečki padavin. Vendar so neke izjeme. Pri prvem tipu odpade pri dnevih s padavinami marčni maksimum, pri prvem in drugem tipu pa pade oktobrski maksimum izpod junijskega ali pa mu je vsaj enak. Temu so vzrok popoldanske nevihte, ki prično že spomladi in ki s svojimi neznatnimi padavinami ne povečajo mnogo mesečne svote, pač pa število dni s padavinami. V tabeli opazimo tudi, da odgovarja večji letni količini padavin tudi višje število dni s padavinami. Ljubljana izkazuje sicer nižjo letno množino padavin kakor Gorica, Kranj ali Kočevje in nasprotno višje število dni s padavinami, čemur pa je vzrok to, da sem štel kot dneve s padavinami tudi one, ko je padlo le 0.1 mm vode. Ljubljana ima radi pogostnih gostih megel, ki izločujejo neznatne množine vode, mnogo takih „deževnih“ dni, predvsem od avgusta do januarja, ko izkazuje stalno na mesec po en ali dva dni s padavinami več kakor Gorica. Isto velja za Celovec. Poleg tega se število dni s poletnimi nevihtami vedno bolj veča v smeri od morja proti notranjosti, kar tudi zviša število dni s padavinami v Ljubljani napram Gorici.

Imenovane tri tipe letnega toka padavin sem konstatiral na podlagi podatkov v obeh tabelah. Skušal bom raztolmačiti vzrok razporeda padavin v pošte vzetega ozemlja.

Kakor znano nastajajo padavine v ciklonih ali depresijah. Te pa nastajajo na dva načina, dinamično in termično. Dinamično nastajajo v predelih takozvane polarne fronte, nekako na 60° g. š., kjer se srečajo hladni in suhi polarni vetrovi z južnimi toplimi in vlažnimi. Te vrste depresije ali cikloni nastajajo preko vsega leta in so glavni vzrok padavinam. Njih območje obsega včasih vso Evropo. Termični cikloni nastajajo vsled jakega segrevanja tla, predvsem v notranjosti kontinenta in v poletnem času. Ti niso tako obsežni kakor dinamični, so le lokalnega značaja ter kratkotrajni. Javljajo se izključno v topli polovici leta v prvih popoldanskih urah in navadno jih spremljajo električni pojavi.

Primerjava povprečnega števila dni s padavinami s povprečno vsoto padavin.

Vergleich der mittleren Zahl der Niederschlagstage mit den mittleren Niederschlagssummen.

Tabela 2.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Leto
Trst	56	56	78	73	91	115	90	97	115	132	94	87	1084
	8	8	11	11	13	13	10	9	10	13	11	11	128
Gorica	69	73	120	106	148	180	127	138	153	197	137	130	1578
	9	9	12	13	15	15	13	11	11	14	11	12	145
Kranj	81	77	125	121	124	148	139	145	138	188	135	116	1537
	9	8	11	12	13	14	12	10	11	14	10	10	134
Ljubljana . .	74	69	99	101	108	146	139	144	140	169	114	107	1410
	10	9	12	13	15	15	13	12	12	15	12	12	150
Kočevje . . .	83	74	120	120	117	157	123	122	152	190	135	115	1508
	9	9	11	12	12	13	11	10	10	12	10	10	129
Rog. Slatina .	48	37	56	94	100	124	105	117	97	123	80	61	1044
	8	7	10	11	13	13	12	10	10	11	9	9	123
Dobrna	51	47	67	81	108	139	136	121	117	128	84	75	1155
	8	8	9	10	12	14	12	10	10	12	9	10	124
Celovec . . .	36	41	60	70	94	114	117	127	106	114	75	60	1014
	7	7	10	11	14	14	13	13	12	13	10	10	134
Gleichenberg	38	35	53	78	85	106	113	111	84	83	58	49	893
	7	7	9	12	14	14	13	12	11	11	9	9	128

Nadalje je znano, da potujejo dinamične depresije v glavnem z Atlanskega oceana, kjer se po navadi stvarjajo, preko Evrope proti vzhodu. Njihovo potovanje pa je dokaj različno. Pogostoma frekventirane poti so dobile po van Bebberru²⁾ posebne označke. Za naše ozemlje je važna predvsem pot, označena s Va, ki vodi z Atlanskega oceana preko Francije med Pireneji in Alpami do Genovskega zaliva, a odtod dalje preko Gorenjeitalske nižine do zgornjega Jadrana, kjer se cepi v tri dele. Vb vodi v severovzhodno smer, Vc v vzhodno in Vd v jugovzhodno. Še prej se v Genovskem zalivu odcepi četrta pot pod označko Ve, ki vodi vzdolž ob zapadni obali Italije v jugovzhodno smer.

Van Bebber je torej potom vremenskih kart dognal, da potujejo depresije preko južne Evrope najraje po označenih potih. Zasledoval sem potom vremenskih kart, ki jih izdaja pri nas vazduhoplovna komanda v Petrovaradinu in v Avstriji me-

²⁾ Hann, Lehrbuch der Meteorologie, p. 524.

tereološki zavod na Dunaju, pomikanja depresij v zadnjih petih letih, 1924—1928. Rezultat tega dela je naslednja tabelica.³⁾

Depresije, ki potujejo po Vb in Vc, sem združil pod eno rubriko, ker depresije obeh poti na sličen način vplivajo na naše ozemlje. Številke pomenijo absolutno število depresij, ki so potovale po kaki izmed navedenih poti v toku omenjene petletne periode.

Absolutno število potujočih depresij v periodi 1924—28.

Absolute Zahl der wandernden Depressionen in der Periode 1924—28.

Tabela 5.

Pot	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Leto
Vb + Vc	—	1	2	6	13	19	14	16	7	4	1	—	83
Vd	5	2	12	12	6	6	8	8	7	8	7	8	89
Ve	11	7	3	1	1	—	—	—	1	6	4	4	38
Skupaj	16	10	17	19	20	25	22	24	15	18	12	12	210

Na podlagi tabele se dado razložiti padavinski režimi našega ozemlja. Iz nje je razvidno, da potujejo depresije po Vb in Vc najraje poleti, po Vd pomladi in jeseni, po Ve pozimi. V januarju in februarju se torej po potih preko našega ozemlja ali ob njem depresije najmanj gibljejo, kar je vzrok minimu padavin na vseh postajah v enem ali drugem od obeh mesecev. Edino izjemo tvorita postaji Trnovo in Gomanjče na južnem pobočju Snežnika. Izjemo bom razložil niže spodaj. Pot Vd je najbolj obiskana spomladi in jeseni, kar povzroči terciarni marčni maksimum v Primorju in primarni oktobrski maksimum v Primorju in Ljubljanski kotlini. Marčni maksimum ne sega preko kraškega zida v notranjost, kakor oktobrski, predvsem ker pomladanski cikloni ne dado toliko padavin kakor jesenski, zakaj atmosfera v naših krajih takrat še ni tako napojena z vodeno paro kakor jeseni. Saj izkazuje povprečni pritisk vodene pare v Trstu⁴⁾ v oktobru 9·45 mm, v marcu le 5·75 mm, v Ljubljani⁵⁾ 8·25 mm odnosno 4·88 mm. Stvarjanje depresij v atmosferi z večjo množino vodene pare da mnogo več padavin kakor v atmosferi z manj vodene pare. Poleti, predvsem v juniju, sta najčesejše frekventirani poti Vb in Vc, kar povzroča poletni ma-

³⁾ Slično tabelo navaja A. Gavazzi v Geografskem glasniku, broj 1. p. 16, Zagreb 1929. S sličnimi problemi se bavita tudi J. Hegyfoky: Die jährliche Periode der Niederschläge in Ungarn, Budapest 1909, in P. Vujević: O geografskoj podeli i režimu kiše u našoj državi. Glasnik Ministarstva Poljoprivrede, br. 20, Beograd 1927.

⁴⁾ E. Mazelle: Klimatographie von Triest. Wien 1908, p. 14.

⁵⁾ F. Seidl: Das Klima von Krain. Ljubljana 1902, p. 168.

ksimum v juniju na vseh postajah. Poleg tega doprinesejo k maksimu v juniju še gori omenjeni termični cikloni, ki se spričo močnega segrevanja tla in tem potom nastalih živahnih ascendenčnih struj javljajo predvsem v notranjosti kontinenta. Povprečno število dni z nevihtami znaša v juniju v Trstu⁶⁾ 4·5, v Ljubljani⁷⁾ 6·1, v Mariboru⁸⁾ 7·5. Kljub številnim depresijam in kljub termičnim ciklonom v Primorju in Ljubljanski kotlini primarni maksimum vendarle ne pade na junij, ampak na oktober. Temu so vzrok različne globine depresij, pod čemer razumevamo najnižje stanje barometra v centru depresije. Globoke depresije nam v splošnem prinese več, plitve manj padavin. Naslednja tabelica nam kaže letni tok srednjih in absolutnih minimov barometra in srednji pritisk vodene pare v Trstu.⁹⁾

Povprečni in absolutni minimi zračnega pritiska in povprečni parni pritisk v Trstu.

Mittlere und absolute Minima des Luftdruckes und Mittelwerte des Dampfdruckes in Triest.

Tabela 4.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Povprečni	743·37	45·92	43·64	44·69	48·12	50·18	50·64	49·72	50·21	46·01	45·93	45·48
Absolutni	731·5	35·0	38·6	37·8	39·6	44·6	46·4	44·0	42·6	37·1	34·9	34·9
Parni pritisk	4·74	4·87	5·75	7·48	9·68	12·47	13·97	13·59	11·85	9·43	6·73	5·18

Iz tabelice je razvidno, da se najgloblje depresije pomikajo v zimskih mesecih, najplitvejše poleti. Nekako sredino zavzemajo depresije spomladi in jeseni. Zimske depresije so torej najgloblje, vendar prinese najmanj padavin, ker je takrat atmosfera najmanj napojena z vodenimi parami. Poleti vsebuje atmosfera sicer največ vode, vendar so depresije najplitvejše, zaradi česar junijski maksimum padavin v Primorju in Ljubljanski kotlini ne more biti primaren. Jesenske depresije so prvič že precej globoke, drugič pa je pritisk vodene pare še razmeroma visok, kar povzroči izdatne padavine in s tem primarni maksimum v oktobru.

Končno ostane še vprašanje, zakaj se gibljejo depresije poleti predvsem po obeh potih Vb in Vc, pomladi in jeseni po Vd, pozimi najrajše po Vc. Dognano je, da se depresije na svojih potih izogibajo gorovja in se pomikajo najrajše preko

⁶⁾ E. Mazelle: *Klimatographie von Triest*, p. 28.

⁷⁾ F. Seidl: *Das Klima von Krain*, p. 580.

⁸⁾ R. Klein: *Klimatographie von Steiermark*. Wien 1908, p. 159.

⁹⁾ E. Mazelle: *Klimatographie von Triest*, p. 6 et 14.

ravnih nižav, predvsem pa po gladki morski površini. Nadalje se kaj rade izogibljejo predelov, kjer se zrak vsled jaknega izžarevanja tla ohlaja in zgoščuje in se gibljejo najrajše preko območja, kjer se zrak vsled toplejše podlage segreje in zrahlja. V zimskem času se razprostira v splošnem nad vso Evropo mrzel in gost zrak, kar povzroča, da potujejo depresije, ki pridejo za naše ozemlje v prvi vrsti v poštev, predvsem na jugu Evrope, z Atlantskega oceana preko Sredozemskega morja dalje proti Črnemu morju. Tedaj je najbolj frekventirana pot Ve in maksimum padavin ima takrat skrajna južna Evropa ter severna Afrika, medtem ko v naših krajih vlada minimum padavin. Pomladi je zrak nad Evropo vsled jačje insolacije že bolj zrahljan in depresije potujejo že bolj severno. Še vedno pa preferirajo pot Vd, po relativno toplejši površini Jadranskega morja. Posledica je pomladanski odnosno marčni maksimum v našem Primorju in vsej Dalmaciji. Poleti je ravno obratno: relativno toplejši zrak vlada nad kontinentalno Evropo, in relativno hladnejši nad morji južne Evrope. Depresije se najrajše pomikajo po Vb in Vc, preko našega ozemlja in Panonske ravnine proti vzhodu ali severovzhodu. Odtod junijski maksimum po vseh teh predelih, ter minimum v vsej Dalmaciji in sploh južni Evropi ter severni Afriki. Zgoraj sem omenil, da beležita postaji Gomanjče in Trnovo minimum padavin poleti, in sicer zato, ker pripada ves teren južno od Snežnika¹⁰⁾ že tipu, ki ga ima vsa jadranska obala, namreč maksimum spomladi in jeseni, minimum poleti. Jesenska situacija nad našimi kraji je slična pomladanski, le da so depresije, ki potujejo predvsem po Vd, z ozirom na padavine bolj izdatne, ker je atmosfera, kakor gori omenjeno, bolj napojena z vodenimi parami, kakor spomladi. Radi tega segajo jesenske depresije veliko globlje v notranjost, nego pomladanske, kar je razvidno iz karte.

V vseh primerih smo opazili, da se depresije izogibljejo Alp in da potujejo najrajše preko Gornjeitalske ravnine, od tu dalje preko Panonske ravnine ali preko Jadranskega morja. Večina naših depresij pripada sekundarnim depresijam, ki se stvarjajo iz takozvanega jezika primarne depresije. Le-tega pošlje primarna ali glavna depresija z Atlantskega oceana med Pireneji in Alpami nad zapadno Mediteransko morje. Tu se stvari sekundarna depresija, se loči od glavne in potuje potem samostojno po eni od navedenih poti. Večkrat se zgodi, da se za Vzhodnimi Alpami zopet združi z matično depresijo. V po-

¹⁰⁾ Na podlagi podatkov iz Biel: *Klimatographie des Küstenlandes*. Wien 1927, p. 167.

letnem času je v severni Evropi najbolj frekventirana pot IVb, ki vodi z Atlanskega oceana preko Kanala proti Danski. Ko se glavna depresija nahaja s centrom nad Dansko, se kaj rado pripeti, da nastane jezik ob njenem južnem robu, nad ravnino med Alpami in Karpati; iz njega se potem razvije sekundarna in končno samostojna depresija, ki potuje po Vb v nasprotni smeri, torej od severovzhoda proti jugozapadu, na gornji Jadran ter nadaljuje svojo pot po Vd. V takem primeru dobi največ padavin okolica Maribora. Tudi take primere sem vzel pri štetju depresij v poštev in jih postavil pod rubriko Vb.

Večkrat atlantska depresija ne stvari sekundarne, niti med Pireneji in Alpami niti med Alpami in Karpati, ampak vpliva na padavine na Slovenskem le s svojim južnim odnosno jugovzhodnim robom.

Često se zgodi, da se sekundarna depresija, ki je nastala v Genovskem zalivu, zopet vrne med Pireneji in Alpami nad Atlantski ocean, kjer se spoji z glavno depresijo, potujočo preko severne Evrope proti severovzhodu. Pri štetju depresij takih primerov nisem vpošteval; v vsej petletni periodi, 1924—1928, jih je samo 24. Vseh depresij, ki so potovale v petletni dobi preko našega ozemlja ali ki so nanj le vplivale, je torej v celem 254. V enem letu potuje tedaj preko Slovenskega ozemlja povprečno 47 depresij.

Če si naposled v tabeli 1. ogledamo še letno količino padavin, zapazimo, da beležijo najvišje svote postaje, ki leže na jugozapadnem pobočju Julijskih Alp odnosno Dinarskih planot ali ob njem. Zakaj te postaje leže v krajih, ki so obrnjeni k prihajajočim depresijam, a ozemlje, ki leži na nasprotni strani planinskih pregraj, je obrnjeno proč od prihajajočih depresij. Ko gredo depresije čez planine ali potujejo mimo njih proti jugovzhodu, so vlažni južni vetrovi, prihajajoči v prednjem delu depresije v njen centrom, mehanično prisiljeni, da se ob jugozapadnem pobočju dvignejo, pri čemer se adiabatično ohlade in izločijo presežek vodene pare.¹¹⁾ Na severovzhodni strani pa se spuščajo v doline, a kot topli in suhi vetrovi, znani pod imenom Föhn. Markanten tak primer nam nudi okolica Snežnika. Na njegovem južnem pobočju leži v višini 957 m nad morjem postaja Gomanjče, ki beleži povprečno letno svoto 5058 mm. Kmalu pod vrhom, a že na severni strani, je postaja Mašun v višini 1005 m, ki pa beleži le 2011 mm.

¹¹⁾ Natančneje se bavi s tem problemom P. Deutsch: Die Niederschlagsverhältnisse im Mur-, Drau- und Savegebiete, p. 57. Geographischer Jahresbericht aus Österreich, VI. Jahrgang, Wien 1907.

Letni tok padavin na našem ozemlju bi bil s tem dognan in razložen. Vendar maksimi padavin ne padejo vedno na isti mesec, tudi primarnega ali sekundarnega odnosno terciarnega maksima ne beležijo vsako leto isti meseci. Prilike se od leta do leta menjavajo. Le v dolgem nizu let in povprečno ter splošno vzeto, se izkažejo dejstva, ki so dognana v tabelah.

Zusammenfassung. In der vorliegenden Arbeit wird der jährliche Gang der Niederschläge im slovenischen Gebiet behandelt, doch wurden in die Erörterung auch die unmittelbar angrenzenden Gebiete Österreichs und Italiens einbezogen.

Als Grundlage dienten die monatlichen Mittelwerte der 55jährigen Periode 1881—1915. Da jedoch an den meisten Stationen nicht durch den ganzen Zeitraum hindurch beobachtet wurde, stellen die Werte der Tabelle 1, nicht Mittelwerte der obengenannten Periode dar, sondern nur Mittelwerte der daneben angegebenen tatsächlichen Beobachtungsperioden. Die kürzeste Periode umfaßt 10 Jahre. Für die gestellte Aufgabe war es nicht nötig, einzelne Mittelwerte der unvollkommenen Beobachtungszeiten auf die 55jährige Periode zu reduzieren, da ja die Mittelwerte der jährlichen Verteilung des Niederschlages während einer zehnjährigen Periode im Vergleich mit den Mittelwerten einer 55jährigen Periode nur unwesentliche Abweichungen aufweisen können.

Auf Grund dieser Mittelwerte kam ich zum Schluß, daß wir in unserem Gebiet drei verschiedene Typen des jährlichen Ganges der Niederschläge zu unterscheiden haben. Der erste herrscht im Küstenlande und reicht bis zu der auf der beigegebenen Karte punktierten Linie. Drei Maxima des Niederschlages charakterisieren ihn: ein primäres im Oktober, ein sekundäres im Juni und ein tertiäres im März. In der Tabelle 1. enthält der obere Teil die Stationen dieses Typus; die Maxima sind hier fett gedruckt. Der zweite Typus reicht auf der Karte bis zu der fett ausgezogenen Linie und unterscheidet sich vom ersten nur durch das Fehlen des tertiären Märzmaximums. Der dritte Typus ist nur durch ein Maximum, und zwar im Juni, gekennzeichnet; er herrscht im Westen unseres Gebietes. In diesem Typus kommt an manchen Stationen noch das Oktobermaximum zum Ausdruck, seine Größe erreicht jedoch nicht die des Junimaximums. Die Stationen dieses Typus sind im unteren Teile unserer Tabelle verzeichnet.

Tabelle 2. vergleicht die mittlere Zahl der Niederschlagstage mit den mittleren Monatswerten des Niederschlages. Sie erlaubt den Schluß, daß sich der Jahresgang der Niederschlagstage wesentlich von dem des Niederschlages unterscheidet. Im ersten Typus entfällt das Märzmaximum, dagegen ist jedoch beim ersten und zweiten Typus das Junimaximum im allgemeinen größer als das Oktobermaximum. Den Unterschied bedingen die häufigen Gewittertage im Frühling und Sommer, die mit ihren geringen Niederschlagsmengen die Monatssummen nicht wesentlich vergrößern, wohl aber die Zahl der Niederschlagstage vermehren.

Um die einzelnen Typen zu erklären, wird hier auch die Zahl der Barometerminima betrachtet, ebenso ihre bevorzugten Zugstraßen, ferner der jährliche Gang der absoluten und mittleren Minima des Luftdruckes sowie der des Dampfdruckes. Beides kann aus den Tabellen 3. und 4. entnommen werden.

Gabriel Tomažič:

Donos k spoznavanju razprostranjenosti rastlin na Slovenskem.

II. Nekoliko o druženju rastlin in o lesovju (Gehölze, lignosa).

Lesovje močav na Notranjskem Krasu, v dolinah Reke in Vipave, v Trnovskem gozdu in Brdih.

Govorili smo o rastju, ki raste na označenem delu slovenskega ozemlja.¹⁾ Videli smo v glavnih obrisih, kako je sestavljeno, kako so posamezni njegovi sestavni deli razvrščeni in način, kako izrablja pri svojem širjenju ter razvrščanju prirodne prilike, ki se mu nudijo v različnih legah in na raznih tleh. Govoriti hočemo sedaj nekoliko o druženju rastlin (o združbah, zadrugah rastlin) in sicer najprej o združnem življenju drevja in grmovja.

Drevesa in grmi se družijo v lesovja ali lesje. Lesjã je več vrst. Lesovju, ki je sestavljeno iz visokih, lepo zraslih debel, pravimo gozd, ponekod tudi les. Če raste drevje v nižini ob vodah, govorimo o logih in dobravah, lesove manjšega obsega nazivamo gaje. Lesje je včasih nizko, visokih dreves ni v njem; to je grmovje, šibje, šibovje, meja. Nekatera drevesa in grmovje — rastje sploh — se naseli le na nekaterih mestih, druga drevesa, grmi, zelišča zopet na drugačnih. O vzrokih tega pojava smo že nekoliko govorili.¹⁾ Oglejmo si še natančnejše ta pojav, da spoznamo vsaj v glavnem zakonitosti, ki določajo način druženja v rastlinstvu sploh.

Drevo, grm, vsaka rastlina se more ohraniti in razširiti na določenem ozemlju le tedaj, če živi, raste in se razmnožuje. V to potrebuje predvsem neke količine vode in nekaj malega v njej raztopljenih hribin ali kamenin ter dušičnatih snovi. Potrebno ji je več ali manj toplote in zlasti svetlobe, da more iz vsega tega, kar je dobila z vodo iz zemlje, ter iz ogljikovega dvokisa, katerega je vsepovsod dovolj v zraku, graditi in množiti živo tvar ali živ, ki je njeno telo. Voda, ki jo je posrkala iz zemlje skupno s hranilnimi raztopinami, se deloma porabi pri grajenju živi, ogromen del pa izhlapi iz nje na površini. Voda omogoča rastlini sprejemanje hrane iz zemlje in pretakanje že sprejete po telesu; hlapeča voda skrbi, da se površje rastja preveč ne segreje.

¹⁾ Geografski Vestnik 1928. str. 98 do 106.

Velike važnosti je torej za drevo, grm in zel, kakšno je tlo in ozračje, suho ali vlažno. Tekom časa so se rastline privadile, da žive nekatere na suhem tlu in ozračju, druge v vlažnem. One, ki so danes naseljene le na suhih mestih, so se prilagodile, da krijejo svojo potrebo z manjšo količino vode, ki jo vsrkavajo iz osušnih tal. Zato hlapi voda tudi v manjših količinah iz njih površine; površina se na njih lažje segreje, kar pa vendar ne škoduje njihovi živi. Usposobljene so zato, da rastejo v predelih, kjer pade tekom leta ali vsaj v določenih letnih časih le malo padavin; to so kraji daleč v celini in ob Sredozemskem morju. Ravno tako pa rastejo tudi tam, kjer je sicer dovolj padavin, a so kamenine takšne, da obilica vode hitro pronikne v globlje plasti (apnenec, puhlica).

Drugačno drevje, grmovje in rastje raste tam, kjer je obilo moče in sta tlo in zrak nasičena z vodo. Potrebna mu je obilica vode; rastje pa mora skrbeti, kako bo oddalo čim več vode v ozračje, ki je tod do skrajne mere nasičeno s hlapi; sicer preti nevarnost, da preneha pretakanje sokov, da zastane sprejemanje hranilnih raztopin iz zemlje. Tudi na take razmere se je privadilo lepo število dreves, grmov in zelišč, ki rastejo zato zlasti v krajih z obilnimi padavinami (obmorski ali oceanski predeli, razsežna lesovja), ali pa ondi, kjer je tlo tako sestavljeno, da zadržuje vodo (močvirja, glina, ilovica, sovdan).

Vsako drevo in zel se ne zadovolji s količino in kakovostjo hribin, raztopljenih v vodi, ki se preceja med prstjo in kamenjem določenega kraja. Mnogo rastlin je zlasti občutljivih glede tega, če vsebuje voda malo ali mnogo apnenca. Pa ne morda radi tega, ker bi rastline potrebovale tako velike količine apnika pri grajenju svoje živi, marveč pač zato, ker zahtevajo hranilnih raztopin, v katerih ni preveč prsteninskih (humoznih) in drugih kislin. Rastline s temi zahtevami rastejo le na apnenem tlu; na kamenju, ki vsebuje mnogo kremenice in glinice, glini, škrilju, peščenjaku jih ne najdemo. Ravno tako žive na dolomitu svojevrstne rastline, vendar pa povečini iste kakor na apnencu; tudi laporji, ki vsebujejo dovolj apnika, niso izjema.

Povsem druga drevesa se naselijo na hribinah z malenkostno primesjo apnenca; taista se širijo tudi tam, kjer je apnenit svet zelo izlužen ali na debelo prekrit s sprstenino (humusom), preperino (Verwitterungsschicht) in ledino (Rasenerde). Rastline apnenih predelov se hranijo z lužnato raztopino hribin, one neapnovitih predelov pa zahtevajo, da je kameninska raztopina kisla.

Oba načina prehrane ne najdemo le v gozdih, na travnikih, ampak tudi v močavah. Močave nastanejo tam, kjer je podtalna voda tako blizu površine, da jo rastline s koreninami še lahko dosežejo. V njej najdejo močvirne rastline in drevje ter grmovje logov raztopljene vse one hribinske snovi, katere zahtevajo in potrebujejo; odtod jih tudi črpajo. Ako vsebuje taka podtalnica dovolj apnenca, veže nastale kisline; raztopina ostane lužnata. V takih močvarah raste ločje, trstje in šašje, ki polagoma preraste vodovje, da sliči prejšnje močvirje lepemu, nekoliko mokrotnemu travniku — pravimo mu loka; — kmalu se naselijo jelše, topoli, dob. Nastanejo logi, dobrave. Drevesa in zeli črpajo raztopljeno hrano iz podtalne vode; a ta doteka vedno znova in donaša novih snovi, tudi novega apnenca, in ne dopusti, da bi dobile sprsteninske kisline premoč. Logi, dobrave, loke, ločje ostanejo.

Ponekod podtalna voda miruje, zato ne more donesti novih snovi in nadomestiti porabljenih. Raztopljenih hribin je v takih vodah in tleh vedno manj, a vedno več zgnitih, sprstenelih, pogljenelih žitij, tako rastlin kot živali. Vedno več je sprstenine in njenih kislin, nevezanega apnenca vedno manj. Šašje, ločje, loke, dobrave, logi, jelševja izginejo, ker ne morejo pod takimi pogoji živeti. Razmnože se šotni mahovi, katerih zahteve in potrebe so sedaj izpolnjene. Na njih se nasele pozneje redki gozdíči breze in borovcev. Iz močvirja je nastalo barje. Pripomniti je, da se barje tudi tam lahko razvije, kjer podtalna voda teče, in sicer v primeru, da pritaka iz neapnovitih predelov ter vsebuje mnogo kremenice in glinice.

Drugod zopet radi tega, ker se spríčo zaraščanja in preraščanja močvirje toliko dvigne, da močvirno drevje, grmovje in rastje ne doseže več s svojimi koreninami talne vode. Živi le od lužnatih padavin. Te pa tega svojstva ne obdrže, ker dospejo v močvirjih v debele plasti sprstenine in gnilovice, kjer je velika obilica sprsteninskih (humoznih) kislin.

Važna hrana rastlini je dušik, ki ga ni povsod v enaki meri; več ga je tamkaj, kjer je mnogo rastlinske in živalske sprstenine in gnilovice. So drevesa in rastline sploh, ki ne morejo živeti drugod, kot v zemlji, ki je z gnilobo in prstjo pomešana, a zopet druga, ki žive in rastejo lepo tudi tam, kjer ni raztopljenih kameninskih drobcev v tleh skoro ničesar drugega, kar bi jim služilo v hrano. Mnoge od njih si pomagajo s tem, da sprejemajo čist dušik iz zraka s pomočjo glivic, ki žive na njihovih koreninicah.

Drevesa, še bolj pa zelišča, so izbirčna tudi glede toplote in svetlobe. Saj vemo, da živi n. pr. mali jesen, medunec i. t. d. le v prisojah in pripekah, kjer ni sence. Druga se skrivajo v senci gozdov, v tesneh in po osojah.

To bi bilo rastje, ki je strogo opredeljeno po svojih potrebah in zahtevah. Vseh rastlin pa ne moremo tako lepo razvrstiti, kajti znano je, da žive nekatera drevesa, grmi, zeli, steblike povsod in se ne ozirajo na to, ali je malo ali veliko vode in vlage, apnenca, dušika, svetlobe, toplote, kje in kakšna je talna voda, i. t. d. Različne potrebe, zahteve in navade rastlin povzročajo pestrost rastlinske odeje. Priroda tal in podnebja je v raznih krajih različna. Rastline z enakimi zahtevki in potrebami se družijo, ne le to, tekmujejo med seboj za hrano, prostor, svetlobo. Med združno živečimi rastlinami (drevesi, grmi i. t. d.) na kakem kraju, ki imajo sicer podobne potrebe, je vedno ta ali ona, ki najde svoje zahteve v večji meri izpolnjene kot ostale. Zato prične odjemati ostalim prostor, hrano, svetlobo radi svojega bujnejšega in hitrejšega razvoja; ta postane bistven del združbe, ostale so v zadruzi le nebistvena sestavina. Rastlina drugačnih potreb, ki zaide semkaj, životari nekaj časa, potem odmre, pogine, izgine.

Nasamno in udruženo rastje spreminja od prirode podane pogoje ter prilike in jih tekom časa tudi spremeni. Tekom desetletij in stoletij izčrpa ponekod tlo, hranilnih hribinskih snovi zmanjka, drugod se nakopičijo debele plasti sprstenine in gnilovice (humus). Rastlinska odeja se more spremeniti večkrat zaporedoma, navadno pa dobi tlo prej ali slej pokrivalo, sestavljeno iz tako udruženega rastja, da je nadaljnje spreminjanje zaprečeno, otežkočeno, zaključeno. Slišali smo že, kako se razvije v močavah najprej ločje in trstje, nato loka in končno dobrava, log in jelševje... Slišali smo tudi, da se more pod določenimi pogoji razviti iz močav, lok in logov barje in na tem zrasti resjè, borov ali brezov gozd. Na strmih pobočjih gora drči in se kotali kameniti drobir, stvorijo se drče, meli, ki silijo navzdol. Rastlinstvo se naseli na njihovem spodnjem, ustaljenem koncu, najprej različne trave, zeli in steblike, pozneje grmovje, končno drevesa. Polagoma zarašča rastje drčo od spodaj navzgor, dokler je ne preraste gozd. Enako zarastejo zelišča, grmovje, drevje vsako goličavo (golic, golino, goljavo). V naših legah in višinah pokrije koncem koncev vse — gozd. Nepogozdeni ostanejo zato le predeli nad gornjo mejo gozda in planinskega grmovja. Začasno brez gozda so še močvarni predeli ob vodotečinah, mlakah, jezernih in še nekatera barja. Nepogozdene ostanejo tudi preveč strme, skalovite rebri, skalovja. Prirodni gozd bi bil v naših kra-

jih, če bi ne bilo človekovega udejstvovanja, mnogo obsežnejši, ne le v dolini, marveč tudi v gorovju, kjer potiska gozdno mejo navzdol paša, požiganje in krčenje v svrhu širitve planinskih pašnikov.

Pogovorili smo se o glavnih zakonitostih, ki urejujejo druženje, bivanje in širjenje rastlin v prirodi. A imamo še nekatere druge. Če se hoče rastlina naseliti na kakem prostoru zemeljske površine, kjer je prej ni bilo, mora najprej dospeti tjakaj njen plod ali pa seme. Plodove in semena prenašajo vetrovi, tekoča voda, živali in žuželke, zlasti mravlje, zasadi in zaseje jih hotè ali nehotè tudi človek. Zato je smer širjenja rastlin često zavisna od teh činiteljev. Ko se rastlina na ta ali drug način naseli, živi in se zaredi na novem mestu le tedaj, če so ondi njeni zahtevki izpolnjeni. Le tedaj doraste, semení in plodí. Semenitev, ploditev in z njima združena razploditev ali zareja pa zahteva še predhodne oploditve ali oprašitve, to je prenosa cvetnega prahu na brazdo in v zarodno stanico (zarodnico). Nekatere rastline se kar same opraše, druge opraši veter, tretje žuželke. Nekatere od slednjih obiskujejo in oprašujejo le prav posebne vrste žuželk; če teh v kraju, kamor je rastlina dospela, ni, odpade oprašitev, zato tudi semenitev. Rastlina se v takem kraju ne more razmnožiti (zaploditi, zarediti, razploditi).

Oglejmo si sedaj, katera drevesa rastejo na našem ozemlju, kako so se sem doselila in na kakšnem svetu so se naselila, kako so se družila in udružila.

Na močvirnih tleh po dolinah in nižavah so dobrave in logi. V teh raste družabno dob ali gnilec, ki živi rad na debelih plasteh glin in ilovice, pomešane z blatom in peskom ob rekah in potokih. Zahteva hranilno tlo, kjer voda raztopi mnogo hribin ali kamenin. A ni zadovoljen samo s tem. Potrebuje tudi precej dušičnatih snovi, zato se naseli le na takih krajih, kjer je poleg prej navedenih snovi v zemlji tudi mnogo sprstenine. Po dobravah (dobovju) raste dob (*Quercus pedunculata* Ehrh.) bodisi družabno sam ali pomešan z črno jelšo (olšo, *Alnus glutinosa* Gaertn.), brestom, topoli in vrbami, ponekod tudi z gradnom (*Quercus sessiliflora* Salisb.). Dob raste po vsej Evropi; razširil se je na sever do 65° sev. šir., v Rusiji le do 57°.

Živi zlasti v predelih, kjer je precej padavin. Dobov pas je v zapadni Evropi zelo širok, zožuje se proti vzhodu in se klinasto skonča na Kavkazu. Njegova splošna razprostranjenost sliči torej zelo bukovemu arealu. Nekdaj je tvoril združno živeč marsikje obsežne dobrave, ki so zaradi krčenja in drugačnega človekovega poseganja v prirodne razmere povečini izginile. Lepe

dobrave rastejo le še v Posavju in Podonavju, na Slovenskem severno od Brežic in v Krakovskem gozdu blizu Kostanjevice na Dolenjskem. Na onem delu slovenskega ozemlja, ki ga tu opisujemo, je živel prav gotovo v prejšnjih časih družno v dolini Vipave in v spodnjem teku Soče. Dobrav v teh krajih ni več, vsaj večjega obsega nimajo, večinoma raste dob le nasamno ob rekah; nekaj več ga je v Panovcu, Podsabotinom, ob spodnjem teku Vipave. Prave dobrave vidimo le v gornjem teku reke Mirne in pri Motovunu v Istri. Na pravem kraškem tlu je zelo redko drevo, tako pri Lipici in Doberdolu (Pospichal). Dob sega navadno le do 1000 m navzgor. Na našem ozemlju raste vzhodno od Nanosa nad Ubeljskim še v višini 900 m (Pospichal), v gozdu Dleto, kjer ga je precej, približno do 700 m nad morjem (Justin, manuskript), celo na Planiku ga je našel Marchesetti. Posekane dobrave se kaj hitro spremene v topolice ali pa še češče v vrbovje. Topoli in vrbe rastejo tudi med dobovjem. Mogočno razrastlo dobovje jim jemlje svetlobo, zato se ne morejo razviti in ostanejo bolj grmasti. Razmere se zanje spremene, ko je dobrava posekana. Na mah dobe svetlobe v izobilju, hitro prično bujneje poganjati in se širiti. Mladje, mladike, poganjki poganjajo vsepovsod iz korenin vrbovja in topolov; kaj kmalu zaduše dobov zarod.

V dobravah našega ozemlja rastejo vsa drevesa, ki uspevajo na sličnih prostorih po vsej srednji Evropi, samo čremza (*Prunus Padus* L.) doseže le najsevernejši del naših krajev. Najdemo jo samo ob robu Hrušice med Stranami in Šmihelom ter pod Frlevcem pri Lažah blizu Razdrtega (Pospichal). Posamezne čremze so tudi med bukvami in hrasti v tesneh dolin Reke in Padeža (Justin, manuskript). Čremza ali čremsa je drevo, ki uspeva v logih severne in srednje Evrazije; na jug seže do Pariza, do južnih obronkov Alp, do Stran, Šmihela, dolin Reke in Padeža ter severnih balkanskih dežel. Ravno tako ni pri nas ponekod velikega jesena (*Fraxinus excelsior* L.). Opazil ga nisem nikjer v dolini ob gornjem teku Vipave, tudi v dolini Reke je le nasajen (Justin). Vendar pa o jesenu ne moremo govoriti, da bi tu potekala južna meja njegove razširjenosti, kajti pravi jesen ima slično razprostranjenost kot dob in uspeva prav lepo na vlažnem, hranilnem, globokem in s prstjo pomešanem tlu vse tja do južne Italije in Epira. Lepo raste tudi v Furlaniji in marsikje v Istri.

Topolje se razvije, kakor smo videli, na prav istih tleh, kjer raste dob, če ta ne odjemlje topolam preveč svetlobe. Naseli se pa topolovje tudi tam ob vodah, kjer je tlo plitvo, prodnato ali

kamenito, kjer je premalo blata in sprstenine, da bi mogel živeti dob. Na takih mestih raste, zlasti če je nekaj ilovice in mnogo peska med prodom, bela topol (*Populus alba* — bolje le topol, topola). Njena domovina so logi Podonavja in Porenja, danes pa raste podivjana tudi drugod n. pr. v logeh Furlanije, Vipave, v Istri. Včasih zapusti bregove vodà in raste marsikje višje na pobočjih in sicer tod le na laporju, tako grmasta pri Draguču (Pospichal), drevesasta in grmasta s številnim mladjem na koreninah tudi pri Spod. Vremah (Justin, manuskript). Poleg topole uspeva lepo jagned (*Populus nigra*). Zahteva kot topola prodnato ali pa ilnato-peščeno tlo, precej vlage, veliko svetlobe. Raste pri nas ob vseh rekah, tvori redke loge zlasti ob Vipavi med Logom in Ustjami in še marsikje. Ljudje nazivajo take loge „topolice“. S topolo in jagnedom raste navadno tudi različno vrbovje, na boljših mestih nižavska jelša in dob. Prava domovina jagnedi je nepoznana, kajti radi hitre rasti in malih zahtev jo je človek marsikje nasadil, da zavaruje polja in travnike pred navalom vodovja. Jagned je često prva rastlina, ki se naseli na golemrodu. A nasadil jo je človek tudi na suhih mestih, na gričih, tako n. pr. okoli Vipave, da uporablja veje za trtne kole.

Mnogo obsežnejše od topolic je na prodnatem tlu ob rekah vrbovje. Sestavljeno je iz raznih vrst drevesastih in grmastih vrb. Najčešča in najvišja izmed njih je *Salix alba* L. Raste ob bregovih rek in potokov po vsej Evropi in Aziji. Po vinorodnih krajih — tako tudi v dolini Reke, Vipave in Brdih — je često zasajena po vinogradih, ker rabijo njeno mladje kot vezivo. Česta je med vrbovjem rakita (*Salix incana* L.). Njena domačija so gorske doline južne in srednje Evrope. Mnogo rakite raste na pesku inrodu ob Soči in njenih dotokih tja v Furlanijo (Pospichal). Precej visoka drevesa spremljajo strugo Reke, Padeža, Sušice, Raše (Justin, manuskript). Med tema dvema vrbama najdemo povsod *Salix triandro* L., ki ima v splošnem isto razširjenost kakor *S. alba*; ravnotako *Salix cinerea* L., ki ne živi le narodu, marveč raste prav često tudi na vlažnih mestih v gozdovih. Kaj navadna v vrbovju je *Salix purpurea* L., pri nas in po vsej Evropi in zmernotopli Aziji. Uspeva narodu in na pesku, pomešanem s sprstenino, včasih precej daleč od vodà na lapornatem in brnjastem svetu (Letten) gorskih pobočij. Vse do sedaj navedene vrste vrb sestavljajo rakitovje ali vrbovje povsod v Evropi. So pa nekatere vrste vrb, ki so ob našem vodovju redke ali jih sploh ni, češče pa rastejo na enakih prostorih v gorskih dolinah Alp in v srednji Evropi. Sem je treba prišteti *Salix fragilis* L., vrbo zmernotople Evrope in Azije. Na našem ozemlju

raste le ob bregu Soče med Plavmi in Gorico (Posp.), v dolini Reke pri Premu, v dolini Kljunika in pri Senožečah (Justin manuskript). Dalje *Salix daphnoides* Vill., ki je vrba srednje Evrope in Azije in ne raste v predelih ob Sredozemskem morju, niti v Panonski nižini. Dobimo jo v dolini Podstenjška, kjer raste, kakor bi bila tod domača, najbrže pa je le podivjana, kajti zasajena je marsikje v dolini Reke (Justin).

Ob Soči, Vipavi, Reki in istrskem vodovju ni nikjer srednjeevropske *Salix viminalis* L.. Ta vrba je v južni Evropi redka; Pospichal jo je našel ob Avši v Furlaniji. Najbrže je tam le zasajena, kakor je tudi ob Iščici (Juvan, vrtnar botan. vrta); divja je šele na Štajerskem. Pragtako ni nikjer *Salix nigricans* Sm., vrbe srednje Evrope in Azije, ki ne raste nikjer v Sredozemskih zemljah in v Panonski kotlini. Raste še ob Ljubljani in pri Medvodah. Na bregovih Soče v njenem gornjem teku in Raše živi *Salix glabra* Scop.. Doma je na meleh in drčah v pasu planinskega grmovja Vzhodnih Alp, Bosne in Hercegovine. Na produ gorskih potokov sega često v doline, n. pr. ob Pišenci do 800 m navzdol, ob Soči do Kobarida. Posamezni grmi rastejo tudi na drčah Trnovskega gozda (že pri Ravnici nad Gorico) in Nanosa. Od tu je dospela v dolino Raše.

Videli smo, da rastejo pri nas na opisanem ozemlju v vrbovju ali rakitovju v glavnem iste vrbe kot v srednji Evropi in zmernotopli Aziji; naše rakitne (rakitna, rakitniki) pa se vendar ločijo od onih v Alpah in v deželah severno od njih ter severno od naših obrobni gora po pomanjkanju nekaterih vrb, ki igrajo v sestavi rakitja manj važno vlogo.

Včasih raste med vrbovjem tudi nižavska jelša, ravno tako tudi v družbi dobov na rodovitnejšem svetu. Največkrat vidimo nižavsko jelšo (*Alnus glutinosa* Gaertn.), kako tvori lastne zadruge. Raste torej i na produ in pesku i na debeli sprstenini, vedno pa le v nižavah in obsežnih dolinah, kjer podtalna voda ne miruje in tam, kjer dobi dovolj raztopljenih hribinskih in kameninskih snovi. Med vsemi našimi listovci prenese največjo množino talne mokrote. Njeni zahtevki glede vode in hranilnosti tal so veliki. Zahteva tudi, da vsebuje tlo vsaj nekoliko gline, čisti apnenci in peščenjaki ne zadovolje njenih potreb. Nižavska ali črna jelša je evrazijsko drevo; na sever gre do 65° sev. zemlj. šir., na jug sega v Evropi do Španije, Sicilije in step v južni Rusiji. Na Slovenskem je je mnogo predvsem na Ptujskem polju in Ljubljanskem Barju. Raste tudi povsod ob Reki, Soči in pritokih — zlasti v nižavi — ter ob vseh rekah v Istri. Navzgor sega iz dolin Reke in Vipave do Ubeljskega pod Nanosom (Pospichal).

Na ilovici, glini, vlažnem laporju raste tudi precej daleč v stran od potokov in rek na podankih gričev n. pr. Klajniki blizu Gradišča pri Vipavi. Črna jelša je redko nasamno drevo ali grm, družijo se v jelšavjih (olšavjih, jelšinju, jelšanah). V dolinah Alp je navadno oni, ondi jo nadomešča na enakih prostorih siva jelša (*Alnus incana* L. Moench.). Napravljajo obsežne združbe v planinskih predelih. Njene zahteve in potrebe so slične onim prejšnje. Siva jelša raste ob gorskih in planinskih potokih ter rekah, vendar ne prenese prevelike vlage — v tem se loči od črne jelše. Rada ima mnogo svetlobe, zato se bujno razkošati na vlažnih, močvirnih krčevinah, posekah in pobočjih. Seže dalje na sever (do 70° sev. zemlj. šir.) v Evraziji, kakor črna jelša, raste tudi v Sev. Ameriki, proti jugu pa poteka njena meja do Pise, ob Soči navzdol do Plav. Na Notranjskem Krasu, v Vipavi, Reški dolini in Brdih je ni, raste pa sicer v vseh višje ležečih dolinah slovenskih planin, še v Srbiji in Bosni.

To bi bilo lesovje, ki raste po močavah, ob rekah in potokih povsod tam, kjer je v vodi raztopljenih dovolj hribin, zlasti apnenca. Logi in dobrave so danes tod zelo skrčeni; redki so in malega obsega z izjemo vrbovja in jelševja. Najbrže tudi v preteklih dobah ni bilo zelo obsežnih takšnih zadrug, saj zavzema pretežno večino ozemlja gorat in kraški svet, ki ni ugoden za razvoj obsežnih dolin in velikih rek. V severnejših, zlasti pa severozapadnih deželah Evrope, kjer je bolj oceansko podnebje, najdemo često na močavah še prav posebno lesjè, ki se naseli na barjih. To so v redkih gozdčih udružno živeče barske breze (*Betula pubesceus* Ehrh.) in gozdni borovci (*Pinus sivestris* L.). Tako brezovje in borovje je rastlo nekdanj na Ljubljanskem Barju —, sedaj je skoro izginilo; na ozemlju, ki ga tu opisujemo, pa ne najdemo nikjer šotnih mahov, nikjer barij, torej tudi takih brezovic in borovja ne more biti nikjer. Ta pojav ni le značilen za predele na Slovenskem, ampak za vse dežele ob Sredozemskem morju.

Literatura:

- A. Paulin: Schedae ad floram exsiccata carnioolicam. Ljubljana. 1901—1907.
 R. Justin: Herbarium. Ljubljana.
 E. Pospichal: Flora des österreichischen Küstenlandes. Leipzig - Wien. 1897—98.
 Marchesetti Dr. K.: Flora di Trieste. 1896—97.
 Hegi Dr. Gust.: Illustrierte Flora von Mitteleuropa. München.
 R. Justin: Florenschilderungen aus dem Reka-Tale. Manuskript.

Résumé: Beiträge zur Kenntnis der Pflanzenverbreitung in Slovenien. II. Einiges über Pflanzengenossenschaften, insbesondere Gehölze (*Lignosa*), Auenwälder (*Fluviisilvae*) und Bruchwälder (*Paludisilvae*) des Reka- und Vipava- (Wippach-) Tales, des Innerkrainer Karstes, des Trnovski gozd (Terovaner Waldes) und der Brda (Coglio).

Als Fortsetzung zu der im *Geografski Vestnik* 1928, S. 98—106 erschienenen Erörterung über die Flora und Vegetation SW Sloveniens folgt hier einiges über die slovenische Nomenklatur der Gehölzformationen, sodann eine allgemeine Beschreibung der verschiedenen ökologischen Faktoren, die beim Zustandekommen der Pflanzengenossenschaften eine Rolle spielen, und schließlich einige Bemerkungen über die Verbreitung von Bäumen und Sträuchern, die bei der Zusammensetzung unserer Auen-, Bruch- und Moorwälder beteiligt sind.

Die Eichenau (*Quercetum Roboris*, *dobrava*, *dobovje*) ist in unserem Gebiete selten anzutreffen. Etwas ausgedehntere *Querceta Roboris* finden wir bei Brežice (Rann), im Krakovski gozd bei Kostanjevica in Unterkrain, im Panovec, bei Podsabotin, im unteren Laufe des Vipava- (Wipach-) flusses und an der Mirna (Quieto) in Istrien. Sont wächst *Quercus Robur* nur vereinzelt und reicht bis 900 m hinauf, ist jedoch auf die Flußtäler beschränkt. Auf den Karstplateaus ist diese Eiche sehr selten, weil dieses Terrain keine größeren Täler und sonstige feuchte, tiefgründige Gegenden besitzt. Die Eichenauen waren einst in den Tälern der Reka und Vipava wohl ausgedehnter, sie wurden aber gerodet und gelichtet, an ihrer Stelle entstanden Pappelauen (*Populetum*, *topolice*). Unsere Eichenauen, — so viel von ihnen übrig geblieben ist, — sind aus denselben Bäumen zusammengesetzt, wie ähnliche Pflanzengenossenschaften Mitteleuropas, doch fehlen hier vielerorts *Prunus Padus* L., und *Fraxinus excelsior* L. *Prunus Padus* L. erreicht bei uns die Südgrenze seiner Verbreitung und wächst nur in der Gegend von Razdrto (Präwald) SE des Nanos bei Strane, Frleve, Laže (nach Pospichal) sowie in den Tälern der Rekaflusses u. Padežbaches vereinzelt (Justin). Auch *Fraxinus excelsior* kommt in diesem Gebiete wohl wegen Mangel an tiefgründigem Boden (Karstland) nicht vor. Man findet aber diesen Baum in Friaul, Istrien u. noch südlicher. Pappelauen wachsen auch auf weniger tiefgründigen, kiesigem Boden. Ihr Hauptbestandteil sind *Populus nigra* und *Populus alba*. Beide Pappelarten sind im Gebiete nicht indigen.

Viel verbreiteter als die Pappel- und Eichenauen sind die Grauweidengebüsche (*Saliceta incanae*, *rakitna*, *rakitnik*, *rakitovje*). An Fluß- und Bachufern wachsen überall *Salix alba* L., *Salix incana*, *Salix triandra* L., *Salix cinerea* L., *Salix purpurea* L., in verschiedenen Mengenverhältnissen. Außer diesen Weidenarten, die allerorts in Europa an fließenden und stehenden Gewässern gedeihen, finden wir in unserem Gebiete lokal auch einige andere, doch fehlen ganz oder teilweise manche *Salices*, die sonst in Mitteleuropa vorkommen. So wächst *Salix fragilis* L. nur an einigen Stellen im oberen Savetale Krains, bei Plave (Pospichal), bei Senožeče, im Kljuniktale, im Rekatale bei Prem (Justin). *Salix daphnoides* Vill., die im Mittelmeergebiete und in der Pannonischen Ebene fehlt, findet sich im Gebiete nirgends indigen, sondern nur angepflanzt im Rekatale, verwildert im Tale des Podstenjšek (Justin), wild aber selten, erst im Savetale Krains. Auch *Salix viminalis* L. ist im ganzen Gebiete nirgends indigen, angepflanzt kommt sie vor an der Aussa in

friaul (Pospichal), an der Iščica nächst Ljubljana (Juvan), wild erst in Untersteiermark. Ebenso fehlt *Salix nigricans* Sm., die noch an der Ljubljanica (Laibachfluß) und bei Medvode wächst, in SW Slovenien. *Salix glabra* Scop., die ihre Heimat auf Geröllhalden der östlichen Alpen und jenen der Gebirge Bosniens hat, reicht vielerorts an Gebirgsbächen ins Tal herab, so an der Pišenca im Savetale bis 800 m (Paulin). an der Soča (Isonzo) bis Kobarid (Karfreit, Caporetto), in den gerölligen Lehnen des Trnovski gozd (Ternovaner Wald) bis Ravnica nächst Görz, am Nanos bis in die Weidengebüsche des oberen Rašatales.

Erlenbrüche (*Alnetum glutinosae*, jelševje) dehnen sich überall an Bächen u. Flüssen aus, doch fehlen ausgedehntere Bestände. Grauerlenauen (*Alnetum incanae*) sind in den Tälern der istriatischen Flüsse, im Tale der Vipava, der Reka, im unteren Laufe der Soča (Isonzo) nirgends zu finden. Diese Erle wächst nur an Bächen u. Flüssen gebirgiger Gegenden u. reicht südlich bis Pisa, an der Soča (Isonzo) bis Plave. Hochmoore, Moorheiden, Moorbüschel, das sind Wälder der *Betula pubescens* und *Pinus silvestris* mit Sphagnumarten fehlen vollständig im Gebiete. Die Luft ist hier in der Nähe des mediterranen Beckens zu trocken, es fehlen dazu ausgedehnte Talsysteme und Niederungen; überhaupt ist dieses als Karstland gekennzeichnete Gebiet arm an Sumpfwäldern, Auen, Brüchen usw.

Jože Rus:

Triglav.

Historijsko-geografske črtice.

III.

Valvasor v razmerju do triglavske gorske pokrajine.

J. V. Valvasor (1641—95), naš veliki prijatelj popotovanja in avtopsije, sicer piše v svoji „Ehre dess Hertzogthums Crain“ (1689): „... sintemal ich selber überall im gantzen Land alle Berge und Täler durchgegangen“ (I 2. 109). Ali od nas podčrtane besede vendar ne smemo razumeti v smislu naše sodobne turistike.

Občudovalci prirode 17. in do srede 18. stoletja se namreč vsi gibljejo še izključno po ravninah in dolinah. In če opažamo to pri J. J. Scheuchzerju (1673—1733) v gorati Švici, je tem prej umljivo na plitvejših slovenskih tleh pri Valvasorju. Na njegovih potih in poizvedovanjih iz mesta v mesto, iz župnišča v župnišče in iz grada v grad so mogli edino po človeku naseljeni predeli zbuditi v njem čuvstvo zadovoljstva: čim bolj je kaka kranjska pokrajina plitva, ravna in prostrana, tem večje dopadenje ima Valvasor na njej. Takšne predstave tedanjega ideala lepote pokrajine nam razodeva posebno jasno v začetku opisov večine naseljenih sodobnih gradov in gosposkih dvorcev.

Zdaj šele nam je mogoče razumeti, kaj si predstavlja Valvasor v zgoraj navedenem stavku pod imenom gorâ. Očividno ima pri tem v misli le strme gorske klance tovornih potov, ki jih je moral povečini jež prepotovati, da je prišel iz doline v dolino. Gorskih popotovanj v našem smislu pa še ni poznal, niti ni imel naših občutkov gorske romantike. Nasprotno, kadarkoli se domisli gore in njene pokrajine, vselej mu prihaja do občutenja le njuna strašna, puščobna stran. S tega stališča je treba motriti tudi njegovo dokaj tuje razmerje do gorske pokrajine Triglava.

Za svoje glavno bivališče in atelje na Bogenšperku pravi Valvasor: „Dieses Schloss hat ein weites Aussehen auf das hohe Schneegebirge gegen Kärnten und Steiermark“ (III 11, 619). Razumljivo je torej, da je Triglav, štrleči vrhunec naših snežnikov, zbudil že prav zgodaj pozornost bistrovidnega moža. Saj nam ga je na vseh svojih kartah Kranjske celo narisal po njegovi resnični podobi. Seveda, če je hotel zvedeti o njem kaj več in dognati njegovo ime, se mu je moral primakniti bliže.

Gorenjski kot je videl Valvasorja mnogokrat med svojimi obiskovalci: samo na Jesenicah je bil po njegovi izjavi nič manj ko 50krat (II 10, 155). Pri teh obiskih je skoraj več poizvedoval od osebe do osebe, oziroma črpal iz arhivov, kakor pa sam opazoval. A tudi prirodo je gledal bolj s praktičnega, kulturnogeografskega stališča. Tako nam jo je tudi opisal.

Iz naseljenega vznožja triglavske gorske pokrajine nam opisuje Bohinj in Bled, Javornik, Savo in Jesenice pa Dovje in Mojsstrano, omenja njih hladno podnebje in malo rodovitnost prodovitih, plitvih tal, posebno na široko pa obravnava cvetoče fužinarstvo, pri Bledu tudi izdelovanje lesene posode, industriji, ki sta bili v onih časih tem krajem prevladujoči pridobitni vir. Izmed prirodnih pojavov pa mu obe jezera nista niti daleč zbudili toliko zanimanja, kakor bohinjska Soteska („Štenge“); skozi njo je pač moral, če je hotel priti v Bohinj, zato nam jo oriše preprosto in drastično, prav v duhu tedanje dobe (I 2, 140).

V višje, nenaseljene gorske lege je dospel Valvasor le s poizvedovanjem, to pa spet samo do tja, kamor so segali gospodarski interesi gorenjskega planšarja. O neproduktivnih, pustih in skalnatih, s snegom obvešenih vrhuncih naše pokrajine pa seveda ni mogel zvedeti nobenih zanimivosti antropogeografske vrste.

V smeri proti Triglavu na ta način iz Mojsstrane vobče ni prišel dalje. Iz Bohinja se mu je približal najbrž do zadnjih

zelenic na V e l e m p o l j u ; tako se nam vsaj zdi, ko beremo njegovo pripoved: „Vendar dela (Bohinju) tudi najvišje snežno gorovje na nekaterih mestih še precej ravna polja“ (I 2, 140). Od Bleda pa so segle njegove poizvedbe ob Radovini do Krme. In kakor je J. M. Vischer (1628—95) na svoji karti Štajerske označil za najvišjo goro te dežele iz aniške doline dobro vidni Grimming (2551 m), ne pa v ozadju skriti Dachstein, (2996 m), slično — prim. tudi Scheuchzerjevo „Stella mons“ — se je tudi kranjski sosed ustavil ob imenu K r m a.

O Krmi kot Valvasorjem Triglavu sem razpravljajal v drugi črtici (gl. G V 1926). V prvi črtici prav tam je zbrano gradivo, ki dokazuje, da je ime Triglav obstojalo v mejnih opisih najmanj sto let (1575) pred Valvasorjevo dobo. In ker je mož toliko stikal po arhivih, je prav verjetno, da mu je prišlo pred oči tudi to ime. Ali v vrsti tam imenovanih mejnih točk je dana Triglavu le podrejena vloga, omenja se samo kot vmesna mejna višina, kar je seveda Valvasorja premotilo, da si ga ni zapisal. Temu nasproti je postal posebno pozoren ob imenu Krma iz prostega razloga, ker je bila Krma točka trojne meje med gosposčinami blejsko, bovško in dovško, in s tem edina, ki je bila v zgneteni skupini mejnih gorskih lokalitet dvignjena do izvestne samostojnosti in večje veljave.

Iz opisa gore Krme, ki nam ga daje Valvasor, se zdi, da odseva precej jasno namigavanje na sam Triglav. Vendar se v teh odstavkih čuti tudi neko tiho spoštovanje, ki ima svoj izvor le v negotovosti pisateljevih predstav o vsej naši visoki gorski pokrajini. V register k svoji „Ehre“ (konec IV. toma) je n. pr. postavil ime Krme na dveh mestih, sub „Kerma“ in „Berg Kerma“, označa pa jo zanimivo le zaradi tega, ker pokanje z bičem povzroča na njej nevihte. (Scheuchzer je napisal k svoji „Stella mons“: Fulmineus Globus undique, Ignes spargens.) Kako lepo bi se na tem mestu prilegala še pripomba: der höchste unter den Schneebergen Oberkrains ali slično, vendar si Valvasor take sodbe ni upal izreči.

Poleg gore Krme imenuje Valvasor iz triglavske skupine Julijskih Alp le še goro K r a i n b e r g (Prisolnik). Vse ostale številne gorske velikane Gorenjskega kota pa omenja kar kratko pod skupnim imenom najvišjih snežnikov („das höchste Schneegebirge“), in sicer na petih mestih (I 2, 110, 122, 128, 159 in 168).

Primeroma mnogo bolj so mu znani ostali višji gorski predeli Kranjske. Na Gorenjskem imenuje še J e l o v i c o kot prostrano goro, ki se razteza od Kroke do Bohinja (I, 2, 154). V e l i k i S t o l z okolico mu je najmrzlejše gorovje, ker 1676 da je

na njegovih planinah zmrznilo o sv. Jakobu 17 konj. Hvali ga tudi kot točko lepega razgleda preko vse Kranjske in Koroške, vendar ne iz svoje skušnje, ampak iz pripovedovanja dr. J. K. Petermanna (I, 4, 461). Prav točno je označen *Storžič*: „ein Berg, so oberhalb Crainburg gantz allein liegt, klimmt aus der Massen hoch und so spitzig empor, als wollte er die Wolken durchstechen“ (I, 2, 144). Tudi ime *Grintavec* mu je prišlo do ušes, ali o njem pravi samo to, da je prav visok snežnik nad Kranjem (I, 2, 145); sicer pa ne ve, kam naj bi ga djal, ker v opisu gorenjskih mej rabi mesto njega golo oznako „das höchste Schneegebirge“.

Nižjim hribom in gozdom ve Valvasor največ imen iz okolice svojih gradov Medije in Bogenšperka. Izmed njih se mu visoki, razgledni *Kum* zdi kakor kralj (I 2, 189). Na kranjskem jugu pozna m. dr. *Gorjance* pod imenom „Uskokengebirge“, ki ga nemške karte porablja jo še dandanes. Na Kočevskem mu je znan le Friedrichstein, potem ribniška Velika gora, pa Mokrec, Javorniki, zgodovinska Hrušica in Nanos. *Notranjski Snežnik* mu je pravi sveder oblakov (I 2, 222), istrsko *Učko* imenuje veselja polno goro, ki služi kot znak mornarjem (I 2, 292 in 601).

Vznožju notranjskega *Snežnika* in gorskemu okviru kamniške Bistrice — Valvasorjev „bistriški snežnik“ (bržkone Mrzla gora) je omenjen na drugem mestu (GV 1926, 95) — se je toliko približal, da jim je zmeril relativno višino. *Bistrice* je tudi vpodobil z zgodovinsko „knežjo mizo“ in Predosljem vred (I 2, 155); slika je posneta približno z današnjih Kopišč.

Na svojih kartah Kranjske¹⁾ ni Valvasor imenoma vrisal nobene naštetih gora. Z bolj ali manj gostimi „krtinami“ je podal le večjo ali manjšo goratost posameznih krajev. Ali izmed vseh teh krtin zbudi ob podrobnejšem študiju našo pozornost vendar krtina, ki stoji na severnozahodni meji dežele. Izdelana je skrbneje kakor ostale, in nas na prvi pogled spomni resničnih oblik našega *Triglava*. Narisal ga je verno, kakor ga je motril s svojega gradu Bogenšperka. V podrobnejši izvedbi pa ima triglavska slika na starejši karti še odločno duh opazovanja in risanja po naravi, dočim je mlajša zgolj izdelek kabinetnega kopiranja.

Imena pa Triglavu le ni ugotovil pravega. Valvasor namreč svojih vtisov, ki jih je nabral za obiskov v Gorenjskem kotu, ni mogel spraviti v geografsko skladnost, ker jih je bilo premalo:

¹⁾ Glej o njih razpravo: J. Rus, Schoenleben in Valvasor, GMS 1928, 57.

v spoznavanju Triglava je došel le na pol pota. Te svoje šibke strani si je bil sam popolnoma svest, kar nam tudi odkrito priznava. Ob navajanju zgoraj omenjenih višinskih merjenj se namreč domisli snežnikov Gorenjskega kota in pristavi tale zanimivi stavek: „Jaz nikakor ne dvomim, da so nekateri kranjski snežniki še mnogo višji kakor ta dva zgoraj omenjena; ker pa tedaj, ko sem bil na Gorenjskem blizu njih, svojih matematičnih instrumentov nisem imel pri sebi, nisem tudi mogel izračunati njihovih višin“ (I 3, 305).

Kakor vidimo, triglavska visoka gorska pokrajina našega Valvasorja ni nikoli dovolj mikala. Razlago tega razmerja najdemo že, ako se poglobimo v tu očrtana dejstva.

Triglav je bil človeku izmed vseh naših visokih gorskih skupin vedno najbolj od rok, kakor je še dandanes; saj rabiš od najbližjega stalnega človekovega naselja na njegov vrh najmanj osem ur hoda. Oddaljenost Triglava in Valvasorjeva antropogeografska usmerjenost sta torej zlahka speljali našega popotnika na prijaznejše delo in prijetnejša pota vselej, kadarkoli se je morda želel približati oddaljeni zagonetni gorski višini.

Iz tega razmerja sledi dalje že poudarjena činjenica, da je Valvasorju za gorske pohode nedostajalo neutrudljivosti in neustrašenosti. Ti dve potrebni dozi duševnih in fizičnih energij prisoja Valvasor edino znanstveno in gospodarsko zainteresiranim iskalcem zdravilnih zelišč (I 3, 357) in jim daje takó legitimacijo prvih visokih gorskih turistov. Pri tem navaja imenoma dva doktorja, Janeza K. Petermanna in Lovrenca pl. Rechbacha (GV 1926, 95), moža, ki sta bila vrhu tega še rojena Gorenjca. Tretjega turistovsko navdahnjenega gorenjskega človeka smo spoznali v osebi Matije Ločnikarja, ki je bil župnik najprej na Jesenicah, potem pa 40 let v Gorjah (GV 1926, 89).

Razlika med temi tremi gorenjskimi sodobniki in Valvasorjem je zares velika. Oni trije so bili po usodi in poklicu priklenjeni za vso življenjsko dobo na triglavsko podgorje, da so živeli noč in dan pod silnimi vplivi tamošnje prirode. Dolenja Valvasorja je privedla pot v to pokrajino le obdobjno za par dni, prispel pa je vselej tako utrujen, da mu gore po njegovi indirektni izjavi že niso mogle biti vredne truda njegovih nespočitih nog. Da, „neprijaznega gorskega ozračja“ se je Valvasor naravnost bal (I 3, 357). Zaradi tega se je vselej ustavil v naseljenem podgorju in ni prišel nikamor naprej.

Preglednost triglavske pokrajine, oziroma fiksiranje njenega vrhunca pa je iz naseljenega znožja prav težavna. Čimbolj se bližajš podgorju, tembolj se Triglav izmika neoviranemu opazovanju tvojih oči, ker ti ga vedno znova zastirajo in zakrivajo robovi prostranih visokih gorskih planot Jelovice, Mežaklje in v sredi Pokljuke kakor tudi njemu sosednji vrhunci. Prav v tej nepreglednosti tiči glavni vzrok, da je Valvasorju zanimanje za Triglav kaj rado skopnelo, čeprav je dobro vedel, da je treba tukaj iskati najvišjo goro kranjske dežele.

Résumé. — Valvasor und die Gebirgslandschaft des Triglav. Wie alle seine Zeitgenossen, so hatte auch Valvasor (1641—93) für Gebirge weder Gefühl noch Interesse. Seine Forschungsreisen in Krain gingen bloß von Tal zu Tal. Er erkennt zwar, daß die hohen Schneegebirge für den Naturforscher „nicht die schlechtesten Blätter des Naturbuches sind“, doch waren zu seiner Zeit Wurzelgräber und Gewächsforscher wohl die einzigen, die „nicht müde Beine und unfreundliche Luft scheuten“. Die Auskünfte, die Valvasor auf seinen Reisen erhielt, betreffen daher im Gebirge nur das Gebiet, in dem die Umwohner noch wirtschaftliche Interessen haben, während seine höheren Teile unberücksichtigt bleiben.

Das Horn des Triglavgipfels hatte Valvasor von seiner Burg zu Wagensperg im nördlichen Unterkrain wohl stets vor Augen. Deshalb hat er es auf seinen Karten Krains in der Maulwurfshügelmanier naturgetreu eingezeichnet. Seinen wahren Namen hat er jedoch nicht erfahren können, erstens, weil sein spezielles Interesse zu sehr auf das Anthropogeographische gerichtet war, und zweitens, weil breit vorgelagerte Gebirgsplateaus den Triglav immer wieder verdecken und seine Fixierung von den nächsten Siedlungen erschweren.

Franjo Baš.

Protestanti v Prekmurju.

(Z 1 karto).

Kot Prekmurje, tako so prišli tudi prekmurski protestanti do danes le malo vpoštev v našem geografskem proučavanju. Gradivo nudita Raić B.¹⁾ in Gruden J.²⁾. Poleg njiju sta v novejši dobi Slavič M.³⁾ in Kovačič Fr.⁴⁾ edina naša zgodovinska

¹⁾ Raić B.: Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. Letopis Matice Slovenske za l. 1868. p. 53—76.

²⁾ Gruden J.: Starine železnih in salajskih Slovenov. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev. ČZN XI. 1914, p. 93—154.

³⁾ Slavič M.: Prekmurje. Ljubljana 1921, p. 151; La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie étudié et présentée par — (Le Prekmurje s supplément). Paris 1919, 19 + 4.

⁴⁾ Kovačič F.: Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana 1926, p. 274—276.

in narodopisna informatorja o Prekmurju, zlasti še ker so nam jezikovni spisi Pavla Av. iz Sombotelja in narodopisni Mikule Al. iz Budapesta težko dostopni. Z geografskega vidika je Prekmurje delno obravnaval Slavič M., v zvezi z geografijo Jugoslavije pa Melik A.⁵⁾; kartografsko so prekmurski protestanti prikazani na karti konfesij Jugoslavije po ljudskem štetju l. 1921.⁶⁾

Kot protestantizem sploh, tako je tudi prekmurski protestantizem zgodovinskega izvora, izraz cerkvene osamosvojitve severne in delov srednje in zapadne Evrope od Rima. Poleg pomanjkanja geografskega očrta prekmurskega protestantizma, pogrešamo do danes zgodovine protestantov v Prekmurju. Samo iz okvira del Payr-a Sándor-a⁷⁾ s protestantske strani ter iz cerkvene zgodovine somboteljske škofije od Géfin Gyula⁸⁾ s katoliške strani lahko dobimo zgodovinsko sliko prekmurskih protestantov.

Reformacija se je razvijala pod odločilnim vplivom političnih sistemov v posameznih deželah. Na passauskem verskem miru je s pravno podlago: *cuius regio, eius religio* postala reformacija izrazit politikum deželnih knezov. Na tej osnovi so Habsburžani na avstrijskem Slovenskem rekatolizirali protestante, obenem pa utrdili svojo absolutistično in centralizujočo moč, stanove, nosilce reformacije, pa ponižali. Ista borba med reformacijo in protireformacijo, združena z borbo med vladarjem in stanovom za premoč v državi, se je bila tudi v madžarskem ozemlju habsburške oblasti. Razlika pa je bila glede moči obeh strank v Avstriji in na Madžarskem. V nasprotju z razvojem v Avstriji se je koncem srednjega in začetkom novega veka, zlasti za Luksenburžanov in Jageloncev, na Madžarskem moč stanov dvignila, moč vladarja pa ponižala. Vsled tega so mogli Habsburžani, združeni z rimsko cerkvijo, z uspehom izvesti popolno protireformacijo v avstrijski Sloveniji, kar se jim je pa na Madžarskem radi odpora močnih stanov, ki so z reformacijo branili svoje stanovske postojanke in madžarsko državno pravo, posrečilo samo deloma. Habsburžani so morali tu v toku svojega nastopanja proti reformaciji priznati stanovom passausko načelo: *cuius regio, eius religio*.

⁵⁾ Melik A.: Jugoslavija I, Ljubljana 1924, p. 172.

⁶⁾ Glasnik Geografskog društva u Beogradu, sv. 9. 1925. Priloga.

⁷⁾ Payr Sándor: Egyház történeti emlékez. I. Sopron 1910; važno poglavje A dunántúli vend gyülekezetek egyházlátogatási jegyzőkönyve az 1627. évről. A Dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. Sopron 1924.

⁸⁾ Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. Szombathely 1925.

Kot v avstrijski Sloveniji, tako so bili tudi na Madžarskem višji in izobraženi sloji začetniki in propagatorji reformacije v Luthrovem in Calvinovem duhu. S prilagoditvijo načela cuius regio, eius religio na stanove so protestantski plemiči kot glavni poborniki novih stremljenj izvedli reformacijo tudi na svojih kmetijskih posestvih, česar se kljub bruškim privilegijem notranje-avstrijskim plemičem ni posrečilo nikoli. Tako so Nádasdyji, lastniki velikega dela goriškega Prekmurja, pridobili svoje kmete za reformacijo, na ostalem Goriškem ter v pokrajini na meji med Goriškim in Ravenskim ter Dolenjskim, od Stankovcev do Bogojine, pa so dosegli isto Batthyányji. Istotako so stali na strani reformacije gospodarji Ravenskega in zapadnega Goriškega Séchyji v Murski Soboti in gospodje Dolenjskega Bánffyji v Dolnji Lendavi. Z reformiranim plemstvom je v začetku reformacije v XVI. stoletju postalo vse Prekmurje protestantsko.

Protireformacija se kaže na Madžarskem v dveh oblikah: v osebnem pridobivanju plemičev za dinastijo ter s tem tudi za katolicizem (n. pr. Zrinjski) in pa z upravnim nastopanjem proti protestantom in protestantizmu, ki je na Madžarskem dobival vedno bolj nacionalen značaj. Ko je v zvezi z uspešno reformacijo v alpskih zemljah l. 1604. Rudolf II. sam ostalim zakonskim členom ogrskega državnega zbora dodal še izrazito protireformacijski člen XXII, je dvignil Bocskay Štefan, oprt na Turke, zastavo upora proti absolutističnim in protireformacijskim težnjam dvora in l. 1606. v dunajskem miru od vladarja izsilil med drugim tudi enakopravnost protestantizma s katolicizmom. Nemške cerkvene homatije v prvi polovici XVII. stoletja so onemogočale zmago protireformacije na Madžarskem. V dobi velike in uspešne ofenzive Avstrije proti Turkom v Srednjem Podonavju po drugem obleganju Dunaja 1685. pa se je obnovilo stremljenje po rekatolizaciji bodisi protestantov kot pravoslavnih, kar pa je v zvezi z borbo za madžarsko državno pravo rodilo novo, Rákoczyjevo buno, ki je v Szatmáru l. 1711. zmagovito osigurala protestantom svobodo veroizpovedovanja.

Več uspeha je imelo prvo stremljenje Habsburžanov in protireformacije. Na Dolenjskem ali v Markah pridejo po Bánffyjih in Nádasdyjih v last Dolnje Lendave in Dolenjskega katoliški Esterházyji, s čimer je bil podan temelj za rekatoliziranje Dolenjskega, ki se je pod zagrebško škofijo, kamor je Dolenjsko z Bogojino, Turniščem, Dobrovnikom in Dolnjo Lendavo spadalo, tudi uspešno in temeljito izvedlo. Za Séchyji je Murska Sobota in večina Ravenske prišla pod katoliške Szapáryje, radi česar je tudi ta pokrajina postala zopet katoliška.

Protestantski so ostali kraji pod Nádasdyjevo in Batthyányjevo zemljiško gosposko, to je Goriško ter prehod iz Goriškega na Ravensko in severnozapadno Dolenjsko. Današnja razprostranjenost protestantizma je tedaj utrjena na fevdalnem posestnem stanju Prekmurja v prvi polovici novega veka (XVII. stol.): prebivalci na posestvih katoliških Esterházyjev in Szapáryjev so postali katoliki, na posestvih protestantskih Nádasdyjev in Batthányjev pa protestanti.

Nova doba, to je čas prirodnega razvoja v posestnem stanju cerkva na Madžarskem, nastopi, ko prodro za Jožefa II. s tolerančnim patentom prosvetljeni nazori verske svobode in verske strpnosti. Z njimi prične za prekmurske protestante doba cerkvene organizacije. L. 1782. nastale župnije Puconci, Križevci in Hodoš predstavljajo prekmurske protestantske pražupnije, iz katerih se razvijajo nova cerkvena upravna središča. Iz križevske je vzrastla 1821 župnija v Gornjih Petrovcih, iz hodoške pa l. 1871. Domanjšovci. Iz Puconcev v centralnem Prekmurju se je že l. 1791. rodila za zapadno Goriško župnija v Bodoncih, za nižinsko Ravensko pa l. 1895. Murska Sobota in istega leta za severnovzhodno Goriško Moravci. Ko se je l. 1905. izločilo iz puconske župnije Dolenjsko, za katero je bila osnovana nova protestantska župnija v Dolnji Lendavi, je bila organizacija cerkvene uprave med protestanti v Prekmurju končana. Danes tvorijo vsi prekmurski protestanti eno senjorijo, katere sedež je začasno, radi demokratskega načina volitve senjorja, v Murski Soboti in ki spada pod protestantsko škofijo v Zagrebu.

Vseh prekmurskih protestantov je po ljudskem štetju l. 1921.⁹⁾ 24.605; od teh je 23.805 pripadnikov avgsburške, 800 pa helvetške veroizpovedi. Odtrgani od jedra na Madžarskem so danes prekmurski kalvinci brez nižje cerkvene organizacije in so cerkveno-jurisdikcijsko združeni z Vojvodino. V Prekmurju se v poslih cerkvene uprave naslanjajo na cerkvene predstojnike avgsburške veroizpovedi.

S konfesionalnega vidika je Prekmurje samosvoja pokrajina, ki sliči bolj Vojvodini, Bosni, Dalmaciji ali Južni Srbiji, kot pa ostali Sloveniji, šumadiji ali Črni gori. Slovenija izven Prekmurja je versko homogena pokrajina, kjer ne pridejo do izraza protestantske manjšine v Ljubljani, Mariboru, Celju, Ptujju, Št. Ilju v Slovenskih goricah in Marenbergu, ki štejejo 2650 duš, proti 954.296 katolikom¹⁰⁾ in drugim verskim manj-

⁹⁾ Lipovšek Gregor: Prekmurje (sreza Murska Sobota in Dolnja Lendava) Murska Sobota 1927, p. 28.

¹⁰⁾ Izračunal po Melik A.: l. c. p. 169.

šinam, med njimi 304 židom. Kakor prebiva v Prekmurju večina slovenskih izraelitov (642), tako tudi še večja večina slovenskih protestantov poleg 65.991 katolikov. S tem je Prekmurje pokrajina, ki ima sicer prevladujočo večino katolikov, kjer pa se ostro izražajo izraeliti kot gospodarsko prevladujoči činitelj in kjer tvorijo protestanti absolutno, nad dvetretjinsko večino v srednjem in vzhodnem Goriškem, tako da je Prekmurje proti cerkveno homogeni izvenprekmurski Sloveniji cerkveno heterogena pokrajina.

Če razdelimo Prekmurje s prekmurskim ljudstvom v Goriško (= prekmurske gorice N od črte Korovci-Strukovci-Lemerje-Puconci-Moravci-Bogojina-Dobrovnik-Kobilji breg), Ravensko (= nižina med Goriškim, Kučenco, Muro ter Beltinci) in Dolenjsko ali Marke (= nižina med Beltinci, ki spadajo že na Dolenjsko, Muro, Dolnjelendavskimi goricami in Goriškim), vidimo takoj, da je nekdanja Esterházyjeva posest Dolenjsko popolnoma katoliška zemlja. Upoštevajoč dejstvo, da odgovarja Dolnjelendavski srez Dolenjskemu in če izločimo iz njega goriške vasi Motvarjavce, Bukovnico in Kobilje, dobimo na Dolenjskem, to je na ozemlju vključno kraje: Dokležovje, Bratonci, Lipovci, Ivanjci, Bogojina in Dobrovnik, 56.220 katolikov, 297 protestantov in 315 izraelitov, torej tako izraelitov kot protestantov manj kot 1% celotnega prebivalstva. Na Dolenjskem niso protestanti samo številčno šibkejši od izraelitov, marveč še bolj po svojem gospodarskem vplivu. Protestanti so kmetje, poljedelci in živinorejci, ki prebivajo v vaseh, ne da bi izvajali gospodarski vpliv, višji od povprečnega kmeta; nasprotno pa je pri izraelitu,¹¹⁾ ki predstavlja najdelavnejši pridobitveni sloj, zlasti trgovca. Izraeliti pridejo še bolj do izraza s tem, ko stanuje njih večina (259) v relativno najbolj izraelitskem kraju Slovenije, v gospodarskem središču Dolenjskega, v Dolnji Lendavi. Protestanti so večinoma raztreseni po vaseh, kjer ne dosežejo v Beltincih, Bratoncih, Dobrovniku, Goričanih, Genterovcih, Kapci, Radmožancih in Stebrovcih niti 1%, se dvignejo nad 1%, a ne dosežejo 2% v Bogojini, Dolgi vasi in Gornjem Lakošu ter tvorijo 2—5% vsega prebivalstva v Petešovcih, 4—5% v Čentibi, 5—6% v Dolnji Lendavi in 8—9% v Žitkovcih.

Majhne številke pa dobijo geografski pomen z dejstvom, da leže kraji, ki imajo protestantske manjšine, predvsem ob cesti Bogojina - Dobrovnik - Dolnja Lendava, torej ob cesti, ki veže Goriško, jedro prekmurskega protestantizma, z vzhodnim jedrom Dolenjskega, Doljno Lendavo. Nadaljnje protestantske manj-

¹¹⁾ Savnik R.: Židje v Jugoslaviji. G. V. II. Ljubljana 1926, p. 41.

šine imamo v ravninskih vaseh okoli Dolnje Lendave in končno v središču zapadnega Dolenjskega v Beltincih z okoliškimi Bratunci in Gančani. Evidentno je, da imamo tu migracijo v prvi vrsti v poslih, pa tudi družinah, ki prehajajo iz neplodnega Goriškega na rodovitna dolenjska posestva. Kraji brez protestantov od Turnišča preko Odrancev do Dokležovja, nadalje od Dokležovja ob Muri navzdol do Kota in odtod preko Velike in Male Polane ter Nedelice na Turnišče, obkrožajo sicer vso osrednjo oblast Dolenjskega, ne pa tudi gospodarska središča, kot so Beltinci in Dolnja Lendava, ali pa prometne osi, kot je cesta Bogojina-Dobrovnik-Dolnja Lendava. Banuta in Mostje, ki sta na tej cesti brez protestantov, ležita že v mestnem gravitacijskem območju Dolnje Lendave. Prav tako absorbira dotok z Goriške Dolnja Lendava, tako da protestanti ne sežejo preko Čentibe do Doline pri Dolnji Lendavi in Pinc v južnovzhodnih Dolnjelendavskih gorica.

Kot je Dolenjsko najbolj katoliška pokrajina Prekmurja, tako je Goriško najbolj protestantsko prekmursko ozemlje, ki predstavlja torišče prekmurskega protestantizma.

Ker daje geografsko obeležje posamezni vasi naddvretjinska večina prebivalstva, zato sem metodično vzel vasi, kjer je nad dve tretjini protestantskega prebivalstva, za geografsko označene vasi s protestantskim licem. Ozemlje s protestantskim vaškim licem omejuje krivolja, katero potegnemo severno od vasi Hodoš, južno od Šalovec, severno od Adrijanecv, Lucove, Neradnovcev in Ženavlje, odkoder se vije na jug preko Sv. Ane in teče med Vidonci in Otovci tako, da vključi Otovce v protestantsko ozemlje. Od tu zaokrene na E in pritegne Mačkovce h katolikom, nakar se v zanjki obrne zopet proti W med Radovico in Poznanovci, prestopi Vadarski breg, da izključi Kruplivnik in vključi Vadarce, potem se meja zopet obrne proti jugu, izostavi kraje v dolini gornje Ledave, a vključi Beznovce. Od Beznovcev teče meja protestantskega Goriškega med Strukovci in Skakavci na cesto, ki vodi dalje preko Tešanovcev, da se na E ustavi pred katoliško Bogojino. Od Bogojine se vleče SE mejna črta protestantskega Goriškega na Breznov breg, da loči, ko se obrne proti SE, katoliško Bukovnico od kalvinskih Motvarjavcev in po zopetnem obratu na NE Motvarjavce od katoliškega Kobiljega.

V okviru te meje imamo samo troje vasi, kjer nimajo protestanti naddvretjinske večine. Pečarovci štejejo 284 protestantov poleg 572 duš broječe katoliške večine, Mačkovci 116 katolikov in 105 protestante, a v Bokračih je 60 katolikov in 104

protestanti, ki pa kljub večini še ne dajo vasi protestantske zunanosti. Kraji, v katerih ima ena konfesija pod dve tretjini, druga pa nad eno tretjino pripadnikov, kažejo mešano sliko, v kateri ne vpliva odločilno ne ena in ne druga, tako da moramo tu jemati v obzir geografsko dvoličnost vasi. Današnje stanje kaže v vaseh, kjer nima nobena konfesija manj kot eno tretjino, a nobena več kot dve tretjini pripadnikov, geografsko dvoličnost, ki jo očitujejo takšne, na N Goriškem pogoste vasi, ki združujejo pretežno protestantski s pretežno katoliškim svetom. Na NE Goriškem so šalovci konfesijonalno dvoličen kraj s protestantsko večino, odkoder so dalje na N in NW katoliške vasi z neznatno protestantsko manjšino: Veliki in Mali Dolenci, Budinci, Markovci in Čepinci. Mnogo bolj pogosti in izrazito konfesijonalno dvolični kraji pa so na NW Goriškem, kjer ustvarjajo z Radovci, Vadarci, Dolnjimi in Gornjimi Slaveči, Nuskovo, Sotino in Kuzdoblanom prehodno ozemlje iz pretežno protestantskega osrednjega Goriškega v popolnoma katoliško W Goriško. Še bolj točno dajejo prehodni značaj temu ozemlju vasi Srdica, Sv. Juri, Motovilci in Kruplivnik, ki imajo sicer nad dvetretjinsko katoliško večino, kjer pa vendarle protestantska manjšina presega 10% vsega prebivalstva. Ostali kraji na W in NW Goriškem, ki imajo protestantske manjšine pod 10%, samo še jasnejše označujejo prehod iz protestantskega v čisto katoliško Goriško ob Kučnici, to je ob avstrijski meji. Tu se širijo na črti Črnci, Grlinci, Fikšinci, Kramarovci in Ocinje, čisto katoliški kraji, ki prehajajo na N preko Trdkove v slovensko madžarsko Porabje. V celoti prehaja SE Goriško preko katoliške Bukovnice v popolnoma katoliški svet Dolenjskega, na N pa preko šalovcev, Čepincev in Trdkove v pretežno katoliški obmejni svet ob madžarski meji in deloma že ob gornjem Hradu, še bolj pa ob gornji Ledavi v popolnoma katoliško Goriško ob avstrijski meji.

Premoč protestantov na Goriškem ne odgovarja premoči katolikov na Dolenjskem, tudi če vzamemo v obzir samo kraje z naddvetretjinsko protestantsko večino. Še na Goriškem nimamo niti ene vasi, ki bi bila brez katolikov. Najmanjši odstotek katolikov na Goriškem in v vsem Prekmurju sploh, zaznamujejo Ivanjšovci (1 katolik, poleg 1 izraelita in 138 protestantov) na srednjem E Goriškem in Lončarovci (1 katolik poleg 236 protestantov) istotam. Samo 1—2% katolikov imajo Peskovci SE od Križevcev in Ratkovci, 2—3% Lucova, Križevci, Panovci in Porđašinci, 3—4% Kuštanovci, Stanjovci, Vaneča, Polana in Pužavci; 5—6% Središče, Košarovci, Moščanci in Brezovci; 6—7% Domanjšovci in Bodonci; 7—8% Adrijanci in Puconci, 8—9%

Dolina in Kančovci; 9—10% ženavlja; medtem ko imajo Gornji Petrovci že 10—11% katolikov. Vsa ostala selišča imajo večji odstotek katolikov.

Če zvežemo najsevernejši izrazito protestantski kraj Lucovo na N v SW smeri preko Stanjovcev in Bodoncev s prav tako pretežno protestantskimi Strukovci na SW meji Goriškega in Ravenskega, v SE smeri pa preko Adrijancev, Domanjšovcev in Središča s Pordašinci, dobimo mnogokotnik z osnovnico vzporednika med Pordašinci in Strukovci, sekajočo Puconce. V okviru tega poligona se nahaja geografsko središče goriških protestantov.

Ravensko je najprometnejša prekmurska pokrajina. Na Ravenskem leži gospodarsko središče vsega Prekmurja — Murska Sobota. Radi prometnih sredstev, ki vodijo preko valovitih goric v Porabje, ni mogel Monoštor, še manj pa Feldbach, pritegniti Prekmurja v svoje gravitacijsko območje. Šele železnica Murska Sobota-Zala Egerszeg je usmerila proti N Goriško, vendar pa ni mogla preko nje Murska Sobota nikdar odtrgati Ravenske in SW Goriškega od Radgone. Prometna os Prekmurja je imela do l. 1918. svoj W tečaj v Radgoni in je bila od Radgone zvezana s prekmurskim prometnim osiščem z Mursko Soboto, kamor je bilo usmerjeno Goriško s svojim srednjim S delom in E Ravenskim. Danes gravitira na Mursko Soboto vse Goriško razen SE, in Ravensko. Pred l. 1918. pa je agrarni izvoz in industrijski uvoz SW Goriškega in W Ravenskega tekkel skozi Radgono, kamor je vodil promet tudi radenski brod. Prometno smer iz Goriškega na Mursko Soboto ter Radgono in iz Murske Sobote proti Radgoni nam kaže tudi razprostranjenost ravenskih protestantov.

Z Goriškega se razprostira pretežno protestantsko ozemlje od Moravcev, Puconcev in Strukovcev do Murske Sobote. Predanovci in Polana imajo nad 90% protestantov (1—2% in 3—4% katolikov), tako da se geografsko torišče goriškega protestantizma strnjeno nadaljuje na N Ravensko v obliki obrnjenega trikotnika z osnovnico Pordašinci-Strukovci na N in s katetama Pordašinci-Polana na SE in Strukovci-Polana na SW. Posebno jasno se izraža protestantska večina med Moravci, Mursko Soboto in Polano, kjer tvorijo protestanti naddvetretjinsko večino v vaseh Martjanci, Markišavci in Nemčovci. Na W med Strukovci in Polano podaljšek protestantske Goriške ne pride do izraza radi pomanjkanja selišč v pokrajini ob Ledavi med Pužavci in Polano. W od Murske Sobote pa prehaja protestantizem v manjšino preko pretežno protestantskih vasi Črnelavci, Veščica in Kupšinci, izmed katerih pa ima naddvetretjinsko večino samo

Veščica; v Črnelavcih in Kupšincih imajo katoliki preko ene tretjine pripadnikov. Obe vasi sta versko dvolični, prav tako kot vas Borejci s katoliško večino. Od Veščice dalje proti W imamo samo še protestantske manjšine, ki štejejo v vaseh Rankovci, Gederovci in Murski Petrovci¹²⁾ več kot 10% vsega prebivalstva, a ki se nad eno tretjino povzpnejo samo v Sodišincih. Vasi brez protestantov med Mursko Soboto in doljno Kučenico ni, ali Vančaves, Tišina in Petanjci ter Krajna imajo neznatne manjšine pod 10% vsega prebivalstva.

Prav tako kot ima svet gornje Ledave in njenih gornjih dotokov značaj mešanega ozemlja, prehod iz večine na E v neznatnejše manjšine na W, dokler niso kraji ob Kučenici od Ocinja do gornjih Črncev izključno katoliški, tako je isto slučaj tudi na nekdanji prekmurski prometni osi med Mursko Soboto in Radgono. Enako je na meji SW Goriškega in NW Ravenskega v okolici Cankove, koder je težilo pred l. 1918. SW Goriško k Radgoni; čim zapadneje, tem neznatnejšo imamo protestantsko manjšino. Skakovci na črti Strukovci-Pužavci-Radgona imajo še protestantske manjšine, ki prekoračijo 10%, manjše pa je število protestantov v Cankovi in Korovcih. Upoštevajoč vse to, postane versko geografska slika W Goriškega in Ravenskega jasna. Obe pokrajini sta prehodno ozemlje, kjer pada število in odstotek protestantov proti W in kjer obratno narašča premoč katolikov.

V tej razdeljenosti je jasno podan geografski, in to prometno geografski moment. Na N Goriškem prodrejo katoliki kot večina daleč na E preko Gornje Lendave, preko Doliča, Trdkove, Vidoncev, Kovačevcev, Prosečke vasi in Mačkovcev v osrčje Goriškega, tako da zaženejo na NW pravcati klin v geografsko torišče prekmurskega protestantizma. Na drugi strani pa prehajajo protestanti kot večina na S Goriškem in istotako na N Ravenskem W od Murske Sobote daleč na W do Bodoncev, Starih Beznovcev, Strukovcev, Pužavcev in Kupšincev. Razprostranjenost prekmurskih protestantov je likovno podobna zagozdi, ki ima svojo udarno stran na NE na črti Neradnovci-Motvarjavci, zabojno, ožjo pa na W med Starimi Beznovci in Kupšinci, usmerjeno N mimo Murske Sobote proti Radgoni. Veliko vlogo igra pri tem fevdalna razdelitev posestev, po kateri so zlasti Batthyányji stremeli za zvezo z Radgono. Poleg tega pa migracija prebivalstva, ki se osredotoča na ozemlje ob črtah prometne usmerjenosti Ravenskega in S ter W Goriškega na Radgono, ki

¹²⁾ Opozarjam na krajevno zaznamovanje Gornji, mesto in poleg Spodnji ali Dolnji: Gornja in Dolnja Lendava; na drugi strani pa Gornji in Murski Črnci, Gornji in Murski Petrovci.

je igrala v srednjem in novem veku mnogo važnejšo gospodarsko vlogo, nego danes. Saj je do izgraditve južne železnice predstavljala najmanj enako važno mesto kot Maribor in jo je Maribor prekosil šele v dobi železnic; tako da je bila migracijska gravitacija Radgone v preteklosti daleko večja, kot je danes ali pred l. 1918.

E in S od Murske Sobote prehaja Ravensko v najbolj katoliško pokrajino Prekmurja, v Dolenjsko. S in E od Murske Sobote ponehajo protestanti. Samo S od Goriškega, med Tešanovci in Mursko Soboto, leže še vasi Mlajtinci, Lukačovci in Noršinci, ki imajo nad 10%no protestantsko manjšino, nalikujoč Murski Soboti, ki se nahaja z 18—19% na zadnjih SE izrastkih ravenškega protestantizma. Rakičan z 2% (SE od Murske Sobote) ima že čisto dolenski, skoro homogeno katoliški značaj. Slično kot z Rakičanom je s S od Murske Sobote ležečim Krogom, medtem ko v Satahovcih že ni več protestantov. Pač pa imajo vasi E od prometno važne ceste Rankovci - Radenci močnejše protestantske manjšine v Gradišču, ki kaže dvoličnost in v Murskih Črncih, kjer je 25% protestantskih prebivalcev. Deloma so te manjšine ostanek reformacije, deloma pa ustanovljene po priselitvi protestantov.

Murska Sobota, ki leži geografsko na stiku Ravenskega, Goriškega in Dolenjskega, zavzema tudi centralno cerkveno-geografsko mesto. Ne sicer po relativni pripadnosti prebivalstva k posameznim cerkvam, ki bi odgovarjala številčnemu razmerju konfesij v Prekmurju, ampak po legi. Troje cerkveno geografskih pokrajin obsega Prekmurje: Homogeno katoliško Dolenjsko z SE Ravenskim, večinsko protestantsko E in srednje Goriško ter NE Ravensko in končno W Goriško in W Ravensko s katoliško večino, v kateri proti W vse bolj izginjajo protestantske manjšine. In na mestu, kjer se združujejo vse tri cerkveno-geografske edinice, leži Murska Sobota.

Prekmurski protestanti so cerkveno razdeljeni v pripadnike avgsburške konfesije ali evangeličane, kot se sami nazivljejo, in v neznatno manjšino reformirancev ali kalvincev. Zadnji živijo ob goriški madžarski meji, kjer imajo absolutno večino v Motvarjavcih in Središču, relativno pa v Čikečki vasi. Znatne manjšine reformirancev, slično močne kot katoliške, imajo Hodoš, Krplivnik in Domanjšovci; manjše skupine zaznamujejo Žitkovci, Strehovci, Pordašinci, Križevci, Predanovci in Murska Sobota.

O gibanju posameznih konfesij je nemogoče podati popolno sliko, ker nisem mogel dobiti madžarskih statistik. Zato sem na-

vezan na deloma nepopolne podatke Raića B.,¹³⁾ ki navaja za leto 1862. število katolikov in protestantov v katoliških župnijah Cankova, Tišina, Murska Sobota, Martjanci, Bogojina, Sv. Benedikt in Pečarovci. Dolnje Lendave in okolice Raić sploh ne opisuje, kot tudi ne navaja številčne moči protestantov in katolikov v beltinški in pertoški župniji. Turnišče in Črešnovci so po Raiću izključno katoliške župnije, za šentjursko in gornjepetrovsko župnijo pa navaja samo okroglo število protestantov ter katoli-

Župnije	Katoliki		Protestanti		Katoliki v ‰		Protestanti v ‰		Pro- tes- tanti +—
	Raić	1921	Raić	1921	Raić	1921	Raić	1921	
Murska Sobota . .	2919	5502	590	1370	79 ‰	77 ‰	16 ‰	19 ‰	+
Martjanci	864	1229	2400	3296	26·5 ‰	27 ‰	73·5 ‰	72·5 ‰	—
Sv. Benedikt . . .	470	881	2970	4262	13·7 ‰	17 ‰	86 ‰	83 ‰	—
Gornji Petrovci .	300	510	2500	3448	10 ‰	13 ‰	90 ‰	87 ‰	—
Sv. Juri	3500	3242	1000	1062	78 ‰	75 ‰	22 ‰	25 ‰	+
Pečarovci	680	956	1906	3235	26 ‰	23 ‰	74 ‰	77 ‰	+
Cankova	1149	1875	1047	1218	52 ‰	61 ‰	48 ‰	39 ‰	—
Tišina	1903	2814	415	706	82 ‰	80 ‰	18 ‰	20 ‰	+

kov. Spričo tega je ugotovitev gibanja prebivalstva po veri radi pomanjkanja zgodovinskih podatkov o Pertoči, Beltincih in Dolnji Lendavi nepopolna, radi približnih Raićevih podatkov pa za Sv. Juri in Gornje Petrovce samo približna. Izraeliti so iz tabele izločeni.

Porast protestantov v Bogojini radi njih majhnega odstotka ne pride do veljave.

Slika, ki nam jo kaže tabela, ugotavlja nazadovanje protestantov tam, kjer so v absolutni večini, to je na srednjem in E Goriškem okoli Gornjih Petrovcev ob Veliki in Mali Krki in ob gornjem Kobiljem potoku; poleg tega pa na vznožju prekmurskih gor, na meji Goriškega in Ravenskega, v ozemlju med Cankovo in Martjanci. To nazadovanje pa je izenačeno z napre-

¹³⁾ Raić B.: l. c. p. 58 c. s.

dovanjem v Murski Soboti in njeni najbližji okolici. Privlačna sila Murske Sobote vleče protestante iz okolice v murskosobočanski trg k intenzivnejšemu in produktivnejšemu gospodarskemu udejstvovanju. Na drugi strani pa je napredovanje protestantov v pečarovski in šentjurski župniji posledica migracije iz srednjega in E Goriškega na W, migracije, ki se je vršila še dalje preko Kučenice na Srednje Štajersko in ki se danes vrši preko Mure v Prlekijo, pred vsem pa na Mursko polje W od Gornje Radgone. Gospodarsko napreden in aktiven prekmurski protestant se hitreje kot katolik poda v mesto za kruhom in taka privlačna točka je Murska Sobota, a poprej Radgona. Vrzel, nastalo po izselitvi v Mursko Soboto v pokrajini med srednjim S Goriškom in Mursko Soboto, skoro izpopolni protestantski dotok z manj rodovitnega Goriškega. V cankovsko pokrajino se priseljujejo v prvi vrsti katoliki z W Goriškega, tako da je radi tega relativni padec protestantov tu največji. Ojačenje protestantov med Radgono in Mursko Soboto gre na rovaš nakupovanja in poseljevanja poljedelske zemlje. Goriško je namreč manj rodovito kot Ravensko ali Dolenjsko. Borba z malo plodno zemljo je Goričana utrdila, na drugi strani pa ga je zgodnje prosvetno delo protestantskih šol prosvetno dvignilo. Ker je Prekmurje skupaj s Prlekijo, Međumurjem in Zagorjem ena najbolj gosto naseljenih pokrajin Jugoslavije in ker manjka Prekmurju industrija, se tu zemlja izredno visoko ceni. Nikjer na Slovenskem ne najdemo tako ozkih mej med njivami kot na Prekmurskem. Ideal, življenski smoter Prekmurca je pridobiti si kar mogoče zemlje. V tem in pa v gospodarski moči goriških protestantov temelji pridobivanje in poseljevanje ravenske zemlje, kar se je vršilo večinoma na Ravenskem v najbolj prometnem ozemlju ob cesti Murska Sobota - Radgona in Rankovci - Radenci. Preseljevanje Prekmurcev v Prlekijo, kjer je zemlja cenejša kot na Ravenskem, pred l. 1918. šibko, se danes vedno bolj jači. Najmočnejše je priseljevanje Prekmurcev in s tem tudi protestantov na Mursko polje okoli Apač, kjer se naseljujejo na posestva v Avstrijo se izseljujočih Nemcev, vidno pa je tudi po vsej ščavniški Prlekiji. V najbolj protestantskem ozemlju Goriškega je poleg izseljevanja protestantov ter mešanja vasi z dohodom katolikov važen za relativen padec protestantov in dvig katolikov naravni prirastek pripadnikov ene ali druge konfesije. Katoliške rodbine štejejo tukaj v splošnem več otrok kot protestantske, pri katerih se proti E vedno pogosteje pojavlja zakon s samo dvema potomcema, kar postane očitno na madžarski E goriški meji in pri kalvincih.

Pojma cerkvene in narodnostne pripadnosti nista v Prekmurju medsebojno zvezana. Izjemno velja to za kalvince na E Goriškem, ki bivajo ob madžarski meji po vaseh od Hodoša do Žitkovcev. Kalvinizem je na Madžarskem od nekdanj predstavljal proti nemškemu protestantizmu nekaj madžarsko narodnega in tako so tudi naši kalvinci — Madžari. Nemške vasi Ocinje, Kramarovci in Fikšinci na W Goriškem v ozemlju gornje Kučenice so popolnoma katoliške in nimajo niti enega protestanta. Večinoma protestantski Hodoš, Krplivnik, Središče, Prosenjakovci, Čikečka vas, Pordašinci in Motvarjavci na E Goriškem so narodnostno večinoma madžarske vasi, tako da je pretežna večina goriških Madžarov protestantov. Več Madžarov kot na Goriškem pa prebiva na Dolenjskem v Dolnji Lendavi in njeni okolici (Dolnja Lendava, Dolga vas, Mostje, Banuta, Genterovci, Kamovci, Dobrovnik, Radmožanci, Kapca, Kot, Gaberje, Gornji in Dolnji Lakoš, Petešovci, Dolina, Čentiba), kjer je daleko nad 90% katolikov. Ti dolenjski Madžari so skupno z goriškimi Nemci, a obratno od goriških Madžarov katoliki.

Radi velike narodno-prosvetne tvorne sile prekmurskih protestantov in pa radi demokratske uprave v svoji cerkvi so bili v preteklosti slovenski protestanti proti madžarizaciji bolj oboženi kot katoliki. Z delom prekmurskih katoliško - narodnih buditeljev pa se je odpornost izravnala, tako da je danes narodna zavest protestantov ter katolikov enaka, kot je bil tudi pasivni odpor, izvirajoč iz kmetskega konservativizma, pri obeh enak. Ko je madžarizacija odtrgala slovenstvu protestantski šurd in Taranj,¹⁴⁾ na N pa katoliško Porabje, se je madžarstvo ustavilo na črti Hodoš-Domanjšovci-Prosenjakovci-Čikečka vas-Dobrovnik-Kapca-Kot na približno enako usmerjeni črti NNW-SSE. Iz dejstva iste smeri v črti Hodoš-Kot je evidentna enaka narodnostna odpornost proti raznarodovanju pri goriških protestantih in dolenjskih katoliki. Slovenski katoliški vasi Bukovnica in Kobilje preprečujeta madžarsko narodnostno zvezo med dolenjskimi in goriškimi Madžari, med Dobrovnikom in Motvarjavci; protestantski slovenski vasi Ivanjšovci in Berkovci pa preprečujeta madžarsko kontinuiteto med Središčem in Prosenjakovci in s tem med S in N goriškimi Madžari. V narodnostni diferencijaciji Prekmurja ne igra protestantizem — z izjemo 800 kalvincev, ki so Madžari — nobene vloge. Narodnostna razprostranjenost in verska pripadnost medsebojno nista v zvezi; prek-

¹⁴⁾ Trstenjak A.: Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem, Ljubljana 1905, p. 29, 67.

murski Nemci so katoliki, prekmurski Madžari večinoma katoliki, manjšina pa je protestantska.

Tudi sicer ni bistvenih geografskih razlik med prekmurskimi protestanti in katoliki. Lega vasi se ravna po morfologiji zemeljske površine; enaki so tipi kmetij pri protestantih in katolikih, enaka je tudi razdelitev posestva. Slična so si gospodarska poslopja, edino notranjost hiš je različna. V zunanosti protestantskih hiš manjkajo razni cerkveni motivi pri protestantih, sicer pa je zunanost ista. V notranjosti protestantske hiše manjka pri katolikih običajen blagoslovljeni les in nabožne slike svetnikov. Na mesto svetih podob, ki vise v katoliški hiši na steni na vsaki strani bohkovega kota, stojita v protestantskem domu dve sliki, predstavljajoči na eni duhovne prvake reformacije Luthra in Melanchtona, na drugi pa politične stebre protestantizma iz dobe protireformacije v srednji Evropi, Gustava Adolfa in Friderika Hessenskega. Ostale slike, istotako številne kot slike svetnikov v katoliških hišah, pa kažejo umrle in še živeče člane domače rodbine, ki so največkrat posneti kot vojaki ali izseljenci v tujini.

Samo protestanti poznajo tradicijo o izselitvi in romanju v šurd. Po gospodarskem stanju ni razlik med pripadniki obeh ver; samo tam, kjer imajo protestanti kot na E Goriškem manj potomstva, so tudi gospodarsko močnejši. V prosveti je obvezna ljudska šola ustvarila enako prosvetno višino prebivalstva. Ker pa velja v večini pravilo, da je gmotno situirani kmet, prosvetno tudi naprednejši, stopi s tem sporadično na plan v geografskem torišču prekmurskega protestantizma gmotna in prosvetna premoč protestantizma. Obratno je protestantizem na W Goriškem in W Ravenskem pod močnimi duševnimi vplivi katolicizma. V mnogih krajih s protestantsko manjšino hodijo protestanti, če je njihova cerkev daleč, v katoliško cerkev, — v Raičevem času¹⁵⁾ so dajali n. pr. katoliškemu župniku v Pertoči zbirco, — obiskujejo skupaj s katoliki božja pota kot Veržej ali Sv. Trojico v Slovenskih goricah ter se vzdržujejo dela na Marijine praznike. Prestop iz protestantske v katoliško cerkev sem ugotovil samo pri priseljencih v Ščavnici v župniji Sv. Benedikt v Slovenskih goricah. Splošno so protestanti v Prekmurju tolerantni sosedje katolikov, ki sodelujejo tudi v krajih s protestantsko večino s svojimi organizacijami (požarne brambe, pevska društva) pri katoliških manifestacijah, n. pr. pri inštalaciji novega katoliškega župnika.

¹⁵⁾ Raič B.: l. c. p. 56.

Zusammenfassung. Die Verbreitung der Protestanten im Prekmurje. Die geographische Verbreitung der 24.605 Protestanten (davon 800 Ref.-Evang.) im Prekmurje ist in der Verteilung des Landes unter katholische und reformierte Herren im Zeitalter der Gegenreformation sowie in Wanderungen der Bevölkerung seit dem aufgeklärten Absolutismus begründet. Das Tiefland im SE ist ausgesprochen römisch-katolisch, das hügelige mittlere und östliche Oberland mit der Ebene bis Murska Sobota aber überwiegend protestantisch, während die Protestanten gegen W und N abnehmen, so daß die Dörfer an der österreichischen und magyarischen Grenze wieder katholisch sind. Bei Prüfung der Bevölkerungsbewegung in bezug auf Religion ergibt sich, daß die Protestanten einen Rückgang östlich von Radkersburg und im östlichen Hügellande aufweisen, wogegen sie besonders im Murska Sobota und im W Fortschritte verzeichnen können. Im Prekmurje stehen Religion und Nationalität in keinem Zusammenhange, nur die Reformierten sind Magyaren. Volkspsychologisch stehen die protestantischen Minderheiten im W unter dem Einfluße der Katholiken; im östlichen Oberlande aber tritt die wirtschaftliche Überlegenheit der Protestanten, die zum Teil im Zweikindersystem begründet ist, zum Vorschein. Das Innere des protestantischen Bauernhauses unterscheidet sich von dem des katholischen bloß durch den Ersatz der Heiligenbilder mit Familienbildern.

Anton Melik:

Razvoj Ljubljane.

1.

Najstarejše človeško bivališče na mestu sedanje Ljubljane je kesnoneolitško naselje, katerega sledovi so se našli na prostoru botaničnega vrta pričetkom Ižanske ceste ter ob Ljubljani od ustja Malega grabna do izliva Gradaščice in na Prulah ob pričetku Gruberjevega kanala.¹⁾ To so bile stavbe na koleh, slične neolitiskim mostiščem pri Igu-Studencu ter pri Notranjih Goricah. Toda mostiščarski predmeti (črepinje, posode itd.) so se našli tudi še na ozemlju pravega mesta, v sedanji Florijanski in Rožni ulici (na križišču z Žabjakom ter v vzhodnem robu Kongresnega trga²⁾, kar kaže na mostičarsko življenje ob koncu neolitika na tem skrajnem severnem robu jezera.

Neolitško naselje pač še ni v neposredni genetični zvezi s seliščem ilirske dobe. Zakaj jezero, ki je v oni dobi pokrivalo

¹⁾ W. Schmid, Die Bronzezeit in Krain. Carniola II. 1909, str. 118.; W. Schmid, Archäologischer Bericht aus Krain. Jahrbuch f. Altertumskunde IV. 1910, str. 90, 103; W. Schmid, Emona, Jahrb. f. Altertumskunde VII., 2—5 zv. Wien 1915, str. 65.

²⁾ S. Rutar, Prazgodovinske in rimske izkopine po Slovenskem I. 1890. Letopis M. Sl. 1891, str. 184; Müllner, Pfahlbaufunde bei Laibach. Argo I. Laibach 1892, str. 17; Müllner, Die Zukunft der Stadt Laibach. Argo IV. 1895, str. 72.

večino kotline Ljubljanskega Barja, je plahnelo vedno bolj in končno izginilo, na njegovem dnu pa se je razvilo barje, predstavljajoče v nasprotju z jezerom pravo anekumeno. Površinska slika se je morala od neolitske dobe vsaj do neke mere spremeniti tudi v območju sedanje Ljubljane. Predvsem si je Ljubljanica še globlje vrezala svojo strugo od nekdanjega jezera do Save, sicer bi bilo jezero ostalo.

Morfološke ter geološke značilnosti površine, ki je na njej razpostavljena Ljubljana, so se že ponovno obravnavale.³⁾ Zato naj se omejim le na nekatere pripombe, ki se zdijo še potrebne.

Ako izvzamemo Rožnik, Grad ter Golovec, ki so osamljeni griči, ostanki pliocenskih ravnin z mlajšimi terasami, je gradivo, ki tvori diluvijalno-aluvijalno tlo sedanje ravnine, trojnega izvora. Najobsežnejše je področje savskega proda, ki sega do Golovca in Gradu od S, a med Gradom in Rožnikom po Wentzlovih podatkih za gotovo vsaj do realke v Vegovi ulici.⁴⁾ Po podatkih mestnega stavbnega urada pa se javlja savski prod ter pesek še precej južneje, v progah celo še na Mirju,⁵⁾ a povsod prekrit z rjavo ali temnikasto ilovico, ki predstavlja naplavino Gradaščice ter manjših voda, dotekajočih z Rožnika. Za zemljišče ob Erjavčevi cesti, tik pri Bleiweisovi cesti, navaja Rutar v globini 2 m pod površino „sam prod in okroglo kamenje“, kakor se je pokazalo pri kopanju kanala skozi rimski mestni zid. Nad prodom je bila najprej črna zemlja, potem tenka plast ilovice in končno „oranica in vrtna zemlja“. — Prod, ki tvori sestavino tla v veliki večini Ljubljane, je zelo ugoden pogoj za mestne zgradbe, ker nudi prikladen, zelo suh temelj in stavbno gradivo hkrati. Konglomeratna osnova se pokaže izpod sipkega proda samo v Ljubljaničini strugi pri Šentpetru. Vendar je v Ljubljaničini dolini severno odtod prodna odeja mestoma tako tenka, da so pri gradnji hiš ter kanalov tu, tam (n. pr. v Korytkovi ulici, v Bohoričevi ulici) zadeli vanjo. Prodna odeja nad konglomeratom pa ni tenka samo pod ježo severne Ljubljaničine terase, marveč so zadeli nanj tudi v gramoznih jamah severno od vzhodnega konca glavnega kolodvora.

³⁾ F. Seidl, Širokočelni los v diluvijalni naplavini Ljubljanskega barja. Carniola 1912. Dr. Josef Wentzel, Zur Bildungsgeschichte des Laibacher Feldes und Laibacher Moores. Lotos. Prag 1922. Dr. Jože Rus, Prirodne osnove v selišču ljubljanskega mesta. Geografski Vestnik IV. 1928.

⁴⁾ J. Wentzel, o. c., str. 73.

⁵⁾ Podatke mi je dal ing. J. Mačkovšek, za kar se mu tudi na tem mestu lepo zahvaljujem.

⁶⁾ Letopis M. Sl. 1891., str. 187.

Južni in južnozapadni del mesta sestoji iz ilovnatih tal; pravo barsko tlo je zastopano šele dalje na jugu. Vendar je treba pripomniti, da imamo barsko tlo s šoto tudi severneje, le da v globlji legi, prekrito z ilovico, odnosno s prodom. Na šoto v globini so zadeli na pr. na križišču Rožne ulice in Žabjaka,⁷⁾ — da, celo v Zgornji Šiški blizu gostilne pri „Kameniti mizi“.⁸⁾ Vidi se tedaj, da so savske vode potiskale barsko jezero, odnosno barje proti jugu, to se pravi, da je savski rokav, vsaj še ob času povodnji, nalagal peščeni ter prodni drobir na severnem robu Barske kotline. V viški terasi med Vičem in Bokalcami kaže konglomerat, ki je savskega izvora, slojevitost, nagnjeno na jug, odnosno JJV; nad njim je naložena na debelo diluvijalna glina, ki so jo v jezero nanosile vode z bližnjega škrljevega hribovja. Jezero se je potemtakem na severnem robu zasipavalo zdaj s savskim prodnim drobirjem, zdaj s pretežno glinasto naplavinno Gradaščice in sosednjih potokov. V kesnejši dobi je naplavljal samo še Gradaščica; njena akumulativna sila se je uveljavljala tudi v barski fazi in sega še prav v sedanjost. Tudi v Mestnem logu, za Malim grabnom, imamo pod rjavo ilovico, ki tvori površino, plast barske šote. — Ljubljana je kraška voda in prav tako večina njenih južnih pritokov. Zato te vode ne prinašajo mnogo plavnega drobirja, niti proda niti gline. Gradaščica z Glinco ter Malim grabnom pa prihaja iz ozemlja karbonskih ter mezozojskih škrljevcev in prinaša s seboj zelo mnogo blata, kar se more prav dobro opazovati ob večjem deževju. V času, ko je jezero segalo še do Rožnika ter Bokalc, so se njene vode razlivala v obrežnem delu na široko ter na dnu naplavljal blato razmeroma naglo. Iz gline, ki so jo vode nanesele iz območja paleozojskih škrljevcev, sestoji ogromna večina površine v vsem južnozapadnem sektorju Velike Ljubljane, kjer je spričo tega tlo bolj vlažno in kjer je tudi pesek, potreben za gradnjo, treba dovažati od daleč. Pač pa so se v tem predelu naselile opekarne, ki so zalagale ali zalagajo še danes Ljubljano z opeko. Največje izrabljajo glino dolge viške terase (520—525 m), zadaj za Vičem, kjer so naložene in ohranjene debele plasti diluvijalne jezerske usedline.⁹⁾ Manjše odnosno starejše opekarne, sedaj po večini opuščene, so se namestile na ravnini v bližini spodnje Gradaščice tja do Ljubljance in Malega grabna; izrabljale so tamkajšnje ilovnato tlo („Opekarska cesta“). — Pripomnim naj, da so ohranjene terase višine 520—525 m ter višine 500—508 m, se-

⁷⁾ Argo. 1892, str. 17.

⁸⁾ Wentzel, l. c., str. 71.

⁹⁾ F. Seidl, o. c.

stoječe iz debelih plasti gline, v dolini Glinice tja do Kosez; tudi tu so se razvile opekarne.

Kakor se je diluvijalno jezero v oddelku med Ljubljano in Dobrovo najhitreje zasipavalo, prav tako so tudi po zaključku jezerske faze vode iz škriljevega hribovja razmeroma naglo prekrivale bližnjo barsko površino z glino in prav drobno mivko; saj so preplavljale ravnino zelo pogosto in zastajale na njej na dolgo. Med Ljubljano, Rožnikom, Dobrovo ter Brezovico je spričo tega poprej nastala trdna površina nego na ostali barski ravnini in tu so bili zgodaj boljši pogoji za naselje ter za komunikacijska sredstva. To je treba imeti pri zgodovini poselitve Ljubljane ter Barja vedno pred očmi.

V tej zvezi naj opozorim še na potek voda v območju Ljubljane. Ljubljanica nam ni ohranjena v svoji prvotni zasnovi, kakor se je vrezala po mehkem dnu splahnelega jezera. Na taki ravnini, ki ima le minimalen strmec, se razvijejo vodne struge z neštetimi vijugami, najtipičnejšimi meandri. Res jih vidimo na Barju na vseh prvotnih strugah, kakor so Gradaščica, Mali graben, stara Iška, Borovniščica, Bistra in tudi one struge malih potočkov, ki se vijejo od obrobja v barje, a jih je danes komaj še opaziti, ker so funkcijo vodotoka prevzeli novo izkopani kanali. Toda Ljubljanica nima meandrov. Nikakega dvoma ne more biti, da je regulirana; na njej so meandri izravnani, prav tako pa tudi na spodnjem Malem grabnu ter spodnji Gradaščici in do neke mere tudi na Iščici. Glede Ljubljanice so prišli do istega zaključka že drugi avtorji, po Putickovem vzgledu tudi Rutar,¹⁰⁾ dalje Vrhovec¹¹⁾ itd. Rutar navaja za dokaz med drugim tudi staro strugo Ljubljanice pri Notranjih Goricah (med ustjem potočka, ki priteka od Bevk, ter Radno). Pripomniti pa je, da je tudi „stara Ljubljanica“ nedvomno že — umetna struga, o čemer jasno priča njen premočrten potek. Tu se je regulacija kesneje popravljala, pač radi kamnoloma Podpečjo, ki je dajal gradivo za emonske zgradbe.

Vse večje vode na Barju je nekdo reguliral v svrhu, da se je skrajšal vodni tok, povečal strmec in s tem pričelo osuševanje; najbolj so se izravnali meandri na Ljubljanici, ki je bila važna plovna reka. Da za ta dela ne more prihajati v poštev nihče drug kot Rimljani, je precej jasno. Da so Rimljani osušili barje, o tem pričajo njihove ceste, ki so se našle sredi šotnih

¹⁰⁾ Simon Rutar, Zur Schiffahrt auf der Laibach. Mitt. Mus. Ver. Kr. 1892, hist. T., str. 65.

¹¹⁾ Ivan Vrhovec, Čolnarji in brodniki na Ljubljanici in Savi. Zabavna knjižnica Sl. M. IX. 1895, str. 97.

plasti, znak, da so jih delali na osušeni šotni osnovi in da jih je po rimski dobi znova prekrilo močvirje ter je na njih nastajala šota na novo. Take ceste so znane in se vidijo še danes pri Babni gorici,¹²⁾ a našle so se tudi pri Lukovici, Brezovici in Kušlanovem gradu.¹³⁾ Rimsko osuševanje je bilo težavnejše, nego moderno, ker je bilo treba pri krčenju meandrov takorekoč izkopati kanal od Ljubljane do Vrhnike, slično ob Iščici in ob spodnjem toku nekaterih manjših pritokov. Za koliko se je s tem olajšalo delo pri modernem osuševanju od l. 1762. dalje!

Pobuda za regulacijo Ljubljanice se je prožila tem bolj, ker je bila reka že pričetkom rimske dobe znana kot plovna voda. Rutar analizira ta dejstva in dokazuje, da so morali regulacijo Ljubljanice — pristavimo: in osušitev barja — izvršiti ravno Rimljani, navajajoč tehtne razloge, da se je to zgodilo že v prvem stoletju po Kr.¹⁴⁾ Morda se je regulacija Ljubljanice in drugih večjih vodotokov izvršila ravno l. 14. po Kr., ko so bili po Tacitovem poročilu poslani večji vojaški oddelki iz Panonije v *Nauportus ob itinera et pontes et alios usus*.¹⁵⁾ Vidi se, da ni šlo samo za gradnjo velike ceste ter mostov na nji, marveč so alii usus morda ravno domnevana regulacijska in osuševalna dela na Barju. Ne smemo namreč prezreti, da so zaporedni močvirni barski zatoki med Vrhniko in Ljubljano takoj izpočetka sami od sebe silili v velike ovinke in da se je vsiljevala potreba po osušitvi barske celote, bodisi radi ceste Ljubljana-Vrhnika kot Ljubljana-Šmarje itd.

V svrhu odvažanja podpeškega kamna so izkopali odnosno uredili posebno strugo mimo hriba Sv. Ane; tu se je potemtakem Ljubljana cepila v dve strugi, ki sta očitno še dolgo obe ostali v funkciji, ker bi se sicer „stara Ljubljana“ ne bila tako dobro ohranila. Prvotni meandri v zemljišču sedaj niso znani; ko se je po rimski dobi ravnina znova zamočvirila, so se prekrile tudi stare vijuge z naplavino ali z mahom in drugim barskim rastlinjem, slično kot so se prekrile rimske ceste. Morda imamo ohranjene sledove starih meandrov v onih podolgovatih krajevnih depresijah, ki se poznajo na pr. še ob Ižanski cesti; v eni od njih (Preprošča) so imeli križevniški menihi svoje ribnike.

¹²⁾ Leo Rundt, *Strassenfunde im Laibacher Moore*. Zeitschrift f. Moor-kultur u. Torfverwertung III. zv. 1. Wien 1905, str. 31 sl. E. Kramer, *Das Laibacher Moor*, str. 65 sl.

¹³⁾ A. Müllner, *Emona, Laibach 1879*, str. 21, 24.

¹⁴⁾ Rutar, *Zur Schiffahrt*, str. 65 sl.

¹⁵⁾ Tacitus, *Ann.* I. 20.

Prvotno Ljubljaničo si moramo tedaj misliti neprimerno bolj vijugavo. Tako smemo sklepati tudi po ovinkih, ki jih dela še sedaj. Glavni ovinek ima na ustju Iščice, ki je nekdam dovajala vse vode od Škofljice pa tja do Tomišlja, tedaj z Iško vred; s tako vodno silo je mogla zagnati Ljubljaničo v smer proti S. Prav tako, dasi seveda v manjši meri, je Mali graben zagnal Ljubljaničo proti Golovcu, da dela ovinek ob pričetku Gruberjevega kanala. Ti večji ovinki so ostali, dasi močno omiljeni, tudi po rimski regulaciji. Na ustju Gradaščice pa ni niti najmanjšega ovinka, dasi bi ga tu pričakovali, saj je Gradaščica ob povodnjih močna voda in blata ter peska nosi s seboj, da je še v moderni dobi zasipavala Ljubljaničino strugo.¹⁶⁾ Zelo je verjetno, da se je Ljubljaniča pred rimsko regulacijo, ki je zravnala strugo, bolj približala Gradu, osobito na sedanjih Prulah ter Žabjaku. Zato govori tudi morfologija; na Prulah in na Žabjaku nimamo nikjer terase iz jezerske faze, marveč barsko, odnosno ilovnato, zelo vlažno tlo tja do Gradu, ob katerem se prva terasa pojavi šele pri Sv. Florijanu, a še ta je očitno v zvezi z neznatnim vršajem ob mali grapi. Na levi strani pa imamo teraso tik ob reki od Krakova proti S, tako da je od Ljubljaniče na Z kar brž strmina, dočim je na desnem bregu ravnica tja do vznožja Gradu, razen okrog cerkve Sv. Florijana. Ne more biti dvoma, da je nesimetričen odnošaj med strugo ter ježami nepriroden, osobito, ko smemo za gotovo računati, da sta Mali Graben in Gradaščica potiskala Ljubljaničo proti Gradu. Zopet se sama od sebe vsiljuje domneva, da je regulacija z odpravo ovinkov preložila strugo nekoliko proč od Gradu in jo izpeljala precej premočrtno proti S, za kar prihaja seveda samo rimska doba v poštev. — Ko so l. 1896. podrli stari meščanski špital v sedanji Stritarjevi ulici in kopali temelje za novo palačo, so prišli v globini 2·5—3 m do rečnega proda savskega izvora. Toda v njem so se našli zobljeni kosi rimske opeke ter kosi stekla, ki se jim je ugotovila starost s I. stol. po Kr. Opeka se je morala zobliti v tekoči vodi, to se pravi: nekdam je morala tu teči reka. Tako sklepa A. Müllner, ki poroča o vsem tem, označujoč stvar kot höchst merkwürdig. Razlage pa si ne ve iskati drugače, kot v velikih poplavih srednjeveške dobe.¹⁷⁾ Ako so Müllnerjeve navedbe točne, bi mogli imeti na imenovanem mestu sled prvotnega Ljubljaničinega ovinka.

¹⁶⁾ Kramer, Das Laib. Moor, str. 146.

¹⁷⁾ A. Müllner, Die Ausgrabungen in der Spitalgasse in Laibach 1896 und 1897. Argo 1897., str. 53.

Na tem mestu velja spregovoriti dve, tri o Gradaščici in Malem grabnu. Oba potoka prihajata do Ljubljane iz — skupne struge. Pri Kozarjih je na Gradaščici velik jez in tamkaj se cepi od glavne vode manjša struga, ki se nadaljuje pod imenom Gradaščica do Ljubljanice v Trnovem, dočim teče glavna struga pod imenom Mala voda, v Mestnem logu Mali graben imenovana, posebej v Ljubljanico. Opravka imamo tedaj z bifurkacijo. Toda niti spodnja Gradaščica, niti Mala voda nista umetna vodotoka, o čemer priča z evidentnostjo, ki ne pripušča dvoma, skrajno vijugav tok obeh. Razlago za bifurkacijo moramo iskati drugje. — Malo višje nad Bokalcami imamo v dolini dva skoro vzporedna potoka, Gradaščico kot večjo in močnejšo ter šujico, ki je najbolj znana pod imenom Horjuljka. Šele tik pod Bokalcami se vodi združita, potem ko ste tekli nad 2 km daleč skoro vzporedno. Ne more biti dvoma, da je temu vzrok silovitost Gradaščice, ki je ob poplavih slabotnejšo Horjuljko tiščala v stran, da si je morala ob strani in po svoji poti iskati iztoka v jezero, odnosno barje. Takoj od Kozarij navzdol imamo zopet dve vzporedni strugi, ki sta obe prirodni, kakor priča velika vijugavost. Umetno delo je tu — združitev obeh strug in samo še neznamen del pod jezem. Prvotno je tekla Gradaščica pod Bokalcami ves čas ob južnem vznožju hriba mimo Viča, — na ravnici pod gradom se vidijo še sledovi prvotne struge — Horjuljka pa se je nadaljevala v Malo vodo — Mali graben. Iz tega se jasno vidi, kako silovito nastopajo povodnji na obeh potokih, posebno pa na Gradaščici, zakaj le povodnji morejo odpraviti sotočje za toliko kilometrov ali ga celo preprečiti. Med obema vodama pa imamo prečne suhe struge, ki pričajo, da sta se bili v preteklosti rečici že združili za krajšo dobo, a ju je očitno naslednja povodenj zopet razdružila. Ena taka suha prečna struga se vidi nekako sredi pota med Kozarji in Dóbrovo; na karti Barja iz l. 1780. drži živa struga iz Gradaščice pod vasjo Vič v Mali graben.¹⁸⁾ Eno od prečnih strug so porabili pri Bokalcah, jo nekoliko izravnali in tako prisilili rečici v združitev, vsaj za kratek sektor, zakaj pri Kozarjih so vodo napeljali zopet vsaksebi, to se pravi: v obe prvotni — ločeni strugi. Te regulacije so bile očitno v zvezi z napravo mlinov. — Danes je po razdružitvi pri Kozarjih Gradaščica precej neznatnejša v primeri z Malo vodo, ki se po vodni množini ter obliki struge odločno kaže kot nadaljevanje gornje Gradaščice. Ime Male vode — Malega grabna ter Gradaščice v Ljubljani in na Viču pa kaže, da je bilo v prejšnji dobi

¹⁸⁾ Hochenwart, Die Entsumpfung des Laib. Morastes. Laibach 1858, karta v prilogi.

ravno obratno. To nam potrjuje tudi karta Barja iz l. 1780., kjer je Gradaščica pod bifurkacijo včrtana kot glavna, a Mala voda zares kot manjša voda.

Gradaščica in Mala voda sta tedaj ob povodnjih zelo siloviti vodi in sta morali v prvi dobi jako učinkovito vplivati na potek Ljubljanice v območju sedanje Ljubljane. Saj se je zgodilo večkrat v zadnjih letih ob priliki velikih nalivov v Polhograjskih hribih, da se je Ljubljanica na Barju ustavila ter pričela teči nazaj, ko so ji ogromne množine vode na ustju Gradaščice ter Malega grabna zastavile odtok.

Značilno je, da na zapadnem pobočju ljubljanskega grajskega hriba skoroda nimamo teras, kakor ob Golovcu ter v vsem barskem obrobju in kakor jih imamo tudi na južnovzhodnem in vzhodnem pobočju Gradu. Očividno je voda vselej, kadar je globinska erozija zamenjala bočno, izpodkopala in uničila v prejšnji fazi nastale terase.

Rimska regulacija je očividno v sektorju za Gradom nehala. Zakaj pod mestom so ostali Ljubljaničini ovinki in sicer prvi mimo Šentpetra proti Vodmatu, drugi od Vodmata tik vzhodno ob prisilni delavnici ter tik zapadno od Kodeljevega gradu proti Golovcu in končno tretji od Štepanje vasi na SZ proti Selu. Glavni ovinek okrog Kodeljevega so prerezali šele l. 1827. do 1828.¹⁹⁾ in Gruberjev kanal, ki je segal prvotno samo do tega gradu, se je šele takrat podaljšal v sedanji obseg, pri čemer so mogli zanj uporabiti strugo stare Ljubljanice ob Golovcu tja do Štepanje vasi. Navedeni ovinki so bili dovolj veliki in nas še bolj prepričujejo, kako velike in mnogoštevilne so morale biti vijuge tudi na Barju. V skladu z njimi poteka ježa terase ob Ljubljaniči na desni od poljanskega mostu čez Gruberjev kanal, nekoliko vzhodno od Poljanske ceste, potem čez njo pri Ambroževem trgu in nadalje proti cerkvi Sv. Jožefa. Tu je njena ježa zabrisana; vidi se še koncem Zarnikove ulice in iz literature vemo, da je bil pri sedanjem stiku Poljanske ter Zrinjskega ceste nekdanj „griček“²⁰⁾ Gradnja hiš in cest je tu močno izravnala razlike v reliefu. Na levi strani poteka ježa glavne Ljubljaničine terase od Studenca vzporedno s cesto do Most, tu pa zavije na S in poteka potem za Mostami ter za Selom in v velikem ovinku proti Zeleni jami ter ob Šmartinski cesti čez Tabor, križišče Resljeve in Komenskega ceste (učiteljišče), proti Unionu in dalje mimo pošte ter čez Zvezdo proti Napoleonovemu (poprej Valvasorje-

¹⁹⁾ Hochenwart, Die Entsumpfung, str. 74.

²⁰⁾ Nestor (I. Vrhovnik.) Iz stare Ljubljane. „Jutro“ 1923, št. 280 z dne 29. XI. 1923.

vemu) trgu in še dalje na J. Od te črte imamo povsod strmino proti Ljubljani, povečini prav do reke, ki teče tako, da je na desni strani ravna dolina širša ter preide v klanec samo izjemoma in sicer šele neposredno ob Gradu, deloma v zvezi z vršaji (pri Sv. Florijanu, na stiku Florijanske in Karlovške ceste ter Vožarskega pota in pričetkom Lončarske steze v Streliški ulici).

Terasa na levi strani Ljubljane se ne nadaljuje v Barje — saj jo je vrezal odtok jezera, odnosno barja! — marveč se vleče od Napoleonovega (Valvasorjevega) trga dalje proti Krakovemu. Tu zavije proti zapadu in preide v teraso ob Gradaščici, se vleče na njeni levi strani navzgor čez Mirje ter čez Tržaško cesto in odtod proti Rožniku. Med Mirjem in Vičem prihaja v Gradaščico več dotokov, med njimi največja Glinica; ob njih so vrezane v ravnino dolinske globelice v večji ali manjši širini. Na karti Ljubljane iz l. 1808.²¹⁾ je včrtana vodica, ki teče na J ter ob Mirju v Gradaščico, dobivajoča dotočke prav od Sp. šiške. Povsod zapadno od Bleiweisove ceste se ravan nagne na Z, k prvotnemu toku tega potočka, ki so ga očitno Rimljani napeljali v emonski mestni jarek pri Nunski ulici.

2.

Emona je kot rimska kolonija, ustanovljena bržkone l. 54. pred Kr.²²⁾, postavljena na levo stran Ljubljane. Tako po obliki (pravilen pravoktnik) kot po terenski postojanki izdaja preudarjeno vojaško ustanovitev, namenjeno veteranom.²³⁾ Ime Emone se tolmači kot ilirsko.²⁴⁾ Da prvotno ilirsko naselje ni stalo na istem mestu kot kesnejša rimska kolonija, je gotovo in povsem očitno.

Pozicija Emone je tako izbrana, da jo ježa terase varuje bodisi proti vzhodu kot proti jugu, zadaj za njo pa še Ljubljana, a na J Gradaščica in onstran toliko kot neprehodno barje. Prirodne osnove te lege so se že dovolj naglašale,²⁵⁾ prav tako kot se je izčrpno popisal obseg emonskega obzidja ter njegovi ostanki, ki so se ohranili do danes in sicer v večji ali manjši meri od vseh štirih mestnih strani.²⁶⁾

²¹⁾ Lud. v. Scheibenhof, Laibach im J. 1808. Muzejski arhiv v Ljubljani.

²²⁾ W. Schmid, Emona, str. 65 (in drugi).

²³⁾ W. Schmid, o. c., str. 64.

²⁴⁾ Pauly - Wissowa, Realencyklopädie s. v. Emona; Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache, str. 256, 264; Hans Krahe, Die alten balkanillyrischen geographischen Namen. Heidelberg 1925, str. 87.

²⁵⁾ Schmid, Emona, str. 65.

²⁶⁾ Literature o tem je obilo; poglavitni pregled imamo pri W. Schmidu, Emona, str. 65.

Sistematično izkopavanje v l. 1909.—1912. in dopolnilno kopanje v l. 1916., izvršeno pod vodstvom arheologa W. Schmida, je razkrilo skoro celoten talni načrt rimske Emone ter pokazalo domala v vsem obsegu razpored cest ter hiš v koloniji.²⁷⁾ S tem je ugotovljeno, da je bila Emona ustanovljena ter zgrajena po enotnem načrtu, ki ima zelo veliko sličnost z rimskim vojaškim taborom. Ulice, vzporedne med seboj in z mestnim obzidjem, potekajo pravilno in premočrtno od S proti J ter od Z proti V, križajoč se pravokotno.²⁸⁾ Zgraditi mesto tako pravilno, je bilo tem lažje, ker se je zanjo izbrala domala popolna ravnica, kjer teren ne nudi niti najmanjših ovir. Pravilna zasnova mestnega talnega načrta pa govori vrh tega za to, da je bil prostor dotlej neposeljen.

Za geografa je posebno interesantno vprašanje, v koliko se talni načrt rimske Emone uveljavlja v zasnovi ulic in cest srednjeveške ter moderne Ljubljane.

Ako pogledamo talni načrt sodobne Ljubljane, zbode najbolj v oči Dunajska cesta, ki je potekala v enaki obliki že v prejšnjih stoletjih, kakor nam pričajo na pr. slike iz l. 1660.²⁹⁾ Preseneča njen premočrten potek, tuj srednjeveškim mestom, tem bolj, ker se v enaki ravni smeri nadaljuje v Šelenburgovi ulici ter končno v Gradišču. Tudi je važno, da je bila Dunajska cesta že v prejšnjih stoletjih domala tako široka kot danes. Z arheološkimi izkopavanji je ugotovljeno, da imamo v njej glavno rimsko cesto, držečo iz Emone čez Trojane v Norik in gornjo Panonijo.³⁰⁾

Slično je presenetljivo premočrtna Tržaška cesta, ki je prav tako glavna rimska cesta.³¹⁾ Saj je značilno, da se je v prejšnjih

²⁷⁾ Walter Schmid je objavil prvi načrt Emone l. 1913. (Jahrb. f. Altertumskunde. VII. B. Heft 2—3. Wien 1913. Tabela III. in sl.). Obsega pa le manjši južni del Emone. Na osnovi dopolnilnih izkopavanj v l. 1916. je objavil izpopolnjeno karto kolonije, ki kaže razporeditev večine ulic in hiš tudi v severni polovici rimskega mesta (W. Schmid, Ausgrabungen in Emona 1916, Jahreshefte d. Österr. Arch. Inst. B. XIX.-XX. 1919; Beiblatt, 155 sl. in W. Schmid, Römische Forschung in Österreich 1912—1924. Deutsches archäolog. Inst. Röm.-germ. Kommission XV. Ber., str. 201 sl.).

²⁸⁾ W. Schmid, Emona, str. 87.

²⁹⁾ France Stele, Valvasorjeva Ljubljana. Glasnik Muz. dr. Sl. IX. Ljubljana 1928, str. 70 sl.

³⁰⁾ Schmid, Emona, str. 78; Ed. Nowotny, Das römische Gräberfeld in Laibach an der Wiener Strasse. Jahrb. f. Altertumsk. 1908, str. 151—155.

³¹⁾ Schmid, Emona, tab. I. in II., str. 65 sl.; Rutar, Rimska cesta iz Navporta v Emono. Izv. M. Kr. 1894, str. 161 sl.; Premerstein-Rutar, Römische Strassen u. Befestigungen in Krain. Wien 1899.

stoletjih označevala enostavno kot „cesta“.³²⁾ Da je to zelo stara označba, priča analogija z imeni številnih krajev in naselij na Slovenskem, zgrajenih v stari dobi na trasi rimskih cest, nazvanih enostavno „Cesta“.³³⁾

Zvezo med Dunajsko cesto ter Tržaško cesto predstavljata, ker moramo Bleiweisovo cesto kot novo izločiti, Rimska cesta z Gradiščem. Dognana so emonska mestna vrata pred uršulinskim samostanom,³⁴⁾ tako da o rimski zasnovi Gradišča ne more biti dvoma.³⁵⁾ Vrata, ki je rimska Tržaška cesta skozi peljala v Emono, je domneval Schmid l. 1913. malo severno od sedanjega stika Tržaške ter Rimske ceste, ker je sklepal, da je bil glavni vhod točno v sredini zapadnega ter vzhodnega emonskega zidu.³⁶⁾ Ugotovitev pozicije obeh vrat je zelo važna za historično topografijo, zakaj vezal ju je *decumanus maximus*. Emona kaže zelo pravilen talni načrt, ki ima mnogo sličnosti z vojaškim taborom. *Cardines* potekajo vzporedno z obzidjem in med seboj od S proti J, a *decumani* prav tako vzporedno pravokotno nanje. Od podolžnih je glavna cesta, *cardo maximus*, današnje Gradišče; držala je skozi glavna vrata proti severu, a proti jugu skozi še sedaj vidna vrata na Mirju ob Gorupovi ulici, kjer je spričo barskih tal nehala. Glavna prečna cesta, *decumanus maximus*, je predstavljala spoj panonske ceste (čez Dolenjsko na *Neviodunum* itd.) z italško cesto (na *Nauportus*, *Aquileia* itd.)³⁷⁾ Iskati jo je nekako v sedanji ali ob sedanji Rimski cesti, ki pa ima svoje današnje — in sicer umetno — ime šele od l. 1876.³⁸⁾

Izkopavanja, ki jih je W. Schmid izvršil v Ljubljani v l. 1916., so pokazala, da zapadna dekumanska vrata niso bila točno v sredi zapadnega mestnega zidu, marveč nekoliko južneje. Potrdilo se je, da je stal forum ob križišču glavnih cest *decumanus* in *cardo maximus*, in sicer v kotu, kjer se stikata Gorupova ulica ter Rimska cesta. Izkazalo se je, da je bila glavna dekumanska cesta mnogo širša, nego ostale emonske ceste, osobito v bližini nave-

³²⁾ Nestor (l. Vrhovnik), Iz stare Ljubljane. „Jutro“ št. 284 z dne 5. decembra 1923.

³³⁾ Premerstein-Rutar, o. c., str. 20, 23, 27 itd.

³⁴⁾ Rutar, Prazgodovinske in rimske izkopine v l. 1890. Letopis M. Sl. 1891, str. 185—186; Schmid, Emona, str. 68.

³⁵⁾ Schmid, Emona, str. 80.

³⁶⁾ Schmid, Emona, str. 73.

³⁷⁾ Schmid, l. c., str. 79 in 87.

³⁸⁾ Vl. Fabjančič, Imena ljubljanskih ulic, trgov in cest. Življenje in svet II., knj. 4., str. 666 in 696. Ljubljana 1928.

denega križišča.³⁹⁾ Vendar pa njenega obsega v celoti še ne poznamo, kakor tudi ne vsega foruma.

Dasi so bila glavna zapadna emonska vrata nekoliko severno od Rimske ceste, tako da moramo na tem mestu računati z neko razdaljo med njo in glavnim dekumanom, vendar se vidi, da se proti vzhodu razdalja hitro zmanjšuje. Ob Rimski cesti so zadeli pod hišami na severni strani na emonski cestni odvodni kanal, ki je držal čez severni Napoleonov (Valvasorjev) trg in južno ob Salendrovi ulici proti Ljubljani.⁴⁰⁾ V svojem srednjem in vzhodnem oddelku Rimska cesta prav gotovo ne more biti mnogo oddaljena od rimske osnove in smatrati smemo, da je z Napoleonovim (Valvasorjevim) trgom vred naslednica glavne dekumanske ceste rimske Emone. Nekako na stiku današnjega Gradišča ter Rimske ceste so se tedaj razhajale velike ceste proti Italiji, dolnji Panoniji ter gornji Panoniji in Noriku. Sedanja Rimska cesta je ohranila kontinuiteto skozi ves srednji vek.

Tudi Gorupova cesta je potgenjena na črti rimske ceste, kakor je jasno razvidno na osnovi Schmidovih izkopavanj na Mirju; vendar je ta genetična zveza le posredna, zakaj sled rimske ceste je bila na površini že zakrita, ko so v najnovejši dobi osnovali Gorupovo ulico kot podaljšek Gradišča.

Na Mirju je Schmid razkril tudi mestni jarek, pravzaprav dva vzporedna, zelo široka jarka, izpeljana na vnanji strani Emone, ob obzidju.⁴¹⁾ Z drugih sektorjev Schmid mestnega jarka ne navaja. Imamo ga še danes ohranjenega na vrtu uršulinskega samostana. Ob mestnem emonskem obzidju, ki tvori tu širok temelj samostanskemu zidu ob Nunki ulici, poteka najprej nekakšna, do 5 m široka terasa, ki predstavlja očitno cesto ob vnanji strani obzidja, povsem slično kot jo je ugotovil Schmid na Mirju. Nato sledi vzporedno pod precej strmo ježo gotovo nad 20 m širok, enoten jarek, ki zavije okrog opla rimskega zidu proti JZ; tu potemtakem nista vidna dva vzporedna jarka, marveč le eden, a ta zelo širok in tudi znatno globok. Proti vzhodu neha jarek šele pri uršulinski cerkvi, ki je postavljena točno podolgem na jarek. Ako se ogledamo pred cerkvijo za nadaljevanjem emonskega jarka, se nam odpre presenetljivo dejstvo, da leži ravno v njegovi črti podolžna os Kongresnega trga. Tudi Kongresni trg je tedaj nastal na rimski zasnovi; ta prostor je ostal očitno kot širok jarek nezazidan in ko so kapucini v se-

³⁹⁾ Schmid, Ausgrabungen in Emona 1916, str. 159; isti, Römische Forschung in Österr., str. 202—205.

⁴⁰⁾ Schmid, Emona, str. 85.

⁴¹⁾ Schmid, Emona, str. 78—79, s skico.

danji Zvezdi osnovali svoj samostan, so zgradbe ter vrt razmestili ravno do jarka.⁴²⁾ Nestor opisuje po seznamu hišnih posestnikov iz l. 1802. historično topografijo Ljubljane in navaja pri tem na oglu Kongresnega trga in Vegove ulice neko hišo, kjer je bila poprej kovačija „v Jami“.⁴³⁾ Nestor misli, da pomeni ta Jama mestni jarek, kar pa se mi ne zdi verjetno; zakaj mestni jarek srednjeveške in novejše Ljubljane je prebivalstvo očitno označevalo kot graben, kakor priča na pr. topografska označba Cojzov graben. Mnogo verjetnejše je, da se je kot Jama označeval rimski jarek, osobito ker se označuje po kapucinih,⁴⁴⁾ ne pa po vice-domskih vratih, kar bi bilo pričakovati, ako bi šlo za ljubljanski mestni jarek. Podolžna globel jarku se je na Kongresnem trgu poznala, dokler je ni v najnovejši dobi izravnalo tlakovanje. Ob južni strani trga je potekal rimski mestni zid in do tu se je računalo Gradišče.

V emonski mestni jarek je bila napeljana voda z Rožnika.⁴⁵⁾ Morda je ta dotok deloval še dolga stoletja po propadu Emone.⁴⁶⁾ Ob zapadnem emonskem zidu, tik vzhodno od današnje Bleiweisove ceste, nam kažejo stare topografske karte⁴⁷⁾ dolgo premočrtno vodo z dotokom od Rožnika in odtokom v premočrtni smeri proti Gradaščici. Na karti Ljubljane iz l. 1808. teče potoček izpod Tivolija, dobivajoč vodo iz grap od Sp. šiške, precej naravnost proti J, a zavije v kolenu ravno k Nunski ulici ter teče po novem ovinku v ravni črti prav do Gradaščice. Ne more biti dvoma, da imamo v njem vodotok, ohranjen v emonskem mestnem jarku. To je bila očitno ona „Luža“, ki jo navajajo stari topografski viri⁴⁸⁾ in po kateri se je zgornji, t. j. zapadni del sedanje Rimske ceste imenoval „na Luži“.⁴⁹⁾

Ravno na oglu emonskega obzidja ob Nunski ulici nam kažejo stare karte in slike⁵⁰⁾ majhen ribnik, ležeč v poševni smeri. Ne more biti dvoma, da je tudi ta voda preostanek emonskega

⁴²⁾ Fr. Stele, Valvasorjeva Ljubljana, sl. 39, 40 in 41.

⁴³⁾ Nestor, Iz stare Ljubljane, „Jutro 1925, št. 284.

⁴⁴⁾ Istotam.

⁴⁵⁾ Rutar, Letopis M. Sl. 1891, str. 187; Schmid, Emona, str. 79.

⁴⁶⁾ Prim. Schmid, Emona, str. 79, kjer se konstatira, da je dotok vode po emonskem jarku na Mirju v času izkopavanja še vedno živ.

⁴⁷⁾ Na pr. Florijančičeva karta, objavljena v: Vrhovec, Laibach, v prilogi; Floris Ljubljane... iz srede XVII. stol. Glasnik Muz. dr. Sl. IX. 1928, sl. 20.

⁴⁸⁾ Vrhovec, Laibach, str. 208; Nestor, Iz stare Ljubljane, „Jutro“ 1925, št. 284.

⁴⁹⁾ Nestor, l. c.

⁵⁰⁾ Glasnik M. dr. Sl. IX., sl. 40, 20.

jarka, ki je ravno tu zaokrenil okrog obzidnega ogla, kakor se moremo še danes prepričati na uršulinskem vrtu.

Emonski jarek na vnanji strani zapadnega rimskega zidu ob prerezu Erjavčeve ceste opisuje Rutar („zunaj ozidja... kakih pet metrov širok ‚glacis‘ in za tem 20 m širok (od zgoraj), 5 m globok jarek...“); nadaljevanje jarka se je v oni dobi (l. 1890.) moglo še opazovati onstran Rimske ceste ob Paichlovem vrtu.⁵¹⁾ Na vnanji, t. j. zapadni strani z vodo napolnjenega jarka je držala že zgodaj pot od Tržaške na Dunajsko cesto, sprva vzporedno ob jarku, potem pa prečno ob SZ-nem oglu nekdanje Emone, kot da je običajna bližnjica. Kako je stara, priča že dejstvo, da je postavila zapadno mejo Auerspergovemu, sedaj uršulinskemu vrtu; njen zadnji ostanek predstavlja še prečna pot na Muzejskem trgu, ki pa ji bo pripravljajoča se regulacija kmalu napravila konec. V glavnem po tej trasi domneva Müllner s popolno gotovostjo veliko rimsko cesto, ki naj bi vezala Tržaško in Dunajsko cesto neposredno, ne da bi držala skozi Emono; ne more pa navesti zanjo nobenega konkretnega fakta.⁵²⁾ Slično cesto domneva Rutar: „Z glavne vojaške ceste, ki je vodila od severnovzhodnega vogla tobačne tovarnice mimo jahalnice, kjer so se našli rimski konjski čevlji, naravnost proti Bežjigradu (blizu sv. Krištofa), prihajalo se je v rimsko naselbino po tistem potu, koder vodi sedanja „Rimska cesta“.“⁵³⁾

Na karti Ljubljanskega Barja ter Ljubljane iz l. 1780.,⁵⁴⁾ slično na Valvasorjevih slikah iz l. 1660., se prav dobro vidi, kako je široka kot velike ceste in pravilno ločno upognjena, kar jo bistveno razlikuje od običajnih bližnjic ter poljskih steza V. Šmid poroča, da so našli l. 1908. ob Bleiweisovi cesti rimske grobove.⁵⁵⁾ Pri regulaciji Muzejskega trga se bo nudila prilika, preizkusiti domnevo, ki se zdi vedno bolj verjetna. Njen zgornji del, od Tržaške ceste do Nunske ulice, je dal osnovo za veliki, zelo lepi drevored, ki ga s toliko hvalo opisuje Valvasor,⁵⁶⁾ v moderni dobi pa za Bleiweisovo cesto. Tudi za Bleiweisovo cesto je bila potemtakem, če ne več, vsaj posredno merodajna situacija rimske Emone, in sicer za ves del še čez Puharjevo ulico, v enaki meri, kot za Nunsko ulico, ki je izpeljana neposredno ob rimskem zidu, še na temelju stare ceste, zgrajene tik ob zidu.

⁵¹⁾ Let. M. Sl. 1891, str. 187.

⁵²⁾ Müllner, Emona, str. 87.

⁵³⁾ Let. M. Sl. 1891, str. 188.

⁵⁴⁾ Hochenwart, Die Entsumpfung... v prilogi.

⁵⁵⁾ Carniola II 1909, str. 5.

⁵⁶⁾ Valvasor, Ehre XI. 668; Fr. Stele, Valv. Ljubljana, str. 82.

Nadalje vemo, da je emonsko vzhodno obzidje odkazalo zapadno mejo srednjeveški Ljubljani, saj se je srednjeveški mestni zid zgradil dobesedno na rimskem temelju in po Schmidovi določitvi so bila križevniška mestna vrata točno na mestu vzhodnih emonskih vrat, le da z obratno fronto. Tudi Vegovi ulici, razširjeni v XVIII. in XIX. stol. na ves mestni jarek, je tedaj talni načrt Emone začrtal zasnovo.

Ali tudi še preko navedenih primerov sega neposredni ali posredni vpliv, ki ga je imela razporeditev mestnih cest v Emoni za talni načrt moderne Ljubljane. V območju nekdanje Emone se ravnaajo vse ceste z izjemo edine Igriške ulice (ter morda Soteske?) po osnovi, ki jo je ustvarilo Gradišče z Vegovo ulico ter Rimsko cesto. Gregorčičeva ter Erjavčeva cesta potekata vzporedno z Rimsko ter Nunsko ulico ter hkrati pravokotno na Gradišče. Pri kopanju novih kanalov se je ugotovilo, da poteka tudi Erjavčeva cesta po rimski mestni ulici, v kateri se je še ohranila kloaka,⁵⁷⁾ prav tako Gregorčičeva cesta s staro Hilšerjevo ulico.⁵⁸⁾ Tako Hilšerjeva ulica kot oni kos Erjavčeve ceste pred dramskim gledališčem, ki je tvoril poprej del Igriške ulice, se že vidi v slikah in talnih načrtih stare Ljubljane;⁵⁹⁾ očitno je tedaj rimska zasnova vplivala na nastanek obeh uličnih sektorjev v predmestju Gradišče. Prav tako se potek moderne Aškerčeve ceste ujema z rimsko cesto, vzporedno z mestnim zidom.⁶⁰⁾ Skratka, — vsa zasnova sedanjega mesta, kar ga je nastalo na zemljišču nekdanjega Gradišča, to je na ozemlju kolonije Emone, temelji na rimskih osnovah in paralelizem cest se prenaša čez Mirje tja do Gradaščice.

Severno od Zvezde se je za ves mestni del ustanovila situacijska osnova v premočrtni Dunajski cesti s Šelenburgovo ulico. Tja do Bleiweisove ceste in na drugo stran mnogo čez Miklošičevo cesto, — pravzaprav še tja do Šmartinske-Vidovdanske ceste, obvladuje paralelizem z Dunajsko cesto razporeditev ulic; vse ulice gredo ali vzporedno z njo ali pa jo križajo pravokotno. Šentpeterska cesta prihaja kot regulativna osnova manj do veljave, kar ni čudno, saj je srednjeveška tvorba, zgrajena na vzporednosti z Ljubljanico. Dasi je tedaj neposredno rimske zasnove samo Dunajska cesta, je vendarle ogromen del modernega mesta zasnovan posredno na rimski osnovnici. Tudi tu se

⁵⁷⁾ Rutar, Let. M. Sl. 1891, str. 186; Schmid, Emona, str. 86.

⁵⁸⁾ Schmid, Emona, str. 79 in skica str. 86.

⁵⁹⁾ Glasnik M. dr. Sl., 1928, sl. 20 in 42, 44 ter 45.

⁶⁰⁾ Schmid, Emona, str. 82.

prav živo vidi, kako se rimski in moderni princip razporeditve ulic ter cest ujemata.

Nadalje se je na rimski osnovi ohranila tudi Celovška cesta tja skozi Spodnjo Šiško proti Šentvidu, Medvodam, Kranju itd.⁶¹⁾ Ali treba je pripomniti, da ta cesta še ni dovolj raziskana. Znatni del ulic v Spodnji Šiški je zasnovan v vzporedni ali pravokotni smeri na Celovško cesto, dočim je bila za večji severni del merodajna stara poljska razdelitev, ki seče glavno cesto v ostrem kotu.

Končno je Tržaška cesta zgrajena na rimski osnovi in je dala direktivo za ureditev večine cest in ulic od Mirja in Tobačne tovarne tja do konca novega Viča; potekajo pač ali vzporedno ali pravokotno nanjo. Isto velja za znaten del mesta ob Karlovški ter Dolenjski cesti, osobito na Prulah.

5.

Za geografa je interesantno vprašanje, kolikega pomena je rimska doba za talni načrt srednjeveške Ljubljane. V poštev prihaja v prvi vrsti glavna cesta, ki je peljala iz Emone skozi Praetorium Latobiorum (Trebno) in Neviodunum (Drnovo) v dolnjo Panonijo. Ta cesta je ugotovljena v dolenjskem področju popolnoma in v vsem obsegu; ugotovljeno je, da je peljala tik ob Golovcu in da poteka današnja Dolenjska cesta v nekdanji Kurji vasi po njej, le mestoma za malenkost v stran od nje.⁶²⁾ Naravno je, da se smatra tudi Karlovška cesta kot nastala na osnovi rimske ceste, ki je potekala potemtakem tik ob Gradu in sicer že nad močvirno barsko ravnino, vrezana vsekakor že v spodnji ali vznožni del pobočja. Da je to po zasnovi in osnovi res rimska cesta, kažejo rimski grobovi, ki so se našli koncem ulice Sv. Florijana in na Karlovški cesti pri mestni ubožnici ter pod nekdanjo Samassovo vilo.⁶³⁾

Do tod je stvar enostavna in o genetični zvezi sedanje in rimske glavne ceste ne more biti dvoma. Glede nadaljnje trase rimske ceste je stvar bolj problematična, kar je za historičnega geografa prav nezaželeno. Saj prihajamo ravno pri stiku Florijanske ulice in Karlovške ceste do Pisanih vrat, pričetka srednjeveške Ljubljane.

⁶¹⁾ Schmid, Emona, str. 67.

⁶²⁾ S. Rutar, Rimska cesta Aquileia-Siscia. Izvestja M. Kr. IX. 1899, str. 41. Izvestja M. Kr. 1895, str. 55; Premerstein-Rutar, Römische Strassen, str. 17 sl.

⁶³⁾ Rutar, Rimska cesta, str. 41; Glasnik M. dr. Sl. VII.—VIII. 1926—27. hist. d., str. 28.

Najenostavnejše bi se zdelo človeku, da je smatrati vso Florijansko ulico kot nadaljevanje rimske ceste, in sicer prav do tam, kjer se danes stika s Starim in Šentjakobskim trgom. Potemtakem bi bila glavna žila srednjeveške Ljubljane, njeno prvotno podolžno jedro, nastalo na sledeh in na osnovi rimske ceste. Od navedenega stika treh cest, to je nekako pri Stškem dvorcu, bi morala rimska cesta zaviti proti Ljubljanici ter nato onstran mostu doseči Emono pri Križevnikih, na Napoleonovem (poprej Valvazorjevem) trgu.

In res so tako pojmovali rimsko cesto v obsegu srednjeveške Ljubljane vsi starejši avtorji, tudi A. Müllner.⁶⁴⁾ Müllnerjevo naziranje sta prevzela tudi Premerstein in Rutar v svojem sistematičnem delu o rimskih cestah in utrdbah na Kranjskem;⁶⁵⁾ navajata celo podrobnost, da je šla iz Emone rimska cesta bržkone ob Salendrovi cesti („die Salendergasse entlang“). Na drugem mestu navaja Rutar isto naziranje, a govori pri tem celo o lesenem rimskem mostu čez Ljubljanico nasproti Stškemu dvorcu, ne da bi mogel navesti kaj konkretnega za to.⁶⁶⁾ Razen grobov koncem Florijanske ulice se ne navaja nič konkretnega, kar bi dokazovalo, da je potekala rimska cesta zares ravno na domnevani črti. Kolikor sem mogel pregledati raztreseno gradivo, navaja samo Müllner rimski grob pri sedanji šentjakovski šoli (nekdanji reduti), ki po svoji legi (podolžna os vzporedno z Ljubljanico) priča, da je morala rimska cesta prekoračiti Ljubljanico pri Stškem dvorcu in potem držati po sedanji Florijanski ulici na Dolenjsko.⁶⁷⁾

L. 1900. je A. Müllner objavil poročilo o novih najdbah v Ljubljani⁶⁸⁾ in tamkaj poroča, da so pri gradnji nove hiše št. 11 na šentjakobskem trgu (nasproti dekliški šoli) našli v tlu 5 m široko rimsko cesto — nadaljnja širina ceste se skriva pod sosednjo hišo št. 9. Neposredno v bližnjem področju so našli tudi sledove rimskih grobov z napisi, pa tudi drugačne rimske starine. Cesta je bila usmerjena proti Ljubljanici, pravi Müllner, ne da bi določil smer podrobneje. Navedeno Müllnerjevo notico je povzel Schmid (pri njem sta navedeni številki 7. in 8. — očitno novi — na Sv. Jakoba trgu) ter po njej v svoji karti

⁶⁴⁾ Müllner, Emona, p. 88.

⁶⁵⁾ Anton v. Premerstein und Simon Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain. Wien 1899, p. 18—19.

⁶⁶⁾ Izvestja M. dr. Kr. 1899, str. 41.

⁶⁷⁾ Müllner, Emona, str. 21.

⁶⁸⁾ Argo VIII. 1900, str. 78—79.

Emone⁶⁹⁾ načrtno rimsko cesto čez Ljubljano nekako po sredi med Salendrovo in Križevniško ulico, na desni strani Ljubljane pa zapadno od šentjakevske dekliške šole in tudi zapadno od sedanje cerkve sv. Jakoba precej zapadno od gornjega konca Rožne in Hrenove ulice. Po Schmidovi skici bi tedaj ne bilo mogoče nekdanjega gornjega Starega trga in Florijanske ulice spravljati v zvezo s staro rimsko cesto. Za svojo traso navaja Schmid samo navedeno Müllnerjevo notico in ono odvodno kloako, ki se je našla na dvoriščih hiš ob južni strani Salendrove ulice pri kopanju za vodovod in kanala in ki naj bi kazala smer glavne dekumanske ceste.⁷⁰⁾ Toda ta kloaka je premalo točno dognana, glede Müllnerjeve notice pa je pripomniti, da je premalo določna, ker ne pove ničesar o nadaljnji južni smeri. Kolikor sem mogel pregledati raztresena poročila, se ni niti v Rožni niti v Hrenovi ulici našla nikaka sled rimske cesti. Kakor mi pisмено sporoča prof. dr. Walter Schmid z dne 11. 3. 1950, je rimsko cesto v navedenem območju potegnili le približno, ker ni imel razen že omenjenih momentov konkretnejšega določilnega gradiva na razpolago. Tudi ima njegova trasa slabo stran, da si misli most poševno čez Ljubljano, kar je komaj verjetno. Schmid je na osnovi Müllnerjeve notice določil tudi glavna vzhodna vrata na Napoleonovem (Valvasorjevem) trgu, češ da jih je iskati tu, v premočrtnem podaljšku ceste, točno sredi vzhodne fronte emonskega zidu, a jih je pozneje po odkopu zapadnih vrat prestavil nekoliko bolj na J.

Vidi se iz tega, da nimamo zadosti zanesljivih podrobnosti o rimski cesti od vzhodnih vrat skozi srednjeveško Ljubljano na desni strani Ljubljane. Ako pa vpoštevamo, kako trdovratno so se v srednjem veku držali rimskih cest povsod in tudi okrog Ljubljane, moremo še vedno računati z veliko verjetnostjo, da je stara cesta od mostu, ki je bil vsekakor blizu Stiškega dvorca, prav brž krenila v črto današnje Florijanske ulice.

Pripomni naj se, da za odnošaj med Müllner - Schmidovo traso na desni strani Ljubljane in talnim načrtom srednjeveškega mesta nimamo več prave presoje, ker je razporeditev ulic okrog cerkve Sv. Jakoba morda predrugačena. V neposredni okolici šentjakevske cerkve so se izvršile namreč velike spremembe v vnanji fizijognomiji mesta. Ko so prišli v Ljubljano jezuiti l. 1597., so podrli dotedanjo majhno cerkev sv. Jakoba s cesarskim hospitalom za ubožce in na njenem mestu l. 1615—14.

⁶⁹⁾ Schmid, Emona, str. 66 in 73; priloga tab. II.

⁷⁰⁾ Let. M. Sl. 1891, str. 189, Schmid, Emona, str. 85.

zgradili novo, večjo, v sedanji obliki.⁷¹⁾ Za zgradbo povečane cerkve in ogromnega jezuitskega samostana z gimnazijo so potrebovali obilo prostora, ki ga v tesno zidanem starem mestu pač ni bilo na razpolago. Morali so ga dobiti na ta način, da so kupili 50 hiš, jih podrli in na tem prostoru postavili svoje ogromne zgradbe, razen samostana samega še gimnazijo ter stari in novi seminar.⁷²⁾ Na sliki Ljubljane iz l. 1660.⁷³⁾ vidimo ta ogromen kompleks zgradb, zavzemajoč malodane ves prostor med Florijansko in Rožno ulico ter zapadno fronto šentjakobskega trga in segajoč čez Zvezdarsko ulico blizu do Ljubljanice. Ta sklop visokih, masivnih zgradb stoji v očitnem nasprotju s sliko ostale onodobne Ljubljane. — Toda — tudi te zgradbe niso ohranjene: veliki požar l. 1774. jih je uničil vse; obnovila se je le kesnejša reduta na mestu gimnazije in Gruberjeva palača, kesnejša Virantova hiša, večina samostanskega prostora pa se je spremenila v sedanji Sv. Jakoba trg — jezuitski red je bil l. 1774. razpuščen. Isti požar je uničil tudi tri hiše med jezuitskim samostanom in Rožno ulico blizu sedanjega šentjakobskega župnišča, a na spodnjem koncu Rožne ulice pri Žabjeku pet hiš, ki se niso obnovile.⁷⁴⁾

Potrebno je bilo, navesti te povsem historične podatke, da se iz njih razvidi, kako se je okolica šentjakobske cerkve popolnoma spremenila in sicer vsaj dvakrat. Nemogoče si je tedaj rekonstruirati starejšo sliko, ki bi nam razkrila prvotni talni načrt mesta. Tako se ni spremenil noben del Ljubljane, a ravno pri Sv. Jakobu bi nam bilo poznavanje starega mestnega tločrta zelo potrebno.

Nemogoče si je misliti, da med Rožno ulico ter ulico Stari trg — Zvezdarska ulica — imenujmo jo v svrhu hitrejšega umevanja Sv. Jakoba ulico —, prvotno ne bi bilo nikakega prehoda, odn. nikakih ulic; zato je kompleks prevelik. Valvasorjeve slike nam kažejo samo majhen trg pred sedanjo šentjakobsko cerkvijo in od njega je videti vzhodno mimo cerkve prehod proti gornji Rožni ulici; za gotovo pa ni razvidno s slike, če je tak prehod zares obstojal.⁷⁵⁾ Trg pred cerkvijo se nahaja precej natančno v nadaljevanju smeri od onih hiš, pri katerih so po Müllnerjevi

⁷¹⁾ Vrhovec, Laibach, str. 50; A. K., O jezuitskem kolegiju in cerkvi Sv. Jakoba v Ljubljani. Izv. M. dr. Kr. 1902, str. 48.

⁷²⁾ Vrhovec, l. c., str. 51; Radics, Alte Häuser in Laibach III., str. 105; A. K., O jez. kol.

⁷³⁾ Glasnik Muz. dr. Sl. IX., sl. 36.

⁷⁴⁾ Nestor, Iz stare Ljubljane, „Jutro“ 1925, št. 272.

⁷⁵⁾ Določnejši odgovor odseva iz notice pri Vrhovcu (Laibach, str. 50) za l. 1527.—1530.: „... Haus in der Rossengasse gelegen am Egkh in dem Gasslen, als man zu sand jacobskirchen geen will...“

notici našli rimsko cesto. Mogoče bi bilo, da je bil ta trg — če je sploh ohranjen na prvotnem mestu — nastal na rimski cesti.

4.

Razglabljanje o rimski cesti na desni strani Ljubljani nas postavlja v sredo problema o prvih početkih srednjeveške Ljubljane.

Ugotovljeno je, da je bil njen najstarejši del na desni strani Ljubljani okrog Sv. Jakoba. Odtod se je mesto razširilo najprej na levo stran reke, kjer je nastal Novi trg ter se obzidal, nakar se je mesto razširilo še proti severu med Gradom in Ljubljano, do današnjega Krekovega trga ter Kopitarjeve ulice. Te tri faze mestnega razvoja popisujejo kronisti ter historiki.⁷⁶⁾

Moderna geografija se v prav izdatni meri peča s proučevanjem mest in ustvarja se posebna panoga geografske znanosti, ki premotriva mesto kot poseben element kulturne pokrajine.⁷⁷⁾ Proučuje se topografska lega mesta, njegov talni načrt, vertikalni prerez, ki v odločilni meri dajeta značaj mestni fiziognomiji ter končno gospodarska funkcija mestnega naselja, kar seveda po svoji važnosti prav gotovo ni na zadnjem mestu.

Tu nam gre za karakteriziranje talnega načrta Ljubljane, ki nam hkrati odkriva vse ono, kar je v zvezi s historično genezo mesta. Problem se more reševati s strogo samo geografskega vidika in z geografskimi metodami, kakor je storil Sidaritsch za štajerska mesta.⁷⁸⁾ Treba pa je priznati, da boljše in hitreje dovede do cilja souporabljanje historičnih metod, posebno glede večjih mest; tu je naravnost neizbežno, da se pokličejo na pomoč zgodovinski viri, kakor pravilno naglašča Schünemann.⁷⁹⁾ In tako postopajo domala vsi moderni mestni geografi.⁸⁰⁾ Souporabljanje historičnih virov je pri Ljubljani še prav posebno potrebno.

⁷⁶⁾ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 665 sl.; Vrhovec, Laibach; isti, *Topografiški opis Ljubljane*. Let. M. Sl. za leto 1885. in dr.

⁷⁷⁾ Geisler, *Die deutsche Stadt*, Stuttgart 1924, str. 7 sl.

⁷⁸⁾ Marian Sidaritsch, *Die steirischen Städte und Märkte in vergleichend geographischer Darstellung. Zur Geogr. der deutschen Alpen. Festschrift für R. Sieger*. Wien 1924, str. 161—187.

⁷⁹⁾ Konrad Schünemann, *Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa*. Breslau 1928 (?), str. 12.

⁸⁰⁾ R. Gradmann, *Schwäbische Städte*. Zeitschrift d. Ges. f. Erdk. Berlin 1916, str. 425 sl.; Dr. Walter Geisler, *Die deutsche Stadt*. Stuttgart 1924; Maria Recknagel, *Die Städte und Märkte des Bayerischen Donaugebietes*. Mitt. Geogr. Ges. München XX. 1. 1927, str. 1—118.

Izkazalo se je, da imamo le malo mest, ki so se razvila polagoma iz prvotnih vasi; Sidaritsch je ugotovil to tudi za Štajersko, tedaj tudi za bivše in še sedanje slovensko ozemlje.⁸¹⁾ Po ogromni večini gre za ustanovitve mesta, to se pravi: v srednjem veku je moglo nastati mesto le na osnovi vladarjevega odloka, ki je podelil nekemu kraju prav določene, to se pravi tržne odnose mestne pravice, kar je postalo temelj za mestni razvoj in procvit onega kraja. Najčese se je istočasno zares ustanovilo novo naselje po določenem načrtu in sicer domala vedno poleg že obstoječe vasi odn. naselbine. Novo naselje je bilo v jedru iz tržnega prostora, razširjene ceste ali še večjega pravokotnega trga, kjer so se nato na odkazanem prostoru naselili trgovci in obrtniki. Prav ta trg (kot prostor) je ena najpoglavitejših značilnosti tržnega odnosa mestnega naselja; ustanovitelj ga je odbral na dotlej neposeljenem zemljišču in nato povabil trgovce ter obrtnike, da se naselijo okrog njega.⁸²⁾ In tedenski tržni dnevi, to so v njem poglavitna gospodarska funkcija. Trgovina z bližnjo okolico ter obrt, to je prva gospodarska osnova tržnega naselja.⁸³⁾ Oni tržni kraji, ki imajo ugodno lego na velikih cestah odn. plovnih vodah ter s temi združenih križiščih, prično participirati tudi na prometu na daleč, kar je nujen pogoj za razvoj večjih mest, ne glede na politično-upravne in druge momente, ki prihajajo razen tega v poštev (središče večje geografske enote, politično središče, dobri pogoji za veliko obrt i. t. d.⁸⁴⁾). Ni bistveno, ali se je najprej ustanovil samo trg, ki je šele kesneje, z novim vladarjevim aktom, dobil „mestne“ pravice, ali se je že kar takoj osnovalo mesto.

Da je nekje nastalo mesto, je bilo tedaj treba vladarjevega akta in po veliki večini tudi ustanovitve novega mestnega naselja po določenem načrtu. Glede Ljubljane nas historični viri pustijo na cedilu tako glede prvega kot glede drugega in odgovorov na zastavljena vprašanja si moramo iskati na drug način.

Po pravici se naglaša, da se ne da zanikati pravilo kontinuitete naselij. To se pravi: na mestu, kjer se je človek naselil, se tudi v kesnejših historičnih epohah drži naselje, tudi če so se vmes spremenile kulture in ljudstva.⁸⁵⁾ Kakor smo videli, se to

⁸¹⁾ M. Sidaritsch, Die steirischen Städte, str. 187.

⁸²⁾ W. Geisler, Die deutschen Städte, str. 55. R. Gradmann, Schwäbische Städte, str. 426—427; Otto Schlüter, Über den Grundriss d. Städte. Z. Ges. Erdk. Berlin 1899, str. 456 sl.

⁸³⁾ Gradmann, o. c., str. 427, 456; Sidaritsch, o. c., str. 162 sl.

⁸⁴⁾ Gradmann, str. 456, Sidaritsch, str. 164 sl.

⁸⁵⁾ Geisler, str. 12.

naglaša posebno tudi za mesta. Iz doslej navedenega je razvidno, da velja vse to v prav posebni meri tudi za Ljubljano.

Doslej smo si ogledali prehistorično in rimsko dobo. Da je bila postojanka poseljena tudi v predrimski dobi, priča že ilirsko ime Emone. Vsi, ki so se bavili s proučevanjem Emone in njenih starin, so mnenja, da je morala predrimska Emona stati ob Ljubljani in sicer pred vsem na njenem levem bregu, tudi v Krakovem. Hitzinger piše l. 1856., da so podaljški emonskih zidov segali do Ljubljane in da so se tu videli „še pred nekoliko leti“;⁸⁶⁾ oklepali so emonsko predmestje, ki se mora smatrati za prvotno ilirsko naselje. Hitzinger misli, da je ilirska Emona segala čez reko tudi na desni breg, sklicujoč se pri tem na mnenje dr. Kandlerja.⁸⁷⁾ Tudi Rutar domneva staro naselbino na desni strani Ljubljane, okrog Sv. Jakoba.⁸⁸⁾ W. Schmid je istega naziranja; tudi on računa z emonskim predmestjem med Emono in Ljubljano, segajočim še na nasprotni breg reke.⁸⁹⁾ Rimske predmete so našli na Žabjaku, na zapadnem šentjakobskem trgu ter seveda ob glavni cesti, temelje rimskih hiš tudi na Cojzovi cesti.

Čeprav je glede stare ilirske naselbine ob Ljubljani malo zares dokazilnega gradiva, vendar ne more biti dvoma, da so arheologi na pravi sledi. Vodna pot po Savi in Ljubljani je bila znana že v predrimski dobi, s čimer je njena važnost dovolj povdarjena. Kakor je bil Nauportus ob zaključku odnosno ob pričetku te poti že v prvi rimski dobi zelo važno in veliko naselje, slično je morala biti tudi Emona, ki je stala na oni točki še neregulirane reke, kjer voda priteče iz barja v suho ravnino in kjer so do nje, pa tudi čez njo, možni najboljši dohodi iz raznih smeri. Promet po Ljubljani je imel tedaj tu svoje zelo važno počivališče in nakladališče ter spričo tega tudi tržno središče. Obvladujoča postojanka Gradu, orografsko jako markantna točka, je dajala vrh tega še krepko vojaško zaščito; zato ni čuda, da so se na njem našli sledovi tako predzgodovinske kot rimske naseljenosti.⁹⁰⁾ Iz rimske dobe je znana v Ljubljani bratovščina čolnarjev (*collegium naviculariorum*), o katerih se je našla sled na napisnem kamnu, najdenem pred škofijo.⁹¹⁾

⁸⁶⁾ Hitzinger, Die Lage mehrerer Römerstädte in Krain. Mitt. hist. Ver. f. Krain 1856, str. 17.

⁸⁷⁾ Hitzinger, Pläne römischer Orte in Krain. Mitt. hist. Ver. Kr. 1861, str. 46.

⁸⁸⁾ Letopis M. Sl. 1891, str. 188.

⁸⁹⁾ W. Schmid, Emona, str. 68 in 88.

⁹⁰⁾ Müllner, Die Zukunft der Stadt Laibach, Argo IV. 1895, str. 74.

⁹¹⁾ Schmid, Emona, str. 65; Argo IV., str. 74.

Ilirska Emona je bila vsekakor le lokalno prometno in trgovinsko središče, rimska Emona pa je bila veteranska kolonija, ustanovljena na križišču velikih cest, ki so služile na velike daljave. S propadom imperija je izginila tudi emonska kolonija in na njenem mestu, ki so mu Slovenci dali ime Gradišče, so bili še dolga stoletja le vrtovi, njive in posamezne hiše. Vendar je kontinuiteta v naseljenosti ostala, kakor priča ohranitev imena Mirje. Ali težišče naselja se je zopet preselilo nazaj k Ljubljani, k lokalni osnovi.

Toda do l. 1144. historični viri o Ljubljani molče; šele od druge polovice XIII. stol. dalje imamo o njej taka pisana poročila, da nam morejo služiti kot kažipot za doumetje historične topografije. Po velikem delu moramo tedaj brez njih poskušati z odgovorom na vprašanje, kje je prvotno jedro srednjeveške Ljubljane, kaj in kako se je ustanovilo kesneje in kakšne so bile prvotne osnove aglomeracije.

Vsi historični viri soglašajo v tem, da je najstarejši del Ljubljane okrog Sv. Jakoba. Talni načrt nam tudi še po jezuitski deformaciji kaže tu tri poglobitve cestne žile: sedanjo Florijansko ulico, Stari trg ter Šentjakobsko ulico (v zgoraj označenem smislu) s podaljškom v Zvezdarski ulici ter Žabjaku. Vse tri ceste se stikajo pri Stiškem dvorcu, kjer je bil nekdanj magistat z lipo ter vodnjakom in odtod je držala edina širša ulica do Ljubljanice, sedanja Stiška ulica. Ta razporeditev ulic kaže neko preudarjenost, nekak sistem, dasi še daleč ne v zadovoljivi določnosti. Pred vsem manjka centralni tržni prostor, kakor je značilen za vsa ustanovljena mesta; z malim tržiščem, kakor nam ga kaže slika iz l. 1660., se menda pač ne moremo zadovoljiti. Na žalost pa se moramo nadaljnjemu razglabljanju o tem odreči, ker nam je temeljita prezidava pričetkom XVII. veka zbrisala prvotno situacijo. Enostaven, vsekakor pravilen potek Florijanske ulice bi bil umljiv, ako jo smatramo za neposredno naslednico glavne rimske ceste, kar se mi zdi še vedno najverjetneje. Ob njej bi moglo nastati prvotno slovensko naselje. Glede ulice Stari trg (ter Mestni trg in Pred škofijo) misli A. Müllner, da se je ohranila na stari vicinalni rimski cesti, za katero pa navaja kot argumente le grobove pri stolnici ter vodovod na Glavnem in škofijskem trgu.⁹²⁾

Negotovost glede rimske zasnove nam tedaj tudi glede Starega trga ne dovoljuje določnega sklepa. Eno pa je gotovo: tako v Florijanski ulici kot na Starem trgu se hiše niso postavljale brez sistema, marveč ob cesti, ki je obstajala pred naselitvijo:

⁹²⁾ Müllner, Emona, str. 60, 88.

o tem priča njen pravilen potek. Kdorkoli pa je gradil prvotno cesto, — se je pri tem naslanjal na morfološki element, na vznožje Gradu. Isto moramo reči o njenem podaljškem, cesti Mestni trg in Pred škofijo, ki se tišči ves čas vznožja grajskega hriba, vendar tako, da je prostora za hiše tudi še med cesto in pobočjem. — Drugi element je struga Ljubljanice, ki teče prav tako kot cesta vzporedno z grajskim vznožjem. Vendar je odločujoče v podrobnem grajsko vznožje, saj vidimo, da se razdalja med njim in Ljubljanico menjava, razdalja med njim in cesto Stari trg—Mestni trg—Pred škofijo pa ne. Tam, kjer se pri Krekovem trgu Ljubljana oddalji od Gradu in prične široka ravan, je bila meja stare obzidane Ljubljane. Pri nekdanjem Stiškem dvorcu povzroči privlačnost obeh morfoloških elementov — bi se moglo reči — razcepitev Starega trga; s Florjansko ulico se nadaljuje v enakem značaju na grajskem vznožju, s Šentjakobsko ulico pa se drži v enaki oddaljenosti od Ljubljane. Kakor smemo sklepati po sliki in načrtu iz srede XVII. stol., je tudi ta cesta zelo stara, že prvotna. Nadaljevala se je v sedanjo Zvezdarsko ulico s podaljškom v Žabjaku. Ta dolga, skoro premočrtna ulica, ki jo danes kazi in ji jemlje enoten značaj veliki, prazni šentjakobski trg, je videti kot nadaljevanje Starega trga; za njeno traso je merodajna vzporednost z Ljubljanico.

Ako premotrivamo razporeditev ostalih ulic okrog Sv. Jakoba, opazimo, da je nekako v neskladnosti s celoto kompleks mesta ob Hrenovi ulici, Vožarskem potu ter Rožni ulici. Še danes zbode v oči, da je na pr. Vožarski pot (severna stran ulice) malo zazidan, prav tako, da je razmeroma slabo zazidana Hrenova ulica. Dalje mora vzbuditi našo pozornost, da prevladujejo tu majhne in nizke hišice, ki so v nasprotju z mogočnimi, precej višjimi patricijskimi in plemiškimi ter duhovskimi hišami ostale stare Ljubljane. Prav isto vidimo z Valvazorjevih slik.⁹³⁾ Iz drugega vira vemo, da je bila večina hiš v Rožni in Hrenovi ulici, na Žabjaku (ter v Rebri) sredi XVII. stol. — lesenih.⁹⁴⁾ V svojem komentarju k Valvazorjevim slikam naglašja Fr. Stele, da ima Hrenova ulica domala samo na južni strani hiše, na drugi strani pa ograjo vrtov, ki segajo semkaj od hiš Rožne ulice. Vrtovi hiš v Hrenovi ulici segajo do prostora za mestnim zidom, sedanjega Vožarskega pota.⁹⁵⁾ Tako obsežni deli površine nezazidani, pokriti z vrtovi, so vsekakor za srednjeveško mesto nekaj nenavadnega. Princip dobre in lažje obrambe je zahteval,

⁹³⁾ L. c. sl. 29 in 36.

⁹⁴⁾ Argo IV., p. 217.

⁹⁵⁾ Glasnik M. d. Sl. IX. 1928, str. 79.

da se je s čim krajšim obzidjem obdal čim manjši prostor,⁹⁶⁾ da so se spričo tega hiše zgnete tesno skupaj in so se prezidavale vedno bolj v višino. Tu pa imamo tolike vrtove vznotraj mestnega obzidja. Tudi s tega vidika sta tedaj Rožna in Hrenova ulica z Vožarskim potom nekako tuj element stare Ljubljane, element, ki je v nasprotju z osnovnimi težnjami srednjeveškega mesta. Prav tako sta imenovani ulici tuj element po svoji dolgi, prečni obliki, ki se zdita kot prilepljeni k šentjakobskemu sektorju.

Da so nas ti čisto geografski momenti napotili na pravo sled, nam razkrivajo historični viri. Pravkar naznačene pomisleke mi je podprl dr. Zwitter z opozoritvijo, da stoji v listini iz l. 1555. čisto jasno, da sta se Rožna in Hrenova ulica (Rosengasse, Krenngasse) šele navedenega leta izvzeli iz podložništva deželnega kneza ter podredili mestni sodni oblasti, se torej formalno šele tedaj pridružili mestu.⁹⁷⁾

To je za razvoj mesta važna ugotovitev. Če se je ta del šele l. 1555. priključil mestni jurisdikciji, je jasno, da prvotno mesto teh dveh ulic še ni obsegalo, marveč je bilo njiju ozemlje še izven njega, predmestni kraj. Značilno je nadalje, da so bivali l. 1555., kakor je razvidno iz navedene listine,⁹⁸⁾ v obeh ulicah ljudje manj ugodnega socialnega položaja — v Hrenovi ulici je polovica ženskih posestnikov —, posebno mnogo med njimi pa ribičev, kar spominja na sosedno Krakovo in Trnovo. Na ono stran spominja tudi zemljiška razdelitev. Imamo isti tip kot v Krakovem, kjer se drži majhne hišice (brez gospodarskih poslopij!) ozka zemljiška proga, očitno vrtovi, ne prave njive. Sorodnost naselja na obeh straneh Ljubljanice je tedaj očitna. Imeni Rožna in Hrenova ulica sta morda v zvezi z vrtno kulturo, „žabjak“ kaže menda na nekdanje mlake ali vsaj vlažno zemljišče, kar je tudi združljivo le s predmestnim krajem.

Podrobnejše podatke o Rožni ter Hrenovi ulici objavlja dr. F. Zwitter.⁹⁹⁾ Iz vsega se razvidi popolnoma zanesljivo, da Rožna ter Hrenova ulica z Žabjakom ter zgornjo Florijansko ulico nista spadali k prvotni Ljubljani. Za ugotovitev točne

⁹⁶⁾ O. Schlüter, Über den Grundriss der Städte, str. 458.

⁹⁷⁾ Klun, Dipl. Carn. X. Laibach 1855, str. 69—70.

⁹⁸⁾ Mitt. Mus. Kr. 1905, str. 157 (samo tu se objavlja seznam posestnikov. I. Vrhovec je očitno prezrl navedeno listino, ker je v svojih spisih ne omenja in celo sklepa, da je pri Karlovških vratih iskati najstarejši del Ljubljane (Laibach, str. 10). Nasprotno pa A. Müllner omenja priključek iz l. 1555. in sklepa spričo tega, da sta se Rožna in Hrenova ulica sčasoma naslonili na Stari trg. (Argo IV. 1895, str. 190).

⁹⁹⁾ Glej naslednji članek Razvoj ljubljanskega teritorija.

prvotne meje med temi staropredmestnimi ulicami in mestom manjkajo še zadostni argumenti; toliko pa se dá po raznih momentih¹⁰⁰⁾ sklepati, da je potekala nekako po Rožni ulici ali tik SZ-no ob njej ter čez Zvezdarsko ulico na Ljubljano; na zgornjem koncu je spadal k mestu še današnji Sv. Florijan z najbližjimi hišami ter Ulico na Grad, ne pa oni del Florijanske ulice okrog kesnejših Pisanih vrat.

Mestni del ob Rožni ter Hrenovi ulici je tedaj relativno mlajši, razpored ulic ter njiv pa priča, da je umetna ustanova; tu so morali najprej zemljišče za hiše in njive ter ulice odmeriti po načrtu — razdalja med Rožno in Hrenovo ulico je enaka razdalji med Hrenovo ter Vožarskim potom, kar gotovo ni slučajno — potem so izvedli kolonizacijo. Drugače si očitno prevdarjene pravilnosti ni mogoče razlagati. V lahnem loku na južno stran vpognjen potek vseh treh vzporednih ulic priča o naslonitvi na prvotni konveksni obris (obzidje?) starega naselja tik SZ-no ob Rožni ulici.

Kot najstarejši del Ljubljane nam preostane tedaj le sektor severno od Rožne ulice. Historični viri, ki jih navaja dr. Zwitter,¹⁰⁰⁾ nam dokazujejo, da so v prejšnjih stoletjih ter prvotno pod označbo Stari trg razumeli ves stari del mesta od Rožne ulice do Tranče, ne pa morda samo sedanji Stari trg s spodnjo Florijansko ulico (ki jo od cerkve sv. Florijana navzdol okoličani še danes prištevajo Staremu trgu). Če se imenujejo hiše ob sedanji Zvezdarski ulici ali cerkev sv. Jakoba ali na sedanjem Starem trgu, vse se štejejo k Staremu trgu, ki je tedaj ime za vse naselje, ne le za eno ulico.

Kakšno naselje moremo predpostavljati v Starem trgu v prvi slovenski dobi? Pri odgovarjanju na to vprašanje moramo imeti pred očmi naslednje.

Na vsem vzhodnem obrobju Barja, kje sega močvirna ravnina tik do živoskalnega vznožja, imamo še v l. 1825. vasi samo na prvih širših terasah, ki so ohranjene ob Barju v višini 315 do 325 m (Rudnik, Daljna vas, Srednja vas, Klanec itd.); ob glavni cesti so še takrat le prav redke posamezne hiše, očitno gostilne.¹⁰¹⁾ Vse hiše, ki se danes vrstijo le z manjšimi presledki od Škofljice do Ljubljane, so nastale šele tekom zadnjega stoletja. Ob Ljubljanskem Gradu na zapadni strani ta terasa ni zastopana, zato v tem nivoju ni bilo osnove za naselje. Ves predel

¹⁰⁰⁾ Fr. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, v pričujočem letniku Geogr. Vestnika. Prim. Vrhovec, Ljublj. meščanje, str. 5; Müllner, Argo IV., str. 72.

¹⁰¹⁾ Katastrske karte v Mapnem arhivu v Ljubljani.

med Gradom ter Ljubljano zavzema aluvijalna dolina, ki se ravno pod Sv. Jakobom najbolj zoži. Ta dolina prehaja proti jugu v široko barsko ravnino in je bila vlažna v vsem obsegu južno od Starega trga, o čemer priča ime Prule,¹⁰²⁾ morda tudi Žabjak, in bržkone tudi poplavam izpostavljena. Višja terasa je ohranjena samo v neznatnem koscu ob stiku Karlovske ceste ter Florijanske ulice in pa pri Sv. Florijanu, kjer se je prostor pri cerkvi nekdanj označeval kot Visoki trg (Hoher Markt); pa še tu se zdi, da imamo opravlka v glavnem z majhnim vršajem. Za njive tu ni nikjer prostora, niti spodaj na ravnini do Ljubljane, niti zgoraj na grajskih pobočjih, ki so na zapadni in severni strani zelo strma. Suha, široka ravnina, sposobna za agrikulturo, je šele na vzhodni strani Gradu in zato imamo tam staro vas Poljane; slično kot so dobra polja v severnem in zapadnem predelu Velike Ljubljane in spričo tega že zgodaj ruralna naselja. V nekdanjem Starem trgu pa ni prostora za njive, niti pogojev za agrikulturo in ruralno naselje tu ni moglo nastati, ali kvečjemu prav neznatnega obsega. Nekateri momenti pa kažejo, da se je tu zelo zgodaj pričelo nabirati prebivalstvo, ki ni živelo neposredno od agrikulture ali vsaj ne poglavito. To so bili v prvi vrsti čolnarji, ki so imeli svoj posel na Ljubljani. Prav gotovo je promet na Ljubljani, kot del prometa proti Italiji, zopet oživel, kakor hitro so po propadu rimske oblasti zavladovali mirnejši časi. V zgodnjem srednjem veku so bile rimske ceste še vedno dragocena dedščina iz boljših časov; promet se jih je držal še stoletja in ob njih so bili še dolgo najboljši pogoji za trgovinski in vsakršen drug kontakt. V Ljubljani v Starem trgu je bila ona točka, kjer je držala rimska cesta čez plovno Ljubljano; mostu gotovo že davno ni bilo, kar pa ni bistvena ovira, a bilo je tu križišče velikih cest. Stik vodnih in suhozemnih potov je vedno važen in zelo dober temelj za nastajanje ter rast naselij; vse kaže, da je dal tudi srednjeveški Ljubljani prvo zasnovu. Vrhovec, ki je toliko proučeval preteklost mesta, je končno prišel do zaključka, da je „Ljubljana na novo zaživela več zavoljo brodarjenja po Ljubljani, kakor pa zavoljo svoje, če tudi glede na obrambo zelo ugodne lege.“¹⁰³⁾ Prav gotovo je ta označba točna. — Kakor tudi Valvasorjeve vesti o najstarejši Ljubljani niso mnogo porabne, vendar je značilno, da poročajo v obilni meri ravno o čolnarskih običajih in dogod-

¹⁰²⁾ Iz nem. Brühl, vlažno mesto, prim. Vrhovec, Laibach, str. 175. Ed. Wallner, Altbairische Siedelungsgeschichte, str. 16.

¹⁰³⁾ Vrhovec, Čolnarji in brodniki na Ljubljani in Savi. Zabavna knjižnica. Mat. Sl. IX. Ljubljana 1895, str. 98.

kih.¹⁰⁴⁾ Ena prvih ljubljanskih cerkva, če ne celo najstarejša — poleg šentpeterske — je šenklavška cerkev, ki so jo postavili, seveda kot majhno kapelico, svetemu Miklavžu, svojemu zaščitniku, v čast čolnarji in ribiči.¹⁰⁵⁾ Valvasor poroča, da so poprej ribiči in čolnarji bivali pri kapeli, da pa so se potem, ko je postala l. 1462. središče fare in škofije, preselili na drugo stran Ljubljanice, kjer so bili še ob njegovem času.¹⁰⁶⁾ K temu je pripomniti, da ni ravno potrebno, da bi bili čolnarji postavili kapelo ob svojem naselju; vrhniški čolnarji so imeli svojo cerkvico sv. Miklavža eno uro proč, popolnoma na samem, na hribu Koren, kjer stoji še danes.¹⁰⁷⁾

V zvezi s čolnarskim prometom in ribištvom se je moralo razviti v bližini prvo menjavanje blaga, prvo trgovanje. Vsekakor je treba računati, da je bilo nekaj blagovnega prometa in trgovine že v dobi pred ustanavljanjem pravih formalnih trgov in mest tudi v naših krajih. Ta primitivna prvotna trgovina se je koncentrirala na markantnih točkah, posebno rada pa ob razvalinah rimskih mest ali ob gradovih.¹⁰⁸⁾ V Ljubljani se je očitno razvila v neposredni bližini Ljubljanice, ob rimski cesti; tu je nastal oni najstarejši, primitivni trg. Upravičeno sklepa tedaj A. Müllner, da je bilo najstarejše slovensko naselje pri Sv. Jakobu in da je bilo trgovskega značaja, kar mu dokazuje ime trg.¹⁰⁹⁾

Ob Stiškem dvorcu je bila za prvotni Stari trg poglavitna ulica za dohod do Ljubljanice. Tu so se od nekdanj prepeljavali čez vodo na Breg;¹¹⁰⁾ tu, „na Krnici“, so ob posebnih prilikah napravili iz čolnov most čez reko.¹¹¹⁾ Gotovo ni slučajno, da je ta poglavitni prevoz čez Ljubljanico ostal v neposredni bližini onega mesta, kjer je bil rimski most. A na levi strani Ljubljanice se je na obeh straneh tega mesta razvil Breg, centralno pristanišče in prekladališče, ki je moralo biti zelo markanten kraj že jako zgodaj, zakaj že l. 1518. se imenuje kot poseben del mesta in listine se datirajo po njem.¹¹²⁾ In Breg je ravno nasproti prvotnemu jedru starotrške Ljubljane.

¹⁰⁴⁾ Prim. Vrhovec, l. c., str. 98 sl.

¹⁰⁵⁾ Vrhovec, Laibach, str. 111 sl.

¹⁰⁶⁾ Valvasor, XI., str. 688.

¹⁰⁷⁾ Argo IX., str. 66.

¹⁰⁸⁾ Schünemann, Städtewesen, p. 59. Prim. članek M. Kosa, Stari trg in sorodna krajevna imena v pričujočem letniku Geogr. Vestnika.

¹⁰⁹⁾ Argo IV. 1895, str. 74.

¹¹⁰⁾ Valvasor, XI., str. 665.

¹¹¹⁾ Nestor, Iz stare Ljubljane. „Jutro“ 1923, št. 272; Valvasor XI. 668.

¹¹²⁾ Mitt. Mus. Kr. 1900, str. 49—50.

Razglabljanje o Starem trgu kot najstarejšem delu Ljubljane moramo zaključiti z ugotovitvijo, da kaže njegov talni načrt vsekakor znake preudarjene ureditve, to se pravi: pred zgraditvijo današnjega naselja so bile tu načrtane glavne ulice odnosno ceste. Talni načrt se preveč oddaljuje od zasnove, kakor nam jih kažejo prvotna naselja, ki so nastala takorekoč sama od sebe, brez načrta in reda ter kaže več sličnosti z onimi, kakor nam jih razodevajo nova, po načrtu ustanovljena mesta. Vendar pa je končna sodba v tem pogledu še težavna, zakaj presoditi ne moremo, koliko proseva iz razporeditve ulic okrog Stiškega dvorca osnova rimskih cest ter sled emonskega predmestja in vrh tega nam je prvotna situacija z jezuitsko preureditvijo ravno v jedru nekdanjega Starega trga prav močno zabrisana.

5.

Ako pogledamo historično topografsko karto Ljubljane, preseneča naslednje. Pričakovali bi, da se bo novo mesto iz prvotnega jedra v Starem trgu razširilo v najprirodnejši smeri med Ljubljanico in Gradom proti S. Res se je razširilo v tej smeri, toda najprej je poseglo čez Ljubljanico, potem šele na Mestni trg in čez Škofijo. Zakaj ta pot, takorekoč v ovinku, zakaj najprej čez Ljubljanico, proč od ščitečega gradu in ven iz prirodne barijere, ki jo tvori Ljubljanica tja do Kopitarjeve ulice, v stran na oni, po narodi malo zavarovani del do emonskega gradišča?

Novi trg se zdi kot zaledje Brega. Če vzamemo, da se je trgovina osredotočila na stiku vodnega ter suhozemskega prometa v Ljubljani, je povsem prirodno, da se je mesto najprej razširilo čez Ljubljanico na levo stran, v neposredno bližino Brega in v smer, v kateri sta odhajali od odtod glavni cesti: tržaška in dunajska. Napačno je, da se je razširilo pojmovanje, kot da je bil Novi trg — plemiški del Ljubljane; imena meščanov Novega trga v najstarejših listinah pričajo, da so bili to pravi meščani, trgovci in obrtniki, ne pa plemiči.¹¹³⁾ Isto potrjujejo vesti o židovskem mestnem delu pri vicedomskih vratih, po čemer so ostala imena do danes. Križevniška ulica se še začetkom XVI. stol. imenuje Ribiška ulica,¹¹⁴⁾ prav tako l. 1366.,¹¹⁵⁾ ne da bi kaj vedeli o ribičih v njej; morda so bili tu nekdanj, kar bi bilo spričo bližine Brega povsem umljivo. Ime Salendrove

¹¹³⁾ Zwitter, Starejša kranjska mesta, str. 68.

¹¹⁴⁾ Nestor, Iz stare Ljubljane. „Jutro“ 1923, št. 276; Vrhovec, Laibach, str. 145.

¹¹⁵⁾ Rettenegg, Die Urkunden des Deutsch - Ordens - Centralarchivs I., 365 sl. (Po podatkih dr. Fr. Zwitterja).

ulice je še do danes nepojasnjeno. Zdi se, da so se plemiči prvotno naselili na periferiji Novega trga in da je odtod ime Gosposke ulice; šele kasneje so se razširili na ostali del Novega trga, ko se je trgovina preselila na Mestni trg.

Talni načrt Novega trga nam razkriva prav posebno sliko. Od običajne notranje fiziognomije srednjeveškega mesta vidimo tu malo. Ukrivljene ulice so tipično svojstvo srednjeveškega talnega načrta; nimamo jih samo tamkaj, kjer zahteva krivuljo oblika tla (kakor je v Ljubljani naslonitev na vznožje Gradu), marveč tudi tamkaj, kjer v to ne sili površinski relief, kar se smatra po pravici za dokaz, da je tako hotel onodobni smisel za lepo linijo; premočrtna smer, puščobno ponavljanje, tega so se srednjeveški gradbeniki trdovratno izogibali.¹¹⁶⁾ Ukrivljenih ulic v ljubljanskem Novem trgu ni; tu gospoduje v vseh ulicah premočrtna smer, samo Križevniška in Salendrova ulica sta nalahko vpognjeni. V razporeditvi ulic se vidi neka usmerjenost proti Bregu; tjakaj držita pravkar imenovani ulici, ki nudita skozi Križevniška vrata poglobitni prehod na Tržaško cesto. Prav tako ali še bolj izrazito se opaža isto pri sedanji Čevljarski—Židovski ulici, ki se zdi poglobitni dohod do Brega za Dunajsko cesto. Ne vjema pa se s tem stremljenjem Gosposka ulica, ki je popolnoma ravna ter vodi skozi ves Novi trg od obzidja do obzidja; južni konec od Križevniške ulice do Cojzove ceste danes ni odprt prometu. Razporeditev ulic priča, da se Novi trg ni razvil prirodno, sam od sebe, marveč po nekem sistemu. Mogoče je, da se v njem kaže še sled in vpliv talnega načrta starega emonskega predmestja, o katerem pa na žalost ne vemo ničesar konkretnega. Vsekakor pa je umetna, premišljena ustanova, kakor se najboljšo vidi po dejstvu, da ima nekako v sredini širok prostor, namenjen očitno za trg. Ta trg ima pravilno štirikotno obliko, leži pa prečno na Gosposko ulico, poglobitno podolžno žilo Novega trga, ter prečno na črto Židovska ulica — Breg, ki je bila vsekakor prometno še najvažnejša. To je eden od štirih osnovnih tipov talnega načrta, kakor jih je Sidaritsch ugotovil za mesta ter trge na Štajerskem; imenuje ga Platztypus,¹¹⁷⁾ a je v deželi zastopan razmeroma malo. Pač pa je talni načrt s pravokotno se križajočimi, premočrtnimi, povečini popolnoma ravnimi ulicami in s pravokotnim trgom nekje v sredini zelo močno zastopan na Nemškem, osobito na severu, kjer se v kolonizacijskem ozemlju vzhodno od Labe

¹¹⁶⁾ Gradmann, Schwäbische Städte, str. 443.

¹¹⁷⁾ Marian Sidaritsch, Die steirischen Städte und Märkte in vergleichend-geografischer Betrachtung. Zur Geographie der deutschen Alpen, str. 173.

označuje kot gospodujoči tip.¹¹⁸⁾ O. Schlütter navaja za mesta ob večji vodi, bodisi reki ali jezeru, kot tip — kombinacijo dveh smeri: eden del ulic poteka vzporedno z bregom, a drugi nanj pravokotno — in prav nič ne dvomi, da je taka razporeditev nek znak premišljene, po načrtu izvedene ureditve.¹¹⁹⁾ Vse to se prav dobro vjema s stanjem v ljubljanskem Novem trgu; nekoliko se stvar pri nas komplicira, kakor že navedeno, s tem, da ne vemo, koliko se je v zasnovi Novega trga ohranila sled talnega načrta emonskega predmestja. Opozorim pa naj, da Gosposka ulica vendarle ne poteka vzporedno z emonskim zidom, dasi seveda razlika ni velika. Vnanji obris Novega trga, ki v primeri z drugimi srednjeveškimi trgi in mesti popolnoma preseneča po svoji nad vse nenavadni ali celo izjemni, oglati obliki, je vsekakor poglavito posledica stremljenja po naslonitvi na vzhodni zid rimske Emone.

Posebno značilen je nekako v sredo Novega trga postavljeni trg s pravokotniško obliko. Tak trg kot središče trgovanja je tipičen atribut vsakega ustanovljenega trga odnosno mesta; v našem primeru je edino ta del do nove dobe ohranil ime celotnega naselja. Čevljarski most se v razporeditvi ulic kaj malo uveljavlja; promet med Starim in Novim trgom se je vršil očitno v izdatni meri na Krnici,¹²⁰⁾ med Stiškim dvorcem in Bregom.

Popolnoma očitno kaže znake umetne ustanove tudi novi del Ljubljane, okrog Mestnega trga in Škofije. Tipično obcestno mesto, enotno, strategično prvovrstno postavljeno med gospodujočo višino Gradu in prirodno barijero Ljubljanice. Cesta Mestni trg — Pred škofijo je morala biti že od početka izbrana za trg, zato se lahko lepo razširi, da nudi dovolj prostora za tržni promet, pa nudi vendarle na grajsko stran še ravno dovolj prostora za enovrstni sistem hiš. Ustanovitelj je moral najprej odbrati prostor zanj, potem šele je povabil trgovce in obrtnike, da so se naselili ob njem. Če bi se bilo naselje razvijalo samo-svoje in polagoma kakor misli Vrhovec,¹²¹⁾ bi prav gotovo ne bil nastal tako ustrezajoč centralen prostor. V središču je skozi tesno Špitalsko (Stritarjevo) ulico dohod čez Ljubljanico (drugi ali spodnji most!) proti glavni cesti Dunaj-Trst. Vse ostale ulice so neznatne, razen študentovske, ki se zdi najprikladnejša in

¹¹⁸⁾ W. Geisler, *Die deutsche Stadt*, str. 97 sl., posebno 465 sl. („Gitterform“); Otto Schlüter, *Über den Grundriß der Städte*, str. 450 sl.

¹¹⁹⁾ Otto Schlüter, *Über den Grundriß der Städte*, str. 457.

¹²⁰⁾ Glede imena: Nestor, „*Jutro*“ 1925, št. 272.

¹²¹⁾ Vrhovec, *Laibach*, str. 19.

poglavitna zveza z grajsko trdnjavo. Taka razporeditev ulic je tipična za velik del ustanovljenih mest. Predstavlja drugega od štirih Sidaritschevih mestnih tipov na Štajerskem; ta tip je daleko najbolj razširjen od vseh — na Štajerskem mu pripada 67,7% vseh mest in trgov — in sicer v vsej nekdanji notranji Avstriji, tako da bi ga lahko označevali kot notranjeavstrijski mestni odnosno tržni tip.¹²²⁾

Kako daleč proti severu je segal prvotni Stari trg, namreč v svojem prvem zasnutku, se da težko določiti. Gotovo je, da so bila stara mestna vrata blizu gornjega, t. j. današnjega Čevljarskega mosta, pri Tranči. Vendar je presenetljivo, da ima Valvasor stari mestni zid na sliki Ljubljane označen na grajskem pobočju precej južneje od Tranče.¹²³⁾ Po tej navedbi je tudi A. Müllner na svoji karti hist. razvoja Ljubljane od IV. do XVII. stol. severna vrata Starega trga postavil južno od Tranče, tako da bi bila ulica Pod Trančo s Čevljarskim mostom vred že izven starega mesta odn. trga.¹²⁴⁾ Oboje pa je težko verjetno, saj se zdi, da je Čevljarski most, najstarejši most v Ljubljani, nastal kot zveza med Starim in Novim trgom.¹²⁵⁾

Za starejšo ljubljansko zgodovino je razmeroma zelo malo podatkov.

Ne vemo, odkdaj datirajo ljubljanske mestne pravice,¹²⁶⁾ dognano je le, da Ljubljano označujejo kot mesto šele iz dobe 1265., ev. 1257. do 1269.¹²⁷⁾ Smatrati moramo, da je imel Novi trg svoje ime že pred to dobo, tedaj vsekakor že v prvi polovici XIII. stoletja. Tudi se zdi, da se je ime Stari trg pričelo vporabljaniti šele potem, ko se je ustanovil onstran Ljubljanice Novi trg in se je zanj začela vpotrebljavati ta označba v svrhu ločitve od tedanjega trga.¹²⁸⁾ Zdi se s tem zvezan zaključek, da je morala biti v dobi, ko je nastajal na levi strani Ljubljanice Novi trg, Ljubljana še vedno samo trg, zakaj drugače bi se moralo uvesti ime Novo mesto.

¹²²⁾ Sidaritsch, Die steirischen Städte, str. 173—174.

¹²³⁾ Valvasor XI., 667.

¹²⁴⁾ Argo 1895, št. 9.

¹²⁵⁾ Na pobočju Grajskega hriba so se ohranili komaj prav neznatni sledovi starega mestnega zidu; presenetljivo pa je, da kažejo zares smer od sedanjega grajskega stolpa proti sektorju tik južno od Tranče.

¹²⁶⁾ Vrhovec, Laibach, str. 6.

¹²⁷⁾ Zwitter, Star. kranj. mesta, str. 10.

¹²⁸⁾ Vrhovec, Ljublj. meščanje, str. 5; F. Zwitter, Starejša kranjska mesta, str. 10.

Novi trg se nikakor ni obzidal šele l. 1416., kakor je pojmoval Vrhovec,¹²⁹⁾ marveč se je takrat spričo turške nevarnosti le mestno obzidje temeljito popravilo in boljše utrdilo. Novi trg je bil obdan z obzidjem vsaj že l. 1507.¹³⁰⁾ Pravzaprav je izrekel tako naziranje že sam Vrhovec, ki navaja neko listino križevniškega samostana, poročajočo, da je imel Novi trg obzidje že takoj ob naselitvi križevnikov,¹³¹⁾ tedaj najkasneje l. 1228.¹³²⁾

Tudi glede novejšega dela Ljubljane na Mestnem trgu in Pred škofijo domneva Vrhovec, da je nastal šele kasno, v glavnem v toku XV. veka in sicer „čisto neopazno“.¹³³⁾ Ali ne more biti dvoma, da je ta prvi sistematični raziskovalec ljubljanske zgodovine zbral za starejšo dobo premalo virov in je spričo tega nastanek mesta postavljaj v preveč kasno dobo. Malo verjetno je tudi, da bi bil ta del dobil obzidje šele do srede XVI. stoletja.

Ni si mogoče misliti, da bi bili novi magistrat, postavljen na sedanjem mestu l. 1484., in sedež škofije s kapiteljem 1462. postavili v nezazidan del mesta, osobito ko je bilo ravno XV. stol. najbolj opasna doba in so Ljubljani neprestano preteli turški napadi. Saj so se pojavili Turki pred Ljubljano l. 1415., 1469., 1471., 1472., 1475., 1476., 1492., ako vzamemo v poštev le XV. stoletje.¹³⁴⁾

Kako važni ukrepi so postali potrebni glede zgradb spričo turških napadov, o tem navaja poročila Fr. Zwitter.¹³⁵⁾ Ali si moremo predpostavljati, da bi v tako nevarnih časih pustili nezazidan ves veliki del mesta od Tranče do Krekovega trga in tjakaj celo postavljali magistrat ter škofijsko središče! Računati moramo za gotovo, da so vsaj obzidje med Gradom in Ljubljano ob sedanjem Krekovem trgu zgradili že mnogo poprej, črto ob Ljubljani pa utrdili s stolpi vsaj na koncih malih uličic, ki so držale pravokotno na Ljubljano, za ostali del obrežja pa je tvorila obrambno barijero sprva morda reka sama. Vrhovec sam poroča, kako so Ljubljani že v drugi polovici XV. stol. gradili stolpe in utrdbe pri špitalskih ter frančiškanskih vratih (ob sedanjem Krekovem trgu).¹³⁶⁾ Razlogi, ki jih navaja Vrhovec zoper

¹²⁹⁾ Laibach, str. 9 sl.

¹³⁰⁾ Zwitter, l. c., str. 68; Radics, Alte Häuser in Laibach III., str. 61.

¹³¹⁾ Vrhovec, Topografski opis Ljubljane, str. 192.

¹³²⁾ Fran Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, v pričujočem letniku Geogr. Vestnika.

¹³³⁾ Vrhovec, Laibach, str. 19.

¹³⁴⁾ Vl. Levec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark. Mitt. Mus. Kr. 1905, str. 169.

¹³⁵⁾ Glej naslednji članek.

¹³⁶⁾ Vrhovec, Laibach, str. 19 in 21.

to, da bi bil ta del na notranji strani mestnega obzidja, se mi ne zdijo prepričevalni.¹³⁷) Dr. Zwitter je zbral nekatere historične vire, iz katerih se jasno razvidi, da se je predel Mestnega trga imenoval mesto že v prvi polovici XIV. stol., da je stal na pr. sedanji Frančiškanski most vsaj že l. 1524. itd.¹³⁸) Vse to priča neizpodbitno, da je ta del mesta mnogo starejši, nego je računal Vrhovec in za njim drugi avtorji in da je bil pričetkom XIV. stol. že precej istega obsega kot 200 let pozneje. Ker je treba računati s preudarjeno ustanovitvijo mesta v tem delu, se mi zdi zelo upravičena domneva, da novo mesto svojega prvega, čeprav v zgoraj navedenem smislu nepopolnega obzidja ni dobilo mnogo kesneje, nego je bilo ustanovljeno.

V gorenjem navedeni momenti kažejo na to, da je prvotna Ljubljana nastala neposredno okrog Sv. Jakoba in se, vsaj v najstarejšem zasnutku, razvila kot majhno čolnarsko-trgovsko slovensko naselje. Novi trg se je ustanovil morda istočasno s podelitvijo formalnih tržnih pravic, a s podelitvijo mestnih pravic je bila morda združena ustanovitev novega mesta med Starim trgom in Krekovim trgom. V tej dobi se je mesto trdno naslonilo na Grad, a deželne uradnike je očitno dobilo v tržni fazi, ker so se z ostalo gospodo vred koncentrirali v Novem trgu. Tretja faza je potegnila poglobitno trgovino na dolgo črto Mestnega trga. V Hrenovi ter Rožni ulici se je končno mestu pridružilo majhno deželnoknežje predmestje, ki je svoj primitivni značaj ohranilo še zelo dolgo potem, tem bolj, ker se je trgovinsko središče razmeroma zgodaj preneslo proti S. Zato se nekdanje predmestje v Rožni ter Hrenovi ulici nikdar ni moglo razviti v živahnejši mestni del in je ostalo še l. 1660. — da, celo do danes, le slabo zazidano. Zakaj so ga bili kljub temu vključili v obzidano mesto, je še nepojasnjeno, kakor na žalost še marsikaj zelo važnega.

6.

Ime Ljubljane je še vedno nepojasnjeno. Po Pintarjevi razlagi tiči v njem deblo ľb (preko ľbjane);¹³⁹) Ramovš popravlja to tolmačenje v toliko, da ne more biti osnova v deblu ľb, marveč v „ľjub“ (slično kot je Ljubelj, Ljubno - Leoben);¹⁴⁰) ime ľjub so po njegovem naziranju Slovenci bržkone prevzeli od starejših prebivalcev.¹⁴¹) Zdi se, da je Ljubljana dobila svoje ime

¹³⁷) L. c., str. 20.

¹³⁸) Glej sledeči članek.

¹³⁹) Ljubljanski Zvon 1908, str. 245 in 510 sl.

¹⁴⁰) Archiv f. slav. Philologie 36, 1—2 H. 1915, str. 451—452.

¹⁴¹) Ramovš, H. G. 62.

po Ljubljani. Na to vsaj kažejo nekateri momenti. Nemško ime Laibach pomeni v starih virih mesto in reko.¹⁴²⁾ Da je prvotna Ljubljana nastala v tesni zvezi z reko in s prometom na njej, se vsekakor vsiljuje kot najverjetnejše. Naposled naj opozorim na dejstvo, da se Vrhnika nemško naziva Oberlaibach, kar nujno kaže na odnošaj do Ljubljane. Zelo pogostni so primeri, da se naselje imenuje po reki odn. potoku in sicer oni kraj, ki stoji blizu izvirka ter oni, ki je nastal ob ustju (prim. Glince pri Ljubljani ob izviri in ustju Glince, Sorica ter Sora na Sori, Krka ter Krška vas na Krki itd. Isti pojav navaja Ed. Wallner za Bavarsko.¹⁴³⁾ Namesto kraja ob ustju je često dobil ime po reki kraj, kjer stopi voda iz ozke doline v ravan (na. pr. Iška, Iška vas, Bistrica pri Tržiču), ali pa, kjer zapusti kotlino ali ravnino ter stopi v neobljudeno sotesko (na pr. Sava pri Litiji). Tako mesto bi bila tudi Ljubljana in prav tako Vrhnika, katere slovensko ime je očitno v zvezi z izvirkom; na to me vsaj napeljuje dejstvo, da je ta kraj po legi povsem sličen loški Vrhniki, ki stoji pravtako nedaleč nad velikim kraškim izvirkom. Glavni izviri Ljubljane so danes Velika in Mala Ljubljana ter Ljubija (adj. ljubíjski). Opozorim naj še, da ima hrib tik južno nad Vrhniko ime Ljubljanski vrh, kar ni morda umetna novejša označba, marveč staro ime, v rabi povsod med prebivalstvom. Izkazuje ga tudi katastrska mapa iz l. 1825. (kat. občina Verd). Nikjer se ne omenja, da bi bil kdaj last naše Ljubljane; l. 1825. so vse gozdne parcele na njem last Verda. Z imenovanjem Ljubljane po reki bi odpadla vsa topografska utemeljitev Pintarjevega tolmačenja iz ľb = holm, t. j. Grajski hrib in bi se stanovniki, naseljeni „na hribu in ob ľbu ali holmu od „pisanih“ ali karlovških na južni pa do „klosterskih“ vrat na severni strani Grada, imenovali ľbľjane.¹⁴⁴⁾ Kakor kaže historično-topografski razvoj Ljubljane, naslonitve naselja na Grad sprva sploh ni bilo in kaj malo je verjetno, da bi svoje ime dobilo po njem. Pintar se sklicuje na Vrhovec, ki je leta 1886. zapisal, da je nedvomno kot najstarejšo točko Ljubljane smatrati Grad.¹⁴⁵⁾ Toda isti Vrhovec je po nadaljnjih študijah prišel do dvoma, ki ga je izrazil l. 1895. v naslednjem: „Človek ne bi rekel dvakrat, da ni Ljubljana iz novega zaživila več zavoljo brodarjenja po Ljubljani, kakor pa zavoljo svoje, četudi glede na obrambo

¹⁴²⁾ Mitt. M. Kr. 1900, str. 55, 64.

¹⁴³⁾ Wallner, Altbaierische Siedlungsgeschichte, str. 8.

¹⁴⁴⁾ Pintar, Lj. Zvon 1928, str. 247.

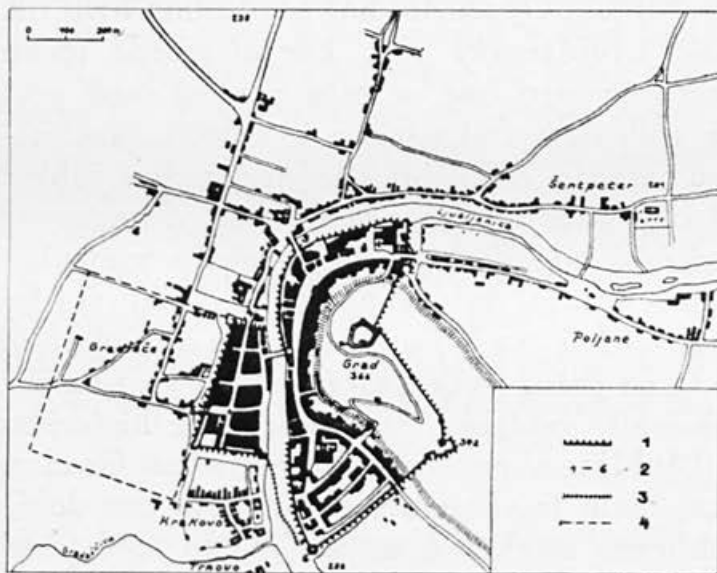
¹⁴⁵⁾ Vrhovec, Laibach, p. 5.

zelo ugodne lege.¹⁴⁶⁾ Vrhovec sam je tedaj opustil misel, da je bil Grad pričetek Ljubljane in vse kaže, da je bil s tem na pravi sledi. S tem se seveda ne zanika, da ni Grad kesneje kot eminentna fevdalno-upravna postojanka bistveno vplival, da je Ljubljana prevzela vodilno vlogo; ali imena ji skoro gotovo ni dal. S tem se tudi topografski moment pridružuje Ramovševemu lingvističnemu zoper Pintarjevo razlago.

7.

Nagel razvoj Ljubljane je vendar nedvomno v zvezi z dejstvom, da si jo je deželni gospodar izbral za središče dežele in sedež deželnemu upravnemu aparatu, za kar je zopet dal ugodno osnovo trdni grad na obvladujoči višini. Zato se je mesto koncentriralo na vznožju Gradu.

Ljubljana se je še nadalje širila in rastle v vseh smereh, razen na Grad, z neznatno izjemo v Rebri in za Sv. Florijanom. Šele iz srede XVII. stol. imamo prve načrte o Ljubljani in sicer Stierovega ter Pieronijevega,¹⁴⁷⁾ ki pa sta oba izdelana v zelo

Talni načrt Ljubljane iz srede XVII. stoletja.

1. Mestno obzidje.
2. Mestna vrata (1. karlovska ali pisana vrata; 2. klosterska ali frančiškanska vrata; 3. špitalska vrata; 4. vicedomska vrata; 5. križevniška ali nemška vrata; 6. vodna vrata).
3. Grablje na Ljubljanici.
4. Obseg rimske kolonije Emona.

Plan de Ljubljana du milieu du XVIIe siècle.

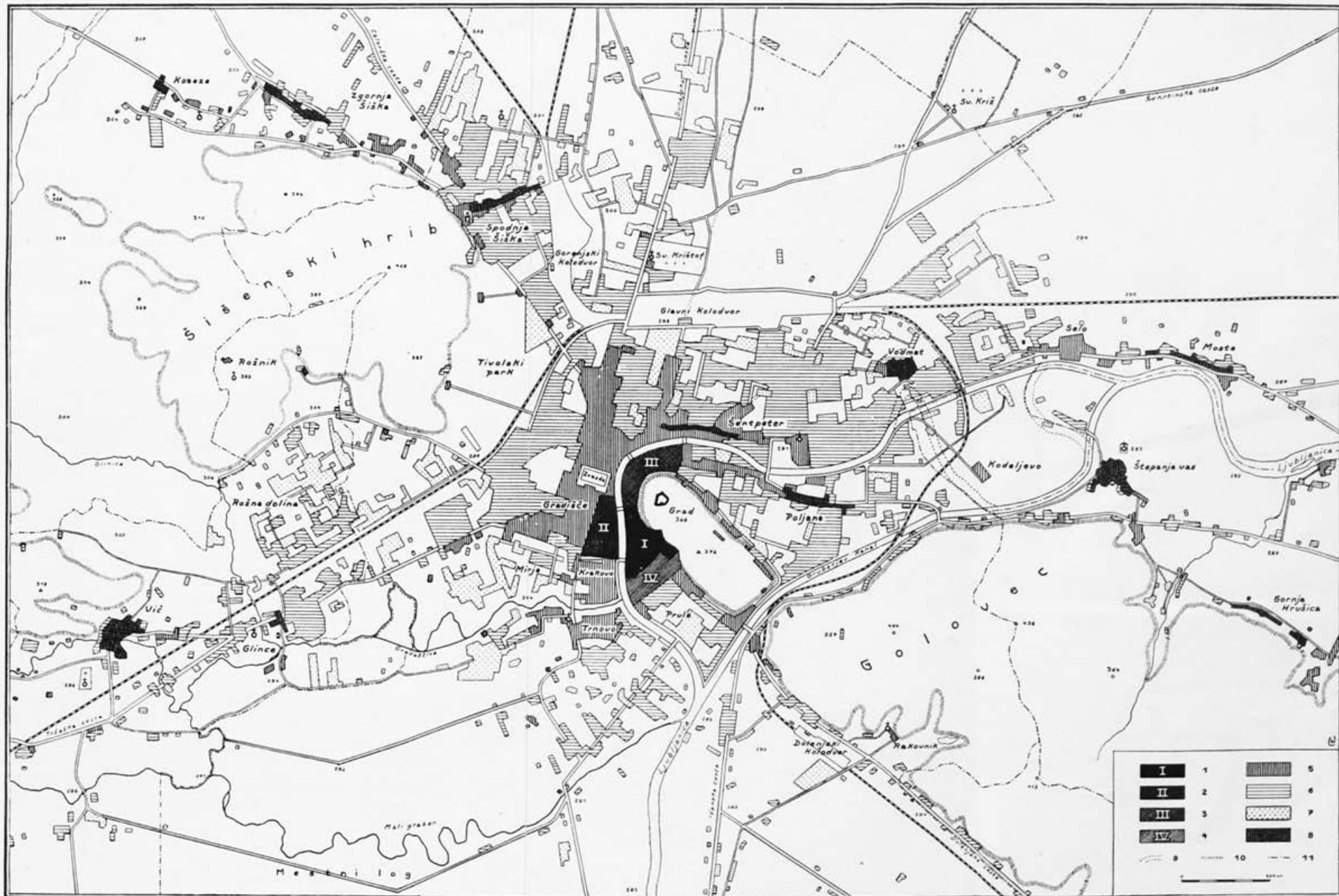
Enceinte de la ville.
Portes de la ville.

Palissade traversant la Ljubljanica.
Enceinte de la colonie romaine Emona.

Merilo 1 : 25.000 Echelle de

¹⁴⁶⁾ Vrhovec, Čolnarji, p. 98.

¹⁴⁷⁾ Glasnik M. dr. 1928, slika 18 in 20.

Razvoj Ljubljane. — Développement de Ljubljana.

1. Naistarejše jedro srednjeveške Ljubljane.
2. Novi trg, zgrajen v XIII. stol.
3. Mesto ob Mestnem trgu in škofiji, zgrajeno najkasneje do začetka XIV. stol.
4. Deželnoknežji del, priključen mestu l. 1533.
5. Razširjenje mesta do l. 1825.

Le noyau le plus ancien de Ljubljana du moyen âge.
 Nouveau marché, construit au XIIIe siècle.
 La ville aux abords de Mestni trg et autour de l'évêché construit jusqu'au commencement du XIVe siècle au plus tard.
 Quartier seigneurial, rattaché à la ville en 1533.
 L'agrandissement de la ville jusqu'au 1825.

6. Razširjenje mesta do l. 1914.
7. Razširjenje mesta do konca l. 1929.
8. Prvotna jedra kmetijskih naselij.
9. Stara struga Ljubljanice pred regulacijo v XIX. stol.
10. Stare, sedaj iz prometa izločene ceste
11. Občinske meje.

L'agrandissement de la ville jusqu'au 1914.
 L'agrandissement de la ville jusqu'à la fin de 1929.
 Les noyaux primaires des habitats ruraux.
 Ancien lit de la Ljubljanica avant la régularisation au XIXe siècle.
 Anciennes voies, maintenant disparues.
 Frontières des communes.

majhnem merilu ter nimata načrtanih vseh hiš; saj sta bila narejena v druge namene. Vendar nudita dragoceno gradivo za vpogled v geografijo mestnega naselja XVII. stoletja, kar velja o Stierovem še prav posebno. Vrednost jima naraste v prav izredni meri v zvezi s slikami iz Valvasorjeve zapuščine, predstavljajočimi Ljubljano okr. l. 1660.; ne moremo dovolj visoko oceniti brige, ki si jo je vzel dr. Fr. Stele, da nam je oskrbel objavo. Slike nam niso samo velevažen pripomoček za studij talnega načrta Ljubljane in njegove geneze, marveč nam nudijo tudi gradivo za studij gospodarskih svojstev in značilnosti takratne Ljubljane ter njenih predmestij. Obilica kozolcev nam nudi do neke mere merilo, do kod sega kmetsko prebivalstvo, pravtako kot so mogoči slični sklepi po velikosti in značilnostih hiš ter drugih poslopij, razlikovanje med njivami in vrtovi itd. V tem pogledu predstavljajo Valvasorjeve slike nekaj sličnega kot moderna avionska fotografija, ki pomeni ravno za geografijo tako srečno kombinacijo geografske karte s sliko.

Z navedenih slik ter načrtov vidimo, da se Ljubljana do srede XVII. stol. ni prav posebno povečala. Razširila se je pač ob vseh cestah, ki so vodile v mesto in ob potih, ki so jih vezali med seboj. Vendar so ostale ob cestah tu in tam nezazidane vrzeli, posebno pa so se ohranili nezazidani prostori vmes med glavnimi cestami celo v bližini obzidanega mesta. Ni tedaj še govora o kompaktnem spoju mesta s predmestji niti predmestij med seboj. Zato je povsem razumljivo, da se mestno obzidje ni nanovo razširilo in da so ostali načrti iz srede XVII. stoletja, po katerih naj bi se Ljubljana skupno s predmestji na novo in moderno utrdila, samo — načrti.¹⁴⁸⁾

Še manj napredka moremo konstatirati, ako primerjamo Ljubljano iz srede XVII. stol. z obsegom iz l. 1825. Mesto se je širilo le zmerno, v isti tendenci, da nastajajo nove hiše ob cestah, vodečih iz mesta, ter potih, ki jih vežejo v prečni smeri; prostori med njimi ostajajo še vedno po velikem delu nezazidani.

Šele tekom XIX. stol. se mesto razširi na veliko in vsa nekdanja predmestja se združijo z mestnimi osrednjimi deli v eno kompaktno zazidano celoto. Pri tem nastajajo že povsem novi mestni deli, in obseg mesta nam kaže pripojitev takih krajev, ki so bili nekdanj povsem kmetske vasi, brez vsakršnih ožjih stikov z mestom (Vič - Glince, Spodnja Šiška, Vodmat, Selo, Moste). Ljubljana je s tem prerastla poprejšnji politični okvir mesta in si priključila prve kraje, ki so dotlej tudi politično pripadali

¹⁴⁸⁾ Fr. Stele, Valvasorjeva Ljubljana, str. 89.

ruralni okolici (l. 1896. Vodmat, l. 1914. Sp. Šiška). Potreba po nadaljnem razširjenju mestne občine v političnem pogledu je očitna, kar se najboljšje vidi iz potrebe, da se je moralo osnovati policijsko okrožje ljubljansko, vključujoče vse one kraje, ki so s svojo zazidano ploskvijo že del kompaktnega zazidanega kompleksa Velike Ljubljane. Vendar še ne obsega vzhodnega dela Kodeljevega, ki je del občine Dobrunje, a pripada po svoji fiziognomiji ter gospodarskemu značaju mestu. Po njem se je mestna aglomeracija približala Štepanji vasi. Na jugu sega Ljubljana v obliki dolgega političnega polotoka na Barje ob Ljubljani in Iščici, toda glavna tamkajšnja naselja imajo ruralen značaj.

Ljubljana obsega tedaj danes vrsto krajev, ki so tvorili prvotno povsem samostojna naselja. Oglejmo si jih nekoliko natančneje.

Poljane, ki imajo svoje ime kot naselje na polju,¹⁴⁹⁾ so se razvile očitno najprej v onem delu pri Ambroževem trgu in tja do sedanje poljanske vojašnice. Na to kažejo razen razlogov, ki jih navaja S. Ilešič¹⁵⁰⁾ naslednji momenti. Zemljišče med Ljubljano in poljansko cesto („obvodna stran“) od mestnega obzidja odn. jarka pa do šentpeterskega mostu je bilo do l. 1755. last ljubljanskega stolnega kapitlja, potem pa v mestni posesti.¹⁵¹⁾ Na obeh straneh ceste so l. 1660. skoro le vrtovi, dočim so v Spodnjih Poljanah, ob levi dalje, njive. Pri vrtovih tudi ni kozolcev, hiše imajo mestni videz, med njimi so nadstropne; na Spodnjih Poljanah so hiše nizke in kažejo raztegnjeno obliko dvora kakor danes, nekatere s končno, druge s podolžno stranjo ob cesti, prav kot še danes.

Šentpeter je najstarejša fara za Ljubljano in široko okolico. ugotovljena že za l. 1165., iz česar sledi nujno, da je moral biti sprva važnejši nego Ljubljana sama, sicer bi se bila fara ustanovila v Ljubljani.

V ravnini ljubljanskega polja imamo v južnem sektorju vasi ob Ljubljani od Zaloga navzgor, na ježah ob Savi in pa na vnožju Golovca ter drugih hribov, pričenjajočih na jugu. Z lego teh vasi se mora primerjati in spraviti v sklad tudi pozicija prvotnih naselij v severnem sektorju današnje Velike Ljubljane, vasi, ki jim je bila zasnova nedvomno v ruralnih naseljih.

¹⁴⁹⁾ Pintar, Satura, Ljublj. Zvon, 1908, str. 247—248. Ime bi kazalo na relativno mlajše naselje.

¹⁵⁰⁾ S. Ilešič, Prvotna kmetska naselja v območju Velike Ljubljane, v tem letniku Geogr. Vestnika.

¹⁵¹⁾ Nestor, Iz stare Ljubljane, „Jutro“ 1925, št. 280.

Vidimo, da so stale prvotne Poljane, ki so morale biti prav majhno naselje, nad ježo na desni strani Ljubljaniče, prav tako kot stoji Štepanja vas na nadaljevanju iste ježe. Gradič Kodeljevo je stal tik na levem bregu Ljubljaniče, ki je delala tu do l. 1828. velik ovinek proti jugu.

Na levi strani Ljubljaniče so najprej Moste. Tu imamo vzroka domnevati, da je cesta, ki gre od Šentpetra skozi Selo in Moste proti Fužinam odnosno Devici Mariji v Polju, v svoji zasnovi stara; ob njej stoji vas Studenec, vendar že nad ježo, kot tipična enostranska vrstna vas. Tudi Moste so razpostavljene kot enostranska vrstna vas ob isti cesti, toda že pod ježo, ki poteka tu nekoliko severneje. Po imenu bi bilo sklepati, da je bil tu nekdanj most ali vsaj brv čez Ljubljaničo; cesta, prihajajoča od D. M. v Polju (odn. Fužin), dela res ravno tu ovinek tik ob Ljubljaniči, napravljajoč vtis, kakor da je bil v njenem skoro premočrtnem nadaljevanju zares mostič čez vodo. Slično pod ježo, ob cesti, ki poteka tik ob Ljubljaniči, stoji tudi Selo s svojim prvotnim jedrom. Iz Ilešičevega proučevanja se vidi, da kaže zemljiška razporeditev in prav tako neznatna velikost na kesneje nastalo naselje.¹⁵²⁾ Do sličnega rezultata nas dovede Pintarjevo tolmačenje imena (= naselbina).¹⁵³⁾ Očividno se je kot selo tolmačilo novo naselje (morda osamljena kmetija?), ki se je ustanovilo izven tedanjih vasi. Pod ježo stoji nadalje Vodmat v svojem prvotnem vaškem jedru; pogled na stare karte nam kaže, da je Ljubljaniča pred regulacijo delala znaten ovinek proti severu in da je stal Vodmat ob strugi; v današnji poziciji, vstran od reke, na prodni suhi ravnini bi bilo njegovo ime nerazumljivo in neprirodno.¹⁵⁴⁾ Stal pa je hkrati ob cesti, ki je morala z Ljubljaničo vred delati ovinek proti severu in se je vračala proti Šentpetru od severovzhoda, malo severnejše od sedanje ceste; imamo jo ohranjeno z značilnim imenom Stara pot.

Za jedro ali prvotni del Šentpetra moramo vsekakor smatrati naselje ob sedanji šentpeterski cesti nekako od Prečne ulice proti cerkvi. Naselje pa ni moglo biti veliko, marveč je obsegalo samo hiše, postavljene v vrsti, ki poteka vzporedno tik ob Ljubljaniči. Pozicija naselja razkriva tedaj popolnoma enak tip kot Vodmat, Moste in Studenec. Prvotno je moralo imeti drugo ime,

¹⁵²⁾ Ilešič, Prvotna kmetijska naselja v območju Velike Ljubljane, v pričujočem letniku Geogr. Vestnika.

¹⁵³⁾ Ljubljanski Zvon 1912, str. 550 sl.

¹⁵⁴⁾ Vodmat iz Vodmont, po potoku, ki izliva svojo kalno vodo v neko drugo čistejšo vodo, povzročujoč s tem, da postane motna. Štrekelj v Časopis zgodov. narodop. I. 76.

Šentpeter je očitno prevladal šele, odkar se je ustanovila cerkev in fara. Vsekakor pa je moral biti sprva znatnejši kraj, nego Ljubljana, v kateri že patrocinij cerkve sv. Jakoba kaže na kasnejši postanek. Kmetijski značaj se je poznal Šentpetru še do najnovejše dobe.

V mnogih primerih na Slovenskem smo ugotovili, da se je ona vas, ki je zelo zgodaj dobila faro, neprimerno hitreje večala nego običajne vasi, tako da moremo danes že po vnanji fiziognomiji in po talnem načrtu spoznati, kateri kraji predstavljajo najstarejša farna središča. Šentpeter sam ne kaže teh značilnosti; okrog cerkve se naselje ni razširilo in povečalo skoro nič, kakor najlepše razvidimo z Valvasorjeve slike. Pač pa so nove hiše nastajale na cestah in potih, ki so držale proti Sv. Petru. Zgodaj je bila v sklenjeni vrsti zazidana Šentpeterska cesta prav do današnjega Marijinega trga, kakor kaže Valvasorjeva slika; pač ni slučaj, da je samo ta predmestni del tudi med prebivalstvom dobil ime predmestje, „Forštat“¹⁵⁵) dočim je za druge kraje označba predmestje ostala le uradni naziv. Tu opazamo, da so na Valvasorjevi sliki na severni strani ceste še pri Prečni ulici tipične kmetijske hiše z raztegnjenimi dvori, z dolgimi njivami v ozadju, dočim so na južni strani, do Ljubljanice, višje hiše mestnega tipa, postavljene tja kesneje. Seveda ne smemo pri tem prezreti, da sedanjega Šentpeterskega nasipa v oni dobi še ni bilo, marveč je bil tu že breg, od časa do časa preplavljen z vodo. Šele v toku XIX. stol. so ga nasuli (odtod ime nasip) in potem šele se je odprla zveza na obrežje z Marijinega trga.

Interesanten je kót Prečne ulice. Tu je Kolodvorska ulica, nekdanja Blatna vas (ali ulica). Ni podoba, da bi bila to zares vas, marveč je naselje nastalo očitno šele kesneje. Še danes je Kolodvorska ulica vijugava; slika iz l. 1660. kaže še večjo vijugavost, tako da je trasa ulice povsem slična običajni poljski poti. Katastrska mapa iz l. 1825. nam pove, da se je ta pot nadaljevala čez sedanji glavni kolodvor po polju tja do posavskih vasi Stožice, Mala vas in Ježica, ki jim je bila očitno prav tako običajna pot do Ljubljane in do fare kot Dunajska cesta, če ne še bolj. Če odštejemo samostane, ki so se seveda držali velike ceste, l. 1660. in bila manj poseljena, nego Dunajska. Kolodvor ji je pretrgal živec, ki je držal daleč v okolico; za tovornoprometno zvezo do železnice se spričo zastarele oblike tudi ni obnesla in je morala odstopiti to vlogo moderni Miklošičevi cesti, s svojimi ozkimi oddelki in nizkimi hišicami je še danes spomenik boljše preteklosti.

¹⁵⁵) Nestor, Iz stare Ljubljane, „Jutro“ 1925, št. 278.

Sedanja Dalmatinova ulica je očitvidna prav tako že stara poljska pot. Po njej je imela Sp. Šiška in morda vasi zadaj za njo najbližji dohod do fare. Oni, ki so želeli proti fari, so zavili po Prečni ulici, oni, ki so hiteli proti mestu (na pr. iz Stožic), pa po Kolodvorski ulici prav do Šentpeterske ceste. Ne more biti dvoma, da se je tudi Prečna ulica razvila iz prvotne poljske steze, stremeče proti fari; o tem priča njen povsem nemestni zavoje. O živahnem prometu po njej nam govori dejstvo, da je bila zazidana že l. 1660.

Tudi Kravja dolina ni mogla biti staro naselje, marveč le majhna skupina hiš, nastalih šele kesneje pričetkom ceste proti Šmartnemu — Sv. Jakobu; slika iz l. 1660. ne kaže tu onih za Šentpeter, Poljane, Moste i. t. d. tipično raztegnjenih dvorov niti obilice kozolcev.

Tudi današnja Igriška ulica se zdi, da je še ostanek poljske poti, stremeče od Tržaške ceste čez Gradišče proti šentpeterski fari. Njeno nadaljevanje skozi sedanjo Zvezdo je zaprl svoj čas kapucinski samostan; Wolfova ulica, ki kaže še l. 1660. znatno vijugavost, pa je ostala.

Vidimo tedaj, da se je rast Šentpetra kot starega farnega sedeža močno kombinirala spričo bližine Ljubljane, kjer je vrh tega kmalu nastalo obilo cerkva.

Severni predel današnje Ljubljane od Šentpetra na zapad je bil potemtakem prvotno neposeljen. Čezenj je držala le rimska cesta, sedanja Dunajska cesta s Šelenburgovo ulico, toda kakor kaže slika iz l. 1660., se je poselila razmeroma kasno.

Staro kmetško naselje more biti šele Spodnja Šiška. Njen prvotni del je bila sedanja Jernejeva cesta kakor kažejo že stari načrti Ljubljane. Vas nam kaže v svojem jedru ravno vrsto hiš, razvrščenih ob potu, ki gre z rimske ceste v polje; tam kjer se vas stika s cesto, stoji stara cerkev. Za pozicijo vasi pa ni osnove v terasi, niti v vznožju hriba, marveč je postavljena na ravnino brez vsakršne zavisnosti od morfološke osnove, kar je v primeri z lego vasi na Ljubljanskem polju nekoliko nenavadno. To bi kazalo na kesnejšo kolonijo. Imenuje se že l. 1570; na mlajši nastanek bi se morda dalo sklepati tudi po imenu, ki se izvaja od hiše.¹⁵⁶⁾

Poseben tip naselij sta Krakovo in Trnovo. Slika iz l. 1660. nam kaže, da je prvotno jedro Krakovega v sedanji Krakovski in pa v Kladezni ulici. Krakovska ulica kaže izrazito enostransko razvito obcestno vas — če je na mestu ta označba —, zakaj na južni strani skoro ni hiš, prav kot deloma še danes, na severni

¹⁵⁶⁾ S. R(utar), Odkod ima Šiška svoje ime. Ljubljanski Zvon 1891, str. 115.

pa se tišče tesno skupaj kakor sedaj. Za hišami se vlečejo ozke proge vrtov do mestnega jarka, današnje Cojzove ceste, kjer se veda še ni hiš. Kladezna ulica se od Krakovske razlikuje samo po tem, da je zazidana obojestransko, ali hišice so videti popolnoma slične, so prav tako brez izjeme vse s končno stranjo obrnjene na cesto in od njih se vlečejo ozke vrtno grede tako proti Emonski cesti, kjer ni hiš, kot proti Ljubljani, kjer so tudi šele dve, tri; Vrtne ulice med Krakovsko in Rečno ulico še ni videti.¹⁵⁷) Spodnji del Kladezne ulice (to je od Rečne ulice do Gradaščice), prav tako Rečna ulica sama ter Gradaška ulica, imajo povsem drugačne, višje in krajše hiše, manjše in ne sistematično razporejene vrtove, se tedaj od ostalega Krakovega močno razlikujejo in se zdijo mlajša, gotovo pa drugačna tvorba. Nadalje je važno, da Krakovo nima kmetijskih gospodarskih poslopij, na pr. niti enega kozolca. Ker je na jugu Gradaščica in onstran Trnovo, na zapadu pa je bil svet komende, v južnem sektorju vrh tega močvirjen, je gotovo, da Krakovčani tudi takrat niso imeli pravih njiv ter travnikov. Iz vsega tega smemo sklepati z vso gotovostjo, da Krakovo ni bila prava kmetijska vas, kar se popolnoma vjema z znanim dejstvom, da so bili tu že od nekdanj ribiči, podložniki križevniške komende. Pravilnost talnega načrta govori vrh tega za domnevo, da je bila to umetna kolonija, vsaj v svojem pravkar označenem jedru, ki so jo morda ustanovili križevniki. Če se na Krakovo nanaša onih šest kmetij, ki so jih kupili križevniki l. 1271. „in awa et circa decursum“ Gradaščice,¹⁵⁸) je prav verjetno, da so se te kmetije popolnoma preuredile in njihovo zemljišče na novo in drugače razdelilo.

Pintarjeva razlaga imena Krakovo (= močvirje s krakom zarastlo)¹⁵⁹) bi se mogla vjemati samo z zemljiščem tik ob Ljubljani odn. Gradaščici.

Slično sliko nam kaže Trnovo, sestojече iz dveh osnovnih delov. Prvi del je vzporeden z Gradaščico (danes „Cerkvena ulica“) in kaže izrazito vrstno vas, enostransko razvito, z dolgimi hišami, morda raztegnjenimi dvori, obrnjenimi s čelno stranjo na cesto,

¹⁵⁷) Florijančičev načrt Ljubljane iz l. 1845., kakor ga priobčuje Vrhovec (Laibach, priloga), je glede Kladezne ulice, ki je nima včrtane, popolnoma netočen; prav tako netočen je glede ostalih ulic v Krakovem in Trnovem, pa tudi v Hrenovi ulici, vsaj kar se tiče razmestitve hiš. Prim. Glasnik Muz. dr. Sl., 1928, sl. 20 in 30, 36 in 42.

¹⁵⁸) Zwitter, Starejša kranjska mesta, str. 21.

¹⁵⁹) Lj. Zvon 1914, str. 464 („če pomeni krak ali žabja (vodna) leča (Wasserlinse, lemna) — povodno rastlinje, ki pokriva v gostih plasteh... stoječe ali leno tekoče vode.“)

prav kot še danes. Zadaj se vlečejo vrtovi v vzporednih progah. Drugi vzporedni del je ob sedanji Trnovski ulici, ki pa ga slika iz l. 1660. na žalost več ne obsega; danes se tudi tu od hiš, stoječih prav tako le ob eni strani ulice, vlečejo vzporedne vrtno grede proti Konjušnici. Tudi v Trnovem nam Valvasorjeva slika ne kaže niti enega kozolca. Za njive tudi tu ni bilo prostora, zakaj tja proti ustju Malega grabna v širokem pasu na obeh straneh današnje Opekarske ceste se je razprostirala bolj vlažna gmajna, velik pašnik, l. 1825. last ljubljanskega magistrata. Ta gmajna je dala ime novemu delu mesta („Na Gmajni“), nastalem tamkaj šele koncem prejšnjega stoletja; ime pa se uradno ni nikdar vpo- trebljavalo. Zapadno odtod pa je pričental močvirni ali vsaj vlažni Mestni log, izpostavljen poplavam, kjer polja niti danes še ni. Tudi Trnovo, kraj čolnarjev, tedaj ni mogel biti kmetski kraj. Zdi se, da je nastal kesneje, morda prav tako kot umetna kolonija; tudi ime govori za tako tolmačenje.

Trnovo in Krakovo stojita na oni strani Ljubljane, ki je bila ves čas domala popolnoma zaprta z barjem. Zato se je mesto semkaj najmanj širilo in zato se je mogel tu najboljše ohraniti starinski tip, bodisi v talnem načrtu, kot v razporeditvi ter vnanjih svojstvih zemljišča in hiš.¹⁶⁰) Slika iz l. 1660. ne kaže v nobenem delu Ljubljane toliko sličnosti z današnjo kot v Krakovem in Trnovem.

Résumé. Développement de Ljubljana. La plus grande partie du territoire de la ville de Ljubljana consiste en terrain caillouteux qui s'étend jusqu'au Golovec, au Château et à la colline de Šiška, tout en dépassant, dans la plaine comprise entre les deux derniers points, le poste avancé Université-École Réale. La totalité du secteur sud et sud-ouest de l'emplacement urbain se compose d'aluvions d'argile, apportées par la Gradaščica et le Mali Graben, mêlée par ci par là de sables. Le véritable sol de l'ancien marais ne commence que plus loin au sud.

La Ljubljanica et quelques autres filets d'eau du Marais, parmi lesquels les cours inférieurs de la Gradaščica et du Mali Graben doivent être considérés comme des eaux régularisées. La régularisation a été sans doute exécutée par les Romains qui étaient bien les premiers à drainer le marais. La Gradaščica et le Mali Graben (la Mala Voda) résultent de la bifurcation aménagée par la main d'homme près de Kozarje. Le Mali Graben représente un prolongement de la Šujica (Horjuljka).

Le plus ancien habitat du domaine de la Ljubljana actuelle étaient des palafittes dont les traces furent mises à nu dans le segment méridional de la ville. Quant à l'Émona des Illyriens, historiens et archéologues sont

¹⁶⁰) Še Valvasor (XI. p. 667) popisuje, da so hiše v Krakovem slabe, lesene, slične kmetskim kočam.

unanimes à la situer le long de la Ljubljana, entre S. Jakob, Gosposka ulica et Krakovo. La colonie romaine Émona se trouvait occuper la terrasse à l'ouest de là; des vestiges en subsistent dans les restes de quatre murs d'enceinte, mais aussi dans la disposition des rues de nos jours; les rues Gradišče et Rimska cesta y compris la place Napoléon (ex-Valvasor) se sont conservées sur des traces de *Cardo* et de *Decumanus Maximus*; de leur croisement partait, par la place Napoléon, l'artère principale empruntant la *Dolenjska cesta* d'à présent, vers la Basse Pannonie. Les rues *Dunajska* et *Tržaška* changent de direction également au contact des principales routes romaines et c'est sur leur modèle que furent arrangées la plupart des rues (parallèles et rectangulaires) du secteur ouest et non-ouest de Ljubljana.

Pour le groupement des rues de la Ljubljana médiévale qui prit naissance sur la rive droite de la Ljubljana, c'est le contour du Château qui s'avère surtout déterminatif, puis aussi la direction de la rivière en question. Quel a été le plan primordial du plus vieux quartier de la Ljubljana moyen-âgeuse, c'est à dire du *Stari trg*, autour de S. Jakob? On ne saurait le constater avec exactitude, puisque, lors de l'installation des jésuites au début du XVIIe siècle, ce plan a subi de très fortes modifications. Divers indices font supposer qu'ici, en bordure d'une route romaine, dès avant la fondation de la ville, s'était formée une place de commerce slovène exploitant le trafic des autres voies romaines et de la Ljubljana. Voilà pourquoi la plus ancienne Ljubljana commença par s'étendre sur la rive gauche de la rivière (*Novi trg* = Nouveau marché) où il y avait un centre de commerce à Breg, port sur rivière navigable. A en juger d'après le plan, *Novi trg* a dû être une création artificielle, réalisée selon toute apparence dans la Ire moitié du XIIIe s. lorsque Ljubljana n'était encore qu'un bourg.

Pendant la IIIe phase la Ljubljana du Moyen-âge s'étendit sur le *Mestni trg* et *Pred škofijo* dont l'existence est attestée par des documents historiques, au moins pour le début du XIVe siècle, mais elle date probablement de la seconde moitié du XIIIe s. Le plan plaide pour l'hypothèse que nous revoilà en présence d'une formation artificielle, survenue, vraisemblablement à l'époque où le droit municipal fut conféré à la colonie entière.

La partie sud de la Ljubljana médiévale, le long des rues *Rožna* et *Hrenova* avec *Žabjak* et la partie supérieure de la rue *Florjanska*, relevait originairement du pouvoir seigneurial pour n'être annexée à la cité qu'en 1555. Les particularités faubouriennes, visibles à une certaine mesure même aujourd'hui, apparaissent dans les images faites dans l'époque de Valvasor en 1660.

Le nom de Ljubljana n'est toujours pas encore suffisamment expliqué; l'auteur expose des raisons montrant que la dénomination de la ville est en relation génétique avec la rivière Ljubljana, et non pas avec le Château.

Au cours des siècles suivants, cette agglomération urbaine s'agrandissait plutôt avec lenteur; elle sauta les murs le long des chemins d'accès, en particulier entre la ville et *Šentpeter*, paroisse originaire de Ljubljana. Dans la seconde moitié du XIXe et au XXe s., elle atteignit son pourtour actuel, ot ceci graduellement, comme il appert de la carte historique-topographique ci-jointe. Dans la ville furent englobées les agglomérations originairement rurales: *Poljane*, *Šentpeter*, *Vodmat*, *Moste*, *Selo*, *Spodnja* et *Zgornja Šiška*, *Vič* et *Glince*. Cependant, la limite politique de Ljubljana,

n' a pas rejoint sa frontière géographique, puisque Rožna dolina, Vič - Glince, Zg. Šiška, Moste, Selo dont la construction et les métiers de la population révèlent le plus souvent un caractère citadin, continuent à former des communes propres; et l'on peut, ensemble avec le cité, les désigner comme la Grande Ljubljana.

Krakovo et Trnovo comportent des marques qui permettent de croire que ce sont là des colonies organisées, de même que le quartier sud-est de la ville sur les rues Rožna et Hrenova, toutefois point des agglomérations rurales, mais des habitations de bateliers et de pêcheurs.

Pripombe h kartama. Talni načrt Ljubljane iz srede XVII. stoletja. Karta se je izdelala v Geografskem institutu univerze v Ljubljani, in sicer na osnovi naslednjih virov: 1.) slika Ljubljane iz dobe okr. l. 1660., kakor se nam je ohranila v Valvasorjevi zbirki, nahajajoči se v univerzitetni knjižnici v Zagrebu in kakor jo je objavil France Stele v Glasniku Muz. društva za Slov. IX.; 2.) istotam objavljena načrta Ljubljane, Pieronijev in Stierov, oba prav tako iz srede XVII. stoletja; 3.) slike Ljubljane v Valvasorjevih delih, poglavito v Ehre d. H. Krain, XI., str. 669. Razen tega se je uporabljala tudi novejša historiografska literatura, v prvi vrsti Vrhovčeva dela. V nekaterih malenkostih in podrobnostih, v katerih navedeni viri niso zadostovali, se je gradivo izpopolnilo s Florijančičevo karto Ljubljane in pa s franciscejsko katastrsko mapo iz l. 1825., vendar samo v nebitvenih stvareh, kjer je kontinuiteta nedvomna (na pr. podaljški glavnih cest ter ulic do okvira karte).

Karta o razvoju Ljubljane se je izdelala s sodelovanjem članov Geografskega instituta v zimskem semestru stud. leta 1929—30, osobito pa s pripomočjo gospodov dr. Fr. Zwitterja in S. Ilešiča, kakor je v podrobnem razvidno iz besedila člankov v pričujoči številki Geogr. Vestnika. Obseg Ljubljane v l. 1825. se je ugotovil na osnovi franciscejske katastrske mape, ki jo je dal na razpolago kat. mapni arhiv v Ljubljani. Stanje iz l. 1914. se je izdelalo po mapah Mestnega gradbenega urada za mesto Ljubljano, a za občini Moste ter Zgornja Šiška po mapah katastrske uprave okrajnega glavarstva Ljubljana - okolica. Za občino Vič - Glince je dalo županstvo brezplačno na razpolago več izvodov mape iz l. 1920.; ker pa se med vojno in v prvi povojni dobi ni nič zidalo, se stanje v tem letu še ne razlikuje od l. 1914. Za nadaljnje razširjenje mesta smo imeli na razpolago za Ljubljano - mesto mapo Mestn. gradb. urada za l. 1928, prav tako brezplačno v več izvodih, a za okoliške občine včrte v mapah okrajnega glavarstva; za najnovejše zgradbe (do konca l. 1929.) v mestu in okolici smo si oskrbeli podatke z obhodom. Vsem navedenim oblastvom, kakor tudi vsem neimenovanim gospodom, ki so nam izkazali usluge pri delu, izrekamo na tem mestu še enkrat iskreno zahvalo. Da se ne razblini celoten vtis, je bilo treba v kompaktno zazidanih mestnih delih ceste in trge ter druge manjše nezazidane prostore pustiti z nemar. Zato pa je razporeditev ulic v teh oddelkih razvidna iz karte Ljubljane za XVII. stol. Pri včrtavanju posameznih razvojnih faz Velike Ljubljane je bilo treba do neke mere generalizirati, tako da se niso v polni meri vpoštevale niti vse posamezno stoječe hiše odn. zgradbe, niti neznatne posamezne hiše v kompaktni skupini starejše odnosno mlajše faze.

Obe karti je načrtal institutski kartograf V. Luckmann.

Fran Zwitter:

Razvoj ljubljanskega teritorija.

Na sedanjem ljubljanskem ozemlju je nastala v srednjem veku najbrže že zelo zgodaj prva naselbina in morda to ozemlje kljub propadu Emone ni bilo že od rimskih časov dalje nikdar popolnoma nenaseljeno. Sigurna historična tradicija pa prične šele od srede 12. stoletja dalje; v tem času je bilo ljubljansko ozemlje v rokah koroških spanheimovskih vojvod. V sredi 13. stoletja je postal koroški vojvoda Ulrik II. tudi kranjski deželni knez in najpomembnejši zemljiški gospod na Kranjskem; s tem je bilo obenem dokončno rešeno tudi vprašanje političnega središča kranjskega teritorija v korist spanheimski Ljubljani. Od tega časa dalje je ostala Ljubljana sestavni del komornega imetja kranjskih deželnoknežjih rodbin, ki so dobro razumele njen ugodni prirodni položaj v središču kranjskega teritorija; zato se je pričelo tu naseljevati plemstvo in zbirati deželni stanovi, graditi samostani, formirati cerkveno središče in vršiti sejmi za bližnjo in daljnjo okolico na križišču vseh glavnih kranjskih prometnih smeri. Tako sta odločili priroda in zgodovina Ljubljani prvo mesto med kranjskimi naselji.¹⁾

Od prvotno enotnega ljubljanskega gospodstva se je že zgodaj odcepilo več predelov. Sem spada gospodstvo šentpeterske fare, ki se omenja prvič l. 1165.²⁾ in je bila ustanovljena od Spanheimovcev ali pa že od prejšnjih lastnikov ljubljanskega gospodstva; za to govori spanheimovski in poznejši deželnoknežji patronat nad šentpetersko faro, ki se omenja že l. 1227.³⁾ čeprav ga oglejski patriarh tedaj — najbrže neupravičeno — ni hotel priznati⁴⁾ in je pristal nanj definitivno šele l. 1356.⁵⁾ Ustanovitelj pa je moral šentpetersko faro tudi materialno osigurati s tem, da ji je podaril del svojega zemljiškega gospodstva. Šentpeterska fara je imela pod svojo oblastjo prvotno najbrže tudi ljubljansko gospodstvo svoje šenklavške podružnice, poznejše škofije; njeno gospodstvo je torej obsegalo večji del Šentpetra in Poljan.

1) J. Rus: Prirodne osnove v selišču ljubljanskega mesta, GV (= Geografski Vestnik) 1928, 62 sl.; F. Zwitter: Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 8 sl., 11.

2) Schumi UB (= Urkunden- u. Regestenbuch des Herzogthumes Krain) I 121, Gradivo IV. 235.

3) Schumi UB II 57, Gradivo V 228.

4) Prim. podoben slučaj pri Ložu 1221 Schumi UB II 51, Gradivo V 179 sl.

5) Lichnowsky-Birk: Geschichte des Hauses Habsburg III, 554 sl.

Nemški viteški red je bival v Ljubljani že pred letom 1228.⁶⁾ naselili so ga Spanheimovci.⁷⁾ K prvotnemu gospodstvu nemške komende je spadal predvsem južni del kasnejšega Novega trga okoli križevniške cerkve. Proti koncu 15. stoletja so kupili nemški vitezi od ministeriala Friderika Falkenberškega in meščana Nikolaja Porgerja njive, ki so se tedaj še razprostirale v Krakovem, Gradišču in na Mirju.⁸⁾ V naslednjih stoletjih se križevniki prizadevajo, da arondirajo svoje gospodstvo z nakupom njiv v Gradišču.⁹⁾ Koncem srednjega veka je obsegalo njihovo gospodstvo poleg južnega dela Novega trga še vse Krakovo in velik del Gradišča ter predmestja pri Sv. Janezu (gornji del Šentpeterskega predmestja).¹⁰⁾

Iz deželnoknežjega gospodstva se je izločil tudi teritorij ljubljanske meščanske naselbine. Srednjeveška mesta so v gospodarskem in socialnem oziru sklenjene naselbine trgovcev in obrtnikov, ki so za svoje agrarne potrebščine vsaj deloma navezani na tuj import in tvorijo poseben socialni sloj z lastnim sodstvom. Kot naselbine pa se ne razlikujejo mesta od vasi le po obzidju, ampak predvsem po kompaktni zazidanosti, ki jo kažejo v svojih tločrtih in vertikalnih prerezih, ki jih je mogoče reducirati na majhno število osnovnih tipov. Zato sklepajo po pravici R. Gradmann in drugi geografi, da so bila vsa pomembnejša srednjeveška mesta ustanovljena in da niso nastala čisto organsko iz vasi.¹¹⁾ V tem vprašanju se geografi strinjajo s pravnimi zgodovinarji, ki si tudi ne morejo misliti postanka meščanske naselbine brez pravnega ustanovnega akta. Jasno pa je, da se je ustanovila meščanska naselbina le tam, kjer so bili zato dani prirodni in gospodarski predpogoji (prirodna lega, bližina agrarnih naselbin in ev. tudi plemiških in duhovniških odjemalcev meščanskih produktov in blaga) in da so bili meščani navadno še več stoletij po ustanovitvi mest obenem tudi še poljedelci;

⁶⁾ Dobil je neko listino od mejnega grofa Henrika (1204—28), *Fontes rerum Austriacarum* II, 1, 128; reg. Schumi UB II 38.

⁷⁾ ... den brudern des Tewtschen haws, den wir haben wanung gegeben ze Laybach, Schumi UB II, 186.

⁸⁾ Gl. listine od 1271, 1277 in 1280 pri F. Zwitter n. o. m. 21.

⁹⁾ Petteg: *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchivs* I, 301, št. 1146; 324, št. 1256; 401, št. 1535; 554, št. 2080; 591, št. 2252.

¹⁰⁾ Gl. listino od 1450 pri Komatar JB 1903/4 (= *Das städtische Archiv in Laibach. Jahresber. der Oberrealsch. Laibach 1903/4*), 24 sl.

¹¹⁾ Prim. W. Geisler: *Die deutsche Stadt* 54 sl.; pravnozgodovinski problem postanka mest kljub ogromni literaturi še ni rešen, medtem ko je iz narodnogospodarskih vidikov razvil nove ideje W. Sombart: *Der moderne Kapitalismus* I^e, 134 sl.

seveda so ležale njihove njive, travniki, vrtovi, pašniki in gozdovi izven obzidanega mesta.

Ljubljana je bila trg že l. 1265., mesto z obzidjem pa še pred l. 1269.¹²⁾ Meščanska naselbina brez dvoma ni niti edina niti najstarejša in je nastala šele v času, ko postaja Ljubljana že važno politično in cerkveno središče. O ustanovitvi sami nimamo pisane tradicije, če nočemo misliti na Ljubljano pri spanheimovskih „oppida noviter constructa“ v neki listini iz l. 1256., ki nam pa ni ohranjena v prvotnem besedilu.¹³⁾ Vendar smemo sklepati iz geografske slike stare Ljubljane, kakor nam jo je ohranil Valvasor za 17. stoletje,¹⁴⁾ da je bilo mesto zidano po določenem načrtu.¹⁵⁾

Že dosedanji raziskovalci se strinjajo v tem, da je treba iskati najstarejšo meščansko naselbino na Starem trgu, kakor kaže že ime tega mestnega dela. Za naselbino na levem bregu Ljubljanice, **N o v i t r g**, pa trdijo nekateri po Valvasorju, da je nastala okoli l. 1200.,¹⁶⁾ medtem ko spravljajo drugi njen postanek v zvezo z dvema listinama iz l. 1416.¹⁷⁾ Iz teh listin zvemo, da se je mesto v onem času utrjevalo in da sta bila tudi plemstvo in duhovščina obvezana k sodelovanju pri utrjevanju v bližini svojih hiš pod kaznijo, da se jima njihove hiše odvzamejo ali pa podro in zgradi preko njih obzidje. Vendar pa moremo pri tem misliti tudi na okrepitev že obstoječih utrdb in ne samo na gradnjo novega obzidja in zato nikakor ne smemo trditi, da je naselbina na Novem trgu — ki ga listini sploh ne omenjata — šele takrat nastala ali pa bila šele takrat obzidana. Popolnoma jasno pa govori proti taki interpretaciji prva listina, ki omenja Novi trg, iz l. 1507.¹⁸⁾ Tedaj je mesto oprostilo nemško komendo vseh meščanskih obveznosti, zato ker je komenda zgradila del mestnega obzidja okoli svojih poslopij. To nam dokazuje predvsem, da je bil Novi trg že tedaj obzidan; iz dejstva, da se Novi trg tedaj prvič imenuje in da se šele tedaj urejajo obveznosti mesta in komende pri njegovem obzidju, pa moremo domnevati, da je bil Novi trg le malo časa pred l. 1507. prideljen staremu mestu, ki se v antitezi z njim l. 1515. prvič imenuje *vetus oppidum*.¹⁹⁾

¹²⁾ F. Zwitter n. o. m. 10.

¹³⁾ Schumi UB II, 175.

¹⁴⁾ Fr. Stele: Valvasorjeva Ljubljana, Glasnik muz. dr. 1928, 70 sl.

¹⁵⁾ Gl. članek A. Melika: Razvoj Ljubljane, zgoraj str. 112 sl.

¹⁶⁾ XI, 665.

¹⁷⁾ Klun DC (= Diplomatarium Carniolicum. Beilage zu Mitt. d. hist. Vereins f. Krain 1855) 23, 24, Komatar JB 1905/4, 19 sl.

¹⁸⁾ F. Zwitter n. o. m. 68 sl., priloga 1.

¹⁹⁾ Pucelj, Idiographia monasterii Sitticensis 49 sl. (rokopis v muzeju).

Tretji del obzidanega mesta, Mestni trg, je nastal in bil obzidan po vladajočem mnenju šele v 15. ali celo šele v 16. stoletju.²⁰⁾ Glavni argument za to naj bi bila Valvasorjeva in druga poročila o utrjevanju mesta v prvi polovici 16. stoletja.²¹⁾ Toda Valvasor ne govori samo o utrjevanju Mestnega trga, ampak našteva tudi nove utrdbe na Gradu, ob Starem in Novem trgu; če torej nočemo priti do absurdnega sklepa, da je bila Ljubljana obzidana šele v 16. stoletju, se moramo vprašati, če ne govore morda vsa poročila o utrjevanju Ljubljane, ki postanejo že od začetka 15. stoletja vedno bolj pogosta,²²⁾ le o poglobitvi jarkov, izboljšanju obzidja in gradnji utrdb na mestu, kjer je obstajalo že prej bolj primitivno obzidje. Proti temu pa je mogoč še drug argument: res je, da poročila o utrjevanju mesta ne govore nikjer o tem, da bi se obseg obzidanega mesta povečal, toda Valvasor trdi na enem mestu izrecno, da je mesto še dvesto let pred njim segalo le do gorenjega (t. j. Čevljarskega) mostu.²³⁾ Valvasor je prišel do tega menja na podlagi ostankov starega zidu, ki je šel od Gradu proti Tranči in bil ohranjen še v njegovem času. Vrhovec je našel še dva vira, ki govorita o tem zidu, mestni sodni protokol iz l. 1599., ki govori o „Ringmauer“ pri Tranči, in pa neko listino iz l. 1505., kjer se omenja „haus in der statt Laybach bei der obern pruckhen und neben dem thor, so in den alten markt geht, gelegen,“ kar dokazuje obstoj starih vrat med Starim in Mestnim trgom.²⁴⁾ Da bomo pa razumeli to mesto pravilno, ga hočemo primerjati še z neko drugo skoraj dvesto let starejšo listino: l. 1324. proda Jacob der Porger neko hišo v Ljubljani „pei der ôbern prukken und bei dem tor, da man get auz der stat in den alten marcht.“²⁵⁾ Vrata med Starim in Mestnim trgom so torej v resnici obstajala, toda medtem ko se imenuje Stari trg „alter

²⁰⁾ Vrhovec: Topografski opis Ljubljane itd. LM Sl 1885, 187, 193 sl.; Die wohllöbl. landesf. Hauptstadt Laibach 11 sl. Müllner: Zukunft der Stadt Laibach, Argo IV, 75.

²¹⁾ XI, 665 sl.

²²⁾ 1416 gl. zgoraj prip. 17; 1448 Klun DC 51; 1465 Komatar JB 1905/4 28; 1475 Klun DC 45.

²³⁾ XI, 669.

²⁴⁾ Die wohllöbl. landesf. Hauptstadt Laibach 11 sl. Iz Gerichtsprotokoll-a 1599, str. 124, 147', 155 sledi popolnoma jasno, da je bil tedaj odstranjen mestni zid in na njegovem mestu zgrajen obok med Auerspergovo in Andrejčičevo hišo v Tranči; Andrejčičeva hiša, ki je imela okna v mestni zid, je stala na Mestnem trgu, torej na severni strani Tranče (Müllner v Argo IV 159).

²⁵⁾ Listina od 4. julija 1324 v dunajskem drž. arhivu.

marcht“, je Mestni trg v teh starejših virih enostavno „stat“ v ožjem pomenu besede in zato brez dvoma naseljen in obzidan že v začetku 14. stoletja. Zato nam je razumljivo, da označa kranjski deželni upravitelj (Landesverweser) v letih 1484—1490 Christoph von Thein, kakor je opozoril Luschin, Ljubljano kot „drei stet und ein trefflich schloß darüber, die haubtstat und schloß im fürstenthumb Krain.“²⁶⁾ Ljubljansko mesto ni dalo podreti svojega prvotnega severnega obzidja in vrat, ko se je zgradilo novo mestno obzidje, ki je obsegalo tudi Mestni trg s šenklavško cerkvijo in frančiškanskim samostanom (na sedanjem Vodnikovem trgu) in ko so se že naselili onstran „spodnjega mostu“ avguštinci;²⁷⁾ zato se je ločilo strogo med tremi mestnimi naselbinami, čeprav je tvorila meščanska naselbina v političnem oziru enoto.

Monografija, ki bi upoštevala vse vire za topografijo srednjeveške Ljubljane, bi dovedla brez dvoma še do novih rezultatov; zanimiva je n. pr. listina iz l. 1544., po kateri leži hiša kostanjeviškega samostana „in der alten stat in dem alten markht“, oziroma „in der vordern stat in dem alten marcht.“²⁸⁾ Jasno pa je, da je treba zato predvsem zbrati in interpretirati vse srednjeveške vire, zlasti listine, in ne samo izpisovati Valvasorja, kakor se je delalo doslej.

L. 1471. je ukazal deželni knez podreti vse hiše v neposredni bližini mesta, nakazati njihovim prebivalcem prostor za zidanje v mestu samem in prepovedati vsako novo zidanje v neposredni bližini mesta.²⁹⁾ Tako se je tudi pri nas zaradi turške nevarnosti uveljavil princip, da v neposredni okolici obzidja iz strateških ozirov ne sme biti nikakih poslopij, da sovražnik ne bo imel nobenega kritja; temu principu so se žrtvovale celo cerkvene zgradbe³⁰⁾ in njegove sledove nam kaže še današnji tločrt mesta. Od tega časa dalje pa je ostal obseg obzidanega mesta, njegovih utrd in vrat skozi stoletja skoraj popolnoma neizpremenjen.³¹⁾

Mestno obzidje pa ni bilo obenem tudi meja meščanske naselbine. Deželni knez je že ob ustanovitvi meščanske naselbine

²⁶⁾ Luschin: Oesterr. Reichsgesch. I², 547.

²⁷⁾ 1522 Bianchi: Docum. hist. Foroj. I, 518 sl.; 1529 Milkowicz: Die Klöster in Krain, 425 sl.

²⁸⁾ Listina muz. arh. od 26. aprila 1544.

²⁹⁾ Komatar JB 1905/4 28.

³⁰⁾ L. 1494. avguštinski samostan s cerkvijo, Valv. XI, 694; l. 1554. kapelica sv. Janeza in Marijina cerkev v Gradišču, F. Stele: Umetn.-zgod. zapiski, Carniola 1914, 228.

³¹⁾ Med majhne spremembe spada premestitev vicedomskih vrat l. 1524. Klun DC 67.

v Ljubljani določil njeno pomirje (Burgfrieden), t. j. ozemlje, v katerem izvršuje mestni sodnik (in pozneje avtonomna mestna oblast sploh) zemljiško sodstvo in kjer je sploh prva upravna in sodna instanca. Mestno pomirje je navadno tudi identično z ozemljem mestne „gült“, t. j. z ozemljem, na katerem ima mesto pravico terjati zemljiškogospodske dajatve.³²⁾ Zato mesto na tem ozemlju ni samo čisto politična, javnopravna oblast, ampak posega tudi v probleme naseljevanja, gospodarskega in socialnega življenja svojega prebivalstva in odloča o značaju naselbine prav v toliki meri kakor druga zemljiška gospodstva. Rekonstrukcija starega mestnega pomirja in gospodstva pa je pri Ljubljani v zvezi z vprašanjem takozvanih patidenkov.

O patidenških hišah je pisal pri nas prvi Costa l. 1848. in jih označil za hiše, ki so oproščene „von der städtischen Häusersteuer und vom Laudemium“ razen enega krajcarja, ki ga morajo letno plačevati mestu.³³⁾ To mnenje je sprejel l. 1854. Steska, samo da je naredil iz „städtische Häusersteuer“ „ständische“ in izvajal izvor besede iz „Pachtgeding“.³⁴⁾ Njegov članek je ponatisnil naslednje leto kot listino št. 5 svojega „Diplomatarium Carnolicum“ Klun.³⁵⁾ Vrhovec s svojim domnevanjem, da je oni krajcar edini „hišni davek“ patidenških hiš, seveda ni razjasnil problema;³⁶⁾ važen pa je od njega navedeni akt iz l. 1785., ki pravi, da je ta krajcar edina „obligkeitliche Gabe“ teh hiš, medtem ko so ostale hiše „den gewöhnlichen grundobligkeitlichen Gaben unterworfen.“³⁷⁾ Že ta akt sam pove dovolj jasno, da razlika ni v davkih, ki jih je treba plačevati deželnemu knezu, ampak v dajatvah, ki jih izterjuje mesto kot zemljiški gospod. Še bolj jasni so pa mestni urbarji, ki pričenjajo sredi 18. stoletja in vsebujejo seznam vseh mestu podložnih hiš.³⁸⁾ Pri vsaki hiši so predpisani davki, ki jih mora plačevati deželnemu knezu, medtem ko je druga rubrika „Statt Dominicale an Zinß und Wachtgeld“ izpolnjena le pri nekaterih, pri drugih pa ostane prazna. Če si izpišemo iz urbarja od l. 1772.—78., ki že upošteva prvo hišno numeracijo, številke onih hiš, ki ne plačujejo nikakih do-

³²⁾ Österr. Staatswörterbuch II, 41, 889.

³³⁾ Reiseerinnerungen aus Krain 8 sl.

³⁴⁾ Die Bürgerspitalsstiftung in Laibach, MHVK 1854, 26.

³⁵⁾ DC 15.

³⁶⁾ Jeden krajcar hišnega davka. Ljubljanski Zvon 1894, 141 sl.

³⁷⁾ Ravnotam 250 sl.

³⁸⁾ Urbarji mestnega arhiva; v starejših virih patidenških hiš ne moremo zasledovati, ker beležijo davčne knjige le davke, knjige o dohodkih in stroških pa le celotno vsoto „Urbars-Empfang“ brez podrobnejšega naštevanja.

minikalnih dajatev, vidimo, da odgovarja naš seznam popolnoma seznamu patidenških hiš v Vrhovčevem aktu iz l. 1785. V Costovi označbi pa pomeni „Laudemium“ dajatev zemljiškemu gospodu ob vsaki spremembi v osebi posestnika podložnega zemljišča;³⁹⁾ pod njegovo „städtische Häusersteuer“ pa si moremo misliti le dajatve, ki so jih morale plačevati mestu podložne hiše mestu kot svojemu zemljiškemu gospodu. Vsi viri se torej strinjajo v tem, da je treba pred zemljiško odvezo l. 1848. razlikovati med dvema vrstama mestnih hiš: nekatere plačujejo deželnemu knezu davke, mestu pa zemljiškogospodske dajatve, medtem ko druge plačujejo le deželnoknežje davke, od mestnih zemljiškogospodskih dajatev so pa oproščene z izjemo enega „patidenk“-krajcarja na leto.

Postanek tega privilegija je neznan; tradicija, da ga je podelil Ljubljani cesar Friderik III., ker je odbila napad celjskega grofa l. 1441., ne sega čez 18. stoletje nazaj;⁴⁰⁾ sodobni viri o tem boju vedo povedati samo, da je cesar podelil Ljubljančanom v zahvalo pravico pečatenja z rdečim voskom.⁴¹⁾ Na vsak način pa izhaja ta svoboščina še iz srednjega veka.⁴²⁾ — Nič manj pa ni važno drugo vprašanje: kateremu ozemlju je bila podeljena ta svoboščina? Beseda „patidenk“ pride od Banntaiding in pomeni v tem slučaju dajatev, ki se je pobirala o priliki vêč (Banntaidinge);⁴³⁾ iz tega moramo sklepati, da je moralo plačevati ta krajcar ono ozemlje, ki se je v času podelitve udeleževalo meščanskih vêč in spadalo zato pod mestno jurisdikcijo. Razentega pa seveda mestni gospod ni mogel oprostiti od zemljiškogospodskih dajatev podložnikov, ki so spadali pod druge gospode. Zato sodim, da je bila podeljena ta svoboščina onemu ozemlju, ki je spadalo v času podelitve pod mestno gospodstvo in jurisdikcijo; poznejše pridobitve pa seveda ne uživajo te predpravice. Rekonstrukcija patidenkov in kasnejših pridobitev pa naj pokaže, če so patidenki v resnici prave „bürgerliche Behausungen“,⁴⁴⁾ srednjeveška meščanska naselbina.

Edini doslej znani seznam patidenških hiš je objavil Vrhovec po aktu iz l. 1785., ki navaja vse hiše s številkami prve numeracije;⁴⁵⁾ za ona predmestja, kjer Vrhovec ne navaja hišnih številk,

³⁹⁾ Österr. Staatswörterbuch II, 178.

⁴⁰⁾ Vrhovec po aktu iz l. 1785. n. o. m. 250 sl., Costa n. o. m. 8 sl.

⁴¹⁾ Klun DC 29 sl.; Kronos: Die Freien von Sanneck 89.

⁴²⁾ Dajatve l. 1554.: „Thomas Pinter ein t. (= taiding) pfening“ Komatar JB 1905/4, 38.

⁴³⁾ F. Zwitter n. o. m. 51.

⁴⁴⁾ Tako jih označa akt iz l. 1589. v viced. arh. I 106 a.

⁴⁵⁾ N. o. m. 250 sl., 256.

si moramo zaradi površnosti njegovega citata („Mestni arhiv“) pomagati z mestnimi urbarji. Pri lokalizaciji nam pomagajo mestni hišni sezname iz 18. in 19. stoletja, posebno oni od l. 1805., ki navaja hiše s številkami prve in druge numeracije,⁴⁶⁾ in pa dva ljubljanska načrta iz prve polovice 19. stol., ki imata označene vse hiše s hišnimi številkami druge numeracije.⁴⁷⁾ V Starem trgu ne spadajo med patidenke Rožna in Hrenova ulica, Žabjak in del Florjanske ulice; meja gre po sredi Rožne ulice in po Florjanski ulici, kjer zavije dve hiši jugovzhodno od Florjanske cerkve na levo. Na vznožju Gradu so v Sodarski stezi, Ulici na Grad in v Rebri le nekatere hiše patidenki. Ostali del Starega trga in ves Mestni trg pa tvorijo sami patidenki z izjemo nekaterih posameznih duhovniških in plemiških hiš, ki so izvzete iz mestne jurisdikcije. V Novem trgu so v severnem delu (do črte Čevljarski most—Čevljarska ulica—Novi trg—Knežja ulica) le posamezne plemiške hiše izvzete iz mestne oblasti; zato pa spada v južni polovici med patidenke le nekaj osamljeno ležečih hiš. V predmestjih imamo le en večji kompleks patidenkov, ki obsega Šentpetersko cesto do Strojarske steze na desni in Prečne ulice na levi strani (poleg nekaterih osamljenih hiš dalje proti cerkvi), Frančiškansko, Prešernovo in del Wolfove ulice. Razen tega pride v poštev le še južna stran Poljanske ceste do Zrinjskega ceste, nekaj raztresenih hiš v Gradišču in ob Rimski cesti in dve hiši v Karlovškem predmestju. — Pri tej sliki nas ne sme presenetiti dejstvo, da blok patidenkov ni popolnoma sklenjen; to velja za večino zemljiških gospodstev. Za nas so važni le večji bloki hiš, ki ne pripadajo patidenkom.

Vicedomski urbar od l. 1496. navaja med ljubljanskimi dohodki tudi dajatve od 58 hiš pod naslovom „Padaw“. Naslednji urbar (med 1515 in 1517) navaja na istem mestu 58 hiš pod naslovom „hofstet zu Laibach gehorennt zu dem vitzthumbthurn genannt Padaw“ in dve hiši kot „hofstet zu Laibach hinter dem Saffranitz.“ Tretji urbar iz l. 1527. pa govori o 41 „hofstet zu Laibach, gehoren zu dem turn genant Padira,“ o 11 hišah v „Cren-gassen,“ šestih „Am Slossperg“ in dveh „Hinter dem Saffranitz.“⁴⁸⁾ Iz l. 1555. je ohranjena listina, s katero prepušča kralj Ferdinand ljubljanskemu mestu 42 hiš v Rožni ulici, 19 hiš v Hrenovi ulici

⁴⁶⁾ Verzeichnis der Hausinhaber in der Hauptstadt Laibach und den Vorstädten (več seznamov od l. 1787. dalje v muzeju); I. Vrhovnik: Iz stare Ljubljane, Jutro 1923, št. 272 sl.

⁴⁷⁾ Kaiserjev načrt in Deschmannov načrt iz l. 1827.

⁴⁸⁾ Vsi trije urbarji v muz. arh. I 54 a.

in dve „hinter in Saffranitz.“⁴⁹⁾ Mesto prevzame jurisdikcijo nad temi hišami, ki je pripadala doslej vicedomskemu uradu, se obveže zbirati dajatve, ki jih morajo plačevati podložniki teh ulic deželnemu knezu in prevzame skrb za vicedomski stolp, ki so ga doslej stražili in popravljali prebivalci teh ulic. Že število hiš samo dokazuje, da govore vsi štirje viri o istem ozemlju, tako da si moremo podrobnejši dokaz iz primerjanja imen in dajatev podložnikov prihraniti; vicedomski stolp, ki ga imenujejo urbarji „Padaw“ in „Padira“, pa omenja še Valvasor pri bastilji na Gradu, ki se je nahajala nad Karlovškimi vrati.⁵⁰⁾ Ta del mesta je prišel pod mestno oblast šele l. 1555., prej pa je pripadal deželnoknežjemu gospodstvu in bil podrejen vicedomu kot upravitelju komornega imetja; od mesta in meščanskega življenja se razlikuje tudi po svojem geografskem značaju in po poklicu prebivalstva, ki pride do izraza tudi v imenih obeh glavnih ulic.⁵¹⁾ S tem je tudi pojasnjeno, zakaj Rožna in Hrenova ulica, Žabjak, del Florjanske ulice in nekaj hiš na vznožju Gradu niso patidenki, česar ni mogel razumeti Vrhovec.⁵²⁾ Bile so pač dodeljene mestu šele po podelitvi te svoboščine in morajo zato še nadalje plačevati zemljiškogospodske dajatve, ki jih omenja listina iz l. 1555.; zato smemo identificirati mejo v tem letu mestu priključenega ozemlja z mejo patidenkov v Starem trgu.

L. 1554. je prodala nemška komenda mestu „ettlich holddenn unnd jerlich gullten“ v ljubljanskem mestu in pomirju; od teh jih je 5 „bei der schul“ (Napoleonov trg), 18 v Križevniški ulici, 16 na Bregu in 34 v Gradišču.⁵³⁾ Pri tem moramo vsaj pri podložnikih v obzidanem mestu misliti na dajatve od hiš; ulice tedaj niso bile tako točno omejene kakor danes, vendar pa moramo sklepati, da sta bila tedaj Breg in Križevniška ulica gosto zazidana. Obenem pa dokazuje ta listina, da je kolonizacijo južnega dela Novega trga izvedla po večini komenda in da prav zato v tem delu ni najti skoraj nobenih patidenkov.

Največjo enotnost v gospodstvu kaže med ljubljanskimi naselbinami Trnovo: patidenka nima niti enega, vendar pa je že l. 1600. pod mestno oblastjo⁵⁴⁾ in iz hišnih seznamov od konca

⁴⁹⁾ Klun DC 69 sl., seznam hiš Komatar MMVK 1903, 157 sl. s pomoto, da smatra „hinter in Safranitz“ za osebno ime.

⁵⁰⁾ XI, 666.

⁵¹⁾ Gl. članek A. Melika: Razvoj Ljubljane, zgoraj str. 116 sl.

⁵²⁾ Ljubljanski Zvon 1894, str. 255.

⁵³⁾ Listina v mestnem arhivu; Kom. JB 1903/4, 38 sl.

⁵⁴⁾ Mestne davčne knjige, ki prično v tem letu, imajo zabeleženo tudi Trnovo.

18. stoletja izvemo, da so podrejene mestu prav vse trnovske hiše brez izjeme. Zaenkrat moremo le domnevati, da je bilo Trnovo priključeno mestu po podelitvi patidenške svoboščine in pred l. 1600. Trnovci so bili po svojem poklicu čolnarji; zato je njihovo razmerje do mesta, ki mu po značaju svoje naselbine in svojega življenja niso nikdar pripadali, brez dvoma v zvezi s privilegiji, ki podrejajo ljubljanske čolnarje oblasti cesarskega mitničarja.⁵⁵⁾

V prvi polovici 18. stoletja se je mestno pomirje in gospodarstvo še povečalo. L. 1725. je kupilo mesto od vicedoma 14 hiš in vse vrtove pri Ljubljani, ki so bili dotlej še pod deželnoknežjim gospodarstvom, ter župo Kozarje;⁵⁶⁾ bil je to najbrže zadnji ostanek deželnoknežjega ljubljanskega gospodarstva, iz katerega se je nekoč izločilo mestno pomirje. Vicedomske vrtove naštevajo že dvesto let prej že omenjeni urbarji in sicer jih leži c. 26 „am puhel vor dem viczdom thor“. L. 1750. je kupilo mesto od šentpeterskega gospodarstva 19 hiš, 18 vrtov, 49 njiv in en travnik z jurisdikcijo vred.⁵⁷⁾ L. 1755. je prodal stolni kapitelj mestu večino svojega gospodarstva na Poljanah: 11 hiš, 16 kajž, 7 vrtov, dva travnika in en mlin.⁵⁸⁾ Štiri leta pozneje je pa prodala komenda mestu od svojega gospodarstva 14 hiš v Križevniški ulici, 20½ hiš z vrtovi v Gradišču ter 52 hiš z vrtovi, 8½ kmetij, 8 vrtov in nekaj njiv pri Sv. Janezu.⁵⁹⁾ Od vseh teh pridobitev je najlažje lokalizirati hiše komenskega in kapiteljskega gospodarstva, ker je vodilo zanje mesto ločene urbarje še v času prve numeracije.⁶⁰⁾ Komensko gospodarstvo je obsegalo v glavnem — dominiji seveda tudi tu niso popolnoma sklenjeni — južno stran Križevniške ulice in Napoleonov trg, Rimsko cesto, Vegovo in Hilšerjevo ulico v Gradišču, Kolodvorsko ulico in šentpetersko cesto med Kolodvorsko in Vidovdansko cesto v predmestju pri Sv. Janezu: kapiteljsko gospodarstvo je pa segalo od Zrinjskega ceste na desni in od mestnih vrat na levi Poljanske ceste do Ambroževega trga (Kapiteljska ulica!).

⁵⁵⁾ Prim. privil. od 1489 in 1756 pri S. Rutar: Zur Schiffahrt an der Laibach MMVK 1892, 76 sl., 81; po prvem privilegiju ima mitničar vse sodstvo razen krvnega, po drugem pa mnogo manjšo kompetenco.

⁵⁶⁾ Kom. JB 1905/4, 42.

⁵⁷⁾ Prepis pogodbe mestni arh. f. 102; F. Stele: Umetn.-zgod. zapiski Carniola 1914, 221 sl.

⁵⁸⁾ Kom. JB 1905/4, 42 sl.

⁵⁹⁾ Kom. JB 1905/4, 45.

⁶⁰⁾ Več urbarjev „der anvor capitlisch und commendisch gewesten Gült“ med urbarji mestnega arhiva.

S temi pogodbami je dosegel mestni dominij oni obseg, ki ga je ohranil do zemljiške odveze l. 1848. Mestni hišni sezname imajo od l. 1787. dalje označene hiše, ki niso „magistratisch“; iz njih vidimo, da pripada drugim gospodstvom le še nekaj perifernih predelov: Poljanska cesta od Ambroževega trga dalje, Vidovdanska cesta, Šentpeterska od razpotja z Vidovdansko, Dunajska od klarisinj na levi in diskalceatov na desni z Gosposvetsko vred in komendsko Krakovo.⁶¹⁾

Za omejitev mestnega gospodstva pa je treba seveda upoštevati, da mestna oblast ni obsegala le hiš, ampak tudi vrtove, njive, travnike, pašnike in gozdove. Tudi pri zemljiščih se je ločilo med patidenki in kasnejšimi pridobitvami. Jasno je, da je obstojala med staro ljubljansko naselbino in njenimi zemljišči — v nasprotju z modernim mestom — zelo ozka zveza; zato se predvsem mestni pašniki in gozdovi že od 14. stoletja dalje pogosto omenjajo.⁶²⁾ Lokalizacija mestnih prvotnih in pozneje pridobljenih zemljišč, ki je prav posebno važna, pa je mogoča šele na podlagi urbarjev, ki so ohranjeni za zadnje stoletje obstoja mestnega gospodstva (od sredine 18. stol. dalje). Šele natančna lokalizacija vseh podatkov kupnih pogodb iz prve polovice 18. stoletja in urbarjev iz naslednje dobe pa more podati končno sliko razvoja mestnega gospodstva in ozemlja, na katerem je veljalo mestno pravo in se razvijalo meščansko življenje, od patidenkov do zemljiške odveze.

Za obseg mestnega pomirja se je ohranil le en opis v listini, od katere je ohranjen le tekstni del (brez formul in zato brez datuma) v drugem delu ljubljanske privilegijske knjige, kamor je bil prepisan kmalu po l. 1566.⁶³⁾ ker pa govori Valvasor o določitvi mestnega pomirja l. 1548.⁶⁴⁾ sodi Vrhovec, da spada listina v to leto.⁶⁵⁾ Posamezne podatke iz te listine, ki hoče le ugotoviti mejo, ki je obstojala že prej, je lokaliziral že Vrhovec; meja prične pri potoku pod Rakovnikom in gre odtod nad mestom preko Ljubljanice do potoka pod Rožnikom in Tivolskega gradu ter potoka pri cerkvi sv. Jerneja v Spodnji Šiški, nato do križa, ki je stal pri sv. Krištofu na razpotju proti Klečam, in preko polja do Blatne vasi, Vodmata in šentpeterske cerkve ter preko Ljubljanice do Soteske (po Vrhovcu gostilna v Štepanji vasi) in preko Golovca zopet do potoka pod Rakovnikom. Kakor vidimo, ta opis

⁶¹⁾ Gl. zgoraj prip. 46.

⁶²⁾ Klun DC 20, 22, 25, 26, 27, 28, 31 sl.; Kom. JB. 1905/4, 39 sl.

⁶³⁾ Klun DC 52.

⁶⁴⁾ Valv. XI, 705.

⁶⁵⁾ Ljubljanski meščanje 51 sl.

ni preveč točen; razen tega pa vemo, da mestna oblast ni nikdar obsegala vsega tega ozemlja, ker so celi kompleksi hiš in zemljišč izvzeti iz mestne jurisdikcije. Zato smemo ta opis uporabljati le v zvezi z drugimi viri.

Za mestni dominij nimamo nikakih statistik vsega prebivalstva, ampak le sezname mestnih hiš in najemnikov (Inwohner) v davčnih knjigah, ki pričenjajo z l. 1600.; nekaj primerov te statistike števila hiš in najemnikov ter njihove razporeditve po posameznih mestnih delih je objavil Müllner.⁶⁶⁾ Po davčnih knjigah je bilo v Ljubljani 17. in prve polovice 18. stoletja okrog 500 hiš, od teh okoli 350 v obzidanem mestu; upoštevati pa moramo, da velja ta statistika le za mestno gospodstvo in da tu niso upoštevane hiše, ki so bile oproščene od plačevanja davkov.

Poleg mestnega pomirja tvori politično enoto še mesno deželsko sodišče s svojim teritorijem, na katerem izvršuje krvno sodstvo. Mestno deželsko sodišče sega že v prve čase meščanske naselbine in obsega l. 1564. mestno, komendsko in šentpetersko gospodstvo.⁶⁷⁾ L. 1725. je kupilo mesto z vicedomskim gospodstvom vred tudi vicedomsko deželsko sodišče,⁶⁸⁾ ki sta mu obseg že določila Kaspret⁶⁹⁾ in Hauptmann.⁷⁰⁾

Teritorij moderne ljubljanske občine ni nastal na osnovi mestnega gospodstva, ampak predstavlja produkt moderne države, ki si v terezijansko-jožefinski dobi ustvarja svojo teritorijalno organizacijo. Pri novih nalogah, ki si jih je tedaj zastavila, se država ne more nasloniti na dominijske in avtonomna mesta, ker so njihova gospodstva premajhna, ker ne predstavljajo sklenjenega ozemlja in dostikrat nimajo dovolj sposobnih uradnikov. Zato išče država drugih izhodov in tako je na primer prva ohranjena ljubljanska statistika iz l. 1754. (obsega le šenklaško faro in še tu samo obzidano mesto ter Karlovško predmestje, kjer je bilo tedaj 377 hiš in 4128 prebivalcev) izvedena po farah;⁷¹⁾ ta statistika je del prve avstrijske statistike sploh.⁷²⁾ Po reformi rekrutacijskega sistema se pa država eman-

⁶⁶⁾ Zukunft der Stadt Laibach, Argo IV, 107 sl.

⁶⁷⁾ Komatar JB 1905/4, 16.

⁶⁸⁾ Komatar JB 1905/4, 42.

⁶⁹⁾ Historischer Atlas der österr. Alpenländer I. Abt., Blatt 31, 35.

⁷⁰⁾ Erläuterungen zum Histor. Atlas der österr. Alpenländer I. Abt., 4. Teil 463.

⁷¹⁾ Arhiv stolnega kapitlja, f. 117, št. 5; obe vsoti sta prešteti (statistika ne navaja vsote).

⁷²⁾ A. Gürtler: Die Volkszählungen Maria Theresias u. Josefs II., 2 sl.

cipira in izvede l. 1770. sama po svojih oficirjih in civilnih komisarijih prvo hišno numeracijo.⁷³⁾ Zato je morala najprej določiti enote, po katerih naj se izvrši numeracija, takozv. števn e o d d e l k e (Nummerierungsabschnitte); ti števn i o d d e l k i ne prekoračijo meja (predjožef.) far.⁷⁴⁾ Hišna numeracija je v tem letu v Ljubljani ustvarila števn e o d d e l k e: Ljubljana-mesto (obzidani del), Karlovško predmestje, Trnovo, Krakovo, Kapucinsko predmestje, Šentpetersko predmestje, Poljane in Kurjo vas;⁷⁵⁾ njihovo mejo je mogoče začrtati na podlagi hišnih seznamov iz konca 18. stoletja, zlasti onega iz l. 1802.⁷⁶⁾ Prvi štirje števn i o d d e l k i pripadajo šenklavški, zadnja dva šentpeterski fari (Poljane segajo do starega toka Ljubljanice pred regulacijo 1827/8), medtem ko razmerja med mejo Kapucinskega predmestja s Šentpeterskim in Spodnjo Šiško ter staro farno mejo šenklavške, šentpeterske in šentvidske župnije ni mogoče ugotoviti, dokler ni znana točno stara župnijska meja.⁷⁷⁾ O priliki druge hišne numeracije je bila Frančiškanska ulica ločena od Šentpeterskega in prideljena Kapucinskemu predmestju, v času sestavljanja jožefinskega katastra je bila pa Kurja vas (le za davčne stvari) prideljena Karlovškemu predmestju;⁷⁸⁾ vse ostale meje števnih oddelkov pa so ohranjene še danes v mejah katastralnih občin.

Poleg števnih oddelkov pa rabi država za izvedbo vojaškega konskripcijskega sistema še večje enote in organizira zato n a b o r n e o k r a j e (Werbbezirke), ki služijo kot rekrutacijske enote posameznih kompanij; uprava nabornih okrajev je bila poverjena raznim gospodstvom, ki postanejo s tem naborna go-

⁷³⁾ A. Mell: Krain u. der Historische Atlas der österr. Alpenl., MMVK 1902, 50.

⁷⁴⁾ H. Pirchegger: Die Pfarren als Grundlage der politisch-militärischen Einteilung der Steiermark, Archiv f. österr. Gesch. 102 Bd., 1. H., 15.

⁷⁵⁾ Od teh imen sta „Kapucinsko predmestje“ in „Karlovško predmestje“ čisto umetni tvorbi; prejšnji viri si pri teh nesamostojnih naselbinah pomagajo z opisom („Pred Vicedomskimi vrati“, „Pred špitalskimi vrati“, „Pred Pisanimi vrati“).

⁷⁶⁾ Gl. zgoraj prip. 46; seznam za obzidano mesto iz l. 1770. je objavil Vrhovec: Die erste Häusernummerierung Laibachs, MMVK 1902, 161 sl.

⁷⁷⁾ Za staro župn. mejo glavni vir trije načrti za farno regulacijo Ljubljane v fasc. Pfarrenregulierungsakten des 18. Jahrh. škof. arhiva; Vrhovec označa farno mejo v kapuc. predmestju v ZMS III, 126 in 149 drugače kakor ZMS V, 18; Sp. Šiška je spadala pod šentvidsko faro (Vrhovec se tu moti), Rožnik pa pod šentpetersko (Stele Fr. n. o. m. Carniola 1914, 41, 225), čeprav v isti katastr. občini.

⁷⁸⁾ Za Frančiškansko ulico prim. hišna seznama 1802 in 1805, I. Vrhovnik n. o. m. Jutro 1925, št. 278, za Kurjo vas predlog v aktu iz l. 1784. (gl. spodaj prip. 80) in sumarni pregled jožef. katastra (gl. spodaj prip. 82).

spodstva (Werbbezirksherrschaften). Na Kranjskem je bila določena organizacija nabornih okrajev l. 1780.; vsak naborni okraj je bil sestavljen iz ene ali več (predjožefinskih) župnij, več nabornih okrajev pa združeno v en kanton.⁷⁹⁾ Pri tem sta bili šentvidska in šentpeterska fara prideljeni nabornemu gospodstvu Brdo pri Kranju, Ig, Dobrova in Brezovica pa nabornemu gospodstvu Ig, ki tvori skupaj z nabornim okrajem mesta Ljubljane kanton št. 7. Mestni naborni okraj je bil morda identičen s šenklavško faro, vsekakor pa je formulacija nejasna („Stadt Laybach für sich selbst mit den nemlichen Exemptionen wie Gratz“). Razdelitev po patentu iz l. 1780. pa je bila kmalu zamenjana z drugo; tu naj navedem le nekaj podatkov, kolikor sem jih mogel dobiti v mestnem arhivu.⁸⁰⁾ Že l. 1784. tvorijo fare nabornih gospodstev Ljubljana in Ig s šentpetersko faro in lipoglavskim vikarijatom vred nov kanton št. 8, ki se mu je po jožefinskem katastru pridružila še Spodnja Šiška in kjer obstojata že l. 1784. poleg Ljubljane in Iga še škofijsko in komendsko gospodstvo.⁸¹⁾ Iz kasnejših virov vemo, da je dobila Ljubljana dvojno funkcijo v organizaciji nabornih okrajev: na eni strani je mesto višji naborni okraj (Oberwerbbezirk) za ves kanton št. 8, na drugi strani pa upravlja mesto samo le en del kantona neposredno, medtem ko vrše drugod to funkcijo nižji naborni okraji (Unterwerbbezirke), t. j. naborna gospodstva, ki so v tem oziru podrejena mestnemu višjemu nabornemu okraju.⁸²⁾ Obseg ozemlja, ki ga upravlja mestni naborni okraj neposredno, nam kaže najprej sumarni pregled jožefinskega katastra iz l. 1787.: to so kat. občine Ljubljana—mesto, Karlovško predmestje, Trnovo, Gradišče, Kapucinsko predmestje, šentpetersko predmestje in Poljane.⁸³⁾ Krakovo spada po tem viru še v komendski nižji na-

⁷⁹⁾ A. Mell n. o. m. 54 sl., J. Polec: Kraljestvo Ilirija 134 sl.

⁸⁰⁾ Razvoj nabornih okrajev po l. 1780. je popolnoma neraziskan in aktov iz glavnega arhiva (okrožni arhiv) nisem mogel dobiti; zato je moja slika nujno nepopolna.

⁸¹⁾ Predlogi za organizacijo davčnih občin jožef. katastra mestni arh. fasc. 80—81.

⁸²⁾ Statistika iz l. 1788. ima poleg pri Vrhovcu Lj. meščanje, str. 279—280 navedenega dela še drug del pod naslovom „Laybacherischer Distrikt“, ki obsega ves kanton, mestni arh. fasc. 80—81; cirkular, ki ga pošlje „Oberwerbbezirk Canton Nro 8 Magistrat Laibach“ svojim „Unterwerbbezirk“-om komendi, škofiji, Studencu in Igu l. 1800., mestni arh. fasc. 100 b; prim. Hoff: Gemälde von Krain, 1808, 70 sl.

⁸³⁾ Steuerregulierungsakten f. Innerösterreich fasc. VII, št. 552, Hofkammerarchiv; te podatke in mnogo drugih informacij črpam iz netiskane svetosavske naloge M. Miklavčiča: Cerkevna razdelitev na Kranjskem in jožefinske upravne reforme.

borni okraj, statistika iz l. 1788. ga pa že navaja med katastralnimi občinami mestnega nabornega okraja.⁸⁴⁾

Obseg ozemlja, ki ga mestno višje naborno gospodstvo upravlja l. 1788. neposredno, živi z malimi spremembami še danes kot teritorij ljubljanske občine. Kakor nastanejo iz prvotno čisto vojaških nabornih okrajev v času jožefinskega katastra davčni okraji in pozneje, ko se državna uprava vedno bolj izpopolnjuje, politični okraji, tako živi dalje tudi njihov teritorij kljub vsem spremembam, ki jih je doživela v zadnjih stopetdesetih letih mestna ustava. Meje mestnega nabornega okraja, kakor jih kaže popis v hišnem seznamu l. 1802., kažejo le na enem mestu razliko od poznejših mej: večina Kurje vasi ne spada še v mestni, ampak v komendski naborni okraj, vendar pa je podrejena v nekaterih ozirih (pač v davčnih stvareh, ker spada v katastr. občino Karlovško predmestje) mestu.

Kratkotrajna je bila reforma, ki so jo izvedli Francozi; njihov arrondissement communal Laybach intra muros je obsegal poleg avstrijskega nabornega okraja še Kurjo vas in kat. občine Sp. Šiško, Vič, Vodmat in Orle.⁸⁵⁾ Avstrijci so one štiri kat. občine združili v Hauptgemeinde Laibachs Umgebungen, Kurja vas pa ostane odslej v vseh ozirih stalno pri mestu.⁸⁶⁾

Paralelno z organizacijo nabornih okrajev gre tudi organizacija ljudskih štetij (konskripcije), ki se je vršila po njih. Po cerkveni statistiki iz l. 1782. pridejo statistike po nabornih okrajih, ki so znane deloma po aktih, povečini pa le po literaturi.⁸⁷⁾ Seveda je treba pri teh statistikah upoštevati, da se vrše štetja

⁸⁴⁾ Vrhovec, Ljubljanski meščanje 279 sl., po mestnem arh. fasc. 80—81.

⁸⁵⁾ *Télégraphe officiel* 1811, št. 99, str. 391; S. Puchleitner: *Die Territorialeinteilung der illyrischen Provinz Krain MMVK 1902*, 141; J. Rus: *Prebivalstvo in obseg francoske Ljubljane GV 1927*, 106; ker Kurja vas še l. 1802. ne pripada Ljubljani, je razumljivo, da jo T. o. posebej našteva; zato ni treba iskati te „Hüneldorf“ izven naselbine, ki je nosila to ime, v delu štepanjske kat. občine, kakor dela J. Rus n. o. m. 107 sl.

⁸⁶⁾ *Hauptausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes*, 1817 (v licejki).

⁸⁷⁾ *Cerkvena stat. 1782 našteje* (s Spodnjo Šiško) 1001, oz. 1009 hiš in 11.152, oz. 11.148 preb. (vir gl. zgoraj prip. ⁷⁷⁾; *konskripcija 1788* 938 hiš in 10.047 preb. (Vrh., Ljubljanski meščanje, 279 sl. in *Die wohllöbliche itd.* 211 po mestnem arh. fasc. 80—81) in l. 1808. 861 hiš in 9271 preb. (Hlubek: *Die Bewohner von Krain, Carniola 1845*, 346 po mestnem arh. fasc. 100 b). *Ostale statistike prim. Catalogus cleri za 1813 in od 1831 dalje*, Hlubek n. o. m., Lippich: *Topographie von Laibach* 126, Costa n. o. m. 8, J. Rus n. o. m. 104.

po drugih načelih kakor v moderni dobi in da se grupira prebivalstvo v skupine čisto po vojaških vidikih.⁸⁸⁾

Po francoski dobi se občinski obseg ni več dosti spremenil; l. 1892. se je pridružil občini Podturen, l. 1896. del katastralne občine Vodmat severno od Ljubljance in zapadno od dolenske proge, l. 1914. kat. občina Sp. Šiška in l. 1929. nekaj parcel s pokopališčem pri Sv. Križu.⁸⁹⁾ V glavnem pa ima občina še danes isti obseg kakor v jožefinski dobi.

Résumé. Le développement du territoire de la ville de Ljubljana. Sur le terrain de Ljubljana d'aujourd'hui (à l'endroit du quartier de Gradišče) il y avait au temps de l'empire romain une ville surnommée Colonia Julia Emona. Elle disparut lors de invasions des Barbares. Il se peut que dans les siècles suivants ces lieux aient été habités; cependant jusqu'au milieu du XIIe siècle toute tradition historique nous fait défaut. Au XIIIe siècle les seigneurs fonciers de la contrée de Ljubljana, les ducs de Carinthie de la maison des Spanheim, devinrent souverains de Carniole. Pour centre politique de ce pays ils choisirent Ljubljana, qui se trouvait au milieu de leur territoire. Et c'est précisément au milieu du XIIIe siècle que remonte l'origine de la ville de Ljubljana. La ville murée se composait déjà dans la première moitié du XIVe siècle de trois parties aux noms caractéristiques de Stari trg (Bourg ancien), de Novi trg (Bourg nouveau) et de Mesto (Ville, plus tard Mestni trg = Place de ville), dont chacune avait d'abord ses propres murailles. Ces trois parties démontrent bien les étapes successives du développement de la ville murée.

Toutefois le territoire qui, pendant le moyen âge, au point de vue juridique, économique et géographique faisait partie de la ville, ne coïncide point avec la ville murée. Ce territoire (la ville murée, à l'exception de Hrenova et Rožna ulica, une partie des anciens faubourgs de Poljane, de Šentpeter, et de Prešernova et Wolfova ulica), on peut le reconnaître à ce qu'il était jusqu'à 1848 exempt d'impôts seigneuriaux à la différence des acquisitions postérieures. Aux temps modernes, plusieurs terres sujettes jusque là à d'autres seigneurs (Rožna et Hrenova ulica, le faubourg de Trnovo et quelques parties des anciens faubourgs de Gradišče, de Šentpeter et de Poljane) ont échu à la ville de manière que, au XVIIIe siècle, presque tout le territoire de la municipalité postérieure en faisait partie. Ces terres ont été habitées déjà avant cette annexion, quelques — unes même avant la fondation de la ville; pourtant on n'y aperçoit pas le caractère urbain.

Le territoire, sujet à la seigneurie et à la juridiction de la ville, formait, pendant toute la durée du régime, féodal, aussi le territoire politique de

⁸⁸⁾ Za vse konskripcije je treba upoštevati, da štejejo v dotični kraj pristojno prebivalstvo (brez vojakov, dijakov itd.), da se jim mnogo ljudi odtegne zaradi vojaških obveznosti (po Lippichu v Ljubljani nad tisoč) in da veljajo n. pr. za razporeditev v Vrhovčevi tabeli iz l. 1788. navodila, ki jih navaja A. Gürtler n. o. m. 64 sl. (rubrike je Vrhovec zelo netočno prestavil, prim. Gürtler n. o. m. 66 sl.).

⁸⁹⁾ Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko 1892, II. kos; 1896, XXXIII. kos; 1914, XII. kos; Uradni list dravske banovine I, št. 2.

celle - ci. Ce n'est que l'Etat moderne qui, par raisons militaires et fiscales, créa, au temps de Marie - Thérèse et de Joseph II, comme unités plus petites des divisions de numération (Nummerierungsabschnitt) et des sections du cadastre (Steuergemeinde) et comme unités plus grandes des arrondissements du recrutement et de contribution (Werb- u. Steuerbezirke). Le territoire de l'arrondissement de la ville de Ljubljana (formée par la ville murée et sept anciens faubourgs: Poljane, Šentpeter, Kapucinsko predmestje, Gradišče, Krakovo, Trnovo, Karlovsko predmestje), remontant à l'époque de Joseph II, c'est conservé dans le territoire de la municipalité d'aujourd'hui. Dans les 150 dernières années le territoire politique n'a augmenté que peu (on y a annexé surtout Spodnja Šiška et une partie de Vodmat) et c'est pour cela que la municipalité moderne ne comprend pas tout le territoire qu'aujourd'hui au point de vue géographique et économique fait partie de la ville.

Svetozar Ilešič:

Prvotna kmetska naselja v območju Vélike Ljubljane.

Za določitev prvotnega jedra nekdanjih kmetskih naselij v neposredni okolici ljubljanskega mesta, to je v današnji Véliki Ljubljani, nam more spričo pomanjkanja zanesljivejših kriterijev služiti študij zemljiške razdelitve na podlagi originalnih map franciscejskega katastra iz l. 1825. Ta študij nam poda za predmestji Šentpeter in Poljane ter za kraje Štepanjo vas (z Gornjo Hrušico), Moste, Selo, Udmat, Spodnjo in Zgornjo Šiško, Koseze, Glince in Vič naslednje rezultate.

Prevladujoč tip prvotnih naselij na severni strani mesta so enostranske vrstne vasi, ki so kakor običajno v zvezi z zemljiško razdelitvijo na proge, torej oni tip, ki ga imamo zastopanega, kakor se zdi, precej pogosto v vsem predelu Ljubljanskega polja vzdolž Save in Ljubljanice, večinoma nad ježo njihovih teras.¹⁾ Tako sliko nam nudijo prvotne Moste, ki so segale nekako vzhodno od današnjega izliva Gruberjevega kanala, pa še malo preko zavoja, ki ga napravi Ljubljanica proti jugu. Hiše so tu postavljene s končno fronto na severno stran ceste in za vsako hišo se širi pripadajoča proga zemljišča na sever do prvotne meje vaškega ozemlja. Zemljiški kompleksi severno („Spitzach“) in vzhodno odtod („Per nivach“) so razdeljeni očitno kasneje, ker so v njih mnogoštevilno zastopani posestniki iz sosednjih

¹⁾ Kolikor sem mogel presoditi po površnem pregledu katastrskih map, se zdi, da pripadajo temu tipu n. pr. Dravlje, vasi od Tomačevega do Hrastja, Beričevo, Studenec itd.

vasi, zlasti Šmartna in Snebrja. Ob vzhodnem robu vaškega zemljišča vidimo na mapi iz l. 1825. itak še obširen kompleks skupne posesti („na Gemeinde“). Izključno v teh kompleksih imajo svoje deleže tudi hiše, ki so stale že l. 1825. na vzhodnem koncu Most južno od ceste in jih je torej tudi treba izločiti iz obsega prvotnega naselja.

Izrazite vrstne vasi z zemljiško razdelitvijo na proge vidimo tudi v prvotnih jedrih *S p o d n j e* in *Z g o r n j e Š i š k e*.

V Spodnji Šiški nam je iskati najstarejše jedro ob današnji Jernejevi cesti in sicer v glavnem na njeni severni strani nekako do tam, kjer se ji približa Gasilska cesta, ali še malo dalje. Te hiše posedujejo l. 1825. dolge proge zemljišča v smeri na sever, toda ne do meje katastrske občine, ker so njive v najbolj severnem predelu drugače in — če nam je dovoljeno sklepati po ledinskem imenu „U Gmainach“ — tudi kasneje razdeljene. Poljske poti, ki so sledile tem program, so postale merodajne za današnjo razvrstitev ulic severno od Jernejeve ceste.

Vse ostale hiše izven označenega jedra, to so predvsem one ob današnji Celovski in Vodnikovi cesti, kolikor jih je l. 1825. sploh že stalo, imajo minimalno ali sploh nikake zemljiške posesti. Zlasti je videti skupina okoli cerkve kot tipičen bajtarski del naselja. Izjemo tvorijo le tri hiše ob Celovski cesti, ki tudi posedujejo slične proge; a te proge niso tako izrazite in enotne ter meje proti zapadu na širok zemljiški kompleks, pripadajoč veleposestvu današnjega Cekinovega gradu. To veleposestvo zavzema tudi skoro ves areal na jug od cerkve in Jernejeve ceste, na vzhodu pa sega do mestne meje. Le hiše ob južni strani te ceste posegajo z nekaterimi večjimi parcelami v to ozemlje. Ker je največja od njih (št. 56) itak pristava veleposestva, smemo sklepati, da so vse navedene hiše nastale pozneje na njegovem zemljišču.

V *Z g o r n j i Š i š k i* nam zemljiška razdelitev ne pokaže več tako izrazite in zanesljive slike. Sicer se zdi tudi tu po talnem načrtu in zemljiški razdelitvi na proge kot prvotno jedro oni del vasi, ki je razpostavljen ob južni strani ceste, vodeče v Dravljje; istotako je jasno, da so mlajšega datuma hiše ob Celovski cesti in ob cesti pod hribom, od katerih drži slednja itak po ozemlju nekdanje „gmajne“. Ne smemo pa prezreti, da imajo tudi hiše od razpotja pri Kameniti mizi na vzhod v posesti slične, po stanju iz l. 1825. še bolj izrazite proge zemljišča daleč na sever. Za odločitev, kateri teh dveh delov Zgornje Šiške je starejši, nam zemljiška razdelitev ne nudi nikakih momentov. Talni načrt naselja bi govoril bolj za zapadni del. Lega hiš na južni strani

ceste podčrtava na prvi pogled nasprotje z vzhodnim delom; toda zdi se, da je ta cesta (Kamenita miza — Dravljje) mlajša in da je bilo prvotno naselje orijentirano proti kolovozni poti, ki vodi še danes na južni strani hiš, torej slično, kot v delu vzhodno od razpota pri Kameniti mizi.

Slično obliko enostranske vrstne vasi je imelo bržkone tudi staro, pretežno ruralno naselje Šentpetera nekako od Prečne ulice na vzhod še preko odcepa Šmartinske (Vidovdanske) ceste.

Prav lepo je to razvidno še iz Valvasorjeve slike, ki nam od Prečne ulice navzdol kaže na severni strani ceste vrsto hiš, obrnjeni često s končno fronto proti cesti; za njimi kozolce in dolge poljske parcele, prekinjene le po paralelni poljski poti, zasnovi današnje Komenskega ulice.²⁾ Isto se razvidi tudi iz franciscejske mape, kjer ima precej posestnikov iz te vrste pripadajoče proge zemljišča proti severu. Naselje južno od ceste in zapadno od Prečne ulice ni imelo bržkone nikoli večje zemljiške posesti in seveda tudi ne ruralnega značaja. Na vzhodu pa je verjetno, da je segalo prvotno poljedelsko naselje še preko Vidovdanske ceste nekako do škofijskega zemljišča, dasiravno ga je pozneje deformirala omenjena cesta in ob njej zgrajene hiše.

V načrtu Šentpeterskega predmestja iz l. 1825. je nadalje značilna vrsta hiš ob Kolodvorski ulici, nekako od današnje Dalmatinove in Komenskega ulice na sever. Te hiše nimajo z zemljiščem v bližini in njegovo razdelitvijo nikake zveze ter nudijo ono značilno sliko hiš, ki nastajajo ob važnejših starih prometnih črtah.³⁾ Taka prometna črta, bržkone bolj lokalnega pomena, je bila brez dvoma tudi ta. Tudi za njo je jako instruktivna Valvasorjeva slika.⁴⁾

Da pa Šentpeter niti v svojem najstarejšem delu v naznačenem obsegu ni bil nikdar povsem poljedelsko naselje, za to govori dejstvo, da imajo posamezni posestniki razen razmeroma kratke proge za hišo le še malo zemljišča; v vseh velikih kompleksih Šentpeterske kat. občine daleč v Ljubljansko polje pa so poleg njih v enaki meri zastopani posestniki iz Kapucinskega,

²⁾ Stele Fr., Valvasorjeva Ljubljana. Glasnik Muz. društva za Slovenijo IX, slika 37.

³⁾ Za zemljiško razdelitev je značilno, da pripada tem hišam le ozek pas zemljišča ob cesti, dočim so parcele dalje vstran od ceste povsem normalno razdeljene med posestnike iz prvotnega naselja ob šentpeterski cesti. Sličen pojav opazimo lahko ob vseh važnejših starih prometnih črtah. Kot primer naj navedem cesto skozi Črni graben na Trojane, ob kateri prevladuje sličen tip naselij in zemljiške razdelitve. Tu je često zemljišče celotne vasi omejeno le na ožji pas ob cesti.

⁴⁾ Stele, l. c. p. 75, sl. 59.

Trnovskega in Poljanskega predmestja, iz mesta samega ter iz okoliških vasi Vodmata, Hrastja, Snebrja, Obrja, Tomačevega, Ježice, Stožic itd.

Tudi pri *P o l j a n a h* je areal pripadajočega zemljišča razmeroma majhen. Hiše na severni strani ceste posedujejo v neposredni bližini sploh le vrtove. One na južni strani pa imajo skoro dosledno široke, sklenjene proge zemljišča, ki segajo na jugu do Streliške ulice, odnosno do današnje Mišičeve ceste, ki ji je zasnova v nekdanji poljski poti. Proge so vsled bližine Gradu seveda na zapadu krajše in radi prevladujočega meščanskega karakterja večinoma v vrtovih, proti vzhodu pa daljše in v njivah. Ohranjene so deloma še danes na zapadu v obliki velikih vrtov, na vzhodu pa n. pr. v obširnih kompleksih njiv Lichten-thurnovega zavoda in Marijanišča. Na podlagi teh prog se torej zopet vsiljuje misel na nekako enostransko vrstno naselje. Vendar so momenti, ki govore za to, da je potrebno nekje ob vzhodnem robu današnjega Ambroževega trga potegniti mejo med stariimi, bolj kmetскими Spodnjimi in bolj meščanskimi Zgornjimi Poljanami. Za to razliko govori tudi zemljiška razdelitev: posestniki zapadno od naznačene črte kratkomalo ne posedujejo njiv ali pa le v meri, povsem nezadostni za samostojno kmetško gospodarstvo. Hiše vzhodno odtod (po franc. katastru hišne št. 25 do 49) — in sicer hiše na obeh straneh ceste — pa posedujejo svoje parcele tudi v velikem kompleksu njiv, ležečem vzhodno od naselja samega med Ljubljano in Gruberjevim kanalom, dočim hišne številke iz Zgornjih Poljan tu dosledno niso zastopane. Staro, kmetško naselje nam je potemtakem iskati v Spodnjih Poljanah. —

V o d m a t nam nudi tudi še l. 1825. sliko povsem vaškega naselja. Prvotne vaške kmetije so sigurno one, ki so obdajale današnji Vodmatski trg na vzhodni, severni in zapadni strani. Za hišami in vrtovi se tudi tu razprostirajo proge pripadajočih njiv, ki se proti vnanjemu robu vaškega ozemlja vedno bolj širijo in spominjajo na tip zemljiške razdelitve pri okroglih vaseh. Svojevvrsten je tudi že označeni talni načrt naselja.

Karakteristična za stari Vodmat je dalje lega v bližini velikega ovinka, ki ga še l. 1825. dela tu Ljubljana v smeri proti severu. Na tem ovinku nam je franciscejska mapa zabeležila tudi še dalje proti severu pomaknjeni stranski rokav Ljubljanice,⁵⁾

⁵⁾ Morda je s tem rokavom v zvezi ime Vodmat. Kake druge vode ali studenca, ki bi dejansko podprl tolmačenje imena, na franciscejski mapi ni zabeleženega.

ki je potekal nekako južno od današnjega Leonišča na severovzhod in tik pod Vodmatom krenil nazaj v Ljubljano. Zemljišče med rokavom in Ljubljaničino strugo je l. 1825. še občinska posest. Z rokavom odnosno ovinkom nekdanje Ljubljane je potekala paralelno glavna prometna črta mimo Vodmata, današnja Stara pot, katere vlogo je po regulaciji reke prevzela premočrtno izpeljana Zaloška cesta. Vse zemljišče Vodmatske in Moščanske kat. občine južno od današnjega toka Ljubljane pa je pripadalo Codellijevemu veleposestvu.

Ob stari cesti iz Vodmata v Moste (tudi tu danes „Stara pot“) beleži originalna mapa v bližini današnje žrebčarne na Selu sedem hišnih števil pod imenom „Sello an der Fabrick“. Iz zemljiške razdelitve ni mogoče razbrati nikake razlike v starosti posameznih hiš. Konstatirati moremo le, da so hiše zapadno od današnje žrebčarne s svojimi parcelami precej enakomerno zastopane v poljskih kompleksih na severu, toda nikjer ne nastopajo predeli, ki bi bili v celoti v njihovi posesti; značilno je namreč, da so tu poleg njih močno zastopani posestniki iz Most in Vodmata. Zdi se mi na podlagi tega, da nam je pri Selu treba misliti sploh na razmeroma mlado naselje, vsekakor mlajše od sosednjih Most in Vodmata. Iz navedenih razlogov se v historično karto sploh ni včrtalo Selo kot prvotno naselje.

Južno od Ljubljane ležita v območju priložene historično-topografske karte še Štepanja vas in Zgornja Hrušica, ki sta še danes pretežno ruralni naselji. Zato je pri njih prvotno jedro še v sedanji dobi lepo izraženo, še lažje pa ga je razbrati iz stanja v l. 1825. Posebno enostavno je razpostavljena Zgornja Hrušica v vznožju Golovca kot tipična vrstna vas z zemljiško razdelitvijo na proge, ki segajo skoro do Ljubljane. Pri Štepanji vasi nam je izločiti Sotesko in sploh dele pod Golovcem kot mlajše tvorbe; prvotne kmetije, katerih njive leže raztreseno po vsem vaškem zemljišču na sever in severovzhod, so omejene izključno le na glavni del vasi vzhodno od kolena Ljubljane. Vas se razlikuje od Zg. Hrušice tako v talnem načrtu, ki nam kaže na obeh straneh ceste razporejene hiše, kot tudi v zemljiški razdelitvi, za katero je v nasprotju s sistemom prog značilna pomešana lega posameznih parcel, dasiravno sistem delcev (champs assolés, Gewannflur) ni jasno izražen. Nimamo namreč opraviti s posameznimi kompleksi, ki bi bile v njih dosledno zastopane vse kmetije. Zato bi mogli skoro preje govoriti o razdelitvi na grude (Weilerflur), le da imajo parcele večinoma obliko pravih prog.

Na zapadu se *K o s e z e* kot naselje ločijo v vsakem oziru od obeh Šišk. Zaostajajo za njima predvsem po velikosti: še l. 1825. obsegajo le 16 hišnih števil in od teh so le št. 10—15 večje, prvotne kmetije. To so one, ki stoje brez pravega reda razpostavljene ob križišču glavne ceste in poti na jug v smeri današnje opekarne. Vse, kar leži ob cesti proti cerkvi, je skoro brez zemljiške posesti. Vas torej nima talnega načrta vrstne vasi, kakor obe Šiški in namesto zemljiške razdelitve na proge nastopa razdelitev, ki jo lahko označimo kot razdelitev na delce. Imamo namreč opraviti v glavnem s tremi kompleksi njiv (severno, severozapadno in južnozapadno od vasi), v katerem posedujejo svoje deleže omenjene hišne številke.

Kot edini starejši ruralni naselji v južnem delu Velike Ljubljane nam je obravnavati še *G l i n c e* in *V i č*. Tu vzbudi opazovalcu katastrske mape takoj pozornost zemljiška razdelitev, v kateri ni sledu nikakega sistema; parcele posameznih posestnikov, večinoma nepravilnih oblik, so razmetane brez reda po vaškem zemljišču. To je izrazita razdelitev na grude.

Iz zemljiške razdelitve nam je mogoče razbrati prvotni jedri obeh krajev: tako participirajo na obširnih zemljiških kompleksih *Viča* le posestniki iz onega dela vasi, ki je razvrščen ob ovinku stare ceste na obeh straneh mostu preko Gradaščice (hišne št. 15—55 iz l. 1825.). Vse ostalo ob cesti proti Glincam je mlajše in brez večje zemljiške posesti. Na isti način moremo dognati na Glincah kot prvotne kmetije maloštevilne hiše (št. 6—15 iz leta 1825.) na južni strani ceste ob sotočju *Glince* in *Gradaščice*. Njim pripada vse zemljišče od *Rožnika* do *Gradaščice*, dočim zavzema južno od nje obširne komplekse *Pagliaruzzi*jevo veleposestvo. Vse ostalo ob *Tržaški cesti*, ki je od nove cerkve dalje najnovejšega postanka,⁶⁾ pa je mnogo mlajšega datuma.

Kar se tiče talnega načrta obeh vasi, naj omenim, da so hiše v Glincah razporejene ob južni strani ceste brez pravega reda, *Vič* pa lahko označimo kot gručasto vas.

Résumé. Les habitats ruraux primaires sur le territoire de la Grande Ljubljana.

S' appuyant sur la répartition des terres l'auteur essaie de montrer dans cet article les noyaux primaires des anciens habitats ruraux sur le territoire de la Grande Ljubljana d' aujourd' hui, comprenant les faubourgs de šentpe-

⁶⁾ Tržaška cesta je delala do najnovejše dobe pri *Viču* oster ovinek, in sicer je držala od nove viške cerkve v premi črti v stari *Vič*, v vasi pa je zaokrenila v pravem kotu na jug mimo stare viške cerkvice, potem pa zopet v ostrem ovinku v rimsko cesto. Izravnava ceste je tu najnovejšega datuma.

ter et de Poljane, la Štepanja vas, la Zgornja Hrušica, Moste, Selo, Vodmat, les Zgornja et Spodnja Šiška, Koseze, Vič et Glince. Sous une forme un peu généralisée on trouve ces noyaux marqués sur la carte adjointe illustrant le développement historique et topographique de Ljubljana. Entre les types ruraux c'est le type du village unilatéral en ligne à champs contigus qui prédomine (Les Zgornja et Spodnja Šiška, Šentpeter, Moste, la Zgornja Hrušica). Entre les autres habitats il y a, quant à la répartition des terres le type du village à champs assolés (Koseze) ainsi que le type du village à champs d'étendue inégale pénétrant l'un dans l'autre sans système ni règle (Vič, Glince et la Štepanja vas).

Milko Kos:

Stari Trg in sorodna krajevna imena.

Na Slovenskem imamo vrsto krajevnih imen, tvorjenih s pridevnikom stari, stara, staro (Stari Boršt, Breg, Dvor, Gaj, Grad, Kot, Ljuben, Log, Marof, Potok, Tabor, Trg; Stara Bučka, Cerkev, Cesta, Fužina, Gora, Graba, Lipa, Loka, Ogljenica, Oslica, Sušica, Šranga, Vas, Vina, Vrhnika, Žaga; Staro Apno, Brezje, Dobje, Mesto, Selo). Zastavili smo si vprašanje, ali moremo iz pridevka stari, stara, staro, kaj sklepati na starino, postanek in naselitev dotičnega kraja in prišli do odgovorov, ki jih podajamo v sledečih odstavkih.

Večina naštetih krajev je dobila pridevek „stari“ v pomenu antiteze h kraju v bližini, ki je po postanku „nov“, to se pravi mlajši. „Novost“ sosednjega kraja je izražena ali že s pridevkom „novi“, ali pa lahko njegov novejši postanek dokažemo v večini slučajev tudi drugače. Pogostokrat moremo pridevek „stari“ pri starejši naselbini dokazati šele potem, ko zvemo za postanek oziroma obstoj sosednje „nove“ naselbine.

Pogosta je antiteza stari-mladi na ozemlju mlajše kolonizacije. Stari Breg, nem. Altbacher (obč. Mala Gora, okr. Kočevje) se tako imenuje radi v bližini nastalega Novega Brega. V kočevskem urbarju iz l. 1574. je Stari Breg samo še Bacher, Novi pa Neupacher.¹⁾ Podobno je z vasjo Staro Brezje (nem. Altfriesach) v kočevskem okraju, ki je dobila svoj pridevek radi v bližini na novo izkrčenega kraja Laze (nem. Neufriesach). Staro Brezje je v urbarju iz l. 1574. samo Friesach, Novo pa Neu Friesach.²⁾ Stari Log, nem. Altlag (okraj Kočevje) ima v kočevskem urbarju iz l. 1574. ime Lag, poleg tega nastali Novi Log pa Neu Lag.³⁾ V bližini Starega Kota pri Čabru najdemo Novi Kot. Stara

¹⁾ Mitth. d. Musealver. f. Krain. III (1890), 151, 159.

²⁾ L. c., 170.

³⁾ L. c., 152.

Cerkev (nem. Mitterdorf) na Kočevskem je gotovo še slovenska naselbina iz dobe pred nemško kolonizacijo. Cerkev, po kateri ima vas slovensko ime, je tudi še iz prednemške dobe. Za to govori ime kraja, patrocinij Marijinega Vnebovzetja, ki sega navadno v starino, in stara pripadnost cerkve, ne pod bližnjo kočevsko, marveč oddaljeno ribniško župnijo.⁴⁾ Nemško ime Mitterdorf je dobila vas bržkone z ozirom na položaj med sosednjima vasema, ki sta tudi še iz prednemške dobe: Gorenja Vas (nemško Obrern) in vas z značilnim imenom Slovenska Vas (nem. Windischdorf). Vse tri vasi so bile prvotno slovenske, a so jih priseljeni Nemci ponemčili. — V kolonizacijsko ozemlje freisinških škofov nas vodita Stara in Nova Oslica v škofjeloškem okraju. Stara Oslica je Ozlitz urbarja iz l. 1291., Nova Oslica je pa nastala na ozemlju mlajše kolonizacije in se pojavi v urbarju prvič šele l. 1560. z imenom Osslitz.⁵⁾

Stara Loka na Gorenjskem je omenjena kot Altenlok prvič l. 1286. „Nova“ Loka je sedanja Škofja Loka, ki se v srednjeveških virih omenja le kot Loka (1318: novum opidum Lok).⁶⁾ Stara Sušica v Šmihelski občini na Notranjskem se imenuje tako v nasprotju k Novi Sušici, nastali blizu starejše naselbine (l. 1500 samo še eden „Durempach in contrata apud Prem“).⁷⁾ Stara Vrhnika ima ime v nasprotju k (Novi) Vrhniki, ki je nastala jugovzh. od prve blizu Ljubljane (1500 „superior Laybacum“, 1515 „Ober Laybach“).⁸⁾ V občini Črmošnjice na Dolenjskem imamo Stari Tabor in blizu tega Novi Tabor, v viniški občini v Beli Krajini pa Staro in Novo Lipo.

Posebno mnogo imamo na Slovenskem Starih Gora, Gradov, Vasi in Trgov. Ime *S t a r a G o r a* najdemo na Slovenskem kot krajevno ime preko dvajsetkrat, vedno le v vinorodnih krajih in kot ime zaselka ali manjšega kraja z navadno ne preko 100 prebivalci. Zgodnjih podatkov za ime Stara Gora na Slovenskem nisem našel. Za Staro Goro pri Čedadu, znano božjo pot beneških Slovencev, je najstarejši znani naziv iz l. 1175: „Sancta Maria de Monte“.⁹⁾ V bližini Starih Gora najdemo večkrat Nove (obč.

⁴⁾ Valvasor, Die Ehre d. H. Krain, II, 795; Koblar v Izv. Muz. dr., V (1895), 247.

⁵⁾ Zahn v Fontes rer. Austr., II, 56, 205; Fr. Kos, Doneski k zgod. Škofje Loke, 14.

⁶⁾ Font. rer. Austr., II, 51, 431; 56, 62.

⁷⁾ Joppi v Archeografo Triestino, N. S., XII, 282.

⁸⁾ Schumi, Arch. f. Heimatkunde, II, 245; listina z dne 20. jul. 1515 v Drž. arh. na Dunaju.

⁹⁾ Rubeis, Mon. eccl. Aquil., 596; Fr. Kos, Gradivo za zgod. Slovencev, IV, 558.

Šmartno, okr. Litija; obč. Velika Loka, okr. Trebnje; obč. Št. Ilj v Slov. Goricah). Iz okolice Poljskave navaja Leyfert, ki razpravlja o nekaterih krajevnih imenih s pridevkom „stari“, po večini iz nemške Štajerske, primer iz l. 1571., kako je iz gozdnatega terena potom krčenja nastala taka Nova Gora (Neuperg).¹⁰⁾

Starih Gradov na Slovenskem poznamo večje število. Nekateri so dobili pridevek „stari“ radi resnične starine, drugi pa le radi v bližini nastalega novejšega gradu. Za Stari Grad pri Sv. Križu ob Krki je dokazal L. Hauptmann, da je pač nekdanji grad Gračan, ki je spadal do druge polovice 12. stol. še pod Hrvatsko.¹¹⁾ Stari Grad v občini Št. Peter pri Novem Mestu se omenja kot Altenburch že 1251/2, vas pa z istim imenom leta 1251.¹²⁾ Grad Vrbovec v Savinjski dolini je tudi že leta 1248. Altenburch.¹³⁾ V okolici teh Starih Gradov ne najdem gradov, ki bi bili ali po imenu ali postanku novi. Drugi gradovi se imenujejo zopet stari v nasprotju k novim. Sem spada Stari Grad nad Kamnikom poleg „novega“ Malega Gradu v mestu; že 1202 se omenjata „duo castella de Staine“.¹⁴⁾ Stari Grad (nem. Schlangenburg) pri Dobrni je danes porušen, novi grad je Dobrna (Neuhaus), ki se kot Nowenhovs omenja prvič l. 1296.¹⁵⁾ Stari grad Bekštajn (Altfinkenstein) pri Beljaku je stal gotovo že okoli 1140, ko se omenjajo gospodje iz Bekštajna.¹⁶⁾ Pod Starim gradom leži novi grad Bekštajn (Neufinkenstein). Pod Starim Gradom v severni Istri imamo Novi Grad (Castrum novum prvič 1225, Neuenhaus).¹⁷⁾ Podobnih Starih in Novih Gradov imamo na Slovenskem še več.

Tudi nekatere Stare Vasi so dobile to ime v pomenu nasprotja k novi naselbini, ki je nastala v bližini. Vendar je ravno pri Starih Vaseh antiteza stara-nova bolj redka. Kaže se, da so mnoge Stare Vasi stare tudi po izvoru in postanku (glej spodaj str. 170). Mogoče je Stara Vas pri Postojni (ok. 1400 Altendorff) starejša naselbina, ki je dobila pridevek „stara“ z ozirom na sosednjo mlajšo vas, ki je nastala pod gradom in prejela po njem ime (Postojna, Arisberg, Adelsberg).¹⁸⁾ Podoben slučaj bi imeli

¹⁰⁾ S. Leyfert v Zeitschrift d. Histor. Ver. f. Steiermark, XX (1924), 118.

¹¹⁾ Erläuterungen zum Histor. Atlas d. österr. Alpenländer, I/4, 350.

¹²⁾ Gradivo, V, 525; Schumi, UB Krain, II, 56, 142.

¹³⁾ Zahn, UB Steiermark, III, 77.

¹⁴⁾ Gradivo, V, 15; Schumi, UB Krain, II, 5.

¹⁵⁾ Zahn, Ortsnamenbuch d. Steiermark, 355.

¹⁶⁾ Gradivo, IV, 177; Jaksch, Mon. Car., III, 294.

¹⁷⁾ Gradivo, V, 374; Rubeis, Mon. eccl. Aquil., 696; Rutar v Mitth. d. Musealver. f. Krain, III, 195.

¹⁸⁾ Mitth. d. Musealver. f. Krain, III, 51.

pri Velenju; „stara vas“ je Staro Velenje (1574 Alten Welein), „nova vas“ pa Velenje pod gradom istega imena.¹⁹⁾ Pri trgih bomo večkrat opazili, kako dobi „novi trg“ ime po gradu, pod katerim nastane. Stara Vas pri Žireh ima že leta 1291. ime Ztariwasi. „Nove vasi“ v njeni bližini urbarji od 1291 pa do 18. stol. ne omenjajo. Mogoče so kmetije „in der Radus“ (v Račevi) spadale vsaj deloma v okoliš, ki se imenuje danes Nova Vas.²⁰⁾ Stari Vasi na Bizeljskem odgovarja bližnja Nova Vas (1404: Altendorf, Newndorf).²¹⁾ Nova Vas pri Ljutomeru je mlajša naselbina, nastala poleg vasi, ki se je mogoče poprej imenovala drugače, dobila pa za razliko od novo nastale naselbine ime Stara Vas, ki nanj naletimo prvič l. 1445 (Altendorf in dem Lutenwerd, istega leta Nova Vas Newdorf).²²⁾ Stara Vas v Noršincih na Murskem polju (1445 als alte dorf in dem Norsen) se je spojila s sosednjo vasjo Noršinci v naselje, ki ima danes le eno uradno ime Noršinci.²³⁾ Staro Vas pri Grebinju (nem. Altenmarkt) bom omenil spodaj med trgi.

Pri večini **S t a r i h T r g o v** na Slovenskem moremo lepo slediti antitezi stari-novi. Stari Trg pri Ložu najdemo v virih prvič omenjen samo z imenom „trg“ (1257: acta sunt hec in foro). Ko so pa prenesli trg v bližnji kraj, ki je nastal pod gradom Lož, je dobil prejšnji trg v nasprotju k novemu ime Stari Trg (1584: Altenmarckht). Šele 1477 postane Lož mesto.²⁴⁾ — Ob nekdanji rimski cesti in v bližini cerkve, ki je postala farna, je v dolini pod gradom Višnja Goro nastal trg. Z ustanovitvijo mesta Višnja Gora (1478), ki je bilo, — kar izrecno pravi ustanovna listina, — zgrajeno na drugem mestu kakor dotedanja naselbina, so prenesli iz te trg v novo mesto, kraj prejšnjega trgovanja pa začeli imenovati Stari Trg.²⁵⁾ — Nekdanji trg pri Trebnjem so prenesli mogoče v bližnji farni kraj Trebnje, trg pri Poljanah ob Kolpi pa v bližnji farni kraj Poljane, zato je verjetno, da je v obeh slučajih kraju prvotnega trgovanja ostalo ime Stari Trg. Stari Trg pri Pilštajnu se bržkone tako imenuje od takrat, ko so tamošnji trg prenesli v pod gradom Pilštajnom nastalo in po tem imenovano

¹⁹⁾ Zahn, Ortsnamenbuch, 490.

²⁰⁾ Fontes rer. Austr., II, 36, 196; Koblar v Izv. Muz. dr., I, 69; Fr. Kos, Doneski k zgod. Škofje Loke, 12 in Izv. Muz. dr., VII, 127, 129.

²¹⁾ Zahn, Ortsnamenbuch, 8, 355.

²²⁾ Zahn, Ortsnamenbuch, 9, 355; Fr. Kovačič, Ljutomer (1926), 257.

²³⁾ Leyfert, 121.

²⁴⁾ Gradivo, V, 682; Mitth. d. Musealver. f. Krain, 19, 124; Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo (disertacija Ljubljana 1929), 15.

²⁵⁾ Izv. Muzej. društva za Kranjsko, IV, 30; Zwitter, 15.

naselbino, ki je napram staremu „novi trg“ (forum prvič 1404).²⁶⁾ Isto velja prejkone za Stari Trg pri Podsredi; ta je dobil ime kot nasprotje k „novemu trgu“, nastalemu pod gradom (Herberg), ki se je, kot pove slovensko ime, vršil ob sredah (prvič markcht 1445).²⁷⁾ — V okolici današnjega Slovenjega Gradca se je vršil trg prvotno pod cerkvijo sv. Pankracija na Gradcu (1174: ecclesia sancti Pancratii de Graz) pri današnji sožupnijski cerkvi sv. Radegunde. Mogoče še pred letom 1180 so pa Andechs-Meranci ustanovili v neposredni bližini kraj, ki je dobil ime od sosednjega gradca: (Slovenj) Gradec. Ta kraj, imenovan „slovenj“ v razliko od bavarskega, to je Gradca ob Muri, je prejel mogoče že v zadnjih letih 12. stol. tržne pravice in se imenuje leta 1251. forum Windisgraze. Kraj prejšnjega tržnega prometa pri cerkvi sv. Radegunde je pa dobil ime Stari Trg (1531: Antiquum forum).²⁸⁾ Trga pri Lembergu in Veliki Nedelji sta dobila pridevek „stari“ prejkone šele potem, ko so prenesli trg v „novi“ trg Lemberg oziroma Veliko Nedeljo. Lemberg pod istoimenskim gradom se imenuje trg prvič l. 1466.²⁹⁾ — Stara Ves (nem. Altenmarkt) pri Grebinju na Koroškem se imenuje 1236 Vetus forum. „Novi trg“ v tem slučaju je Grebinj, ki se imenuje l. 1237 prvič forum, Stara Ves pa istega leta Vetus villa.³⁰⁾

Kot dele naših mest in trgov poznamo stare in nove trge v srednjem veku v Ljubljani, Kamniku, Ljutomeru in Vuzenici. V Ljubljani se je del naselbine na desnem bregu Ljubljanice pod gradom prvotno imenoval le trg. Tu je iskati zametek najstarejše meščanske naselbine (forum prvič 1265). Na desnem bregu reke je pa še v 15. stol. nastala večja naselbina zemljiško-gospodskega značaja, ki dobi ime Novi Trg (prvič 1507). Zato so pa naselbino na desnem bregu, ki je po postanku starejša, začeli imenovati Stari Trg (prvič 1515).³¹⁾

Podoben je razvoj pri Kamniku. Jedro meščanske naselbine je iskati v trgu, nastalem severno od današnjega Malega Gradu (forum prvič ok. 1190), ki pa je dobil bržkone pridevek „stari“ šele potem, ko je nastal na levem bregu Bistrice „Novi

²⁶⁾ Zahn, Ortsnamenbuch, 29.

²⁷⁾ Zahn, Ortsnamenbuch, 260.

²⁸⁾ Gradivo, IV, 544; Zahn, UB Steiermark, I, 525, III, 154; Ortsnamenbuch, 8; Pirchegger, Geschichte d. Steiermark, I, 381; Leyfert, 129.

²⁹⁾ Zahn, Ortsnamenbuch, 305.

³⁰⁾ Gradivo, V, 649, 677; Jaksch, Mon. Car., IV/1, 235, 244.

³¹⁾ Schumi, UB Krain, II, 273; Zwitter, 9—10, 68 in Razvoj ljubljanskega teritorija v pričujočem letniku Geograf. Vestnika, zgoraj str. 140.

Trg“. Kot pri Ljubljani je sedež župnije izven „starega“ oziroma „novega“ trga, na Šutni.³²⁾

Ljutomer se imenuje trg l. 1265. Zgornji del pod nekdanjim grajskim hribom (Hausberg) je prvotni trg, ki je dobil pridevek „stari“ (Altenmarkt 1395), ko je nastal nižje pod njim „novi“ del trga.³³⁾

Tudi Vuzenica ima svoj „stari“ in „novi“ trg. Stari Trg, ki ga prvič zasledimo l. 1550, se je prejkone imenoval zgornji del naselbine, okoli stare župne cerkve, in bil slovenski po narodnosti naseljencev. Novi Trg je pa nastal pod gradom in ima v sestavu svojih prebivalcev precej doseljenega nemškega elementa.³⁴⁾

Vendar naštetih Stari Trgi niso dobili pridevka „stari“ radi kontinuitete, ki bi jih vezala s staro, mogoče celo predslovensko dobo. Star in v nekem oziru mogoče vsaj neposredno vezan z antiko je pri Starih Trgih le trg, to je mesto primitivnega kmetškega trgovanja, ki se je, povsem naravno, v slovenski dobi začelo razvijati tam, kjer so že prebivalci predslovenske dobe ustvarili kulturna tla in koder so bila speljana glavna prometna pota. Na ta dovezuje promet slovenske dobe in ustvarja ob njih tržišča, ne sama ona, ki so pozneje dobila pridevek „stari“, marveč tudi taka, ki so ohranila ime, označujoče še danes kraj trgovanja brez pridevka „stari“.

Od Starih Trgov na Slovenskem jih leži večina na mestu ali v neposredni bližini naselbin ali prometnih potov iz predslovenske dobe, predvsem ob nekdanjih rimskih cestah in potih. Stari Trg pri Ložu (ob križišču rimskih potov, ki so vodili, eden preko Dan in prehoda Stare Ogljenice v dolino notranjske Reke, drugi kot nadaljevanje tega preko Metelj na Bloško planoto in tretji, še danes „rimska cesta“ imenovan, v smeri proti Prezidu in Čabru; izkopine iz predzgodovinske in rimske dobe v Starem Trgu in okolici, predvsem na Ulaki; zgodnjesrednjeveško gradišče v kraju samem).³⁵⁾ Stari Trg pri Višnji Gori (ob rimski ce-

³²⁾ Listina iz dobe ok. 1190 (Gradivo, IV, 755; Zahn, UB Steiermark, I, 706) je sicer falzifikat, toda ne gre ji odrekati pristne predloge (Pirchegger, Gesch. d. Steiermark, I, 381). Valvasor, Ehre, XI, 542; Neumarkt. Luschin v Mitth. d. Musealver. f. Krain, XVIII, 41.

³³⁾ Dopsch, Die landesfürstl. Urbare d. Steiermark, 82, 85; Fr. Kovačič v Časopisu za zgod. in narodopisje, XV, 68, 69 in Ljutomer, 119, 120.

³⁴⁾ J. Mravljak, Vuzenica v srednjem veku (1927), 28, 29, 55.

³⁵⁾ A. Müllner v Mitth. d. Central-Commission, NF, IV, LXXXVIII; Premerstein-Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain (1899), 7, 8; W. Schmid v Zeitschrift d. Histor. Ver. f. Steiermark, 1922, 38—40.

sti Emona — Acervo, izkopine iz rimske dobe).³⁶⁾ Stari Trg pri Trebnjem, antičnem Praetorium Latobiorum (ob cesti Praetorium Latobiorum - Crucium in v bližini, kjer sta se od glavne ceste cepila pota, eden v smeri proti Mirni, drugi proti Dobrničam; bogate rimske izkopine v okolici).³⁷⁾ Stari Trg pri Slovenjem Gradcu (na mestu antične pošne postaje Colatio, ob rimski cesti Celeia-Upellae-Juenna, grobovi in izkopine iz rimske dobe, zgodnjerednjeveško gradišče pri Pamečah, mogoče iz dobe madžarskih navalov; staroslovenski grobovi na Gradcu).³⁸⁾ Stari Trg pri Lembergu (prvič 1456, danes kje?, v bližini rimske ceste Celeia — Poetovio, ki je vodila od zgornjega Mestinskega potoka v smeri proti Poljčanam).³⁹⁾ Stari Trg v Ljubljani (ob cesti, ki je vodila iz emonskega mestnega obzidja preko Ljubljanice v smeri današnje Florijanske ulice in Dolenjske ceste, izkopine iz predzgodovinske in rimske dobe).⁴⁰⁾ Stara Ves (Altenmarkt) pri Grebinju (ob rimski cesti Virunum — Labodska dolina).⁴¹⁾

Tudi v bližini raznih Tržičev, Tržišč in krajev s podobnimi imeni najdemo ostanke in prometne črte iz predzgodovinske in rimske dobe. Tržišče pri Cerknici (grobišče in gradišče iz hallstattske dobe).⁴²⁾ „Stari“ Tržič in „Novi“ ali sedanji Tržič (oba ob potu, ki je že v rimski dobi vodil preko Ljubelja).⁴³⁾ Tržišče pri Mokronogu (izkopine iz rimske dobe).⁴⁴⁾ Tržič pri Vranskem (ob veliki rimski cesti Emona — Celeia). Tržišče pri Rogški Slatini (v območju rimskih potov, ki so vodili v smeri Šmarje — Sv. Peter na Medvedjem selu — Na Cestah — Sv. Trojica — Slatinska dolina — Rogatec — Tlake).⁴⁵⁾ Tržec (Markldorf) južno od Ptuja (ob cesti Poetovio — desni breg Drave, sledovi rimske nasel-

³⁶⁾ Premerstein-Rutar, 20, 21.

³⁷⁾ Premerstein-Rutar, 24, 25, 26.

³⁸⁾ Ferk v *Mitth. d. Hist. Ver. f. Steiermark*, 41, 250; R. Egger v *Jahreshefte d. österr. archäol. Instituts*, 1914, XVII, Beiblatt, 61; W. Schmid v *Sitzungsberichte d. Anthrop. Gesellsch. Wien*, 1911—1912, 153 in *Zeitschrift d. Histor. Ver. f. Steiermark*, 42, 43, 45, 46; Pirchegger, *Gesch. d. Steiermark*, 45, 581, 582.

³⁹⁾ Pirchegger, *Gesch. d. Steiermark*, 40.

⁴⁰⁾ Gl. razpravo Ant. Melika *Razvoj Ljubljane v tem letniku Geografskega Vestnika*.

⁴¹⁾ K. Hauser, *Die Römerstrassen Kärntens* (1886), 51.

⁴²⁾ W. Schmid v *Jahrb. f. Altertumskunde*, IV, 1910, Beiblatt 105 a s starejšo literaturo.

⁴³⁾ W. Šmid v *Carnioli*, 1909, 157.

⁴⁴⁾ Premerstein-Rutar, 26.

⁴⁵⁾ Ferk v *Mitth. d. Histor. Ver. f. Steiermark*, 41, 224; Loriger v *Jahrbuch f. Altertumskunde*, I (1907), Beiblatt, 192; Kovačič, *Nadžupnija Sv. Križa pri Rog. Slatini*, 5, 6.

bine).⁴⁶⁾ Trgovišče pri Veliki Nedelji, nem. Altenmarkt (ob rimski cesti Poetovio — Curta).⁴⁷⁾

Skoraj v vseh Starih Trgih na Slovenskem ali krajih, katerih imena so v zvezi s „trgovanjem“ najdemo ali v teh samih ali v njihovi neposredni bližini stare župnije oziroma cerkve. V bližini starih tržnih krajev oziroma njihovi neposredni bližini so nastala, kar je povsem naravno, verska središča, oziroma so verska in cerkvena središča in shajališča dala priliko za trgovski promet. Stari Trg pri Ložu (fara ustanovljena najkasneje ok. 1165).⁴⁸⁾ Tržišče pri Cerknici (ime Circheniza, ki kaže na cerkev, že 1040; fara Cerknica omenjena prvič 1247).⁴⁹⁾ Stari Trg v Ljubljani (župnik pri Sv. Petru prvič 1165, fara gotovo mnogo starejša).⁵⁰⁾ Stari Trg v Kamniku (kamniški župnik prvič 1207, fara gotovo mnogo starejša).⁵¹⁾ Stari Trg pri Trebnjem (trebanjski župnik prvič 1165).⁵²⁾ Stari Trg pri Poljanah ob Kolpi (Poljane fara prvič 1248).⁵³⁾ Stari Trg pri Pilštajnu (župnik v Pilštajnu prvič 1167, pražupnija).⁵⁴⁾ Tržišče pri Rogaški Slatini (sosednji Sv. Križ po Kovačiču pražupnija, župnija prvič 1504, stara l. 1862. podrti cerkev je bila romanska stavba).⁵⁵⁾ Stari Trg pri Lembergu (Lemberg župna kapela l. 1262).⁵⁶⁾ Tržič tik Vranskega (cerkev v Vranskem omenjena že med 1125—1147).⁵⁷⁾ Stari Trg pri Slovenj Gradcu (prvotno cerkveno središče je Šmartin, fara „Graz“ prvič 1106, cerkev sv. Pankracija v Gradcu l. 1174, gl. zgoraj str. 164).⁵⁸⁾ Stari Trg v Vuzenici (se je nahajal v bližini današnje dekanijske cerkve, župnija sega mogoče v 11. stol., današnja

⁴⁶⁾ Prijazno sporočilo g. kolege prof. B. Saria (načrt Ferkovih izkopin v ptujskem muzeju).

⁴⁷⁾ Ferk v Mitth. d. Hist. Ver. f. Steiermark, 41, 218.

⁴⁸⁾ Schumi, UB Krain, II, 50; Gradivo, V, 546.

⁴⁹⁾ Gradivo, III, 105; Schumi, UB Krain, I, 54; Marcuzzi G., Sinodi Aquileiesi (Udine 1910), 526.

⁵⁰⁾ Gradivo, IV, 462; Schumi, UB Krain, I, 120.

⁵¹⁾ Gradivo, V, 125; Schumi, UB Krain, II, 9.

⁵²⁾ Citat pod št. 50.

⁵³⁾ Schumi, UB Krain, II, 120.

⁵⁴⁾ Gradivo, IV, 492; Jaksch, Mon. Car., I, 192; Kovačič, Slov. Štajerska in Prekmurje (1926), 159.

⁵⁵⁾ Kovačič, Sv. Križ pri Rog. Slatini (1914), 15, 21 in Slov. Štajerska in Prekmurje, 158.

⁵⁶⁾ Pirchegger, Gesch. d. Steiermark, 508.

⁵⁷⁾ Gradivo, IV, 77; Jaksch, Mon. Car., III, 252.

⁵⁸⁾ Gradivo, IV, 20, 544; Jaksch, Mon. Car., III, 216; Zahn, UB Steiermark, I, 525; Pirchegger, Gesch. d. Steiermark, 507; Kovačič, Slov. Štajerska, 145.

cerkev deloma v romanskem slogu).⁵⁹⁾ Trgovišče pri Veliki Nedelji (Velika Nedelja ima cerkev iz dobe ok. 1200, cerkev prvič omenjena 1255).⁶⁰⁾ Stare Ves (Altenmarkt) pri Grebinju (samostanska fara v Grebinju pred 1257, kapela sv. Jurija v Stari Vesi 1257).⁶¹⁾

„Stari“ kraji na Slovenskem so torej dobili pridevek „stari“ v večjem številu slučajev le kot nasprotje k „novim“ krajem nastalim v njihovi bližini. Pri Starih Trgih smo pa videli, da ne smemo polagati povdarek starine na pridevek „stari“, marveč na besedo „trg“. Poleg omenjenih imamo pa na Slovenskem tudi take „stare“ kraje, kjer manjkajo v bližini naselja, ki bi bila „nova“ po imenu ali postanku. Pri „starih“ krajih te vrste moremo sicer sklepati na večjo starino postanka in izvora, vendar pa presojati vsak posamezen slučaj z vso previdnostjo. Sodba mora biti že radi tega zelo previdna, ker omenjajo pisani viri „stare“ kraje pri nas na splošno šele od 15. stol. dalje. Večja verjetnost za starost naselitve ali celo kontinuiteto s predslovensko dobo je dana tam, kjer leže „stari“ kraji na mestu nekdanjih naselbin ali ob prometnih črtah predslovenske dobe in kjer govore za naselitev v tej dobi arheološke najdbe. Na mestu je razpravljati o vsakem kraju posebej.

Na Slovenskem poznam tri Stare Dvore, Novih Dvorov v njihovi bližini pa ne (pri Škofji Loki: 1291 Altenhouen, pri Raščah ok. 1400 Altenhofen in pri Grabštajnu na Koroškem).⁶²⁾ Ker so taki dvori zemljiško - gospodska institucija, ki so jo prinesli v deželo prejkone šele Nemci (hof, curtis), ni iskati njihovega postanka že v dobi pred doseljevanjem Nemcev.⁶³⁾ Za Staro Selo pri Kobaridu lahko samo konstatiram, da se omenja prvič leta 1504. v pokvarjeni obliki „Scarauisca in Sclabonibus in canali de Bergogna“, l. 1519. oz. 1520. pa kot Scarasella, in da kakoga „Novega Sela“ v bližini ne poznam.⁶⁴⁾ Stare Ogljenice prejkone nimajo nič opraviti s staro rimsko cesto, ki je preko tega prelaza vodila iz doline notranjske Reke v loško kotlino.⁶⁵⁾ Stara Fužina v Bohinju, — med narodom imenovana „fužine svete Heme“, — ima ime brez dvoma radi velike starine tamkajšnega

⁵⁹⁾ J. Mravljak, Vuzenica v srednjem veku, 6, 7, 28, 29; Nadžupnijska in dekanija Vuzenica, 3 dalje.

⁶⁰⁾ Gradivo, V, 370, 635; Zahn, UB Steiermark, II, 292, 427.

⁶¹⁾ Gradivo, V, 677; Jaksch, Mon. Car., IV, 244.

⁶²⁾ Fontes rer. Austr., II, 56, 174; Mitth. d. Musealver. f. Krain, II, 16.

⁶³⁾ W. Schmid v Blätter f. Heimatkunde, VII (1929), 1.

⁶⁴⁾ Cod. R. 80, f. 127, 129, 145, v Drž. arhivu v Trstu.

⁶⁵⁾ O cesti Premerstein-Rutar, 7.

fužinarskega obrata. Dokazano je fužinarstvo v Bohinju že v rimski dobi. Kult boginje Noreje je baje prešel na sveto Hemo, ki je živela sredi 11. stol., in jo časte posebno v rudogorskih krajih. Vas Stara Fužina (Alten Hamer oberhalb Stodorf) je že l. 1580. označena kot prastara („uralt“).⁶⁶⁾ Nasprotno pa datira ime Stara Šranga pri Vrhniki prejkone šele izza časa obnove kranjskih ceste sredi 18. stol., čeprav leži ob nekdanji rimski cesti in se v njeni bližini nahaja mogoče na rimske zgradbe spominjajoče ime hiše „Na Fortici“.⁶⁷⁾

Večjo starino predpostavljam tudi pri nekaterih Starih mestih, cestah in vaseh.

Imen „s t a r a c e s t a“ ali pa tudi samo „cesta“, „ceste“, „na cestah“ in podobno za kraje in dele cest, ki so bile nekoč dokazano rimske, poznam na Slovenskem večje število. „Stare ceste“ pri Zagorju na Notranjskem, pri Veliki Loki, Jezeru in Mačkovcu na Dolenjskem so nekdanje rimske ceste oziroma pota.⁶⁸⁾ Kraji „Cesta“ pri Dobropoljah, Krškem, Velikem Gabru, Ajdovščini v Vipavski dolini, „Ceste“ in „Na Cestah“ pri Rogaški Slatini oziroma Rogatcu in več krajev „Na cesti“ ob rimski cesti Emona - Neviodunum leži v črti ali blizu nekdanje rimske ceste ali pota.⁶⁹⁾

Čedad (Cividale) v Furlaniji imenujejo beneški Slovenci tudi S t a r o M e s t o. Civitas Forum Julii je bila v dobi slovenskega priseljevanja kot upravno, cerkveno in kulturno središče langobardskega furlanskega dukata zelo važna in daleč naokrog edina pomembnejša naselbina mestnega značaja, ki je preživela propad rimskega imperija.⁷⁰⁾ Nanjo so prenesli pojem „mesta“ vobče: v latinskem jeziku Civitas, v italijanskem Civald(e), v nemškem Sibidat, v slovenskem Čedad ali Staro Mesto.⁷¹⁾ Imenujejo pa Slovenci „staro mesto“ tudi vobče kraje, kjer so se nekdanj nahajala selišča predсловenske dobe (Poštela pri Mariboru, pri Stojncih blizu Ptuja).⁷²⁾

⁶⁶⁾ Argo, IV, 68; Tominšek, Ajdovski gradec, Dom in Svet, 1911, 25 d. in 53 d. s starejšo literaturo; W. Schmid v 15. Bericht d. röm.-germ. Kommission, 1923—1924 (1926), 199.

⁶⁷⁾ Rutar v Izv. Muz. dr., 1894, 162 in 1899, 35; Ivanič v Carnioli, 1908, 180.

⁶⁸⁾ Müllner, Argo, II, 55 d.; Premerstein-Rutar, 8, 24 d.

⁶⁹⁾ Premerstein-Rutar, 8, 20—27; Rutar v Izv. Muzej. društva, 1899, 30; Ferk, Mitth. d. Hist. Ver. f. Steiermark, 41 (1895), 224; Fr. Kovačič, Nadžupnija Sv. Križa (1914), 5.

⁷⁰⁾ F. Schneider, Die Entstehung von Burg und Landgemeinde in Italien, 17.

⁷¹⁾ Čedad kot Čabdad prvič v Istrskem razvodu, sredi 15. stol. ponarejeni listini (izd. šurmin, Mon. hist.-iur. Slavov. merid., IV, 11, 72).

⁷²⁾ Pirchegger, Gesch. d. Steiermark, 11, 44; Mitteil. d. Central-Com., III. Folge, IV, 314 d.

Tudi mnoge Stare Vasi leže ob ali blizu nekdanje rimske ceste. (Gorenja) Stara Vas pri Prežeku v občini Orehovica in Dolenja Stara Vas v šentjernejski občini na Dolenjskem ležita obe v bližini rimskega pota, ki je vodil na desni strani Krke. „Novih“ vasi v njuni bližini ni. V Dolenji Stari Vasi so našli grobove in napis iz predrimske oziroma rimske dobe.⁷³⁾ Večjo starost obeh vasi izpričuje tudi to, da se prva imenuje še pri Valvasorju Kranjska Stara Vas, druga pa Hrovaška Stara Vas, kar nas spominja na potek nekdanje kranjsko-hrvatske meje v tem okolišu, meje, ki se je v prilog Kranjske premaknila preko Gorjancev šele v drugi polovici 12. stoletja.⁷⁴⁾ Dokumentarično najdem obe vasi omejeni šele v prvi polovici 14. stoletja. (Gorenja Stara Vas 1501, Dolenja Stara Vas v kostanjeviškem urbarju.⁷⁵⁾ Tudi obe Stare Vasi, zgornja in spodnja, v škocjanski občini in mokronoškem okraju, segata mogoče v davnino. „Novih“ vasi v njuni bližini ne najdem. V okolišu Dolenje Stare Vasi (Grmovlje) so našli rimske žgane grobove. Dolenja Stara Vas v škocjanski občini se omenja prvič l. 1215, Gorenja pa, kolikor imam na razpolago gradiva, l. 1500.⁷⁶⁾ Velika in Mala Stara Vas v grosupeljski občini ležita v območju velike rimske ceste Emona — Praetorium Latobicorum — Nevioudunum — Siscia. Omenjata se v znanih mi srednjeveških listinah prvič l. 1252 (Altendorff maior et minor).⁷⁷⁾

Stara Vas (Altendorf) in Stari Grad (Altenhausen) v občini Videm ob Savi ležita pod hribom Libno, mestom znamenitega gradiča iz starejše železne dobe, na katerem spominja tudi sredi starih okopov postavljena cerkvica z značilnim patrocinjem sv. Marjete na davne čase. Že v salzburškem urbarju iz l. 1509. ima Stari Grad ime Altenburch.⁷⁸⁾

Starše pri št. Janžu na Dravskem polju, nem. Altendorf, ne štejem med Stare Vasi. Ime Starše bo pač, kakor sodi Vl. Levec, v zvezi z osebnim imenom s temo starb. Nemški Altendorf, ki je izpodrinil starejše še v 15. stol. znano in kasneje ne več razumevano ime Coldarn (golder = čistilec zlata v „zlatonosni“

⁷³⁾ Pečnik-Rutar v Izv. Muzej. društva, 1894, 79; Premerstein-Rutar, 48.

⁷⁴⁾ Valvasor, Ehre, II, 722; Hauptmann, Erläuterungen zum Histor. Atlas d. österr. Alpenländer I/4, 379; moja izvajanja v Glasniku Muzej. društva X (1929), 31.

⁷⁵⁾ Fontes rer. Austr., II, 35, 15 = Schumi, Arch. f. Heimatkunde, II, 258.

⁷⁶⁾ Rutar v Izv. Muzej. društva, IX, 116; Gradivo, V, 235; Schumi, UB Krain, II, 16 in Archiv f. Heimatkunde, II, 251.

⁷⁷⁾ Jaksch, Mon. Car., IV, 403.

⁷⁸⁾ Pirchegger, Gesch. d. Steiermark, 7, 8 in Schmid v zborniku Südsteiermark, 6, 7; kod. W 868, f. 3', Drž. arh. na Dunaju.

reki Dravi), se javlja šele v 17. stol. in je napačno razumevani prevod slovenskega Starše. Ko je vas dobila cerkev se je del pri cerkvi začel imenovati Št. Janž, oddaljenejši je pa ohranil staro ime.⁷⁹⁾ Podobnih dvoimenskih vasi, kjer je s cerkvijo dobil del vasi ime po patronu, drugi del pa obdržal staro ime, poznam na Slovenskem več.

Tudi v bližini Stare Vesi v Podjuni na Koroškem, ki se kot Altendorf omenja v znanih virih prvič sicer šele v l. 1267/8,⁸⁰⁾ ne najdem kraja, ki bi bil po imenu „nov“, pač pa nekatere vasi, ki po svojem imenu in zgodovini potrjujejo domnevo o zgodnji naselitvi oziroma naselbinski kontinuiteti v tej pokrajini.

Zahodno nad Staro Vesjo je grič z imenom Gradišče, vzhodno pa Gora sv. Heme ali Junska gora, kakor jo imenujejo srednjeveški viri. Junska dolina je bila že v predrimski in rimski dobi dobro naseljena. Daleč od velikih prometnih črt se je njeno prebivalstvo dolgo vpiralo romanizaciji, kar dokazuje primeroma majhno število rimskih osebnih imen na najdenih epigrafskih spomenikih. Na Junski gori so izkopavanja pokazala obstoj obzidane naselbine, grobišča in krščanskih kulturnih stavb iz 5. in 6. stol. Z vpadom Slovencev je propadla krščanska naselbina na Junski gori. Pripovedka ve še danes povedati o nekdanjem „mestu“ na gori in kmet, ki domuje pod današnjo cerkvico sv. Heme, je Gradišnik.⁸¹⁾ Ni pa s slovensko doselitvijo zginilo povsem nekdanje prebivalstvo in krščanstvo. Kakor se je pred stoletji avtohtono prebivalstvo vpiralo romanizaciji, tako bržkone po slovenski invaziji slavizaciji. Ime antičnega središča Juenna, ki ga je staviti v okoliš današnje Globasnice, so prevzeli Slovenci od prebivalstva, ki so nanj ob prihodu v te kraje naleteli in začeli imenovati s tem imenom goro z nekdanjim krščanskim kulturnim središčem (Junska gora, prvič v virih 1106 Ivnerch), vas pod goro (Podjuna) in pokrajino (Juna, Iunotal, prvič okoli l. 1000.)⁸²⁾ Ko prodre krščanstvo drugič v te kraje, nadoveže najstarejša farna organizacija na antično ime. Najstarejše oglejske fare v Junski dolini se imenujejo po patronu cerkve s pristavkom „v Juni“. Dobrla Ves je l. 1106. „sancta Maria ecclesia Ivn“, Šmihel in Škocijan pa ležita tudi v pokrajini „Ivn“. Tradicija starega

⁷⁹⁾ Levec, Pettauer Studien, III, 194; Leyfert, 119, 120. Coldarn 1242 (Gradivo, V, 787; Hauthaler-Martin, UB Salzburg, III, 535). Drava „mit golde ein wazzer“ (Gradivo, V, 85).

⁸⁰⁾ Jaksch, Mon. Car., IV, 658, 697.

⁸¹⁾ R. Egger, Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum (1916), 71 dalje.

⁸²⁾ Gradivo, II, 532; IV, 20; Jaksch, Mon. Car., III, 75, 216.

imena je bila torej zelo močna. Sicer nedokazljivo, toda mogoče je, da so prvi krščanski misijonarji našli za novo vero boljši odziv pri slaviziranih Romanih kot pri Slovencih in da so pri najstarejši farni organizaciji nadvezali na antična imena, ki so pri prvih ostala bolj živo v spominu kot pri drugih.⁸³⁾

Po mojem mnenju spominja na krščansko prebivalstvo, ki so nanj naleteli Slovenci ob doselitvi v Junsko dolino, tudi ime vasice *K r s n a V e s* (nem. *Kristendorf*), komaj slab kilometer sev. od Stare Vesi, tik pod Junsko goro. Vas bi sicer lahko, ako se oziramo samo na nemško obliko, dobila ime tudi po osebi, ki se je imenovala *Christian*. Z ozirom na slovensko obliko *Krsna Ves* pa se P. Lessiak nagiblje k razlagi *Krsna Ves* = naselbina kristjanov, in misli, da je vas mogoče zato dobila to ime, ker se je v bližini nahajala židovska občina.⁸⁴⁾ O kaki židovski občini ali o židih mi pa v tamošnji okolici v prvi polovici srednjega veka, ko je vas že morala imeti to ime, ni ničesar znanega. *Krsna Ves* se v virih omenja prvič okr. l. 1512, kot *Cristmansdorf* in *Christen(s)-dorf*.⁸⁵⁾ Sodim, da se je v okolici Junske gore, ki je bila, kar so pokazale izkopine, važno krščansko kultno središče tik do prihoda Slovencev, ohranilo večje število Romanov - kristjanov. Te so doseljeni Slovenci v svojem jeziku mogoče imenovali *Vlahe* — „krščenike“, njihovo naselbino pa *Krsno Ves*. Omenjam še za naseljenost tega okoliša v rimski dobi, da so prav pri *Krsni Vesi* našli večjo množino rimskih novcev.

Za ohranitev večjega števila romaniziranih provincialov, torej neslovenskega elementa, v neposredni bližini Junske gore govori mogoče tudi ime kraja *Slovenje* (nem. *Sloweniach*) v hribih tik za Junsko goro. Tudi P. Lessiak je postal na ime vasi, ki leži, kot povdarja, v popolnoma slovenski okolici, pozoren. Ne ve za ime druge razlage kot, da je bila nekoč sosednja ravnina (*Globasnica*, *Podjuno*, *Ljibuče*, *Šteben*, *Večna Ves*) tako močno germanizirana, da je drugojezična gorska ves dobila kot naselbinski otok Slovencev ime *Slovenje*.⁸⁶⁾ O kaki posebno intenzivni germanizaciji *Podjune* nam pa ni ničesar znanega. Ime zelo raztresene vasi *Slovenje* je po mojem mnenju verjetneje razložiti z drugorodnimi prebivalci v okolici, ki pa niso bili Nemci, temveč po izvoru Romani. Med te so se naselili Slovenci in dali svoji na-

⁸³⁾ Po mnenju E. Klebela, *Carinthia I*, 1926, 58, 40.

⁸⁴⁾ *Carinthia I*, 1922, 25.

⁸⁵⁾ B. Schroll, *Urkunden - Regesten d. Augustiner - Chorherren - Stiftes Eberndorf*, (1870), 52.

⁸⁶⁾ P. Lessiak, *Carinthia I*, 1922, 25.

selbini ime Slovenje, to se pravi Sloveni v razliko k sosedom, ki so bili za Slovence „krščeniki“ in Vlahi. Za naselbine krščenih Vlahov v tamošnjem okolišu govori že omenjena Slovenjam sosednja Krsna Ves, govori pa tudi Stara Ves prav blizu Slovenj in Krsne Vesi, to je vas, ki je bila za priseljene „Slovenje“ že stara naselbina prebivalcev, na katere so v okolici Junske gore naleteli.

Résumé. — „Stari Trg“ („Vieux marché“) et les noms de localité analogues.

L'auteur étudie les noms de localité slovènes composés de l'adjectif „stari - stara - staro“ („vieux, vieille“). La plupart des noms de localité, précédés de l'adjectif, „vieux, vieille“, doivent l'origine de cet adjectif à une localité voisine mais d'origine plus récente, grâce à laquelle on a souvent ajouté au nom de cette localité plus récente l'épithète „nouveau, nouvelle“. Ainsi p. e. il se trouve dans le voisinage de presque tous les „Vieux marchés“ en Slovénie un „marché“ d'origine plus récente, qui par opposition et pour se distinguer de l'ancienne localité voisine lui a fait ajouter l'épithète „vieux, vieille“. Les localités, dénommées aujourd'hui „Vieux marché“, s'appelaient d'abord simplement „Marché“. Mais après qu'on eut transporté le marché de cette ancienne localité dans une localité voisine d'origine plus récente, on ajouta à l'ancienne localité l'épithète „vieux“ et on commença à l'appeler „Vieux marché“, tandis que la plus récente était en effet et souvent par son appellatif le „Nouveau marché“. Presque tous les „Vieux Marchés“ slovènes sont situés le long des anciennes voies romaines et parfois sur l'emplacement ou du moins dans de le voisinage des colonies romaines ou préhistoriques. Il y a donc eu continuité de colonisation entre les deux époques slovène et préslovène. On peut constater de même que dans le voisinage immédiate des „Vieux marchés“ on avait fondé des paroisses et bâti des églises que l'on compte parmi les plus anciennes en Slovénie. Mais il y a en Slovénie aussi d'autres localités, où l'on ne peut pas expliquer l'appellatif „vieux, vieille“ par l'opposition à une localité, d'origine plus récente, par le simple raison qu'une telle localité, „nouvelle“ par son caractère et par son appellatif, n'existe pas dans le voisinage. L'origine d'un grand nombre de ces localités, aux quelles on avait ajouté l'adjectif „vieux, vieille“, remonte en effet très loin dans le temps. L'auteur étudie leur origine et surtout celle de trois localités dans la vallée de Juna en Carinthie, appelées „Stara Ves“, „Krstna Ves“ et „Slovenje“. Les noms de ces trois villages plaident pour une très vieille colonisation de cette région. L'origine lointaine de ces trois localités est d'ailleurs confirmée par les trouvailles des objets de l'époque romaine et chrétienne immédiatement avant l'invasion des Slovènes, c'est-à-dire, vers la fin du 6ème siècle. „Krstna Ves“ avait été probablement une colonie romano-chrétienne, conservée au milieu des Slovènes payens. „Slovenje“ au contraire avait été probablement une colonie slovène, conservée au milieu d'une population allogène, datant de l'époque préslovène.

Manjši doneski.

Franjo Baš:

Železnice v Jugoslaviji.

Jugoslavija je morala po svetovni vojni obnoviti v vojni poškodovane železnice ter spojiti razne železniške sisteme tam, kjer je bila nujnost največja, n. pr. Titel-Orlovat, Užice-Vardište itd.¹⁾ S tem je bila smotrenost v izgradnji enotne jugoslovanske železniške mreže otežkočena ter so prišle po razbitju predvojnih železniških sistemov do izraza predvsem pokrajinske potrebe prometno ločenih zemelj.

Normalno gospodarsko življenje in potrebe povojnega prometa so zaradi osnovne smeri našega državnega prometa W-E terjale, da se doseže na savski progi, ki veže gospodarsko najvažnejše kraje Jugoslavije, višek prometne intenzivnosti. Tej potrebi se je zadostilo z izgraditvijo in otvoritvijo drugega tira na progi Beograd-Novska (318 km, 1928); vzporedno s tem delom pa se je ustvaril v Zidanem mostu prometni trikot (1930), ki bo omogočal hitrejšo zvezo med Ljubljano in Zagrebom, Zagrebom in Mariborom ter obratno. K dvotirnim progam Št. Ilj v Slov. gor.-Rakek in Vinkovci-Dalj se je pridružila še proga Beograd-Novska, s čimer se je zvišala dolžina jugoslovanskih dvotirnih železnic od 252 km na 570 km.

Poleg srednje Evrope so največji konsument jugoslovanskega lesa, žita, živine in cementa dežele ob Sredozemskem morju; za ta promet je naravni izhod iz Jugoslavije Jadransko in v manjši meri Egejsko morje. Ker pa so načrti vodnih zvez med srednjim Podonavjem in Jadranskim, pa tudi Egejskim morjem²⁾ geografska utopija, lahko vodijo naš promet na Jadran in na Egejsko morje edino železnice. L. 1929. je bil odprt direktni promet med 92.100 m² obsegajočo jugoslovansko svobodno pristaniško cono v Solunu³⁾ in našo državo, kar predstavlja zbližanje Povardarja in Pelagonije Egejskemu morju. Dograditev 46 km dolge normalne proge iz Bitolja do Prilepa (1930) bo kotlino Desaretijskih jezer in gornje Crne približala preko Soluna Egejskemu morju. Za srednje Podonavje pa je ne samo iz narodnogospodarskega, ampak tudi iz geografskega in hidrografskega položaja Donave Braila nezadostna zveza s Sredozemskim morjem. Radi pomanjkanja prometnih sredstev iz jugoslovanskega zaledja na Jadran stopa ne samo v novih železniških gradbenih projektih, ampak tudi v izgradnji najbolj v ospredje zveza notranjosti z Jadranom tam, kjer je zveza celine z lastnim morjem najslabša, to je v Srbiji. In kot pomeni proga Obrenovac-Beograd (59 km, 1928) končno spojitve jugoslovanskega ozkotirnega omrežja z Beogradom in Beograda z morjem, s čimer gredo vzporedno dela na predoru pod Ivanj-planino med Konjicem in Pazarićem, tako predstavlja zveza Kragujevac-Kraljevo (56 km, 1929) začetek jadranske proge, ki bo zvezala Beograd in Šumadijo preko

¹⁾ G. V. I. 1925, p. 136 e. s.

²⁾ Trgovski list IX. 1926.

³⁾ Pet. Mitt. LXXV. 1929, p. 270.

Kosovske Mitrovice, Peći in Podgorice na Boko s Kotorom. Poleg zveze Beograda z morjem ter otvoritve prometa v krajih, zaostalih v komunikacijskem ozirju, tvori ta proga tudi začetek izredno važne strateške železnice, ki bo po zvezi s Kosovsko Mitrovico zvezala Severno in Južno Srbijo in omogočala s tem promet med obema pokrajinama neodvisno od proge Niš-Vranje-Skoplje, ki leži kljub neuillyskim teritorialnim pridobitvam še vedno periferno, v bližini bolgarske meje; poleg tega pa bo vezala našo pomorsko bazo v Boki s središčem države — Beogradom. Timoško in nišavsko pokrajino bo vezala s Staro Srbijo topliška proga, ki se je l. 1929. dogradila od Prokuplja do Pločnika (21 km), ter jim bo vrh tega preko Kosovske Mitrovice omogočila dostop na Kotor. Tako sta obe ti dve progji začetek novih zvez Severne Srbije z Južno Srbijo, obenem pa sta to dva severna kraka jadranske železnice iz Severne Srbije na Kotor.

Dvoje ločenih lokalnih prog je bilo združenih z izgraditvijo črte Krapina - Rogatec (16 km, 1930), ki ima strateški in lokalni pomen, vendar pa ni usposobljena, da bi stvorila novo zvezo Celja ali Maribora z Zagrebom. Vzoredno z normalnotirno progjo Kruševac-Stalač-Paračin dograjena ozkotirna zveza vzhodnosrbskih in zapadnosrbskih ozkotirnih prog omogoča neposredno ozkotirno železniško zvezo Zajčara, središča timoške Krajine, z Bosno in Jadranom.

V prometno nerazvite pokrajine je prodrlo v Južni Srbiji strateško in lokalno važno podaljšanje bregalniške železnice od Štipa do Kočan (54 km, 1927), ki približuje srednjo in gornjo Bregalnico Skoplju, ter 6 km dolga proga Uvac-Priboj (1928), ki posega ob Limu navzgor v gospodarsko gravitacijsko območje Sarajeva; vendar radi kračine ne s toliko privlačnostjo, da bi približala Prijepolje in Berane svojemu gravitacijskemu središču — Sarajevu.

Gradba novih prog po l. 1925. kaže začetke novih jadranskih prog, ki predstavljajo tudi pojačenje prometnega dotoka na moravskovardarsko železnico, kar je vzoredno neposrednemu ojačanju savske črte same; poleg tega pa je očitno osredotočenje prometa na geografsko središče države, na Beograd. Ti pravci jugoslovanske politike v gradnji železnic so posledica stremljenja, dati državi železnice, ki nimajo samo lokalnega pokrajinskega pomena, temveč služijo velikim geografskim enotam, ker hočejo ravno zvezati ne samo posamezne pokrajine, temveč posamezne geografske edinice v državi, n. pr. Primorje in celinsko zaledje. To stremljenje v gradnji jugoslovanskih železnic je stopilo na dan, ko so bila l. 1925. končana obnovitvena železniška dela, s sprejemom zakona o gradnji novih železnic 14. V. 1927. Zvezati celinsko notranjost države z morjem in razviti železnice v prometno zaostali Južni Srbiji in Črni gori, prometno ojačiti savsko in moravskovardarsko črto in usmeriti naš promet na Beograd in na morje, je smoter jugoslovanskega železniškega gradbenega programa. Morje in Beograd naj postaneta glavni torišči jugoslovanskega železniškega prometa. Poleg savske črte, ki vodi danes večino našega prometa na zahod v inozemstvo, se morajo zgraditi zveze z Jadranom, ki bodo odvajale promet iz Jugoslavije v dežele ob Sredozemskem morju preko našega Primorja, s čimer bo razbremenjena tako savska črta, kot opuščena smer preko Braile.

Dolžina jugoslovanskih železniških prog, ki služijo l. 1930. javnemu prometu, znaša⁴⁾ 10.743 km. Dolžina novih prog od 1925 pa znaša 172 km; od teh 127 km normalnega tira in 45 km bosanskega, oziroma šumadijskega ozkega tira.

Ciril Jezeršek:

Naša povojna prekomorska emigracija.¹⁾

Skupno se je izselilo v dobi 1919—1928 iz Jugoslavije 136.016 oseb (1,13% celotnega prebivalstva), a vrnilo se je v državo 71.132 oseb (0,59%), kar pomeni 64.884 (0,54%) kot plus emigracije. V l. 1919. sta prišla na 100.000 prebivalcev v državi 2 izseljenca, že takoj naslednjega leta pa 50, l. 1924. 165 in 1927. 185 kot maksimum v vsej dobi. Izseljevanje je tedaj naraščalo. Prva povojna leta so zaznamovala veliko število priseljencev (v l. 1920. je dosegla imigracija s 158 priseljenci na 100.000 svoj maksimum). Imigranti so prevladovali nad emigranti. V domovino so se vračali oni, ki so bili samo radi vojne zadržani onstran oceana. Položaj se je l. 1924. spremenil. Migracijska bilanca šestih let je izkazala tega leta prvič v novi državi svoj minus.

Tabela I.²⁾

Leto	Izselilo se je	Vrnilo se je	+ —
1919	291	7324	+ 7033
1920	5988	18980	+12992
1921	12965	8275	— 4690
1922	6086	6588	+ 502
1923	11473	1981	— 9492
1924	19575	5159	—14416
1925	17643	5691	—11952
1926	18230	5554	—12676
1927	21976	5753	—16223
1928	21789	5827	—15962
Skupno	136016	71132	—64884

⁴⁾ Podatki vodilnih osebnosti iz ministrstva saobračaja, priobčeni v dnevnem časopisju, se ne skladajo in nihajo med 8980 km in 10.006 km. Da se približam istini, sem seštel km dolžin po „železniškem almanahu“ (Beograd 1928), odbil dolžine dvakrat označenih železnic ter prištel dolžino na novo otvorjenih. Dolžine pa se povsod ne krijejo; n. pr. proga Zagreb-Križevci meri („ž. A.“, str. 420) kot del črte Zagreb-Gyekenyes 59 km, kot del črte Dalj-Zagreb (ž. A.“, str. 426) pa 304—235 = 69 km. Mimogrede opozarjam na zamenjavo Bosuta s Savo na „ž. A.“ priloženi karti železnic. Iz tega razloga je razumljivo, da se dolžine jugoslovanskih železnic iz l. 1925., ki sem jih ugotovil istotako na temelju uradnih podatkov, ne krijejo z dolžinami v l. 1930., če prištejemo na novo otvorjene.

¹⁾ Po podatkih izseljeniškega komisarjata v Zagrebu.

²⁾ Všteti so tudi tuji državljani.

Od tedaj naprej je razlika med emigracijo in imigracijo vidno naraščala, dokler se 1927. in 1928. ne približa razmerju 4 : 1 za emigracijo. Vsakemu večjemu transportu priseljencev je sledila takoj v naslednjem letu reakcija v smeri ponovne izselitve. Ta pojav opazimo 1920 in 1921. V l. 1920. je zabeležila imigracija svoj maksimum, takoj naslednjega leta pa dosežejo oni, ki so se drugič izselili, največji procent 22·5. Isto se ponavlja v l. 1924. in 1925. Od tedaj naprej se giblje procent onih, ki so šli drugič čez ocean, med 15·4 in 12·2. Največje število onih, ki so se tretjič izselili, sta zaznamovali leti 1921 in 1922 in sicer 4·2% in 4·3%. V prihodnjih letih se gibljejo oni med 1%—0·4%.

V letih 1921—1928 se je izselilo iz države v zemlje onkraj morja skupno 129.737 oseb, od tega naših državljanov 115.559, a tujih 14.378. Izmed pokrajin je dala največje število izseljencev Hrvatska in Slavonija in sicer 43.687 (37·87% celotnega števila izseljencev). Na drugem mestu je Vojvodina z 29.545 izseljenci (25·61%). Nato sledijo Dalmacija z 18.517 (15·87%), Slovenija z 11.829 (10·25%), Srbija s 6.684 (5·79%), Bosna in Hercegovina s 3.733 (3·23%), Črna gora z 1.564 (1·35%) izseljenci.

Tabela II.³⁾

Leto	Število izseljencev	Srbija		Vojvodina		Črna gora		Hrv. in Slav.		Dalmacija		Slovenija		Bos.-Herc.	
		Število izseljencev	Na 100.000 prebivalc.	Število izseljencev	Na 100.000 prebivalc.	Število izseljencev	Na 100.000 prebivalc.	Število izseljencev	Na 100.000 prebivalc.	Število izseljencev	Na 100.000 prebivalc.	Število izseljencev	Na 100.000 prebivalc.	Število izseljencev	Na 100.000 prebivalc.
1921	12965	207	5	2270	164	156	78	6547	239	817	131	2489	236	474	25
1922	6086	518	12	1118	80	65	32	3033	110	750	120	440	41	162	8
1923	9370	582	14	3970	287	225	112	2538	92	1165	187	779	73	111	6
1924	17238	1076	26	8048	583	165	82	4047	147	3008	484	664	62	230	12
1925	15005	929	22	3050	221	107	53	6588	240	2970	478	1046	99	315	16
1926	15726	1240	30	3258	236	244	122	5651	206	2923	471	1598	151	812	43
1927	19506	1150	27	3976	290	330	165	7599	270	3441	550	2194	207	816	43
1928	19463	982	23	3855	280	272	130	7684	280	3243	521	2619	240	808	42

Najvišjo relativno in tudi absolutno točko emigracije je dosegla med vsemi pokrajinami Vojvodina v l. 1924. z 8048 izseljenci, t. j. 583 na 100.000. Najnižjo relativno točko pa ima Srbija v l. 1921. z 207 izseljenci t. j. 5 na 100.000. Sicer pa se je izselilo v teh letih v Dalmaciji 368, v Vojvodini 267, v Hrvatski in Slavoniji 199, v Sloveniji 149, v Črni gori 97, v Bosni in Hercegovini 25 in v Srbiji 20 oseb na 100.000.

V prvih povojnih letih je prevladoval v emigraciji ženski spol. Tako se je l. 1921. izselilo 7.863 (60·6%) žensk in samo 5.102 (39·4%) moških.⁴⁾ Tudi naslednjega leta so si ženske ohranile premoč z 52·8%. Posebno vidno mesto zavzema v tem pogledu Slovenija, kjer so ženske v emigraciji vodile še v l. 1923. in že 2 leti prej dosegle obče najvišji procent 67·4. V celotni državni emigraciji pa so že l. 1923. prekosili moški ženske, kar znači, da se je izseljevala od tedaj naprej vedno bolj moška delovna moč, ki ni mogla dobiti doma zaslužka. Šte-

³⁾ V poštrev so vzeti samo naši državljanjani.

⁴⁾ V podatkih glede spola izseljencev so všteti tudi tuji državljanjani.

vilo moških izseljencev se je v razmerju z ženskimi naglo večalo. Od 61% v l. 1925. so poskočili v l. 1928. na 77·5%. Toda Črna gora, Bosna in Hercegovina, Srbija ter deloma Dalmacija so tudi že v prvih letih po vojni izkazale večje število moških izseljencev nego ženskih. Skupno se je v dobi 1921—1928 izselilo 86.764 (66·8%) moških in 42.975 (55·2%) ženskih.

V letih 1921—1928 se je izselilo v zemlje onkraj morja 7.895 (6·6%) kvalificiranih ter 20.599 (17·09%) nekvalificiranih delavcev, 65.698 (55·04%) poljedelcev, 2.289 (1·91%) svobodnih poklicev in 25.094 (19·34%) neslužbečih.⁵⁾ Tendenco padanja imajo nekvalificirani delavci in neslužbeči, med tem ko se poljedelci v nasprotju s temi močno dvigajo. Med izseljenci v l. 1921. so dosegli nekvalificirani delavci 47%, neslužbeči 55·5%, poljedelci samo 13%. L. 1924. je bilo razmerje sledeče: nekvalificirani delavci 12·8%, neslužbeči 26·6%, poljedelci 54·6%. L. 1928. so dosegli nekvalificirani 11%, neslužbeči 10·6%, a poljedelci 66·4% celotne državne emigracije.

V l. 1921.—1928. je bilo v starosti od 18—50 let 54.029 izseljencev (41·64%), od 51—50 let 41.290 (31·82%), v starosti pod 18 let 30.216 (25·29%) in nad 50 let 4.202 (5·24%).⁶⁾ Odstotek mladih pod 18 let od l. 1925. stalno pada; tega leta so še dosegli 52·08%, v l. 1928. le 15·26%. Število izseljencev od 18.—50. leta od l. 1925. stalno narašča; v tem letu zaznamujejo 55·71%, v l. 1928. že 49·75%. Izseljenci od 51. do 50. leta se držijo precej v tisti višini — okrog 50% —, med tem ko opazimo pri onih nad 50 let rahlo padanje, od 4·07% v 1925. l. na 2·6% v 1928. l.

Tabela III.

Leto	Jugoslovani		Ostali Slovani		Nemci		Madžari		Rumuni		Druge nar.	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %	št.	v %	št.	v %	št.	v %
1921	9516	73·4	65	0·5	2594	20·0	700	5·4	51	0·4	39	0·3
1922	4880	80·2	117	1·9	760	12·5	259	4·2	46	0·8	24	0·4
1923	5698	60·8	22	0·2	2322	24·8	1169	12·4	137	1·5	22	0·2
1924	8525	49·5	31	0·2	4239	24·6	4218	24·4	149	0·9	76	0·4
1925	7824	52·1	271	1·8	3692	24·6	3082	20·6	81	0·5	55	0·4
1926	11044	70·3	272	1·7	2671	17·0	1563	9·9	96	0·6	80	0·5
1927	13775	70·6	211	1·1	3561	18·2	1667	8·5	221	1·1	71	0·4
1928	14939	76·8	196	1·0	3092	15·9	985	5·1	190	0·9	61	0·3
Skupno	76201	66·1	1185	1·0	22931	19·9	13643	11·8	971	0·8	428	0·4

Kar se tiče narodnosti izseljencev, je opozoriti na naslednje. Jugoslovanski živelj tvori v državi 85% celotnega prebivalstva. V emigraciji je zastopan v letih 1921—1928 samo s 66%. Nemcev je v državi 4·5%, a med izseljenci so udeleženi z 19·9%. Madžarska manjšina znaša 5·9%; v celotni prekomorski emigraciji je zabeležila 11·8%. Najvišjo točko v emigraciji so dosegli med drugimi narodnostmi Madžari v 1924. l., ko je prišlo na 100.000 Madžarov 895 izseljencev — torej ves

⁵⁾ V l. 1927 in 1928 so všteti tudi tuji državljani, ker se iz rubrike v tabeli niso mogli izločiti. Na račun teh se kvalificirani delavci nekoliko dvigajo.

⁶⁾ V poštrev so vzeti tudi tuji državljani.

madžarski prirodni prirastek —, med tem ko je odpadlo na 100.000 Jugoslovanov le 85 izseljencev. Madžarski živelj se je samo tega leta dvignil v emigraciji tako visoko, v drugih letih so ga Nemci močno prekašali. Povprečno izseljevanje 1921—1928 je znašalo pri Jugoslovanih 95, pri Nemcih 550, Madžarih 550, drugih Slovanih 70 in pri Rumunih 60 na 100.000 pripadnikov iste narodnosti.

Približno ena tretjina naših ljudi se je izselila v Združene države (58.826, t. j. 52·58%).⁷⁾ Drugo mesto zavzema Argentina (27.508, t. j. 22·75%). Nato sledijo Kanada z 20.861, t. j. 17·58%, Brazilija z 20.814, t. j. 17·58%, Avstralija s 4.885 ali 4·04%, Urugvaj s 3.455 ali 2·9%, Čile s 1.710 in druge dežele z 2.127 ali 5·17%. Immigration Act of 1924 je močno zajezil dotok naših izseljencev v Unijo. Učinek tega zakona se nazorno kaže v nazadovanju izseljevanja v Unijo; l. 1921. je šlo tjakaj 96·1% naših prekmorskih izseljencev, l. 1922. 89·4%, l. 1923. 44·05%, a l. 1924. 12·52% in l. 1928. 22·01%. Velik porast jugoslovanske imigracije zaznamuje Kanada in sicer od 0·67% l. 1921. na 51·51% l. 1926., slično Argentina od 2·54% l. 1921. na 54·54% l. 1928. L. 1924. in 1925. je zavzela prvo mesto v naši emigraciji Brazilija z 59·80% odn. 47·4% celotnega števila izseljencev. Tja so se v glavnem selili Nemci in Madžari. V Avstralijo se je izselilo prvič večje število naših ljudi l. 1924. (1.716, 9·94%), kar je izzvalo v avstralskih vladnih krogih precejšno bojazen. Avstralska vlada je radi tega postavila kvoto za Jugoslovane: samo 100 naših izseljencev sme priti vsak mesec na teritorij avstralske zvezne države.

Kar se tiče imovinskih razmer neodvisnih izseljencev, je znašalo povprečno število onih, ki imajo v domovini posest, v dobi 1921—1928 40·7%. Pri teh je velika verjetnost, da so šli samo začasno čez ocean. Oni, ki so prodali svojo posest, tvorijo povprečno 5·7%. Ostanek 55·7% odpade na one, ki nimajo premoženja. Največji odstotek onih, ki so prodali svojo posest, je izkazala Vojvodina; Nemci in Madžari so za stalno zapustili našo državo.

Izseljeniško vprašanje je za državo eno izmed najvažnejših aktualnih vprašanj. Devetstotisoč naših ljudi živi v emigraciji. Na vsakega enajstega Jugoslovana v kraljevini pride en izseljenec. Okroglo eno milijardo Din pošljejo oni vsako leto v staro domovino, zlasti v njene pasivne kraje, — kar pa ne znaša niti 4% njihovega vsakoletnega zaslužka. Naloge naše izseljeniške politike so torej jasne.

FRAN ZWITTER:

Prebivalstvo Ljubljane po poklicu.

(Definitivni rezultati ljudskega štetja od 31. januarja 1921.)

Za poklicno pripadnost prebivalstva Ljubljane imamo doslej zadnje podatke v publikacijah ljudskega štetja iz leta 1910, ki dele prebivalstvo avtonomnega mesta Ljubljane in okrajnega glavarstva Ljubljane — okolice po poklicu v štiri glavne grupe in tem podrejenih 31 manjših skupin ter upoštevajo pri vsaki skupini posebej tudi spol

⁷⁾ V l. 1927. in 1928. so všeti tudi tuji državljani.

Velika Ljubljana po poklicu prebivalstva v letu 1921.

Skupine poklicev	Ljubljana — mesto						Občina Vič						Občina Zgornja Šiška						Občina Moste					
	Osebe, ki same služijo		Vzdrževane osebe		Skupaj		Osebe, ki same služijo		Vzdrževane osebe		Skupaj		Osebe, ki same služijo		Vzdrževane osebe		Skupaj		Osebe, ki same služijo		Vzdrževane osebe		Skupaj	
	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.
A. Poljedelstvo, gozdarstvo in ribarstvo																								
Poljedelstvo in živinoreja	394	293	197	373	591	666	81	51	49	83	130	134	132	154	57	98	189	252	128	149	65	125	193	274
Šumarstvo, oglašarstvo in lov	45	5	13	33	58	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj A	439	298	210	406	649	704	81	51	49	83	130	134	132	154	57	98	189	252	128	149	65	125	193	274
B. Industrija in obrt																								
Rudarstvo in topilništvo	24	8	1	9	25	17	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kovinska industrija in obrt	960	42	201	489	1161	531	139	54	86	193	87	87	61	2	14	41	75	43	131	6	32	102	163	
Izdelovanje strojev, orodja in instrumentov	845	56	355	798	1200	854	100	50	106	150	111	44	44	1	30	47	74	48	96	7	71	130	167	
Industrija in obrt kamenja in zemlje	58	11	24	57	82	68	36	6	15	28	51	34	42	13	15	43	57	56	7	—	3	4	10	
Industrija in obrt lesa in kosti	521	43	138	326	659	369	114	2	50	84	164	86	116	3	42	87	158	90	65	5	26	61	91	
Industrija in obrt kože, ščetk in rogov	156	58	65	123	221	181	15	5	16	26	21	29	12	18	30	47	42	18	7	14	38	32		
Tekstilna industrija in obrt	93	84	43	59	136	143	7	4	2	3	9	7	1	2	1	1	3	10	14	4	4	14	18	
Oblačilna industrija in obrt	820	1073	303	585	1123	1658	122	114	41	72	163	186	58	45	17	28	75	73	81	33	36	75	117	
Papirna industrija in obrt	73	72	18	46	91	118	12	18	2	10	14	28	1	3	1	4	5	8	—	—	—	1	5	
Zivilska industrija in obrt	612	582	244	449	856	1031	140	261	128	226	268	487	23	40	28	38	51	78	56	51	29	57		
Kemična industrija in obrt	82	53	38	69	120	122	6	23	14	16	20	39	—	1	—	—	—	—	1	99	33	50	102	
Gradbena obrt	483	66	150	339	633	405	105	5	69	128	174	133	38	5	27	45	65	50	105	—	48	104		
Poligrafična in umetina obrt	273	117	97	197	370	314	35	23	7	26	42	49	2	3	—	3	2	6	13	20	3	6		
Gostilničarska obrt	293	560	115	271	408	831	25	23	20	33	45	56	8	14	6	10	14	24	11	26	14	16		
Ostale in nezadostno označene obrti	43	20	12	36	55	56	12	9	9	11	21	20	2	3	—	2	3	4	3	4	3	1		
Skupaj B	5336	2845	1804	3853	7140	6698	869	499	472	845	1341	1344	425	147	197	374	622	521	701	267	331	703	1032	
C. Trgovina, kredit in promet																								
Trgovina	1688	1759	635	1341	2323	3100	68	115	41	86	109	201	26	31	19	36	45	67	84	82	26	81	110	
Denarni zavodi	525	405	178	406	703	811	11	10	1	4	12	14	2	2	—	—	2	2	14	6	3	5	17	
Promet	2131	481	1202	2552	3333	3033	163	27	126	250	280	277	110	6	62	130	172	136	393	51	302	629	680	
Skupaj C	4344	2645	2015	4299	6359	6944	242	152	168	340	410	492	138	39	81	166	219	205	491	139	331	715	822	
D. Javna služba, svobodni poklici in vojska																								
Javna služba in svobodni poklici	3013	2612	1378	2924	4391	5536	127	57	73	138	200	195	30	7	24	38	54	45	116	64	63	153	179	
Vojska in mornarica	3139	48	110	335	3249	383	8	—	7	6	15	6	2	—	2	5	4	5	210	3	20	46	230	
Skupaj D	6152	2660	1488	3259	7640	5919	135	57	80	144	215	201	32	7	26	43	58	50	326	67	83	199	409	
E. Drugi poklici, brez poklica in brez označenega poklica																								
Samostojno izvrševanje domačih poslov	55	590	40	72	95	592	1	30	—	—	1	30	—	9	—	—	—	9	—	31	1	2	1	
Dinarji in delavci brez označenega posla	111	68	24	57	135	125	55	39	28	58	83	97	4	5	5	1	9	6	44	47	18	37		
Receptniki in upokolenci	767	2665	718	1279	1485	3944	66	291	84	142	150	433	28	84	42	50	70	134	54	118	78	132		
V zavodih vzdrževane osebe in dijaki, ki ne stanujejo pri svoji rodbini	2910	1832	27	38	2937	1870	17	14	—	—	17	14	2	—	—	—	2	—	43	8	—	—		
Ostali poklici, brez poklica in neznanega poklica	7	4	7	40	14	44	—	1	—	4	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Skupaj E	3850	5089	816	1486	4666	6575	139	375	112	204	251	579	34	98	47	51	81	149	141	204	98	176		
Vsota . . .	20121	13537	6333	13303	26454	26840	1466	1134	881	1616	2347	2750	761	445	408	732	1169	1177	1787	826	908	1918	2695	

in poklicni položaj njenih pripadnikov.¹⁾ Od ljudskega štetja iz leta 1921. je doslej objavljenih le nekaj sumaričnih rezultatov, za statistiko poklicev pa sploh še nimamo podatkov.²⁾ Ker ne vemo, kdaj in v kakšnem obsegu se bodo objavili definitivni rezultati tega štetja, se je obrnil Geografski institut univerze v Ljubljani na direkcijo državne statistike v Beogradu in dobil od nje podatke, ki jih tu objavljamo.

Naša državna statistika poklicev deli prebivalstvo v pet glavnih grup, ki jim je podrejenih 29 manjših; od teh manjših skupin sta tu le dve („Čebelarstvo, svilarstvo in ribogojstvo“ in „Ribolov“) zaradi neznatnosti pridruženi najbolj sorodni skupini („Gozdarstvo, ogljarstvo in lov“), vsi drugi podatki so pa natisnjeni v celoti. Pri posameznih poklicih upošteva naša tabela le razliko v spolu in razliko med onimi, ki sami pridobivajo ter onimi, ki jih ti vzdržujejo, ne pa tudi položaja, ki ga zavzemajo posamezniki v okviru svoje poklicne skupine same (samostojni, delavci, rodbinski člani, posli itd.); vendar pa je to važno bolj za socialno strukturo kakor za poklicno grupacijo Ljubljane. Zato pa ima naša tabela pred statistiko od l. 1910. predvsem to prednost, da kaže stanje, ki je nastalo po vojni in da pokaže jasno grupacijo po poklicih in meščanski značaj občin Viča, Zgornje Šiške in Most, ki so jih dosedanje publikacije upoštevale le pri vsotah glavarstva ljubljanske okolice.

Znanstvena interpretacija materijala, ki je zbran v teh številkah, bi zahtevala posebno študijo. Tu hočem zaradi preglednosti podati le še številčno in odstotno razmerje med glavnimi grupami; da bo slika bolj točna, sem razdelil tretjo in četrto grupo v dve polovici, tako da ima le še zadnja skupina, ki živi v glavnem od rent, pokojnine, podpor in začasnih dohodkov, precej heterogen značaj.

Grupa poklicev	Ljubljana mesto.		Vič		Zg. Šiška		Moste	
	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
I. Poljedelstvo	1.353	2·54	264	5·18	441	18·80	467	8·59
II. Industrija in obrt	13.838	25·97	2.685	52·68	1.143	48·72	2.002	36·81
III. Trgovina in kredit	6.937	13·02	336	6·59	116	4·95	301	5·53
IV. Promet	6.366	11·94	566	11·11	308	13·13	1.375	25·28
V. Javna služba in svob. poklici	9.927	18·63	395	7·75	99	4·22	396	7·28
VI. Vojaštvo	3.632	6·81	21	0·41	9	0·38	279	5·13
VII. Drugi poklici	11.241	21·09	830	16·28	230	9·80	619	11·38
Vsota	53.294	100·00	5.097	100·00	2.346	100·00	5.439	100·00

¹⁾ Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dez. 1910, 5. Heft des 3. Bandes der Volkszählungsergebnisse. Wien 1915.

²⁾ Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. jan. 1921. godine. Sarajevo 1924. Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije. Beograd 1930.

Fran Zwitter:

Prometne smeri v stari Ljubljani.

Promet, ki je šel v prejšnjih stoletjih preko ljubljanskega mesta, se je vršil deloma po cestah, ki so vodile skozi mestna vrata, deloma pa po Ljubljani. Za promet po suhem je uživalo mesto privilegij, da je smelo pobirati od vsega blaga, ki je prišlo skozi mestna vrata, mostnino (Brückengeld). Mostnino so pobirali pri vratih mestni mitničarji in jo spravljali v posebne puščice, ki so jih nato vsak teden izročali mestnemu blagajniku. Tedenske dohodke in letno vsoto mostnine pri vsakih vratih je ljubljanski blagajnik zabeležil v mestnih „Empfangbücher“, ki segajo do l. 1581. nazaj.¹⁾ Kakor posnamemo iz več listin in mitniških redov mestnega arhiva, tvori enoto pri zaračunavanju mostnine navadno tovor in le izjemoma voz blaga, ker je bilo pač do merkantilistične dobe tovorjenje glavna forma blagovnega prometa po naših cestah. Višina mitnine se razlikuje po vrsti blaga, razen tega se pa tudi pri istem blagu l. 1614. mostninski tarifi zvišajo.²⁾ Zato iz tedenskih in letnih svot mostnine še ne moremo določiti višine blagovnega prometa v tovorih in vozovih; vendar pa moremo iz njih posneti razmerje med prometom posameznih mestnih vrat in glavno linijo razvoja blagovnega prometa tekom dveh stoletij. Zato naj objavim tu nekaj številok.

Leto	Špitalska vrata	Karlovska vrata	Samostanska vrata	Nemška vrata
1581	700 fl. 49 kr.	210 fl. 4 kr.	42 fl. 16 kr.	11 fl. 48 kr.
	964 fl. 57 kr.			
1600	496 fl. 45 kr.	190 fl. 57 kr.	88 fl. 8 kr.	13 fl. 47 kr.
	789 fl. 37 kr.			
1650	824 fl. 30 kr.	175 fl. 52 kr.	72 fl. 41 kr.	22 fl. 36 kr.
	1095 fl. 39 kr.			
1700	1188 fl. 48 kr.	144 fl. 58 ² / ₃ kr.	60 fl. 31 kr.	30 fl. 49 ¹ / ₃ kr.
	1425 fl. 17 kr.			
1750	4909 fl. 5 ² / ₃ kr.	159 fl. 28 kr.	146 fl. 38 kr.	158 fl. 56 kr.
	5374 fl. 2²/₃ kr.			

Ta tabela nam kaže, da je šel v dobi cest ves promet po suhem z Gorenjske, Štajerske in Primorske (Celovška, Dunajska, Šentpeterska in Tržaška cesta) skozi Špitalska vrata, ki stoje že v začetku na prvem mestu in dobivajo z naraščanjem prometa v kasnejši dobi še bolj dominanten položaj; poleg njih pridejo posebno za starejšo dobo v poštev Karlovska vrata, ki posredujejo promet od Dolenjskega, medtem ko imajo vsa druga vrata le lokalni pomen. Če pa primerjamo številke za posamezna leta med seboj, spoznamo takoj epohalni pomen merkantilizma, ki je s svojimi cestami ustvaril predpogoje za blagovni promet z velikimi vozovi in s tem odprl Kranjsko zunanjemu svetu.

¹⁾ Mestni arhiv.

²⁾ Vrhovec, Ljubljanski meščanje 125 sl.

Ing. J. Mačkovšek:

Vozovni promet na glavnih dovodnih žilah v Ljubljani.

Pred vsem spričo rapidnega širjenja avtomobilskih vozil so pričele glavne dovozne ceste v važnejša gospodarska središča hitro propadati ter je postalo njih vzdrževanje zelo drago. Potreba je, da se te glavne žile primerno utrdijo; da pa se lahko izbere primeren material in način utrditve, je važno, da je znan vozovni promet na njih. Z ozirom na to nujnost so cestne uprave v preteklem letu (1929) izvršile na njih štetja vozovnega prometa in sicer se je štelo štirikrat in to vedno po en teden; štetje so izvršili cestarji na progah, ki jih vzdržujejo; opazovalo se je tedaj vsak tedenski dan po štirikrat in sicer prvič marca, drugič aprila, tretjič julija in četrtič oktobra 1929. Prosečje opazovanj nam prikazuje naslednja tabela, ki ni interesantna samo za cestne uprave, marveč med drugim tudi za geografa:

Sektor, na katerem se je vršilo prometno štetje	Prosečno število vozil na dan				
	tovor. avtomobilov	avto- busov	oseb. avtomobilov	motoci- klov	voz s konj. vprego
1. Trojanska cesta od 0·8—4·8 km (t. j. Dunajska cesta od Sv. Krištofa do Ježice)	23	61	63	25	210
2. Ljubeljska cesta od 0·0—5·0 km (t. j. Gosposvetska cesta in Celovška cesta do višine bivšega draveljskega koldvora)	63	188	232	73	836
3. Ljubeljska cesta od 5·0—7·0 km (t. j. nadaljevanje državne ceste preko št. Vida)	20	94	96	31	208
4. Tržaška cesta od 0·0—2·0 km (t. j. Bleiweisova cesta, počenši od križišča z Gosposvetsko in Tržaška cesta približno do občinske meje na Viču)	44	51	78	48	619
5. Tržaška cesta od 2·0—5·0 km	28	50	59	33	323
6. Zagrebška cesta od 0·0—5·0 km (t. j. Rimska cesta, del Emonske ceste, Cojzova cesta, št. Jakobski most in trg, del Rožne ulice, del Florjanske ulice, Karlovška cesta in Dolenjska cesta do Rudnika)	42	64	163	54	886
7. Zaloška cesta ob mitnici na železniškem prelazu	20	40	25	15	192

Povsem točnih ugotovitev nam gornja tabela seveda še ne daje, kajti štetje bi se moralo vršiti vedno na eni in isti točki; to pa je vsled cestarske službe nemogoče; cestarji so šteli tamkaj, kjer so se pač ravno nahajali pri delu v svojem sektorju na dan štetja z izjemo Zaloške ceste, kjer se je štelo res na eni točki.

Obzornik.

Nova upravna razdelitev naše kraljevine. Z zakonom o imenu in razdelitvi kraljevine na upravna področja z dne 5. okt. 1929. je naša država razdeljena na 9 banovin in na „Upravo mesta Beograda“. Državna statistika je že izdala „Statistični pregled kraljevine Jugoslavije“, Beograd 1930, str. 50, v katerem so objavljeni občni statistični podatki ljudskega štetja iz l. 1921. in sicer po banovinah. Upoštevana je za vsako banovino, za vsak srez in za vsako občino površina v km², število domačij in 31. jan. 1921 prisotno prebivalstvo po veri in maternem jeziku. V naslednjem navajamo glavne podatke za vse banovine:

Tekoča štev.	Banovina	Površina v km ²	Število prebivalcev	Gostota prebivalstva	Prebivalstvo v ‰							
					po veroizpovedi			po maternem jeziku				
					katol.	pravoslav.	muslim.	srbo-hrv.	sloven.	nem.	madžar.	alb.
1	Dravska	15.936	1,037.838	65	96·57	0·62	0·06	1·70	92·32	3·94	1·39	0·01
2	Savska	37.110	2,336.739	63	78·90	19·11	0·09	90·83	1·86	2·57	2·21	0·02
3	Vrbaška	20.436	828.556	40	15·91	57·64	24·80	95·77	0·20	1·01	0·11	0·01
4	Primorska	19.368	786.357	41	76·38	15·24	8·23	99·00	0·14	0·16	0·01	0·01
5	Drinska	29.577	1,354.200	46	16·92	61·19	19·80	94·57	0·26	2·33	0·82	0·04
6	Zetska	30.741	782.972	26	13·98	57·56	28·31	89·96	0·10	0·06	0·01	8·57
7	Dunavska	30.158	2,107.658	70	35·38	54·94	0·10	56·90	0·38	16·33	18·29	0·04
8	Moravska	26.218	1,211.812	46	0·44	93·77	5·70	82·40	0·14	0·06	0·02	4·82
9	Vardarska	38.879	1,386.091	36	1·04	61·64	36·78	64·80	0·02	0·02	0·01	22·47
	Uprava mesta Beograda	242	152.688	631	17·04	75·05	0·93	77·57	0·96	11·82	2·30	0·28
	Skupaj	248.665	11,984.911	48	39·29	46·67	11·22	74·36	8·51	4·22	3·90	3·67

Publikacija navaja še, da je štel Beograd po občinskem popisu z dne 15. aprila 1929 226.289 prebivalcev.

V. B.

Izkopavanja na Gradišču pri Velikih Malencah blizu Brežic. Približno 2 km zapadnojužozapadno od izliva Krke, antične Corcoras, neposredno nad sedanjim mostom državne ceste, ki veže Malence in Krško vas, se dviga nekako 15 m nad nivojem današnje ceste terasa iz nuliporskega apnenca, ki jo imenuje ljudstvo Gradišče. Terasa obvladuje mesto, ki je že od nekdaj zelo pripravno za prehod preko Krke. Severni in zapadni rob padata strmo in sta zato že od narave dovolj zavarovana; tudi na vzhodni strani nudi globoko vrezana grapa nekaj zaščite, tako da je odprta le južna stran. Ugodni prirodni položaj terase so že zgodaj izrabili za utrdbo. Izkopavanja ljubljanskega arheološkega seminarja v letu 1929. so ugotovila tri plasti. V najglobokejši plasti so se odkrili ostanki prehistorične utrdbe, hallstattski okop iz velikih najdenecv (neobklesani apnenčevi bloki), ki jih je bilo lahko najti v bližini. V laténski in prvi rimski dobi je bilo Gradišče morda zapuščeno; v tej dobi se je razvijal v ravnini pod njim Neviudunum. Nato pa je bil, domnevno že v 3. stol. po Kr., zgrajen nad predzgodovinskim okopom rimski zid, ki je bil brez stolpov in imel vhod le od zapadne strani. Notranjost je bila, kakor se zdi, nezazidana, ker se iz te dobe ni našlo ničesar. Nato so, bržkone proti koncu 4. stoletja, okrepili ta zid s stolpi in oporniki in zgradili nova vrata na južni strani. V notranjosti je bila zgrajena krščanska

cerkev, od katere so se odkrili zelo poškodovani temelji. Ta zadnja rimska perioda spada v isto vrsto kakor znano zaporno obzidje pri Vrhniku, z njim zvezani zagvozni položaji pri Lanišču in tretja obrambna postojanka na Hrušici. Ves ta sistem obmejnih utrdb je služil obrambi važne ceste, ki je vodila iz panonske nižine, rezervoarja evropskih narodov, proti Italiji. Utrdbe pri Malencah „na brežiških vratih“ so prva pregrada, na katero so naleteli barbarski navali.

B. Saria.

Potočka zijalka na Olševi. V času od mojega lanskega poročila pa do danes se ni v teoretično znanstvenem oziru nič spremenilo. Prof. Brodar je v dvomesečnem delu (poleti 1929) izkopal še nebroj koščenega materijala, ki pa še ni sortiran in pregledan — zlasti radi pomanjkanja prostora in časa. Saj mora najditelj opravljati težko službo na šoli in more uporabljati le razmeroma malo časa za znanstveno delo. Bilo bi pač prav, ako bi mu merodajni činitelji pripomogli k daljšemu, vsaj enoletnemu (seveda plačanemu) dopustu, kajti le na ta način bo mogoče ogromen materijal za silo sistematično obdelati.

Jama je sedaj točno izmerjena in fotografirana. Bilo bi treba odstreliti ogromne količine materijala, da bi se prišlo do dna. Od vse površine je doslej preiskan komaj en odstotek in to le v globino 1 m, dasi so poskusni kopi do 4 m izkazali, da so kosti še v mnogo globljih, skoro v vseh plasteh. Doslej se na žalost ni našla nobena človeška kost, niti odlomek, pač pa veliko artefaktov, šil raznih velikosti (do ca 30 cm!), med drugim tudi ena šivanka doslej še neznanega tipa, ki bo v svetovni literaturi vzbudila gotovo še veliko zanimanja. Vprašanje preluknjanih kosti še ni popolnoma rešeno, dasi je najditelj za luknje na distalni epifizni humera slučajno našel enostavno in pravilno razlago: so naravnega izvora, morda nekoliko umetno povečane. Za luknje v drugih kosteh, zlasti na lobanji, razlaga še ni najdena. Gladek rob kaže na to, da so bile počasi izvrtane, zakaj če bi bil vzrok udarec (ali celo ugriz medveda — tudi o tem se je že govorilo!), bi bila okolica vsaj popokana ali na kak drug način pokvarjena. Drug izvor nego umeten tu pač ni mogoč. Sicer pa pričakujemo prav zaradi teh lukenj še obširnejše diskusije.

Zanimivo je tudi, da so se našli artefakti iz silexa, ki kažejo na mikrolitsko kulturo. Črn kresilnik, iz katerega je vseh 11 najdenih praskalc in rezil, se je našel v pragorskem podnožju Olševe. Najditelj je odkril tudi nekaj ognjišč, zlasti pri vhodu v jamo štiri v različnih plasteh. Tudi koščeni artefakti so še pri in pod nasipnim stožcem pred jamo. Gospod profesor je izdal lani poročilo v Izvestjih celjske realne gimnazije in je v Ljubljani predaval v decembru 1929 v Prosvetni zvezi, 25. I. 1930 je podal prvo podrobno poročilo na naši univerzi pod okriljem Geogr. društva, 28. I. pa je predaval v Zvezi kulturnih društev. Predavanja so spremljale zanimive skioptične slike, v poročilu na univerzi pa je podal najditelj točen opis več profilov, ki pričajo o njegovem temeljitem, res znanstvenem delu. Detaljni tlorisi in profili bodo vzbudili v znanstvenem svetu pač največje zanimanje za najdbo, ki je tako neprecenljivega pomena za spoznavanje ledene dobe v Alpah. Nove objave pripravlja izredno marljivi najditelj na Dunaju in v Zdravniškem vestniku v Ljubljani.

O priliki tega referata bi opozoril še na dvoje: 1. H. Obermayer je Bayer-jevo knjigo „Der Mensch im Eiszeitalter“, 1927, v Anthropol. Anz. V/2 (1928) jako nepovoljno ocenil v raznih geoloških in paleontoloških vprašanjih in mu pri tem tudi dokazal (s primeri), da ne obvlada strokovne lite-

rature v tem obsegu, kakor bi bilo za pisatelja take knjige potrebno. Očita mu celo „dass die in den obigen Sätzen (citati) niedergelegte Naivität mit Wissenschaft nichts mehr zu tun hat.“ (Str. 132). O. misli da B.jeva knjiga ne bo razčistila še nejasnih vprašanj (kakor pravi sam avtor), pač pa morda celo zmešala že znane resnice in pojme, zlasti pri nestrokovnjakih — slednje velja posebej tudi za B.jevo razdelbo ledene dobe. Kritične in vseskozi stvarne, s citati opremljene opombe znanega starega strokovnjaka vzbujajo pač opravičeno skepso glede B.jevih izvajanj.

2. V *Anthrop. Anz.* V/5 (1928) je izšel članek: *Zur Chronologie und Gliederung des Eiszeitalters im Bereiche des alpinen Glazials* od B. Eberl-a. Na podstavi računov beograjskega prof. M. Milanković-a (publicirano v: *Die Klimate der geologischen Vorzeit. Von V. Köppen und A. Wegener*, Berlin, Bornträger, 1924 — prim. letnico Bayer-jeve knjige!), ki je izračunal na podstavi astronomskih predpostavk za 55., 60. in 65. stop. sev. geogr. širine količino (intenziteto) solnčnega žarevanja (in s tem toplotne razmere) za 1.000.000 let nazaj, so pokazale studije na Lech-Illerski planoti, da se ujemajo Penck-Brückner-jeve štiri ledene dobe z imenovanimi računi, da, celo, da je bila pred günzem še neka donavska ledena doba. Tudi v poznem tercijeru se že pojavljajo ledene dobe. Krivulje žarevanja in nastopa ledenih dob, da, celo intenziteta enega in drugega pojava, izražena v diagramu, se prav presenetljivo ujemajo. V omenjenem članku je izraženo upanje, da pridemo tem potom končno k absolutni kronologiji ledene dobe („Damit aber lassen sich die beiden Reihen, die Strahlungskurve mit der astronomisch errechneten Zeitteilung und die stratigraphische Reihe mit ihrer entsprechenden Ablagerungsserie, zusammen in ihrer gegenseitigen Ergänzung und Kontrolle auswerten als Vollgliederung und als wirkliche, nicht bloss relative Chronologie des Eiszeitalter, zunächst für das alpine Glazial“ (Podčrtal avtor). Spor o ledenih dobah pač še ni razčiščen, zdi se pa, da ga niti B.jev biglacializem ne razjasni končno veljavno (prim. Obermayerjevo recenzijo).

Oboje omenjam radi tega, ker se mi zdi, da smo se ravno pri vprašanjih okoli Potočke zijalke preveč zanašali na Bayer-ja. B. je namreč Potočko zijalko že (in to jako hitro) točno opredelil in vidi v nji potrdilo za svojo biglacialno teorijo; tudi naj dokazuje prav ta najdba s svojo visoko lego (1700 m) toplejše aurignaško podnebje (*Aurignacschwankung*). Saj sta bojda obe domnevi pravilni, toda kakor sem že lani na tem mestu izražal skepso, sem tudi letos v (*Zdrav. vest.* II/1) omenil, da se zdijo B.jevi sklepi aprioristični in ne zadostno podprti („Bayer-jeva stavba je sicer povsem logična, morda tudi pravilna, toda — za enkrat še nedokazana...“). Obermayer-jeva strokovna kritika me je žal v skepsi utrdila, tudi glede B.jevih geoloških in klimatoloških izvajanj. Treba bo pač več previdnosti pri presojanju vseh k vprašanju Potočke zijalke spadajočih izjav imenovanega, sicer vendar znamenitega raziskovalca; da pa njegova antropološka izvajanja ne morejo vzdržati strožje (strokovne) kritike, sem že lani na tem mestu in letos (v *Zdrav. vest.* I. c.) povdarjal in, kakor upam, tudi dokazal. Nekoliko drugačno luč je vrglo na vprašanje azijskega pračloveka odkritje pekinškega sinantropa (obširnejše strokovno poročilo še manjka!), toda za antropološka vprašanja Potočke zijalke se s tem pač nič ne spremeni — vsaj za enkrat ne.

B. Škerlj.

Društvo za raziskovanje jam v Ljubljani je imelo svoj občni zbor dne 28. III. 1930. V preteklem društvenem letu je društvo proučevalo predvsem hidrografske razmere Loškega polja in njegove okolice. Dela so se vršila s podporo bivšega komisarijata ljubljanske oblastne samouprave in občine Stari trg pri Ložu. Sodelovali so geografski inštitut ljubljanske univerze (g. doc. dr. A. Melik), g. prof. ing. C. Žnidaršič in oblastna tehnična uprava v Ljubljani. Raziskovanja so zasledovala poleg teoretsko-znanstvenih tudi narodnogospodarske namene in so se tikala vprašanja omejitve poplav na Loškem polju in vprašanja racijonalne vodne preskrbe. Izdelala se je fotografska karta vseh studencev in vodotokov v teritoriju, ki gravitira proti Loškemu polju, v merilu 1 : 25000. Nameravano proučevanje podzemskih zvez med vodotoki se je moralo radi neugodnega vremena (suše) odložiti. Obarval se je samo potok Obrh pred požiralniki pri vasi Dane z 2 kg uranina ter opazovala voda na 18 postajah v jami Golobini in na robu Cerkniskega in ljubljanskega polja. Rezultat je bil pozitiven samo pri jezercu v Golobini. — Nadalje se je položila nivelacijska mreža po vsem polju (v dolžini kakih 25 km) in se je pričelo s tahimetrijskimi merjenji v spodnjem delu polja. — Da se ugotovi, ali je potok v Križni jami za napravo vodovoda za Loško polje primeren, se je izmerila njegova višina in zasledoval njegov podzemski potek. Izkazalo se je, da ima proti polju premalo padca. — Poleg teh študij je društvo raziskovalo 21 podzemskih jam na 25 izletih.

Po občnem zboru je predaval g. B. Koman o hidrografiji Loškega polja.

R. Kenk.

Ekskurzija Geografskega inštituta ljubljanske univerze na Notranjski in Dolenjski Kras. V zvezi z akcijo Društva za raziskovanje jam na našem Krasu, je priredil Geografski inštitut ljubljanske univerze v dneh od 10. do 16. junija 1929 enotedensko ekskurzijo pod vodstvom doc. dr. A. Melika in asist. dr. I. Rakovca ter ob udeležbi sedmih članov inštituta. Izhodišče ekskurzije je bil Rakek, odkoder so se podali člani ekskurzije najprej na vzhodni rob Cerkniskega polja, kjer so pričeli z delom, ki je bilo glavna svrha ekskurzije, namreč z beleženjem in klasifikacijo vseh pojavov nadzemske hidrografije, tako izvorov in ponorov kakor vseh stalnih in periodičnih vodnih tokov. Vsak od navedenih pojavov se je podrobno klasificiral, izmerila se po možnosti absolutna ali relativna višina, dimenzije, temperatura vode, zabeležilo se narodno ime in važnejše informacije ali domneve domačinov. Ali delo ekskurzije se ni omejilo le na te stvari, marveč je obsegalo tudi geomorfološka opazovanja, predvsem suhe doline in terase ter antropogeografske značilnosti. Pri tem se je zbralo mnogo interesantnega gradiva, osobito kar se tiče naselij (lega in tipi naselij, tipi hiš, kozolcev i. t. d.). Inštitut je napravil ob tej priliki tudi precejšnje število fotografskih posnetkov.

Prvi trije dnevi ekskurzije so bili posvečeni predvsem Loškemu polju in njegovi bližnji okolici z gornjim rokom Cerkniskega polja vred. Izhodišče proučevanja je bil Nadlesk, kjer so bili udeleženci ekskurzije nastanjeni v gostoljubni hiši g. Kržiča, župana starotrške občine. Po končanem delu v tem predelu so člani ekskurzije nadaljevali pot mimo Babnega polja na Prezid, nakar so naslednji dan izven prvotnega programa napravili ovinek mimo Čabra in nato krenili v smeri čez Travo in Drago proti Loškemu potoku, kjer se je zopet pričelo intenzivno delo v zgoraj navedenem smislu. Zadnji predel intenzivnega dela so bile Bloke, odkoder so se udeleženci vrnili v Ljubljano v smeri čez Sodražico.

H koncu je treba povdariti, da so bili udeleženci ekskurzije tako od predstavnikov javnih oblasti kakor od ljudstva samega povsod gostoljubno sprejeti in so uživali od njih vsestransko podporo, bodisi v gmotnem oziru, kot glede informacij. Osebito so šli udeležencem na roko županstva občin Stari trg, Loški potok ter Nova vas, kakor tudi mnogi posamezniki, ki se jim vsem na tem mestu še enkrat izreka najtoplejša zahvala. **Svetožar Ilešič.**

Interuniverzitetna ekskurzija francoskih geografov v Jugoslaviji. V dneh od 20. septembra do 2. oktobra 1929. je posetila našo državo interuniverzitetna ekskurzija francoskih geografov, katere se je pod vodstvom prof. Em. de Martonne-a udeležilo 12 profesorjev in 30 študentov-geografov, z malimi izjemami iz Francije.

Francoski gostje so se peljali preko Jesenic in Slovenije v Zagreb, nato skozi Liko v Šibenik, Split, Dubrovnik, Mostar, Sarajevo, Užice, Kraljevo in preko Mitrovice v Skoplje ter v Beograd, na kar so se preko Zagreba in Rakeka vračali proti domu. Vsa pot je bila za udeležence ekskurzije vsekakor interesantna in vrnili so se zadovoljni z bogatimi opazovanji in ugodnimi vtisi, ki so jih dobili v naši državi, kakor tudi s sprejemom, ki so ga doživeli (prim. poročilo v „La Géographie“ LII, 5—6, p. 416).

Francoske geografe so spremljali na posameznih sektorjih njihove poti zastopniki geografije na naših univerzah: prof. B. Ž. Milojević (Beograd), A. Gavazzi (Zagreb), P. S. Jovanović (Skoplje) in A. Melik (Ljubljana).

S. I.

Muzej za regionalno geografijo v Leipzigu. V lanskem letniku G. V. sem podal kratko poročilo o nastanku in važnosti tega, doslej v Nemčiji edinega muzeja. Ker se mi je kasneje nudila ugodna prilika, da sem si ga mogel sam ogledati, skušam z naslednjimi vrsticami kolikor mogoče izpopolniti svoje lansko poročilo.

Muzej so otvorili l. 1896., ko je bil zgrajen Grassijev muzej, v katerem se je bil namestil tudi etnografski muzej. Vseboval je tedaj le manjšo zbirko iz Južne Amerike ter gradivo, namenjeno za studij vulkanizma, kar je zbral in podaril muzeju njegov ustanovitelj Stübel. Po dragocenih prispevkih prof. H. Meyerja se je oddelek Južne Amerike izdatno pomnožil. Da je muzej že v prvih početkih izborna služil svojemu namenu, je razvidno dalje tudi iz tega, da je v letih 1896—1904 izdajal „Veröffentlichungen des Museums für Länderkunde“, kjer je Stübel objavljal svoja originalna dela. Po Stüblovii smrti se je muzej začasno združil z etnografskim muzejem, ki pa je kljub temu kmalu dobil svojega posebnega oskrbnika v osebi dr. W. Bergta, znanega geologa in sodelavca umrlega Stübela. Na njegov predlog se je muzej za regionalno geografijo zopet ločil od etnografskega ter pričel izdatno naraščati. Toda v povojnem času je postalo delovanje muzeja čedalje bolj otežkočeno, dokler se ni muzej l. 1924. radi finančnih težkoč zatvoril. Nova, boljša doba je nastopila zanj šele l. 1927., ko je bilo zgrajeno novo, veliko večje poslopje Grassijevega muzeja, v katerem je nameščen tudi etnografski muzej ter muzej za umetno obrt in kjer dopušča poleg tega precejšen prostor vsakemu izmed teh treh muzejev čim večji razmah. Vodstvo muzeja za regionalno geografijo je poverila mestna občina, pod čigar upravo spada celotna ustanova Grassijevega muzeja, geografu dr. R. Reinhardu, ki ga še danes uspešno vodi.

Muzej je razdeljen v 5 oddelke, afriški, južnoameriški in oddelek za gospodarsko geografijo. Zadnji oddelek si je zamislil ter ga ustanovil šele sedanji direktor muzeja Reinhard, ki je znan strokovnjak na tem polju.

Afriški oddelek obsega 7 sob oziroma oddeljenih prostorov z zaokroženimi geografskimi skupinami. V prvi skupini je prikazana zgodovina odkritja Afrike, kjer se zlasti povdarja delo nemških raziskovalcev. V posebnih vitrinah so shranjena originalna pisma, beležke, skice in dnevniki raznih afriških raziskovalcev kot Emin paše, Stanleya, Nachtigala, Granta, Schweinfurtha, Rohlfsa in drugih. V drugi skupini je zbrano obširno in poučno gradivo, ki se tiče geologije in morfologije in kjer se nahaja poleg kart, reliefov, diagramov, slik in fotografij tudi zbirka najznačilnejših afriških hribin. V tretji skupini ponazoruje zbrano gradivo klimatske in hidrografske odnošaje. V sredini naslednje sobe, kjer je prikazana flora in favna, se nahaja tudi večja skupina živih rastlin iz raznih afriških pokrajin. Naslednje tri sobe so končno odmerjene antropogeografiji s pododdelki: prebivalstvo in naselja, človek in gospodarstvo ter Afrika v svetovni politiki. Tu so zbrane razne karte o gostoti prebivalstva, naseljevanju Evropecev, razširjenju islama, klimatskih boleznih, razporeditvi velikih naselij, razdelitvi kontinenta v posamezne pokrajinske tipe itd. Dalje so tu zbrani in natura vsi glavni izvozni produkti Afrike z natančno navedbo, kje in v koliki množini se pridelujejo in po katerih lukah ter v katere smeri se izvažajo. Številni zemljevidi ponazorujejo končno boj evropskih sil za kolonialno posest v Afriki. Več in z veliko skrbnostjo prirejenih dioram še bolj povečuje pestrost zbirke. — Oddelku Južne Amerike je odkazanih 9 oddeljenih prostorov s pododdelki: Južna Amerika kot celota, posamezne države (Argentina, Brazilija, Chile, Ecuador) ter zgodovina odkritja kontinenta. Vse je obdelano in prikazano na sličen način kot v afriškem oddelku. Zadnja soba v tem oddelku je posvečena Stüblovu samemu; tu je razpostavljeno vse gradivo, ki ga je nabral tekom svojih številnih raziskovanj. — Oddelék za gospodarsko geografijo je nameščen v 5 sobah in razdeljen v 2 skupini. V prvi so prikazani glavni produkti svetovne trgovine in sicer najvažnejša hranila (žito, sladkor, meso, kava, čaj, kakao), dalje kavčuk, bombaž, premog in železo. Ostali važni produkti kot petrolej, les, dragocene kovine še niso zastopani, vendar zbira muzejsko društvo tudi že tozadevno gradivo. V drugi skupini se obravnava svetovni promet ter vsa njegova sredstva, pota in središča.

V prihodnjih letih namerava vodstvo muzeja ustanoviti slične oddelke tudi še za Severno Ameriko, Azijo, Evropo in polarne kraje ter poseben oddelek za splošno fizikalno geografijo, ki bi se mu pridružila Stüblova vulkanološka zbirka.

Poleg omenjenih treh oddelkov se nahaja v muzeju tudi še obsežna strokovna knjižnica (ki je točasno združena s knjižnico Geografskega društva v Leipzigu), zbirka zemljevidov ter arhiv za pokrajinske slike in fotografije. V najnovejšem času se je ustanovila tudi zbirka geografskih filmov in arhiv za dokumente posameznih raziskovalcev, kjer shranjujejo sodobni raziskovalci svoje dragoceno gradivo v kontrolo javnosti.

V doglednem času namerava muzejsko vodstvo zopet pričeti z izdajanjem „Veröffentlichungen des Museums“, kjer se bodo objavljala predvsem dela, ki bodo uporabljala muzejsko gradivo.

I. Rakovec.

Centraljnyj geografičeskij muzej v Leningrade. Geografski Vestnik, letnik 4. (1928) je na strani 127. prinesel poročilo o nemškem muzeju za primerjalno regionalno geografijo v Leipzigu, pa ne bo nezanimivo, če ob tej priliki pripomnimo, da obstoja sličen „Centraljnyj geografičeskij muzej“ tudi v Leningradu že od l. 1919. in da je o priliki desetletnice o njem ter o principih

ustanavljanja geografskih muzejev poročal njegov direktor V. P. Semenov Tjan-Šanski v 31. letniku „Zemlevedenija“ (1929).

V uvodu svoje razprave podaja zgodovino geografskih muzejev ter iz-
vaja, da radi tega toliko časa ni prišlo do ustanovitve niti enega geografskega
muzeja, ker geografi sami niso bili na jasnem niti o predmetu, niti o metodah
geografije, kar se je najbolj pokazalo na prvem internacionalnem geogr.
kongresu v Benetkah l. 1881. kljub temu, da je bila geografska misel že za
Humboldta in Ritterja precej jasna. Vzrok pa vidi v tem, da je bila v Hum-
boldtovem in Ritterjevem času kartografija še nezadostno, fotografija pa
sploh še ne razvita, da bi z njeno pomočjo predstavljali geografske pokrajine.
V številnih specialnih muzejih, ki so nastali v 19. stoletju in so upoštevali
predvsem zgodovino in naravoslovje, ni nihče mislil na geografsko razsta-
vitev predmetov. Muzeji so sploh bili bolj namenjeni znanstvenikom in spe-
cijalistom kot pa širšim slojem in praktičnemu življenju.

Mednarodne in pokrajinske razstave po l. 1890., predvsem svetovna
razstava v Chicagu l. 1893., v Nižnem Novgorodu l. 1896. ter pariška l. 1900.
niso upoštevale samo gospodarskih sil razstavljaljajočih držav, ampak so kazale
tudi značilno geografsko obliko teh dežel v slikah. Nekateri oddelki so imeli
geografske ilustracije, za kar se je na Ruskem največ trudil Ritterjev učenec
V. P. Semenov Tjan-Šanski. Na Ruskem je l. 1901. V. I. Lamanski prvi spro-
žil misel na stalni geografski muzej za antropogeografijo v razpravi o etno-
grafskem oddelku ruskega muzeja, pri čemer ga je podpiral V. P. Semenov
Tjan-Šanski in Mendelejev. Toda tedanji časi ga še niso razumeli. Na Šved-
skem je l. 1891. nastal iz privatnih sredstev geografski muzej sredi žive pri-
rode Skansen, ki je imel predvsem etnografski značaj, obsegal pa je tudi
manjši botanični in zoološki vrt.

Teoretično znanstvene razprave o geografiji v zadnjem desetletju minu-
lega stoletja in v predvojni dobi, v prvi vrsti Hettnerjeve, so dale tudi trdno
teoretično podlago za bodoče stalne, čisto geografske muzeje. Pojem geografske
pokrajine, kot ga je podal Hettner, je postal princip pravilnega razstavl-
ljanja v geogr. muzejih in ravnotako tudi geometrična, šesterokotna, strogo
zaprta shema, ki jo jo predložil V. P. Semenov T. Š. (kopno, vodovje, ozračje,
rastlinstvo, živalstvo in človek), ki dovoljuje geografskim muzejem le 15
prostorninskih zvez. Tako ni mogoče zaiti na stranpota. Dovoljeni pa so po-
možni oddelki.

Kako je prišlo do ustanovitve centralnega geografskega muzeja v Le-
ningradu? L. 1919. je na občemuzejni konferenci RSFSR predlagal A. A. Bor-
zov, naj bi se ustanovila dva čisto geografska muzeja, eden v Moskvi drugi
v Petrogradu. Konferenca je ustanovitev moskovskega poverila njemu, za
petrogradskega pa je predlagala V. P. Semenova Tjan-Šanskega. Borzov je
sicer zbral mnogo dragocenih zbirk za bodoči muzej, prostora zanj pa še
doslej ni mogel dobiti, ker je moskovsko prebivalstvo radi premestitve pre-
stolice SSSR tjakaj hitro naraslo. V Petrogradu pa je bilo naglo mogoče do-
biti prostorov, ker je bilo po revoluciji v mestu samem in v okolici mnogo
zgradb zapuščenih. 25 km od Petrograda je bil Semenovu za muzej nakazan
zapuščen dvorec, prav ob Finskem zalivu, kjer je namerjal napraviti nekaj
sličnega švedskemu Skansenu, to je muzeju sredi žive prirode. Muzej je imel
tudi geografski park. Stroški pa, ki so bili s tako oddaljenostjo od mesta
združeni, so bili preveliki, zato se je bilo treba l. 1922. preseliti v Leningrad,
kjer je dobil tesno, nekurjeno in nerazsvetljeno zidovje in bil brez parka.
Tudi krediti so bili znižani na 90%. Ta prva doba muzeja je bila pač ravno

v času lakote, zato je bilo delo jako težavno. Pa kljub temu je muzej tako hitro naraščal, da se je moral koncem l. 1928. preseliti v trikrat večje poslopje. Tudi krediti so bili zvišani, a vendar nezadostni, zato je bilo treba umetno zadrževati naravni porast muzeja.

Za cilj in nalogo centralnega geografskega muzeja našteva Semenov: 1. Nuditi nazorno predstavo pokrajin SSSR in analognih dežel, primerjaje jih med seboj tako glede oblike kopnine, vodovja, atmosferskih pojavov, rastlinstva, živalstva kakor tudi človeškega delovanja. 2. Zboljšati metode geografskih predavanj po šolah. 3. Dati nazorno predstavo evolucije in tehnike kartografskih del. 4. Nuditi predstave o principih, metodah in evoluciji rajoniranja. 5. Nuditi predstavo o metodah varstva prirode in starinskih spomenikov. 6. Isto za metodo pokrajinskega raziskavanja. 7. Biti vzor geografskim oddelkom pokrajinskih muzejev. 8. Skrbeti za popularizacijo geografskega znanja v širših plasteh naroda. 9. Biti na uslugo predavateljem geografije na leningradski univerzi. 10. Voditi stalno biblioteko kartografskih in ilustriranih del o geografski pokrajini. 11. Ovekovčiti spomin slavnih raziskovalcev in geografov. 12. Skrbeti za raziskovanje geografskih pokrajin s pomočjo novih ekspedicij. 13. Izvajati dela, ki se tičejo nalog muzeja in geografske metodologije, skrbeti za učne pripomočke v geografiji itd.

Zbirke geografskega muzeja so razvrščene po sledečih principih. Za osnovno nalogo ima muzej ilustracijo zakonitih zvez mrtve prirode, to je, trdnih, tekočih in plinastih delov zemeljske površine, z živo prirodo, to je rastlinstvom, živalstvom in človekom. Iz tega sledi delitev vsega muzeja na 2 osnovna oddelka: kopno in vodovje. To pa se mora vršiti potom geografskih pokrajin („landšaftov“), ki so zakonita skupnost predmetov in pojavov na odmerjenem prostoru, omejenem po izključno fizičnih mejah. Samo gospodarska plat v občegeografskem muzeju ne more biti upoštevana, igra le pomožno vlogo. Prirodna pokrajina je najvažnejša. Tudi ekonomska slika pokrajine je zavisna od nje, saj je še celo najbolj razvito mestno in tovarniško življenje tipično dete nižinskih ali skoro čisto ravnih delov zmernega pasu, koder se dobi mineralno bogastvo, čeprav ravno ta najlažje prehaja iz enega klimatičnega pasu v drugega ter ima še najbolj azonalen značaj. Na osnovi prirodne geografske pokrajine so rajonirani predmeti v centralnem geografskem muzeju ali urejeni so s prirodnega vidika. Vsaka skupina ima svojo posebno dvorano in predmete pojasnjujejo tablice, izobešene po stenah.

V svojem novem posloju je centralni geografski muzej takole razvrščena. I. Uvodni del in teorija geografije. II. Metodologija in zgodovina razpredeljevanja. III. Metodologija in zgodovina geografske karte. IV. Kopni oddelek, ki zavzema dvorano 1. polarnih krajev, 2. Fenoskandije, 3. pribaltskih glacijalnih pokrajin in severni ter vzhodni evropski del SSSR, 4. centralne industrijske pokrajine in vso poljsko ravnino do Karpatov, 5. Pokamje in Ural, 6. gozdne in stepne pokrajine, 7. Krim, 8. Kavkaz, 9. Sibirijo, 10. gornji Turkestan, 11. polpustinje in pustinje. V. Splošna vprašanja metodologije varstva prirodnih in starinskih spomenikov v SSSR in inozemstvu. VI. Biblioteka in arhiv. VII. Morski in sladkovodni oddelek, ki obsega dvorane za 1. metodologijo vodnih raziskovanj, občo oceanografijo, 2. morja na severu: Barenovo, Karsko in severnovzhodnosibirsko, 3. Baltsko morje, 4. morja na jugu: Črno, Azovsko, Kaspiško in Aralsko, 5. morja na daljnem vzhodu: Japonsko, Ohotsko in Beringovo, 6. sladkovodne prostore in sicer stoječe ter

tekoče vode. VIII. Metodični deželoznanski oddelek s pododdelki: 1. splošni, 2. metodika proučevanja prirode, 3. metodika proučevanja človeka in njegovega dela, 4. metodika antropoloških proučevanj, 5. fotografski laboratorij, 6. delavnica, 7. specialna biblioteka. IX. Dvorana za metodologijo in tehniko velikih raziskovalnih ekspedicij. Razen tega obsega muzej tudi predavalnico, kino za znanstvene svrhe, pisarno, delavnico za montiranje muzejskih predmetov in izdelovanje učil ter risalnice.

Predmeti so v centralnem geografskem muzeju razstavljeni po sledečih principih. Zemljevidi in umetniške slike geografskih pokrajin predstavljajo glavno sredstvo centralnega geografskega muzeja. Po številu zavzemajo med predmeti prvo mesto v muzeju izvzemši nekatere metodične oddelke, kjer igrajo le vzporedno vlogo. V tem se ta muzej temeljito razlikuje od drugih, kjer ima slika le postranski pomen. Umetniške slike v barvah je za geografski muzej težko dobiti, ker se umetniki le pradi poslužujejo svoje fantazije in ne znajo dovolj geografsko opazovati. Zato se je avtor sam udeležil olonecke ekspedicije ter tam metodično vodil fotografe in umetnike. Tudi povečevanja dobrih avtochromov se je sam lotil.

Njegov zgled uporabe slik v muzeju so začeli posnemati tudi drugi leningrajski muzeji, tako geološki, mineraloški, etnografski.

Prirodoslovne zbirke bi v muzeju morale biti še bolj izpopolnjene, kajti tudi te spadajo k bistvu muzeja. Razvrščene niso po prirodoslovni klasifikaciji predmetov, marveč služijo kot pojasnilo k odgovarjajočim zemljevidom, slikam in fotografijam določenih geografskih pokrajin. Ta del je še jako pomanjkljiv in treba bo nabaviti še neke zbirke ter omeniti v to svrhu posebne ekspedicije.

Po številu 3. mesto zavzemajo v muzeju zbirke, ki predočujejo način človekovega življenja in preživljanja. Predmeti, ki ponazorujejo človekovo gospodarsko udejstvovanje, so razstavljeni le v toliko, kolikor so v tesni zvezi z dotično geografsko pokrajino in torej zanjo značilni.

Razstavljene so tudi zgradbe SSSR, ki so v zvezi s spremembo geografske pokrajine n. pr. Volhovstroj, Murmanska železnica, Dneprstroj itd.

Po številu drugo mesto zavzemajo v muzeju grafična predstavna sredstva pokrajine kot n. pr. kartogrami, diagrami, profili.

Posode in instrumenti imajo le v metodičnih raziskovalnih oddelkih prvostopen pomen.

Predmeti so v muzeju zbrani po rajonih po svoji geografski medsebojni zvezi. Vsaka skupina ima svoj napis, razen tega ima vsak predmet številko, naziv in kratko pojasnilo.

Nagačene živali so v posameznih oddelkih muzeja po možnosti v vitrinah zbrane v značilne geografske skupine, obdane z odgovarjajočo dekorativno-panoramno scenerijo.

V vsakem oddelku je tudi posebno mesto, ki naj ponazoruje varstvo prirode v tem predelu, n. pr. nacionalni parki, predmeti, ki so zaščiteni itd.

Poleg preje omenjene etiketaže ima vsaka dvorana poseben tiskan, sistematičen, znanstven, po možnosti ilustriran katalog. Razen velikega sistematičnega kataloga izdaja centralni geografski muzej tudi lističe za hitro orientacijo slučajnih obiskovalcev dvoran, pa tudi umetniške razglednice razstavljenih predmetov s pojasnili v učne svrhe po šolah in za kolikor mogoče široko popularizacijo geografskega znanja sploh.

Portreti odličnejših delavcev na polju geografije so razstavljeni, bodisi v metodičnem oddelku ali pa v onem predelu, v katerem je potekalo njihovo delovanje.

Metodični deželoznanski oddelek ima kabinet, kjer se praktično demonstira početek raziskovanj in zbiranja predmetov.

Teorija geografije in metodologija v zgodovini rajoniranja sta razstavljeni s pomočjo kart, večjih shematičnih risb in tabel. Oddelek za metodologijo in zgodovino geografske karte kakor tudi dvorana za metodologijo in tehniko večjih raziskovanj sta še jako pomanjkljivo opremljeni. Tu našteva Semenov samo, s čim vse bi jih še moral opremiti. Isto velja za dvorano splošnih vprašanj varstva prirode in starinskih spomenikov.

Naučni kino ima namen, pokazovati s primernimi pojasnitvami filme znanstvenih ekspedicij.

Vrt in deloma tudi dvorišče nameravajo porabiti za zasaditev nekaterih v geografskem oziru karakterističnih rastlin, ki morejo uspevati v leningrajski klimi in ki ne bi kvarile celotne stavbe. Vrt hočejo porabljati tudi za demonstriranje na prostem. V načrtu je akvarij za topli letni čas.

Po mnenju direktorja V. P. Semenova Tjan-šanskega je leningrajski centralni geografski muzej kljub velikim težkočam, s katerim se je moral boriti, postal pionir pri delu za organizacijo geografskih muzejev.

B. Svetelj.

Oceanografski kongres v Sevilli. V zvezi z izložbo oceanografskih in hidroloških aparatov ob priliki ibero-amerikanske razstave v Sevilli se je vršil od 1. do 7. maja 1929 internacionalni kongres oceanografov in hidrologov. Oficijelno se ga je udeležilo 79 delegatov iz 35 držav ter privatno še mnogo drugih znanstvenikov. Jugoslavijo sta oficijelno zastopala univ. prof. Djordjević iz Beograda in kapetan fregate Kuster iz Dubrovnika. Podpisani se je udeležil kongresa le privatno.

Kongresisti so zborovali v dveh sekcijah, in sicer za oceanografijo in kontinentalno hidrografijo. V prvi sekciji se je vršilo 42 predavanj in so bili sprejeti različni predlogi, med drugimi glede novih metod pri določevanju reliefa morskega dna, izdaje novih marinskih in kontinentalnih hidrografskih kart, izdaje mesečnih kart o temperaturi površine severnega Atlantskega oceana, glede raziskovanja fizikalnih in bioloških razmer v Gibraltarski ožini. Pokazali in obrazložili so se novi aparati in instrumenti.

Tudi v hidrološki sekciji so se vršila različna predavanja, 18 po številu, kakor iz področja hidraulike, o unifikaciji hidrološke terminologije, o podzemni cirkulaciji vode ter o odtoku rek za časa zamrznitve. Zanimivo je, da je bila predlagana ustanovitev specialne komisije za proučevanje rečnih delt. V začetku naj bi se predvsem proučile delte mediteranskih rek Ebra, Rhône, Po, Donave in Nila. Te delte naj bi se vsaki dve leti fotografirale z aeroplana.

Vsa predavanja in vsi zaključki bodo natisnjeni v posebni knjigi, iz česar bo preglednejše razvidno plodonosno delo tega kongresa.

Reya Oskar.

Dokaz za tretjo zaledenitev in drugo interglacialno dobo. Prof. dr. R. v. Klebelsberg — Innsbruck, izdajatelj Zeitschrift für Gletscherkunde, poroča v XVII. zvezku (1929) tega časopisa na str. 519 ss. v članku „Neue Aufschlüsse im Gelände der Höttinger Breccie o važnem odkritju. A. Penck je trdil že pred leti, da je v höttingškem ozemlju severno od Innsbrucka razlikovati ne le dva morenska sistema (moreno kot osnovo in kot krov), temveč

še tretji sistem, tako zvano „Sockelmoräne“, ki jo je našel med höttinško brečijo od spodaj in terasnimi sedimenti od zgoraj. Glede te „Sockelmoräne“ je prišlo med glaciologi do živahne diskusije, kajti z njeno ugotovitvijo bi bila dokazana trojna zaledenitev. Penck jo je sicer opazil na štirih mestih, vendar pa odkop nikjer ni bil brezhiben. Spomladi l. 1929. je prišlo ob gradnji ceste Höting-Hungerburg do velikih, baš za „Sockelmoräne“ važnih odkopov, ki jih je geološki institut innsburške univerze stalno opazoval. Posrečilo se je razjasniti interglacialni položaj höttinške brečije in sicer na izredno jasnem prerezu. Klebelsberg je ugotovil neoporečno eksistenco sporne „Sockelmoräne“ v legi, ki jo je navajal že Penck, s čimer je vsaj za ozemlje pri Innsbrucku potrjena trojna zaledenitev in dvojna interglacialna doba: morena pod höttinško brečijo je sled najstarejše zaledenitve; njej sledi interglacialna doba, v kateri je nastala höttinška brečija; tej druga zaledenitev, dokazana po moreni med brečijo in terasnimi sedimenti; ti terasni sedimenti izvirajo iz mlajše interglacialne dobe; njej sledi končno tretja in zadnja zaledenitev, katere ostanek nam predstavlja nad terasnimi sedimenti ležeča morena. Klebelsberg objavlja v svoji kratki, a z ozirom na teorijo, ki trdi, da sta bili le dve zaledenitvi (Ampferer i. dr.), izredno važni razpravi poleg fotografskega snimka tudi pravi formalni protokol, ki so ga na mestu odkopa sestavili in podpisali člani geološkega instituta v Innsbrucku, s podrobnim opisom prereza. Zastopniki teorije o dveh zaledenitvah ne bodo mogli mimo tega nadvse važnega dokumenta.

V. B.

Pregled važnejših ekspedicij v letu 1929. Na prvem mestu nam je tu omeniti nekatere posameznosti o onih ekspedicijah, ki datirajo sicer še iz prejšnjih let, a stoje po važnosti svojih rezultatov še vedno v ospredju zanimanja. Med njimi je nemško-ruska ekspedicija v Alai in Pamir raziskala obširen teritorij, predvsem gorsko vrsto ob zapadnem robu Pamirja (Seltau). Tu se je med drugim izkazalo, da vrh Pik Lenin (preje Pik Kaufmann 7127 m) ni najvišji vrh Rusije, kakor se je doslej smatralo, marveč da ga prekaša Pik Garmo s 7495 m. Obenem je ekspedicija dognala, da pripada ledeniku Fedčenko po dolžini (70—77 km) prvo mesto na zemlji. — Veliko pozornost je vzbudila tudi nemška ekspedicija v Indijo, prva, ki je proučevala rasne prilike v Indiji po modernih metodah. Pričela je z delom l. 1926. in ga zaključila pomladi l. 1929. Materijal, ki ga je zbrala, bo brez dvoma izdatno pripomogel k rešitvi glavnih rasnih problemov Indije. — Tudi glede nemške atlantiške ekspedicije (na „Meteoru“, 1925—1927) je že po doslej znanih rezultatih jasno, da je doprinesla mnogo k rešitvi vprašanja vertikalne cirkulacije v Atlantskem oceanu. Potrdila je v glavnem Merzovo naziranje, ki je starejšo teorijo o medsebojno ločeni izmenjavi vodnih mas med subtropi in ekvatorjem na obeh polutah omejil le na zgornje plasti (do globine 150 m), nakar sledi subantarktična struja z manj slano vodo, usmerjena proti severu in pod njo severnoatlantska globinska struja. Na podlagi rezultatov te ekspedicije je A. Defant postavil naziranje o odnošaju med vetrovnim sistemom in vertikalno cirkulacijo vode ter določil po analogiji z atmosfero tudi hidrosferski „cirkularni vrtinec“ in temu odgovarjajočo „polarno fronto“. — Tudi pri Nobilevih ekspedicijah je sedaj, ko se je nekoliko polegla diskusija o osebah samih, stopilo v ospredje vprašanje njenih rezultatov, zlasti geografskih, o katerih poroča Nobile sam v Pet. Mitt. 1929, str. 189. — Kot glavni rezultat smatra ugotovitev, da dežela Nikolaja II. (Severna zemlja) na zapadu sigurno ne sega preko 92° vzhodne dolžine.

Od ekspedicij, ki so se v l. 1929. odpravile v severne polarne predele, je največje važnosti Wegenerjeva ekspedicija v Grönlandijo, ki pa je bila mišljena le kot predpriprava za glavno ekspedicijo v l. 1930/31; ta bo v Grönlandiji tudi prezimila. Letošnja ekspedicija je prvič merila debelino ledu po metodi dr. Mothes-a (Göttingen), ki sloni na seismičnem registriranju potresnih valov, umetno povzročenih po dinamičnih eksplozijah na površini ledu; ugotovila je že letos, da površina pod ledom proti notranjosti močno pada (ob obali znaša nadmorska višina do 2000 m, 40 km od obale pa le 500 m). Led doseže v notranjosti po Wegenerjevem mnenju do 2000 m debeline. — Tudi Rusija vedno bolj forsira raziskovanje polarnih predelov. Schmidtova in Samojlovičeva ekspedicija je oficijelno zasedla za Rusijo Franc Jožefovo deželo, ki jo je sovjetska vlada nazvala po Lomonosovu, in osnovala tam stalno meteorološko in radiotelegrafsko postajo. Tudi znani letalec Tuhnovskij je napravil več poletov v polarne predele in odkril mnogo doslej neznanih otokov. Za l. 1930. pa pripravlja „Aeroarctic“ (mednarodna družba za raziskovanje polarnih predelov z letali) polet „Zeppelina“ v severne polarne predele pod vodstvom Fridtjofa Nansena.

Prav tako marljivo napreduje raziskovanje antarktiških predelov, kjer so na delu štiri ekspedicije. V vzhodni Antarktiki nadaljuje z raziskovanji Byrdova ekspedicija, ki je prezimila na znani ledeni barijeri v Rossovem morju. V zapadno Antarktiko pa se je ponovno odpremilo Wilkins s svojimi letali. Najvažnejši rezultat njegovih poletov iz antarktiškega poletja 1928/29. je ugotovitev, da takozvani Zapadnoarktiki „polotok“ (Grahamland) sploh ni polotok, temveč je po široki Stefanssonovi cesti ločen od Antarktike. Pravitako se zdi, da nagubano gorovje ne sega na vzhod preko te ceste in da torej staro naziranje o nadaljevanju Andov preko Antarktike v Novo Zelandijo nikakor ne drži. — Kot tretja pa se je oktobra l. 1929. odpravila iz Capetowna Mawsonova ekspedicija na angleški ladji „Discovery“, ki ji je glavna naloga preiskati predele med Enderbylandom in Rossovim morjem. — Tudi norveška ekspedicija na „Norvegi“, ki je tekom zadnjih let, kakor znano, zasedla več antarktičnih otokov (Bouvet, Otok Petra I), nadaljuje letos svoje delo, seveda kakor doslej pretežno s pridobitnega stališča (ribarstvo).

Tudi gorovja Centralne Azije so še vedno v središču zanimanja raziskovalcev. Tako je skušala nemška ekspedicija doseči 8580 m visoki vrh Kandžinšinga (Kinhinjunga), a je dospela le nekako do višine 7500 m. Zapadno Himalajo in Karakorum je preiskovala italijanska ekspedicija pod vodstvom vojvode di Spoleto, ki je posvečala pažnjo zlasti ledeniku Baltoro. Za l. 1930. pa se pripravlja, kakor znano, nova angleška ekspedicija na Mount Everest. V Tienšan se je odpravila v juliju l. 1929. ukrajinska ekspedicija, dočim Sven Hedinova ekspedicija nadaljuje svoje delo v kitajski Centralni Aziji.

Glede Južne Amerike je omeniti, da dr. Troll še vedno nadaljuje svoja raziskovanja v severozapadnih Andih, dočim se je dr. Baesslerjeva ekspedicija, ki je proučevala predvsem življenje Indijancev v peruanskih in bolivianskih Andih, koncem l. 1929. povrnila s svoje poti. Tudi v centralno Afriko je francosko kolonijalno ministrstvo v zvezi s pariškim prirodoslovnim muzejem poslalo ekspedicijo prirodoslovnega značaja.

Svetozar Ilešič.

Razvoj Gdynje. Poljska podpira z vsemi sredstvi razmah svojega novega pristanišča Gdynje, ki tekmuje vedno uspešneje z Gdanskim. Nizke pristaniške pristojbine in direktna železniška zveza s šlezijским premogov-

nim revirjem zagotavljajo luki zelo široko zaledje. Razvoj Gdynje v zadnjih letih je izreden. Iz neznatne ribiške vasi, ki je štela l. 1920. komaj 400 ljudi, raste moderno novo mesto, ki je doseglo jeseni l. 1929. 52.000 prebivalcev. Luka je moderno opremljena in je pričela obratovati l. 1925. Od takrat promet skokoma narašča; l. 1927. je dosegel ladijski promet 1 milijon reg. ton, l. 1928. 2 milijona, l. 1929. 3 milijone. Gdynja tako naglo napreduje tudi zato, ker usmerja Poljska svoj izvoz vedno bolj na morje (l. 1925. komaj 9%, l. 1928. že 40% vsega izvoza). Zato zaenkrat tudi v Gdanskem promet še ne nazaduje, temveč celo polagoma narašča. Glavno izvozno blago tvori premog, na katerega odpade 87% vsega tovora. Luka ima že štiri redne paroplovne zveze s tujino, od teh eno s Severno, eno z Južno Ameriko. **R. S.**

Prebivalstvo italijanskih mest. Osrednji statistični zavod v Rimu je objavil v oktobru 1929 demografske podatke o glavnih italijanskih mestih, ki so v zadnjih letih zelo napredovala. Zlasti z ozirom na Trst je zanimivo primerjati te podatke z rezultati ljudskega štetja iz l. 1921. Trst je v 8 letih napredoval samo za 11.522 prebivalcev; stagnacijo povzroča brez dvoma težka gospodarska kriza, v katero je zašel Trst, ko je izgubil svoje naravno zaledje.

	L. 1921.:	L. 1929.:
Napoli	780.500	970.354
Milan	718.500	957.356
Rim	691.550	901.805
Genova	500.800	619.976
Torino	502.500	585.187
Palermo	400.400	445.358
Catania	255.400	280.596
Firenze	253.600	315.200
Benetke	171.700	257.789
Trst	258.700	250.022
Bologna	211.000	242.491

V. B.

Nova vatikanska država (Città del Vaticano), ki jo je ustanovila pogodba med papeško stolico in italijansko vlado z dne 11. februarja 1929., obsega neznaten teritorij na Vatikanu v izmeri 0,44 km². Lateran in druga papeška lastnina izven tega teritorija ostane tudi nadalje le privatnopravno v papeževih rokah, dočim predstavlja državnopravno ozemlje Italije. Prebivalstvo nove države znaša po najnovejših podatkih 518; od teh je 389 Italijanov; poleg njih so številno zastopani Švicarji (113; papeška garda!).

S. I.

† **Hermann Wagner.** 18. junija 1929. je umrl v starosti 89 let znani nemški geograf Hermann Wagner, univerzitetni profesor v Göttingenu. Rojen l. 1840. v Erlangenu, se je kot študent posvetil matematiki in fiziki, a se je kot gimnazijski učitelj vedno bolj zavzemal za geografijo; vendar sta tudi tu obvladali njegovo zanimanje matematična geografija in kartografija. Zlasti mnogo se je bavil s vprašanji geografskega pouka; bil je, kakor znano, eden onih, ki so sprožili misel stolic za geografijo na nemških univerzah. Glavno delo na tem polju pa je knjiga „Lehrbuch der Geographie“, ki je izšla do danes v desetih izdajah, in pa „Geographisches Jahrbuch“, katerega izdajo je oskrboval od l. 1879. do svoje smrti. **S. I.**

Književnost.

Josip Wester in Peter Žmitek, Razgled z Ljubljanskega Gradu. Pokrajinski oris s panoramo. V Ljubljani 1929. Založila mestna občina Ljubljana (v zbirki: Ljubljana nekdanj in sedaj, vrsta B, zvezek 1). Str. 61 + panorama.

Naše slovstvo vodnikov se v zadnjih letih prav ugodno razvija in brez dvoma šteje Westrov - Žmitkov „Razgled“ k najboljšim našim tovrstnim publikacijam. Kolikokrat vprašujočemu tujcu nismo mogli dati zadovoljivega odgovora glede te ali one zanimive točke v res edinstvenem razgledu z Ljubljanskega Gradu, kolikokrat je učitelj in profesor v zadregi pri izletih šolske mladine na Ljubljanski Grad, posebno pri izletih z dežele v mesto! To delce je res izpolnilo občutno vrzel, zlasti ker je nemška „Rundschau vom Laibacher Schloßberg“, ki sta jo načrtala R. Roschnik in P. v. Zhuber ter jo je izdala sekcija „Krain“ nemškega in avstrijskega planinskega društva (v 2. izdaji 1904) že davno razprodana in pozabljena. Glede načina ponazoritve sta si obe panorami prav slični, vendar je Žmitkova mnogo obsežnejša ter zaznamuje tudi mnogo več imen in sicer s pravilnimi nazivi in višinskimi podatki, pri važnejših točkah pa navaja tudi zračno razdaljo dotičnih točk od Gradu v km. Besedilo J. Westra podaja v mestoma vznešenih besedah vse potrebne podatke o položaju Gradu in pristopu nanj, kakor tudi podroben opis razgleda na mesto in okolico, vedno zopet opozarjajoč na zemljepisne in kulturnozgodovinske posebnosti. Dodan je tudi seznam literature, v katerem pa predhodnica te knjižice, Roschnik-Zhubrova panorama, ni omenjena.

V. Bohinec.

Rudolf Andrejka: Ljubljana, die Hauptstadt Sloveniens. Ljubljana 1929. Verlag des Fremdenverkehrsverbandes für Slovenien, 59 slik, str. 82.

Isti: Bled am See. (Ljubljana) 1929, Verlag des Fremdenverkehrs-Verbandes für Slovenien, 17 slik, str. 128.

Knjižici sta mišljeni kot vodnika za povprečnega nemškega posetnika naših najvažnejših tujskoprometnih krajev in bosta dobro služili, zlasti ker doslej takih vodnikov še nismo imeli. Pisatelj podaja zanimivosti in posebnosti Ljubljane in Bleda ter njune okolice v prav prijetnem pripovedovanju, ki ga moti le tu in tam kak pretiran ali previsoko doneč izraz. Današnji potovalec si želi stvarnega opisa; ali je pokrajina ein Juwel, ein Schmuckkästchen der romantischsten Naturschönheiten, Bled fashionable, Ljubljana res jugoslovanski Salzburg — to bo presodil tujec sam in mu sodbe ni treba sugerirati. Po pesnikih, ki so opevali Bled, vprašuje danes tudi le malokdo in zato je večina prevodov, ki jih prinaša blejska knjižica, odveč. Prepričani smemo biti, da jih tisti, ki so jim namenjeni, ne bodo brali. Stvaren je geografski oziroma morfogenetski opis blejske kotanje (pač ne „geološki“, kakor stoji pomotoma na str. 9!) iz peresa dr. A. Melika, vendar ni prav razvidno, do kam sega Melikova razlaga in kaj je dodano od avtorja samega. Oprema knjižice o Ljubljani je brezhibna, ovitek z risbo slikarja Jakca in ilustracije so sodobne, tem bolj pa razočara v tem oziru blejski vodnik, ki uporablja deloma klišeje, znane iz raznih tujskoprometnih publikacij že 20 let; teh klišejev naj bi se naša tujskoprometna propaganda vendar že enkrat rešila! — Tujec bo pri uporabi knjižice zelo pogrešal mestni načrt Ljubljane oziroma načrt blejske okolice.

V. Bohinec.

Fran Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Inavguralna disertacija. V Ljubljani 1929. Založila Leonova družba. 76 str.

Slovenska mesta so doslej zaman čakala znanstvenih historikov in geografov, ki bi jih sistematično proučevali. Le posamezna izmed njih so doživela historične monografije, ki pa imajo več ali manj poljuden značaj in so danes večinoma tudi zastarele. Zato je tem večja Zwitterjeva zasluga, da nam je v svoji disertaciji podal sliko nastanka in razvoja kranjskih mest v srednjem veku in sicer v obliki, ki navzlic svoji izčrpnosti ne trpi na nepreglednosti ali na prekomernem kopičenju materiala, ki često obtežuje slične študije. S srečno roko je avtor potegnil mejo med manj pomembnimi detajli in med navedbami, ki so neobhodno potrebne za razumevanje zgodovine naših mest sploh ter je s tem povzročil, da njegova študija ne bo služila le znanstveniku, marveč vsakomur, ki se hoče poučiti o bistvu srednjeveškega mesta.

Snov je pisatelj razvrstil v štiri poglavja. Po prvem odstavku o virih (najvažnejši so mestni privilegiji) preide avtor k drugemu, za geografa najvažnejšemu odstavku; v njem razpravlja pisatelj o postanku mest in meščanstva. Kranjska mesta so nastala vsa šele v srednjem veku in sicer kot naselja, ki se po svojem gospodarskem značaju ločijo od sosednjih agrarnih naselij, so pa radi dovoza življenskih potrebščin navezana na eksistenco večjega števila takih naselij v bližini; toda tudi prvi meščani so obenem še poljedelci in posedujejo sklenjena polja poleg svojih naselij. Za večino kranjskih mest s tem karakterjem je značilno, da leži farna cerkev z najstarejšim agrarnim naseljem izven mesta (trga) in je starejša od njega; mesto (trg) je nastalo kasneje, iz strateških ozirov največkrat pod gradom (Ljubljana, Kamnik, Škofja Loka, dalje tudi Kostanjevica, Črnomelj, Lož). Kot naselje pa je od starih kranjskih mest najbolj samostojno Novo mesto (ustanovljeno od Rudolfa IV. l. 1365.), ki ni vezano niti na eksistenco gradu, niti fare. Drugi tip nastanka mest ali trgov imamo tam, kjer je bila že obstoječa vas povzdignjena v mesto ali trg (n. pr. Tržič) in se je s tem spremenil le njen pravni značaj, ne pa gospodarski. Končno imamo še mlajša mesta, ki so dobila mestne pravice v dobi turških vpadov, niso pa postala nikdar mesta v ekonomskem oziru (Kočevje, Lož, Krško, Višnja gora), tako tudi mnogoštevilni trgi iz poznega srednjega veka, ki niso mogli ohraniti niti svojih tedenskih sejmov, edinega znaka, ki naj bi jih ločil od vasi. — Kako vpliva na razvoj mest tudi politični položaj, nam pokaže avtor na razmerju med andechsmeranskim Kamnikom in spanheimovsko Ljubljano in med drugim na nagem propadu Berneka, ustanovitve oglejskega patrijarha.

V nasprotju s starejšim naziranjem o postanku mest iz tlačanskega dvorca obrtnikov poudarja avtor, da so bili meščani kot trgovci in obrtniki osebno svobodni ter razpravlja o njih pravnem položaju, zlasti o prevladujočih oblikah zemljiške posesti (svobodni dedni najem in mala alodijalna posest), o lastnih sodiščih, teritorialno omejenih na mestno pomirje (burgfrid) ter o obzidju, ki se pri kranjskih mestih že zgodaj omenja (za Ljubljano v listini med l. 1257.—1269.). Kar se tiče kolonizacije mestnega prebivalstva, je poleg domačih doseljencev z dežele (katerih doselitev ovira zemljiški gospod, a pospešuje deželni knez) močan tudi dotok nemškega in italijanskega elementa.

V tretjem poglavju nam podaja pisatelj sliko srednjeveških mest s pravnohistorične strani. V političnem življenju Kranjske igra meščanstvo tedanje dobe neznatno vlogo in se zadovoljuje z mestno avtonomijo, ki

obstoja sprva v avtonomni „universitas civium“, kesneje pa pridobi tudi pravico volitve sodnika in sveta; vendar izgubi do 17. stol. celota meščanstva vsak vpliv na sestavo korporacij. Dalje razpravlja pisatelj o mestnih imunitetah (t. j. sklenjenih ozemljih, izvzetih izpod mestnega sodstva), predvsem na osnovi razmerja med ljubljanskim mestom in komendo nemškega viteškega reda; dalje govori obširno o javnopравnih obveznostih mest, imunitet in privilegiranih slojev do deželnega kneza.

V četrtem poglavju nam avtor slika gospodarski položaj mest: kranjska mesta, manjša v smislu tedanje dobe, niso imela velikih predpravil pred deželo. Mestna obrt je producirala le za mesto in bližnjo okolico. Obrtne omejitve na deželi so obsegale tudi le neposredno okolico mesta in kmetom je bila prepovedana le trgovina s tujim blagom, osobito italijanskimi in levantinskimi proizvodi. Obrt in trgovina sta radi nerentabilnosti poljedelstva našli na deželi celo izredno ugodne predpogoje; Zwitter jih celo označuje kot glavni vzrok, da se v Slovenski marki in na Krasu mesta niso mogla razviti. Poleg tega je bila izredne važnosti prometna politika, predvsem takozvani „Strassenzwang“: Rudolf IV. je n. pr. predpisal za promet med Hrvatsko, Kranjsko in Primorsko smer preko Novega mesta; zlasti važne pa so kesnejše odredbe Habsburžanov, ki so zaokrenile promet med Benetkami in Ogrsko preko Dunaja in zavrele stike štajerske in Kranjske z Ogrsko in Hrvatsko; s tem so med drugim odločile prioriteto Maribora pred Ptujem, a znatno škodovala kranjskim mestom. Tudi na tem primeru nam je torej avtor dokazal, da niso le geografski faktorji, ki določajo vlogo mesta ali prometne poti v mednarodnem prometu, temveč da ta zavisí v prav taki meri od drugih, zlasti političnih momentov. — Avtor se bavi v tem poglavju še z obrtniškimi cehi, dalje s tzv. pravom tujcev in drugimi, za geografa manj važnimi vprašanji. Končno objavlja v dodatku 11 še neobjavljenih listin.

Študija je pisana v jako zgoščenem stilu; vidi se, da se je pisatelj skrbno izogibal nepotrebnih razkladanj, zlasti tudi ponavljanj. Morda je ta zgoščenost — posebno v tretjem poglavju — celo na škodo lažje čitljivosti in razumljivosti teksta. Vendar se mu je v glavnem na ta način posrečilo, da nam je podal izčrpno, precizno in pregledno sliko srednjeveškega mesta na Kranjskem ter dal brez dvoma mnogo pobude tudi geografom, da prično s svoje strani orati ledino na polju geografije naših mest, kakor jo je pričel Zwitter na polju njihove zgodovine.

Svetozar Ilešič.

Stele Fr., Politični okraj Kamnik. Topografski opis. I. Sodni okraj Kamnik. (Umetnostni spomeniki Slovenije I.) Založilo in izdalo Umetnostnozgodovinsko društvo v Ljubljani, 502 strani.

Delo, ki je izhajalo že od l. 1922. kot priloga „Zborniku za umetnostno zgodovino“, je prineslo izredno obširen material k spoznavanju zgodovine slovenske umetnosti. Material pa se ne odlikuje samo po svoji obširnosti, temveč tudi po intenzivnosti in vestnosti, s katero ga je avtor zbral. Zlasti je treba poudariti, da je Stele srečno premagal težave, ki so se mu sigurno v veliki meri pojavile pri sistematični ureditvi in razvrstitvi gradiva in dosegel enega od glavnih namenov, ki jih mora imeti taka topografija: da namreč bralec dobi pregled preko vsega materiala, da dobi neopazno vtis o važnejših faktih, da pa vendar delo zbere vse, tudi najbolj podrobne podatke.

Pa tudi onemu, ki ga knjiga ne bo zanimala le z umetnostnozgodovinske strani, bo delo izborna služilo, ker navaja n. pr. izčrpne sezname tiskane in rokopisne literature ter številnih, še nepoznanih arhivalij in podaja pri posameznih krajih (n. pr. pri Kamniku, Mengšu, pri posameznih gradovih) tudi

kratek historičen uvod. Žal, da slednji, kakor tudi odstavek o legi (n. pr. gradov) ni dosledno povsod uvrščen. Zlasti bi geografu dobro služila podrobnejša označba lege, ki pa naj bi ne bila le deskriptivna. V tem oziru tvori odlično izjemo kratki odstavek o zgodovinski topografiji mesta Kamnika, ki vsekakor tvori važno osnovo za študij historične topografije in geografije kamniškega mesta.

Svetozar Ilešič.

Mravljak Josip: Vuzenica II. Daljši okoliš v srednjem veku, trg in grad 1457—1665. Maribor 1929. p. 62.

Mravljak Josip je posebnost med našimi trškimi župani. Po končani gimnaziji mu je v prvi vrsti svetovna vojna onemogočila nadaljevanje študij. Po vojni pa se je hitro vživel v zgodovinske listine in akte, ko je v vuzeniškem župnišču iskal Slomškovih zapiskov. Ko je končal z onimi, ki se nahajajo v Vuzenici, se je napotil v graške in dunajske, celovške in šentpavelske arhive, kjer zbira gradivo, ki se nanaša na preteklost Dravske doline, zlasti pa njegovega rojstnega kraja. Rezultat Mravljakovega dela so številna poročila v dnevnem časopisju, radi gradiva važni doneski v ČZN in dvoje samostojnih zgodovinskih opisov Vuzenice.

Čeravno je Mravljakovo delo zgodovinsko usmerjeno, nudi geografu dosti gradiva za politično in gospodarskogeografsko razumevanje Dravske doline. Vuzenica I. pokaže razvoj točke, kjer se približa pokrajina severno od Velike Kope k Dravi in ki pride politično najprej v okvir koroških šponhajmovcev, nato pa v območje savinjskih Celjanov. Vuzenica II. pa očrta Vuzenico v dobi, ko se deželnoknežja moč celjskih dedičev Habsburžanov vse bolj jači in ko fevdalne dinastije ne poizkušajo več dvigniti svoje oblasti do politične osamosvojitve, temveč jo teritorijalno zaokrožiti in prometno zavarovati. S tega vidika posežejo l. 1465. najprej Ivničani preko Radeljskega prelaza na jug, za njimi pa Kolničani na vzhod v Dravsko dolino. Ko izumreta obe plemiški rodbini in se prične razvijati habsburški državni absolutizem, preneha koncem XVI. stoletja poseganje Srednje Štajerske in Koroške v Dravsko dolino in Vuzenica živi nadaljnje življenje v okviru razširjene Dravske doline med Trbonjami in Breznom. Vuzeniška okolica se pojavlja v listinah od 1251, ko se pojavijo Trbonje, do 1456, ko se prvič omenjajo Dravče. Okoliški kraji, ki nosijo danes imena svetnikov Sv. Danijel, Št. Janž, Sv. Primož, Sv. Anton, Sv. Vid, so imeli do ustanovitve cerkva druga, danes pozabljena imena, medtem ko so kmetije, v kolikor niso propadle, ohranile svoje nazive do danes. Toponomastično ima vuzeniška okolica v srednjem veku pretežno slovensko lice. Zgodaj se pa pojavijo s fevdalnimi rodbinami vplivi nemške Srednje Štajerske in Koroške, ki narodnostno vplivajo zlasti na podravske kraje, Ivniku najbližje, na Muto in Marenberg.

Značilno za Mravljaka in Vuzenico II. je črpanje iz arhivalij, kar je danes toliko važnejše, ko so nam arhivalije, nanašajoče se na Dravsko dolino, težko dostopne. S tem v zvezi pa je želeli, da se listine navedejo tam, kjer se uporabijo, da se tako olajša kritični pregled. Na tu pa tam pretesno naslonitev na listine kažejo imena Zlabnik (p. 25), ki je današnji Slapnik, in Brieznik (p. 24), ki je naš Breznik. Nadaljnja dva Cigajnar-Kogel in Dragatal (p. 16) sta lokalna germanizma iz Dravske doline. Z nazivom Kogel označuje tudi Kobanec in Slovenjegoričan na narodnostni meji splošnoslovenski vrh, medtem ko je Dragatal Draga.

Iz načina, kako je zgrajena knjiga, je razumljivo, da niso rešena vsa vprašanja. Lokalnogeografsko važno je vprašanje vinske naklade na vino (p. 26). Glede deželnoknežje mitniške politike imamo v slučaju, če je bil

Tillingerjev sedež v Vuzenici, primer, ki je za razvoj srednje- in novoveških krajev izredne važnosti in kakršne srečamo tudi pri Mariboru, Slovenski Bistrici, Ptuju, Radgoni. Po tem se mora promet ustavljati iz fiskalnih lokalnih razlogov v krajih, na katerih razvoju ima interes deželni knez. S tem pride do izraza pospeševanje določenih krajev potom mitniških privilegijev. Vsled lokalnogeografske važnosti kliče po rešitvi tudi vprašanje osemdesetega goldinarja (p. 27) in v zvezi z njim gospodarski položaj Vuzenice koncem XV. stoletja. Takrat nam bo jasna vzporednost Vuzenice z Ljubljano in Celjem. Iz toponomastičnih razlogov želim, da bi Mravljak listinsko prej ko mogoče utrdil ime Zagaj za južno kobansko vznožje med Dravogradom in Remšnikom.

Samo približna je lokalizacija Cerknice (p. 35), ki ne leži ob Pesnici, ampak severno od Pesnice.

Mravljakovo zgodovinsko delo je važen donos k antropogeografiji Dravske doline.

Franjo Baš.

Rudolf Badjura, Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem, Notranjskem. Prilogi: Pregledni zemljevid Slovenije 1 : 750.000 in gostilniški adresar. Ljubljana 1950. Samozaložba.

Pričujoča priročna knjižica je že deveta publikacija, ki nam jo poklanja neumorni potopisni pisatelj g. Badjura. Sicer je avtor omenjeni teritorij, Slovensko Posavje, kot ga sam naziva, pregledno obdelal že v svojem „Vodiču kroz Jugosl. Alpe“ in deloma podrobneje tudi v svoji zadnji publikaciji „Zasavju“, ki je izšla l. 1928., vendar je ta spis prepotrebno spopolnilo prejšnjih, v katerih so sistematsko obdelane poedine zemljepisne enote (Kozjarkovo pogorje, Pohorje, Zasavje) naše ožje domovine.

V obliki sto izletov nas seznanja knjiga z zahodnim delom Dravske banovine, ki ji je naravno središče Ljubljana. Izleti niso razvrščeni z geografskega vidika, ampak s turističnega v tem smislu, da pričinja knjiga z najlažjimi izleti in prehaja nato k daljšim in napornejšim. Vendar pa so enakomerno obdelane vse strani bližnje in daljne ljubljanske okolice, ki si jo uvodoma razgledamo z Ljubljanskega gradu. Tudi v tej knjigi se avtor ne omejuje na golo popisovanje izletov. Z vseh področij je nanizanega toliko dragocenega gradiva, da ga bo s pridom čital sleherni izletnik in inteligent. Posebno poučne so razlage naših umetniških in kulturnih spomenikov, prispevki iz naše zgodovine in tudi iz rimske in predzgodovinske dobe, pa tudi geografskih opazk ne manjka. Predvsem bi podčrtal hvalevreden trud avtorja, da navaja nekatera pravilna, a že pozabljena geografska imena, da omenja mestoma netočnosti specialnih kart in da opozarja na naše prirodne posebnosti, ki jim daje — posebno iz kraških predelov — toliko lepih geografskih razlag. Pri tem se mestoma opira na literaturo, ki jo zraven citira. Tolmačenje krajevnih imen pa je prekomplicirana zadeva, ki ji seveda avtor ne more biti kos, zato bi bilo koristneje, da bi ga opustil, kjer nima na razpolago gradiva strokovnjakov. Le čudno to, da navaja še vedno po Kramerju (l. 1905!) tako velik areal šotišč na Barju! Knjižici je priložen zemljevid, ki ga je Geogr. Vestnik že omenil.

R. Savnik.

Dr. Henrik Tuma, Imenoslovje Julijskih Alp. Ljubljana 1929. Izdalo in založilo Slovensko Planinsko Društvo. 100 strani.

Pričujoča knjiga je ponatis vrste člankov, ki so izšli v „Planinskem Vestniku“ v letnikih 1928 in 1929; avtor jim je dodal za knjigo še Abecedni seznam, ki obsega strani 59—100, tedaj dve petini knjige.

Kakor naglaša dr. H. Tuma v predgovoru, obsega Imenoslovje „več nego 50-letno alpinsko delo, ki mu je nalagalo mnogo truda in žrtev, a dalo še več čistega veselja.“ Kakor izvemo tu in kakor je znano že od poprej, je dr. H. Tuma sistematično iskal in zbiral imenoslovno gradivo za Julijske Alpe in rezultat sistematičnega dolgotrajnega dela je pričujoča knjiga.

Dr. H. Tuma je imel s svojo knjigo dvojni namen. V predgovoru pripoveduje, da je pričel svoje delo z namenom, da se ugotove in ohranijo slovenska imena naših Alp. Kesneje pa je, kakor pripoveduje dalje, prišel do prepričanja, da tvori imenoslovje Julijskih Alp tudi trdno podlago za izsledovanje prve alpske kulture; v neposredni zvezi s tem naglaša, da „ni na prostoru Julijskih Alp ne enega samega neslovenskega imena.“ „Ni sledu keltščine, ne romanščine, ne germanščine; vsa neslovenska imena so poznejša, že zgodovinske dobe.“

Kakor se razvidi iz navedenega, ima Tumova knjiga dve sestavini, dva smotra; prvi predstavlja ugotavljanje in ohranitev slovenskih topografskih imen, a drugi interpretacijo, odnosno tolmačenje imen in sklepanje na preteklo etnično ter kulturno stanje v Julijskih Alpah ravno na osnovi takega tolmačenja.

Ugotovitev topografskih imen za Julijske Alpe, prva in prvotna namera, se je dr. H. Tumi odlično posrečila. Zbral je imena za vse vrhove, slemena, hrbte, planine in stalna naselja, sedla, vode, grape in doline, pa tudi za vse morfološke oblike, ki imajo svoje krajevne ali občne označbe. Kdor je kdaj izpraševal po imenih, ve, kaj pomeni, zbrati tako ogromnoimensko gradivo; saj je treba običajno po več ljudi izpraševati o isti stvari in vedno znova kontrolirati ter preizkušati pravilnost zapisanega. In kdor dalje pozna majhno zanesljivost doslej po kartah objavljenih topografskih imen, osobito glede točnosti besedne oblike, često tudi glede lokalizacije, ta ve, da je treba preizkusiti na mestu domala vsako krajevno označbo, ki jo vsebuje topografska karta. Vrh tega imamo tu opravka največ z visokogorskim ozemljem, kjer človek pri obhodu po veliki večini nima domačina pri roki, da bi ga pobaral po imenih, kjer pa ima kljub temu spričo pastirskega in lovskega ter končno turistiškega življenja vsako količkaj znatnejše mesto svoje posebno ime. Da je dr. Tuma v takem zemljišču sistematično zbiral ter zbral topografska in morfološka imena, je tedaj ogromno delo, osobito ko gre za tako širok teritorij, kot je predel od Bele (Fella) in Humina (Gemona) na zapadu in Bele ter Save na severu pa do Tarčenta in Čedadada ter Idrije, Tolmina in Bače na jugu ter na vzhodu do Mojstrane, Pokljuške planote (tu je obdelan le greben na zapadu), do Stare Fužine in Sv. Janeza v Bohinju ter še Bohinjski greben do pota med Sorico in Bohinjsko Bistrico. Mežakla, Pokljuška planota ter Jelovica z Ratitovcem, ki se tudi še računajo k Julijskim Alpam, tedaj niso obdelane, prav tako tudi ne Bohinj, kar ga je v dolini na vzhodu. Vzhodni del Julijskih Alp je tudi manj podrobno obdelan, nego zapadni del. V predgovoru naglaša dr. Tuma sam, da je s posebno ljubeznijo prehodil in obdelal zapadni del Julijskih Alp in Predalp; tudi če tega ne bi bil posebej omenil, bi se moralo opaziti. Od celotnih 51 efektivnih strani popisa odpada 25 strani skoro samo na beneškoslovensko ozemlje. Tu imamo popisano v podrobnem tudi etnično mejo med Slovenci ter Furlani, kar pomeni za nas še prav posebno vrednost.

Za ta široki predel slovenskih gorá je tedaj dr. H. Tuma zbral topografsko nomenklaturo. Za ogromno izvršeno delo mu moramo biti hvaležni, tem bolj, ker gre tu po večini za ozemlje, kjer je danes slično delo popol-

noma nemogoče in gre vrh tega za kraje, za katere sploh nismo še imeli niti najpotrebnejšega imenopisnega gradiva, kakor na pr. na Beneškem Slovenskem. Tumovo delo bodo znali ceniti posebno oni, ki imajo opravka v kakršnikoli studijah s topografskimi imeni, a morajo vedno znova preizkušati, če ni nomenklatura na nemških topografskih kartah netočna; za poglobitni del Julijskih Alp jim bo moglo biti poslej to delo prihranjeno. Za ta namen je abecedni seznam zelo dobrodošel in naravnost nujen; seveda bi bil prav tako zelo potreben domač topografski zemljevid velikega merila z dognanimi točnimi imeni; v tem pogledu pa se nam odpirajo bolj obetajoče perspektive, nego odseva iz nekoliko resignirane omembe v Tumovem Pogovoru.

Svoje imenoslovje označuje Tuma v predgovoru kot ogrodje, ki naj se s podrobnejšim in vztrajnim delom še izgradi. V tem pogledu more izpopolnjevati, dodajati ali popravljati pač le, kdor sam podrobno pozna teren in njegovo nomenklaturu. Ob tej priliki pripominjam le, da pravi Tuma glede Tosca v Bohinju: izgovor negotov, Tošč in Tosc (str. 44, op. 9). Od domačinov še nikoli in nikjer nisem slišal Tošč, marveč Tosc. Tuma piše Draškovec v Bohinju (str. 56); slišal sem vedno le Raskovec, tako kot pravi Kogovšek, kakor citira Tuma sam (ibidem). Utemeljitev njegove pisave je vsekakor nezadostna. Napačno se mi zdi, pisati Sv. Ivan ob Boh. jezeru (str. 55). Sv. Janez je krajevno ime in ni nobenega upravičenega vzroka spreminjati ga po vzgledu modernih krstnih imen. — Skupino med Vojmi in Dolino Triglavskih jezer — ime Zajezeram' bo težko znova vpeljati, in vrh tega slabo določa kraj — imenuje Tuma Fužinske planine; Bohinjci pravijo Fužinárske planine.

Da je dr. Tuma zbral in objavil to ogromno gradivo, za to mu gre trajna zahvala in zasluga; njegovo pobudo, da se začeto delo nadaljuje tudi v ostalih predelih, bo tudi vsak geograf z veseljem pozdravil in marsikdo bo mogel pri tem tudi dejansko pomagati.

To je ena, in sicer poglobitna, skoz in skoz uspešna stran Tumovega dela. Druga stvar pa je drugačna. Neutrudni in temeljiti zbiralec topografskih imen se je lotil tudi njihove razlage ter jo podaja v pričujoči knjigi v zelo obsežni meri. S tem pa je stopil na področje, kjer z njegovimi uspehi ne moremo biti tako zadovoljni kot z zbiranjem imen samim. Dr. H. Tuma jemlje tolmačenje topografskih imen zelo na lahko in se mu zdi kaj enostavna stvar. Tako-le postopa pri tem: „Ladinske besede s pričetkom am — kažejo na slovenski predlog na; tako: Ampezzo „Na Peči“ (str. 20, op. 2). Ali: Radovna: razlagam besedo iz pra- ali predslovenske besede „rad“: nekaj okroglega (str. 46, op. 17). Vogriči (prim. potok Vogršček in vas Vogrsko), iz debbla ong = zviti (potok, ronek); „seveda napačno ponemčeno v Ungrispach...“ (str. 27, op. 4 (drugič). Mirnik, Mirnjak, Mirje, Mirišče, Merišče i. dr., iz debbla m i r, t. j. suho, razmetano kamenje (str. 15, op. 2). Ali: Pisava Ljubin, Ljibušno, Ljubelj, Ljubljana etc. je izgrešena. Deblo je lub = žleb (str. 55, op. 14). Tako so razlagali krajevna imena in tako so svoje razlage utemeljevali v rodoljubnih starih časih. Odtlej pa smo, hvala Bogu, že napredovali čez diletantstvo, ki do pravilnega tolmačenja prav nič ne pripomore, pri nepoučenih pa dela celo zmedo ali jih vsaj zavaja na napačno pot, da se lotevajo razlage imen, namesto da bi se omejili na pravilno zapisovanje imen v vseh mogočih oblikah. Za tolmačenje topografskih imen, ki je zelo kompliciran posel, je potreba sodelovanja strokovnjakov, in sicer lingvista, ki mora poznati vse sedanje oblike imena, v vseh jezikih, ki prihajajo vpoštev, historika, ki mora preskrbeti vse oblike imena, ki so se ohranile po starih listinah ter even-

tuelne zgodovinske podatke o kraju, in končno geografa, ki mora točno poznati lego kraja in preiskusiti, če se tolmačenje, ki ga podasta, odnosno poskušata historik in jezikoslovec, ujema s pojmovanjem, kakor ga prenese morfološka lega, pa kulturnogospodarske značilnosti kraja sedaj in v preteklosti. Nabiralec topografskih imen naj zbira gradivo, ki šele omogoča strokovnjakom raztolmačenje imen. Da je storil tako dr. H. Tuma, bi napravil koristnejši posel nego s svojim etimologiziranjem. Tako pa je vzel del vrednosti celo lastnemu gradivu, ker se človek, opozorjen po neutemeljenosti nekaterih mest (v smislu zgoraj navedenih primerov), ne more zanesti na tolmačenje niti v drugih primerih. Bilo bi stvari mnogo bolj ustrezno, ako bi avtor namesto tolmačenja pri vsakem takem imenu navedel točno vnanje značilnosti kraja, na pr. fiziognomijo gore, vrha itd. Dr. H. Tuma je zbral obilico občnih imen, ki pomenijo termine z raznih vidikov ter predstavljajo za nas obogatitev v več kot enem pogledu. Ali zdi se, da krene avtor tudi tu le prehitro na pot etimologiziranja; koristneje bi bilo za nas, če bi točno navedel, kje upotrebjavajo zapisani izraz in kaj mu je točno pomen v tamkajšnji ljudski govorici.

V svojem Pagovoru poziva dr. H. Tuma razne institucije na nadaljevanje započete delo, navajajoč pri tem tudi geografsko društvo ter znanstvene oddelke naše univerze. Spričo tega je bilo treba določno povedati, da je poglavitni del Tumovega Imenoslovja ogromnega pomena, da pa je tolmačeči del (to so povečini pripombe pod črto, ki pa jih je zelo mnogo) ali brez vrednosti ali vsaj nezanesljiv, ker je premalo preciziran, premalo stvarno utemeljen. Etimologiziranje je negativna stran te sicer tako dragocene knjige; v znamenju etimologiziranja se tedaj Tumovo delo ne bo moglo in smelo nadaljevati, marveč samo v znamenju vestnega zbiranja topografskih imen ter vsakovrstnih terminov s točnimi opredelbami.

V formalnem pogledu naj omenim, kako je neprikladno, da se opombe pod črto numerirajo po poglavjih (zelo kratkih!), ne pa po straneh. Tako je večkrat na isti strani po dvakrat ista številka, na pr. str. 16, 27, 36, kar je zelo neprikladno. Škoda, da se niso v abecednem seznamu vpoštevala v enaki meri tudi občna imena, odnosno morfološki termini, vsaj mesta, kjer se tolmačijo (na pr. ronek, sopot). Tiskovnih napak ni opaziti, kar se tiče višinskih števil in točnosti krajevnih imen pa seveda ocenjevalec ne more soditi. Notiram naj le, da je na str. 27, op. 6. tiskano: na sovodnje Rbeča in Soče, namesto Rbeča in Nadiže, a na str. 56. stoji Sava Dolinka, namesto Sava-Bohinjka.

Anton Melik.

Dr. Jože Rus, Napoleon ob Soči. Izdala in založila založba Luč. Ljubljana 1929, 40 str.

Rusova brošura ima priložnost en značaj, vendar se dviga nad povprečno mero sličnih publikacij. Avtor je namreč z njemu lastno marljivostjo zbral mnogo gradiva in ga v kratki, poljudnoznanstveni obliki spretno podal čitatelju tako, da moremo reči, da se mu je namen, pokazati v kratkih potezah odnošaje Napoleona do naših krajev, povsem posrečil. Živahen in prijeten slog ter originalne politično-geografske misli napravijo čitatelju čitanje knjižice prijetno.

Vendar pa naj mi bo dovoljeno nekaj principijelnih pripomb. Zdi se mi namreč, da zaide avtor pri povdarjanju geopolitičnih momentov nekoliko predaleč v istem smislu, kakor se to godi danes nemškemu geopolitikom. Zlasti povdarja v preveliki meri važnost Soče kot politične meje in jo skuša utemeljiti tudi s prirodnimi momenti, sklicujoč se pri tem na naziranje o rečnih

mejnih črtah v Napoleonovi dobi (str. 50), ki pa za nas seveda ne more biti prepričevalno. Zdi se mi tudi nekoliko pretirano in neutemeljeno večkratno povdarjanje Napoleonovega izrednega zanimanja za Posočje. Slično je z označbo Napoleona kot „največjega praktičnega geografa novega veka.“ Ali niso bile Napoleonove teritorialno-politične tvorbe pogosto geografski nesmisel? Ali ni uničil Benetk in njihove posesti na vzhodni strani Jadrana bolj iz težnje za unifikacijo in centralizacijo, kakor pa iz geografskih vzrokov? Dalmacija v tisti dobi vendar ni bila geografsko mnogo bolj navezana na središče Ilirskih dežel (Ljubljano), kot na Benetke. **Svetozar Ilešič.**

Filip Uratnik, Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije. Izdala in založila Cankarjeva družba. V Ljubljani 1929. Str. 49—100.

Uratnikova razprava, nameščena na skromno mesto ene izmed knjig Cankarjeve družbe, je zgrajena na osnovi izčrpnega studija statističnih publikacij. Nastala je iz namere, proučiti socialno-gospodarsko stanje Slovenije in na tej osnovi poiskati možnosti za rešitev aktualnih gospodarskih ter socialnih problemov, kakor so brezposelnost in prenapolnjenost malone vseh poklicev, pomanjkanje stanovanj, beg z dežele ter izseljevanje v tujino. Odgovore, ki jih daje Uratnik na navedena vprašanja, gradi na statističnih podatkih in temelje potemtakem na zelo zanesljivih ugotovitvah.

V poglavju o gibanju prebivalstva v Sloveniji je opozoril avtor na padanje števila rojstev v zadnji predvojni dobi, ki pa ga spremlja padanje smrtnih slučajev; prirodni prirastek pa se je v desetletji 1900—1910 dvignil vendarle na 10%. Prirodni prirastek je po vojni, vsaj ponekod, še nekoliko večji. Ves ta previšek pa se je izseljeval in sicer v letnikih med 20. in 40. letom. Ako se nacionalni biologi veselijo, da je ostal prirodni prirastek razmeroma visoko in ga želijo dvigniti celo na 2% letno, si morajo hkrati odgovoriti na vprašanje, kako zaposliti ta previšek, ako se ne želi, da se še nadalje izseljuje v tujino in se tamkaj za narod izgubi. V tem pogledu pa se gospodarstvo in tehnika, pravi Uratnik, ne moreta pohvaliti z uspehi. Glavni problem je namreč v tem, kako naraščaju zasigurati kruh in zaslužek. Zakaj ustavitev izseljevanja mora dovesti v bodoče do silne brezposelnosti in pravih kritičnih posledic.

V nadaljnjem poglavju analizira avtor, kako more naše gospodarstvo samo rešiti naloge, ki jih postavlja prirodno naraščanje prebivalstva. Tu ugotavlja, da imamo od skupnega števila 144.705 poljedelskih obratov le 90.004 pravih kmetov, 1877 veleposestnikov (z nad 50 ha) ter ogromen del, to je 52.822 kočarjev, ki posedujejo manj kot 2 ha zemlje. To je skrajno neugodna konstatacija, pri čemer pa naj naglasim, da računa Uratnik med prave kmete še posestva v velikosti 2—5 ha, ki jih je 29.183. Vsaj polovica teh pripada še pravim kočarjem, zakaj kmetija z 2—5 ha nikakor ne more izhajati samo s svojim poljedelskim obratom. Notranja kolonizacija na že obdelani zemlji tedaj sploh ne prihaja v poštev. Iz analize gozdne posesti, osobito veleposesti, izvaja avtor zaključek, da bi edinole gozdna površina v gozdnih posestvih nad 50 ha mogla nuditi zemljiško rezervo, prikladno za notranjo kolonizacijo, a sprejeti bi mogla po Uratnikovem mnenju le 25.000 družin. Tu pripominjam, da bi bilo glede možnosti kolonizacije v dosedanjih gozdih treba napraviti zanesljivo razlikovanje med absolutnim in relativnim gozdnim tlom; današnji kriterij glede kolonizacije ne more zadovoljevati. Da bi se mogla produktivnost naše zemlje dvigniti z izboljšanjem gospodarstva z racionalizacijo, opisuje tudi Uratnik, ali nikakor ne zamočuje pri tem tudi neugodnih posledic — zmanjšanja zaposlenosti na kmetih.

Glede možnosti nadaljnje industrijalizacije naglašava avtor nujnost, da se mora razvijati v zvezi z ostalimi pokrajinami naše države ter svetovnim gospodarstvom; tudi v tem pogledu pa njegova kritična analiza ne odpira razveseljivih perspektiv.

V zaključku naglašava avtor, da je hotel s svojo studijo pred vsem pokazati na probleme in dati pobudo za razmišljanje o postavljenih vprašanjih. Sam navaja na kratko kopo misli in nasvetov, ki na osnovi vsega prejšnjega naravnost silijo na podrobno razmotrivanje, še mnogo bolj pa seveda — na delo.

Navedel sem poglavitne rezultate Uratnikove socijalno-gospodarske analize geografom v pobudo. Geografija je veda, ki ima svojo poglavitno pozornost obrnjeno v sedanjost; ugotovitev gospodarskega stanja prebivalstva neke pokrajine je tudi njena domena in geograf se ne sme izogibati priliki in potrebi, da po svojih močeh in s svojimi spoznanji tudi sam sodeluje pri reševanju postavljenih problemov.

A. Melik.

Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften in Wien. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte. 4. Lieferung: Karten (7 listov), Karte der Jagdgebiete Steiermarks (5 listi). Wien 1929.

Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften in Wien. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte. 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Istrien von A. v. Jaksch, M. Wutte, L. Hauptmann, A. Mell und H. Pirchegger. 2. Heft: Kärnten (Nachtrag), Krain und Istrien. Wien 1929. Erläuterungen zur Karte der Jagdgebiete Steiermarks (W. Hoffer). Wien 1929.

Dunajska akademija znanosti je v preteklem letu zaključila prvi del svojega historičnega atlanta avstrijskih alpskih dežel in komentarja (Erläuterungen) k temu atlantu. S tem je dovršen prvi del znanstvenega podjetja, ki ga je zasnoval v zadnjem deceniju preteklega stoletja graški geograf Edvard Richter in na katerem je v teku zadnje generacije delala vrsta znanstvenikov. Rezultati tega dela so osnovne važnosti tudi za historično geografijo slovenskih dežel. Od 37 listov karte deželskosodnih okrajev v merilu 1:200.000 pridejo za nas v poštev listi, ki se tičejo Štajerske (1. Lieferung, Wien 1906), Koroške in Goriške (5. Lieferung, Wien 1921) ter Kranjske in Istre (4. Lieferung, Wien 1929); v komentarju k atlantu pa se tičejo naše zemlje razprave H. Pircheggerja o Štajerski (Erläuterungen I. Abt., 1. Teil, 2. Ausgabe Wien 1917), A. v. Jakscha in M. Wutteja o Koroški ter A. Mella o Goriški (Erläuterungen I. Abt., 4. Teil, 1. Heft, Wien 1914; razprava o Koroški ima dodatek v 2. snopiču 4. dela) in Lj. Hauptmanna o Kranjski ter H. Pircheggerja o Istri (Erläuterungen I. Abt., 4. Teil, 2. Heft, Wien 1929). Karta deželskosodnih okrajev je izdelana po navodilih piscev komentarjev, samo za Kranjsko in Istro jo je izdelal prof. A. Kaspret.

Deželskosodni okraji so ozemlja, na katerih so izvrševala posamezna deželska sodišča krvno sodstvo; nastali so v glavnem v 12. in 15. stoletju, obstojali do l. 1811. (na ozemlju, ki je pripadalo francoski Iliriji) in l. 1849. (na ostalem ozemlju) in tvorijo pač najmanjšo enoto starejše politične razdelitve v naših krajih, ki jo je še mogoče kartografično prikazati. Pri določitvi njihovih meja so se morali raziskovalci ozirati tudi na vse večje starejše politične enote, ki so obstojale poleg ali pred deželskosodnimi okraji; zato so podali v svojih razpravah pregled vse politične razdelitve nekdanjih avstrijskih alpskih dežel od 10. stoletja dalje, Lj. Hauptmann pa je dodal še

pregled teritorialne pripadnosti Kranjske pred 10. stoletjem z uvodom o geografskih osnovah Kranjske.

Geografsko enoto Kranjske vidi H. v trikotu Mangart-Kalnik-Risnjak. Jugozapadno stranico tvorijo: greben Julijskih Alp, razvodje med Idrijco in Soro ter pas Krasa med Jeličnim vrhom in Snežnikom, ki ga kraška polja pri Ložu, Cerknici in Planini na eni ter peščenčeva globel Vipave, Pivke in Reke na drugi strani ostro ločijo od okolice. Drugo stranico tvorijo Karavanke, Savinjske Alpe in Vitanjsko razvodje do Kalnika, tretjo pa linija preko Sljemena in Gorjancev na Risnjak. To ozemlje, ki tvori tudi hidrografska enota, pa pretrgata gorska vrsta med Rinko in Trbovljami in dolina Save v dva dela. H. misli, da je prirodni položaj Kranjske podoben položaju Tirolske ter razlaga različnost historičnega razvoja iz vpliva izvenkranjskih, negeografskih faktorjev, ki so iz svojih panonskih, italijanskih, koroških in avstrijskih centrov odločali o usodi tega panonskega jarka med Alpami in Dinaridi.

V naslednjih poglavjih razpravlja H. o predrimskih prebivalcih Kranjske, o teritorialni razdelitvi v rimski dobi, ko je segala Italija do jugozapadne stranice kranjskega trikota in le za nekaj stoletij odvzela Panoniji tudi mestni okraj Emone, in o germanski, avarski in frankovski Kranjski, ko se je meja Italije umaknila na staro črto nazaj; pri tem je H. pomnožil rezultate svojih prejšnjih študij in razprav drugih raziskovalcev za več važnih novih izsledkov.

Ostali raziskovalci pričenjajo z ustanovitvijo novih mark ob priliki nemške ofenzive proti Madjarom v 10. stoletju. Nove grofije so bile prvotno podrejene koroški vojvodini. Razprave o severni in zapadni meji Koroške so važne za vprašanje meje nekdanje sklenjene slovenske kolonizacije; na vzhodu je bila dosežena kasnejša meja šele v naslednjih stoletjih, tako je bil n. pr. Ormož osvojen po Pircheggerju šele okrog l. 1200. Ščasoma so se nekatere grofije emancipirale od koroške vojvodine; njihova združitev v rokah Traungaucev je ustvarila Štajersko. Ostale grofije, ki so bile trdno pod oblastjo vojvode, so pa postale sestavni del koroškega teritorija. Meje posameznih grofij je mogoče dognati iz mej deželkosodnih okrajev, v katere so pozneje razpadle.

Medtem ko so se mogli drugi raziskovalci vsaj v tem delu svojih razprav nasloniti na prejšnje študije, je moral Lj. Hauptmann zaradi površnosti prejšnjih študij in kompliciranosti problemov postaviti historično geografijo Kranjske na čisto nove osnove; tu naj kratko omenim le nekaj glavnih rezultatov. Kranjska marka je bila ustanovljena po njegovi domnevi med leti 967 in 973; njeno slovensko in nemško ime izhaja od slovanske „krajine“, medtem ko je latinsko ime značilo že prej „malo Karnijo“. Karantanska ofenziva, ki je ustvarila Kranjsko, pa v tem času še ni bila zaključena: šele okrog l. 1065. je bil iztrgan Hrvatski vzhodni del Istre med Učko goro in Rečino, ki tvori še pozneje od istrske grofije ločeno politično formacijo kot „Slavonija“, „Hrvatska“, „vojvodina Meranska“; Bela krajina in dolnji desni breg Krke od stare meje šmihelske in šentjernejske fare dalje pa sta bila osvojena šele med koncem 11. in koncem 12. stoletja, medtem ko je nasprotno izgubila Kranjska šele dolgo pozneje Žumberak (Voj. granica) in Čabar (Zrinjski). — Dvojna smer koroške ofenzive (Ljubelj in Mislinjska dolina) je ustvarila prvotno dve marki: Kranjsko, ki je obsegala Gorenjsko z Ljubljano, notranjskimi polji ter Kočevskim („Prakranjska“), in Savinjsko marko, ki je obsegala južno Štajersko do Vitanjskega razvodja in večji del

Dolenjske („Stara marka“). Mejni grofje Kranjske so postali domnevno l. 1002. neodvisni od koroškega vojvode in združili po l. 1056., ko so izumrli savinjski grofje, obe marki v politično enoto, ki odgovarja približno geografski Kranjski in je živela še do najnovejše dobe v ljudski zavesti in krajevnih imenih („Stara Kranjska“). V okviru Stare Kranjske se prične najprej v cerkvenem in nato tudi v političnem oziru ločiti kot posebna enota oni del bivše Savinjske marke, ki leži nekako onstran poznejše deželne meje in se je odcepil od Kranjske definitivno l. 1311.; dolenski del bivše Savinjske marke, katerega meja proti Prakranjski živi še danes v imenu Suhe krajine, pa dobi ime „Marka“ v ožjem pomenu besede in se združi s Prakranjsko v novo politično enoto („Mala Kranjska“). — Proti jugozapadu sega Kranjska še vedno do jadranskega razvodja in do pragozda med Jeličnim vrhom in Snežnikom; obmejni deželi sta furlanska mejna grofija in Istra, ki se v svojem severnem delu pozneje imenuje Kras (meja med Furlansko in Istro je bila pri Štivanu). Šele po l. 1535., ko je prišla v habsburške roke, je postala Mala Kranjska središče nove ekspanzije: Habsburžani so iztrgali patriarhom nekaj posestev na Krasu, pridobili Trst, podedovali najprej po eni liniji goriških grofov dva njihova teritorija (Istrsko mejno grofijo in del Slovenske marke, imenovan „grofija v Slovenski marki“), nato pa še Celjske, Wallseejce in drugo linijo goriških grofov. Te pridobitve so sicer po večini nekaj časa ostale neodvisne od Kranjske, kmalu pa so tvorile le še posebna glavarstva v okviru kranjske dežele; samostojna sta ostala le Goriška in deloma Trst. S tem se je premaknilo težišče Kranjske proti jugu in po mejnih regulacijah v začetku 16. stol. je dosegla oni obseg, ki ga je nato ohranila skozi več stoletij („Nova Kranjska“) in ki se je do svetovne vojne spremenil bistveno le še l. 1811. in 1814.

H. Pirchegger in posebno A. Mell se le prav kratko dotakneta v svojih uvodih vprašanj razvoja Istre in Goriške; tu je ostalo pač še mnogo vprašanj nerešenih.

Pri rekonstrukciji deželskosodnih okrajev samih je bilo treba najprej rešiti vprašanje, v koliko se njihov obseg vjema z mejami posameznih edinic nove politične razdelitve, ki jih je ustvarila moderna država koncem 18. in začetkom 19. stol. in ki so nam dobro znane. Razmeroma lahka je bila rekonstrukcija na Koroškem, kjer so služili deželskosodni okraji kot osnova za organizacijo katastralnih občin, nabornih in davčnih okrajev (pos. v celovškem okrožju). Na štajerskem in Kranjskem se je moderna politična razdelitev naslonila na staro cerkveno organizacijo (predjožef. fare) in zato je bilo treba rekonstruirati deželskosodne okraje le po raznih ohranjenih opisih njihovih meja (Gerichtsbeschreibungen); štajerski in koroški opisi so že izdani, za Kranjsko pa je njihovo izdajo Hauptmann tudi že napovedal. Na Goriškem in v Istri se meje starih jurisdikcij vjemajo z mejami modernih katastralnih občin, razen tega pa tudi z mejami vaških in meščanskih srenj.

S tem še dolgo ni označena niti glavna vsebina razprav, posebno Hauptmannove. Nove monografije bodo brez dvoma še izpopolnile in korigirale nekatere izsledke.¹⁾ Namen mojega referata je bil samo, da opozorim na važnost te publikacije, ki je ne bo mogel pogrešati nihče, kdor se bo bavil z vprašanji odvisnosti preteklih političnih tvorb od prirodnih faktorjev, kolonizacije, rekonstrukcije starih gozdnih pasov, ki so tvorili dostikrat mejo

¹⁾ Prim. zdaj razpravo M. Kosa: Postanek in razvoj Kranjske v Glasniku Muzejskega društva za Slov. 1929, 21 sl.

med teritoriji in sodišči itd. Historična geografija slovenskih dežel je dobila v tem delu svojo osnovo, na kateri in preko katere je treba graditi dalje.

Fr. Zwitter.

Norbert Krebs, Ebenheiten und Inselberge im Karst. Z. d. Ges. f. Erdkde zu Berlin, 1929. pp. 81—94. Z 2 karticama in 1 profilom.

Tudi za kras skuša avtor najti metode, s katerimi bi se morfogeneza teh predelov dala postaviti na solidnejšo podlago. V nasprotju s Cvijićem, ki je menil, da so prostrane površi v Dinarskem pogorju enako stare in šele po tektonskem gibanju premaknjene iz prvotne lege, zastopa Krebs popolnoma drugo stališče, ki ga skuša v le-tej razpravi utemeljiti. Naziranja je namreč, da leže kraška polja v bližnjem okolišu približno v istem nivoju ter da se njih višina strinja z nepopolno izravnanimi planotami in terasami v sosednem nekraškem ozemlju. Pri znižanju nivoja talne vode zapadejo sicer na krasu planote ukraševanju, vendar se njihova oblika še dolgo ohrani radi pomanjkanja ostalih destruktivnih faktorjev. Njegova osnovna misel je torej ta, da dviganje v kraškem terenu pospeši tvorbo kraških kotanj prav tako kot na nepropustnih tleh stvarjanje teras. Iz tega izvaja nadalje, da pripadajo različno visoko ležeče kraške kotanje različnim stadijem, kot velja to tudi za razno visoke terase v ostalem terenu. V tem tiči tedaj glavno nasprotje njegovega stališča s Cvijićevim. Krebs sicer priznava, da so bile kraške planote nedvomno tudi po tektonskih gibanjih premaknjene, vendar ne uvidi v tem zadovoljive rešitve problema.

Kot primer izravnave kraških tal navaja avtor slunjsko kraško ploščo, ki je nagnjena proti severu ter je prekrita na mnogih mestih z mlajšimi terciarnimi plastmi. Na tej ravnini oziroma planoti je mnogo osamelcev (Krebs jih popolnoma pravilno nazivlje „humi“, kot je to v rabi med tamkajšnjim prebivalstvom), ki se proti jugu združijo v hribovje, deloma še obkroženo od ravnine. Ker potekajo strma pobočja osamelcev v dinarski smeri, je njih nastanku pripisovati v večji meri tudi tektonski vpliv, akoravno so jih vode razčlenjevale in z lateralno erozijo zmanjševale njih obseg. Strmi robovi so namreč obrnjeni vedno proti NE, na nasprotni strani pa se pobočja položno spuščajo. Osamelci oz. humi so torej preostanki poševno dvignjenih grud, ki niso zapadli izravnavi. Čeravno se ravnina razprostira predvsem vzdolž rek, se vendar avtor obotavlja v nasprotju z Grundom smatrati jo za delo edinole rečne erozije. Po njegovem mnenju je namreč tu kakor tudi drugod zbog precej konstantne denudacijske baze še v večji meri sodelovala kraška denudacija.

Glede Ogulinskega polja smatra Krebs, da je nastalo iz večje ravnine, ki je bila proti vzhodu bržkone odprta. To dokazujejo številne višje ležeče terase. Polje leži danes 60 m višje od ravnine, najvišje terase pa se nahajajo celo 160 m nad ravnino. Isto velja tudi za polje pri Plaškem. Šele planoto v višini 400—420 m stavlja v isto vrsto z ostalo kraško ploščo, ker jo prekrivajo tu kakor tam enaki sedimenti (terciarna glina in lapor). Za toliko, kolikor znaša višinska razlika, se je na tem mestu gruda dvignila višje od ostale kraške plošče. Ta gruda pa predstavlja le prvo stopnjo v dvigajočem se terenu. Naslednjo stopnjo tvori jugozapadni rob ogulinske in plaške kotline.

Prostrane ravnine so proti severu tako močno nagnjene, da so po avtorjevem pojmovanju šele pozneje potom tektonskega gibanja dosegle sedanji položaj. Na vzhodnem robu hrvaškega višavja se dviga teren v dveh tektonskih stopnjah, prav kot je bilo opaziti v porečju Kolpe. Kraški plošči od-

govarjajo torej šele 200—500 m višji nivoji v goratem delu. Toda ne samo proti vzhodu, temveč tudi proti zapadu je kraško višavje visoko dvignjeno od ostale okolice. Pri tem dviganju so nastali deloma stopnjeviti prelomi deloma fleksure. V notranjosti višavja se tektonsko premikanje ni toliko udeleževalo. Do tega zaključka je privedlo avtorja proučevanje liške planote, ki se z ozirom na slunjsko in skradinsko planoto nahaja še v začetnem stadiju razvoja. Na severu leži v višini 560 m, se proti jugu oz. jugovzhodu dvigne na 610—620 m ter se nato zniža še dalje proti jugovzhodu na 550 m. Tudi na njej so številni osamelci, ki pa so mnogo nižji in manjšega obsega. Ker obstoje večinoma iz apnene brečije, so kakor čeri strmo odrezani na vseh straneh. Podobne razmere je opazati tudi na krbavski planoti, le da leži tu vse mnogo višje nego v Liki. Višji nivo leži tu 750—770 m visoko. Šele nekako 100 m nižje ležeča polja (Podlapac, Krabava, Krbavica, Korenica in Bilo polje) odgovarjajo nivoju liške planote. Vsa omenjena polja leže v inundacijskem nivoju oz. le nekoliko metrov višje in predstavljajo tedaj denudacijsko bazo za vse bližnje kraško ozemlje.

Krebs meni, da se v velikem delu kraškega višavja nahajajo površi in polja v približno enakem nivoju in da se spajajo v večje planote. Po njegovem mnenju se bodo tedaj polja sčasoma prav tako združila v večje planote kot so nastala polja potom spajanja uval. Pri tem se odvrča od Grundovega naziranja, ki pripisuje večinoma vsem poljem tektonski nastanek, ter se nehote približuje Cvijićevemu tolmačenju. Vendar se zdi, da tudi Cvijiću noče dati popolnoma prav. Pri nastajanju kotanj, iz katerih so se pozneje razvila polja, namreč ne odklanja morebitne tektonske dispozicije; toda tudi Cvijić sam je za neke primere pripuščal prav tako tolmačenje.

Glede nastanka Gackega polja se pridružuje Terzaghiju, po katerem je nastalo vsled spajanja posameznih kraških kotanj in svojo površinsko obliko ohranilo le vsled debele ilovnate odeje. Tudi na tem polju so zastopani številni osamelci oz. humi.

Proti Cvijićevemu mnenju, da bi obstojala prvotno samo ena planota oz. površ, ki se je naknadno po prelomih razbila v več planot, govori po teh izvajanjih le dejstvo, da se nižji nivoji zajedajo v višje. Toda tudi to ne izključuje popolnoma možnosti eventualnih tektonskih premikov. Dalje je tudi važno, da so nekateri nivoji samo lokalno razviti, medtem ko se ostali raztezajo v večje daljave. Planote, ki jih je možno medsebojno vzporediti (velikopotezne vzporeditve vseh planot si avtor na podlagi svojih dosedanjih raziskavanj ne upa izvesti, pač pa priznava, da sega nastanek liške planote v isto dobo kot slunjske in skradinske, kar govori nedvomno tudi v prilog Cvijiću), so se na krajih po prelomih razkosale in premaknile ter po fleksurah upognile. Tektonskim premikom je bilo po njegovem mnenju podvrženo vse ozemlje hkratu, tako da je bilo dvignjeno s planotami vred. Ta gibanja so pa mlajša kot dvig obrobne gorovja in razkosanja višavja po prelomih. Avtor razlikuje 2 fazi tektonskih gibanj, od katerih je bila prva mnogo intenzivnejša. Ponske planote oz. površi so že popolnoma zbrisale stare prelome in mnoge grude so se po teh izravninah docela izenačile.

I. Rakovec.

Manfred Schneider: Durch Dalmatien bis zu den Schwarzen Bergen (Walter Hädecke Verlag — Stuttgart god.?)

Pisac opisuje najprije južnije krajeve naše obale, a onda sjevernije i to samo glavna njezina mjesta kao: Herceg-Novi, Boka i Kotor, Cetinje, Ri-

jeka Crnojevića i Virpazar, Bar i Ulcinj, Budva, Dubrovnik, Rijeka, Lokrum, Lopud i Trsteno, Trebinje, Korčula, Mljet, Hvar, Split, Trogir, Šibenik i Krka, Rab, zatim se zalijeće malo u Mostar te Sarajevo. Ali svi ovi opisi nijesu objektivno geografski prikazani kartom, brojem, morfološki i po ostalim kriterijima fizikalne i regijonalne geografije. Čini se, da on to i ne zna. Tek malo gdje zadire u političku i umjetničku povijest. Njemu je glavno putopisna impresija, koja je vrlo manjkava u mnogim mjestima, a gdje je je točna i sočna. Manjkava je, kad onako malo govori o Splitu i njegovoj okolini, kad nam ne razjašnjuje postanak i važnost brojnih institucija i forma, koje valja historijom i geologijom u ruci razjasniti; kad ni jedan problem gospodarski i antropogeografski ne opisuje. Sočna je, kad u malo riječi opisuje današnju karakteristiku naselja kao onu Budve i Trogira. Schneiderovo djelo o Dalmaciji mogli bi postaviti u Banseovu geografsku struju, koja uvažuje impresiju i estetiku zemlje, dok je mnogi geografi zabacuju, jer nije objektivna.

I. Rubić.

A. Steinitzer: Dalmatien, das kroatische und montenegrinische Küstenland. (Monographien zur Erdkunde 42. Bd.). Sa 53 slike i kartom Leipzig 1950.

Knjiga A. Steinitzera je vrlo lijepo opremljena. Umjetničkim kartonom, koji prikazuje Rab, i velikim brojem slika pravi na čitaoca jak estetski dojam. U njoj se djelomično odražuje ljepota zemlje. Ali tekst nije tako temeljit. U njemu je pisac dodirnuo glavnije probleme zemlje, na osnovu malobrojne literature i moguće kojeg zabavnog putovanja duž naše obale. Zato se može naći u njoj mnogo pogrešaka: u dužini obale i broju žitelja pojedinih naselja, u nekim historičkim podacima. Veliki je napredak u ortografskom pisanju imena. Dok su u njemačkim edicijama uopće prije i za svjetskog rata, koje su pisale o Dalmaciji, kao i na kartama bila imena položaja zemlje i naselja zabilježena isključivo talijanskom ortografijom ili pokvarenim našim jezikom, sada u novim edicijama i na kartama pišu imena našom ortografijom. U tomu je prednost i ovog teksta.

A. Steinitzer nije obogatio toliko naučnu literaturu svojim djelom o Dalmaciji koliko propagandnu. U tomu je njezina korist.

I. Rubić.

K. Baedeker: Dalmatien und die Adria. Leipzig 1929.

Ovaj svezak poznatog vodiča opisuje zapadni dio Jugoslavije, Bosnu, Budapest, Istru, Albaniju i Krf. Našu obalu prikazuje u 60 str. Mnoštvom podataka o hotelima, prevoznim sredstvima i cijenama pa kartama in planovima upućuje putnika u pojedine djelove naše obale. Svojim posebnim lakonskim stilom, koji ne razvije, već samo nabacuje misli iz područja raznih nauka samo da razjasni znamenitosti na našoj obali, vodi putnika po važnijim naseljima i predjelima. Ima doduše malenih nedostataka gdje je podacima, ali u ovom izdanju je silan napredak, što je skoro 60% geografskih imena bilo na kartama bilo u tekstu napisano našim jezikom, a ostalo talijanskim za razliku od svih starijih izdanja Baedekera, koja su bila napisana samo talijanski. Uz slavenska imena redovno je u zagradama talijansko ime, da inostrani putnik, koji je prije učio samo talijansko ime, nauči i naše slavensko. Inače je Baedeker bez sumnje najbolji vodič pored Woerla po našim predjelima za njemačke putnike.

I. Rubić.

Ђорђе Крстић: Колонизација у Јужној Србији. Са картом насеља. Сарајево 1928.

Tekom zadnjega stotljeja so se na Balkanskom polotoku menjavale politične meje, kot sicer nikjer v Evropi. Zadnje velike spremembe so se izvršile

šele pred nekaj leti. Te pa niso zgolj političnega značaja; kajti nove razmere se javljajo tudi na gospodarskem polju, v kulturi in v narodnih prilikah. Na osnovi grško-turške pogodbe se je radi kolonizacije docela izpremenila etnografska slika predvsem grške Makedonije in turške zapadne Male Azije. Tudi za Južno Srbijo, ki je pripadla po balkanskih vojnah Srbiji in je danes sestavni del Jugoslavije, je nastopila nova doba.

Predmet omenjene studije ni zgolj popis kolonizacije, ki se je izvedla v zadnjih letih na tem ozemlju; avtor je razumel svojo nalogo daleko globlje. Podaja nam plastično sliko ondotnih geografskih prilik, ki so se v njih znašli kolonisti, prikazuje nam z vso realnostjo njih življenjski boj s narodo, njih vpliv na domačine, na kulturo in gospodarstvo. O Južni Srbiji imamo še prav malo del, a vrednost tega spisa je še tem večja, ker je skrajno nepristranski. Napisan je s tendenco, da razjasni eminentno važnost tamošnje kolonizacije, ki se je vršila često brez programa in je zato že l. 1925. po krivdi državnih faktorjev docela zastala.

Snov knjige je razporejena na tri poglavja. Prvo obravnava razvoj in trenutno stanje kolonizacije v poedinah kolonizacijskih področjih, drugo govori o zaprekah in težkočah kolonizacije, tretje pa podaja bilanco dosedanjih uspehov kolonizacije in podčrtava njen pomen. Za geografa najzanimivejše je prvo poglavje ter statistični pregledi proti koncu razprave.

Do l. 1928. se je razdelilo med koloniste 111.602 ha zemlje, ki obsega 175 kolonij in 419 manjših naselbin. Večino zemljišč so dobili dobrovoljci, bivši vojaki in siromašni domačini. Skupaj se je naselilo okrog 11.500 družin. Pogoji so bili za vse isti. Kolonisti imajo pravico prostega prevoza svoje imovine, pet let so oproščeni vseh davkov in če izpolnijo vse obveze, postanejo po desetih letih popolni lastniki dodeljenega zemljišča. Kolonizirala so se deloma državna, deloma vaška zemljišča, ki so bila vaščanom odveč, ali pa ona, ki so jih prejšnji lastniki trajno zapustili.

Največ kolonij se je ustanovilo na Kosovu. Te so tudi najbolj uspele. Tukajšnji kolonisti izvirajo iz vseh delov države. Najbolj napredni so Slovenci in Banatčani. Mešane kolonije uspevajo radi tekmovanja bolje od homogenih. Vrste se nove zidane hiše, pa tudi lesenih stavb, ki so jih kolonisti prenesli iz svoje domovine, iz Bosne ali iz Like, ne manjka. In vendar, baš na Kosovu gozda ni, kajti pogozdovanje se je komaj pričelo.

Drugo največje kolonizatorno ozemlje je Metohija, ki tudi razpolaga s plodno zemljo. Vendar kolonije slabo uspevajo, ker jih naseljujejo pretežno živinorejski Črnogorci, ki so slabi poljedelci. V skopskem okrožju se nahajajo kolonije zlasti ob progi Preševo-Skoplje. Poleg tujih kolonistov so dobili tu dokaj zemlje tudi narodno zavedni domačini, zlasti iz Skopske Crne gore, kamor so se nekoč iz plodnih ravníc umaknili pred Turki. Tudi okoli Kačanika in Tetova je vzniklo več kolonij.

Kolonijalni uspehi v ostali Južni Srbiji so nepovoljni, čeprav je še mnogo plodne zemlje, zlasti okoli Dojranskega jezera in na Ovčem polju, odkoder se polagoma izseljujejo domačini. Sicer se vrši semkaj vsaj privatno naseljevanje, to pa od strani tujih elementov, Vlahov, Madjarov in tujih kapitalistov. Tudi okoli Bitolja in Prizrena je kolonizacijska bilanca še pasivna.

Vendar že dosedanja tako pičla kolonizacija ugodno vpliva na razmere v Južni Srbiji. Narodna samozavest se krepi, Kosovo, ki je imelo l. 1919. komaj 24% Srbov, jih je imelo l. 1927. že 37%. Še slabše so narodne razmere okrog Prizrena in v Metohiji, kjer odpade na Srbe komaj 17% prebivalstva.

Južna Srbija je na primitivni stopnji skrajno ekstenzivnega poljedelstva. Njena prirodna bogastva se v pravi meri še ne izkoriščajo. Vendar se tudi tu že javlja vpliv naprednih kolonistov, ki gospodarsko dvigajo domačine. Od l. 1921.—1926. se je v Prizrenskem in Kosovskem okraju povečal teritorij požete zemlje za $\frac{1}{4}$. Še bolj so tu v istem času narasli dohodki žetve in izvoz poljskih pridelkov, ki se je mestoma podesetoril. In značilno! Če so se nekateri bali, da je razvoj poljedelstva v škodo živinoreji, — porast domače živine in njen brzo rastoči izvoz potrjujeta nasprotno. Seveda je k temu pripomogla tudi vedno večja javna varnost in dejstvo, da je Albanec v teh krajih opustil prejšnji način življenja in je prešel k racionalni izrabi tal; a tudi to so momenti, ki kažejo blagodejen posreden vpliv kolonistov. Kljub temu je Južna Srbija poleg Črne gore še vedno najredkeje naseljena in gospodarsko najšibkejša dežela v državi. Trikrat manjša Slovenija je imela tudi še leta 1926. v primeru z njo večjo žetev in celo njeno živinorejsko bogastvo je predstavljalo večjo vrednost.

Kolonizacija pa se ni vršila samo na deželi; daleko večji del je objel južnosrbska mesta, zlasti Skoplje, ki je postalo trgovsko in kulturno središče vse dežele. Tudi manjša mesta napredujejo in se brzo nacijalizirajo. Primer Kosova jasno kaže posledice kolonizacije, ki so narodno in gospodarsko pozitivne. Radi prirodnega bogastva dežele je še dovolj prostora za koloniste, ne da bi se z njihovim doseljivanjem oškodovali domačini. L. 1928. so se povzeli novi koraki, ki poslej zopet privabljajo nove trume naprednih kolonistov iz vseh delov našega naroda.

Tekstu je dodana karta kolonizacije Južne Srbije po stanju l. 1927., a je kljub primernemu merilu (1 : 800.000) površna in nepregledna. Sicer je pa razprava g. Krstića, ki je odličen poznavalec južnosrbskih razmer, tako temeljita in tehtna, da pomenja za razumevanje problemov naše kolonizacije pravo odkritje.

R. Savnik.

Gustavo Cumin: Guida della Carsia Giulia. Trieste, Stabilimento tipografico nazionale 1929. Številne slike in načrti, zemljevid 1 : 250.000, str. 414.

Marljivi tržaški geograf G. Cumin obdeluje v tej knjigi ozemlje, ki se nahaja približno v četverokotu Tržič — Hrušica — Notranjski Snežnik — Koper (krog 2500 km²). Polovica knjige obsega izčrpen geografski pregled vse pokrajine, druga polovica pa je vodnik v ožjem pomenu besede (z opisom potov, z zgodovinskimi, naravoslovnimi, umetniškogodovinskimi podatki itd.). Geografska monografija prvega dela nas tu najbolj zanima in reči moramo, da je temeljita, dasi seveda ne moremo soglašati z vsemi avtorjevimi trditvami. Splošnemu orografskemu pregledu sledi opis geoloških, morfoloških, klimatskih, hidrografskih in biogeografskih razmer, izčrpano pa so opisane tudi antropogeografske prilike: zgodovina ozemlja, demografske posebnosti, naselja, gospodarske razmere. Naj podam iz knjige nekaj antropogeografskih podatkov. Cumin pravi, da je kontinuiteta latinskega elementa za vso zgodovinsko dobo izven vsake diskusije. Slovansko kolonizacijo so baje silno pospeševali srednjeveški fevdni gospodje, ki so imeli posestva tudi na Kranjskem in odtod preseljevali poljedelce v kraški svet; Hrvati so se naseljevali po Istri šele od srede 15. stoletja dalje (!) i. dr. V vsej pokrajini je bilo l. 1921. 578.710 ljudi. Od teh je 58,8% Italijanov, saj so Italijani v dobi od 1910—1921 napredovali za 15,1%; največ se jih je na novo naselilo v pasu ob meji, tako da štejejo n. pr. v Postojni 17,4% vsega prebivalstva, medtem ko jih pred l. 1918. tam „skoraj“ ni bilo. Slovani so zelo nazadovali in sicer Hrvati za 59,5%, Slovenci pa za 29%, vendar je tudi prebivalstvo kot celota

nazadovalo za 2,5%. Gostota prebivalstva je največja v dolnjeseški ravnini (256 na 1 km²) in pojema proti Hrušici, kjer biva komaj 19 ljudi na 1 km².

Knjigo krasijo lepe slike, med katerimi karakterizirajo mnoge pokrajino prav dobro, in pa nekatere kartice; zanimive so zlasti fitogeografska, gostotna in kartica tipov hiš. Priloženi zemljevid v merilu 1 : 250.000 je odsek iz karte Italije Touring-kluba.

V. B.

Naše selo. Uredio dr. Miloslav Stojadinović, Beograd 1929, 4°, p. 604.

V Jugoslaviji imamo od 30.115 ljudskih selišč 24.255 vasi in 4595 zaselkov, kar znaša 95,8% vseh aglomeracij prebivalstva; 84,2% vsega jugoslovanskega prebivalstva živi v vasi, v kateri se gnete povprečno 351 ljudi (Kostić). Zato hvale vreden poizkus uredništva beogradske „Savremene Opštine“, da izda mesto običajnih številčk svojega časopisa za čas od 1. V. 1928 do 1. VII. 1929 enciklopedijo jugoslovanske vasi.

V zemljepisno-narodnopisnem poglavju pokaže Milojević B. lego in tip vasi v Jugoslaviji, Melik A. poda agrarno-geografsko sliko slovenske vasi, nakar oërta Šobajić P. črnogorsko vas, ki doseže pod Durmitorom in na visoki planoti Jezera v Pivi največje višine (1400—1500 m) v državi. Lega črnogorske vasi, velikost, morfologija, nastoj in razvoj vasi, hiša, kmetija in posestvo, gospodarstvo in hrana je prikazana v geografski medsebojnosti in socijalni vzporednosti. Malabdić E. nas vodi po bosanski muslimanski vasi, pokaže njeno lego, sobo z ognjiščem in prostorom za moške — baškaluk. Tla muslimanske hiše so čista, lesena, nabita zemlja je samo okoli ognjišča; na tleh se sedi, opravlja molitev in spi. Moba, lastnosti, gospodarstvo, duševno, moralno, družinsko življenje, navade, svadba, obleke, ples, konjske in strelske tekme, kafana, zelenaši, bolezni, domislice in narodna zavest pa izoblikujejo sliko psihičnega življenja v muslimanski vasi v Bosni. Drobňaković B. opiše tipe naših hiš: sibaro v Starem Vlahu, savardak v črnogorskih Brdih, lubare, pletare v Sremu in Baranji, brvnaro, polubrnaro, brvnaro „na čelice“ z raznimi njenimi oblikami ter kamenite hiše-kletare, ficurice, potlešice, polače, moravsko hišo, prizemljište, dvospratnice, čifčijske hiše in kule z ozirom na material in razdeljenost poslopja. Vurnik S. začinja opis slovenske hiše z dimnico, katero pogrešno smatra za frankovski tip, ugotovi v Sloveniji stikanje sredozemske, alpske in srednjepodonavske hiše, označuje njih izoblike z nakazanjem tipov vasi, kmetij in hiš ter zaključuje svoje poročilo s srednjeloslovenskimi, to je najbolj slovenskimi tipi hiš na Dolenjskem in „južnosrednjem“ štajerskem. Djordjević T. govori o običajih, ki so v patrijarhalni dobi obsegali in usmerjali vse naše življenje in na katere so vplivali v toku razvoja država in cerkev. Nadalje o narodni noši, ki kaže vplive iz kulturnih središč. Nasproti izpremenljivosti modne noše postavlja trajnost narodne, katero so prvi zamenjali z evropsko modno obleko trgovci in šolani ljudje. Prikaže vpliv narodne noše v Srbiji. Pri nakitu omenja nakit v ožjem smislu besede in magičen nakit — amajlijo. Žensko narodno nošo iz Slovenije, okolice Zagreba, Šokačke in Krašovanske Vojvodine, Srbije, Skopske Črne gore, Kosovega, Metohije, Morihova in Dalmacije predstavlja bolj ali manj posrečeno Lapčević M. Za prehod narodne noše v modno je značilna težnja za razkošjem in novačenjem, ki je v zvezi s prehodom iz naturalnega v denarno gospodarstvo. Propadanje naših narodnih noš gre vzporedno s preobražanjem našega kmeta iz izrazitega živinorejca v poljedelca, s čimer se mora žena vedno bolj udeleževati na polju in ji nedostaja časa za izdelovanje domače obleke. K temu pride še tovarniška produkcija, tako, da je gospodarsko nemogoče obdržati za bo-

dočnost narodno obleko. Kazimirović R. našteje in zgodovinsko utemeljuje narodne vezenine od Slovenije do Ohrida, jih označi oblikovno in vsebinsko ter ugotovi kot umetnine, vredne prevedbe na dekorativno umetnost. V zvezi s šarami opiše staro narodno barvanje (rdeče, modro, zeleno, rumeno, črno, orehovo, zlato in srebrno). Narodno-politične važne beležke svečenika M. Stojakovića v Omolju in Zviždu prinaša Gokić J., ki poda tudi lastna opazanja o hišah, salaših ter običajih iz obeh pokrajin. Geografsko gradivo vsebujejo še članki Popovića P. o vasi z estetsko-tehnične strani, Bogića P. in Jovanovića-Batuta M. J. o hrani našega kmeta; mnogo, mnogo manj pa poglavja o poljedelstvu in ekonomsko-socijalnih problemih.

Geografski in etnografski referati dajejo točno znanstveno, četudi ne izčrpno sliko iz svojih področij, ki obravnavajo pred vsem vzhod države. Za nas Slovence nastopi tu sličen slučaj kot pri „Narodni enciklopediji“; dobimo pač vpogled v vzhodne dele države, ne pa v Slovenijo, kateri se pri „Našem selu“ pridruži zahod Jugoslavije sploh. Vasi in kmetije v ozemlju vzhodno-slovenske štajerske hiše je točno označil že Sidaritsch. Vzhodnoštajerska hiša je razen v velikosti podobna prekmurski, obratno pa je ločiti belokranjsko hišo od vzhodnoštajerske; „štajerski podkunst dvor“ (izraz je meni neznan, mogoče tiskovna napaka), kot ga kaže slika, je doma na vzhodnem Srednjem štajerskem, v Sloveniji pa mi do sedaj še ni znan. Kabinetski naziv podkvast nadomešča Prlek z „v ključu“. Lokalizacija dimnic ni točna in velja za konec XIX. in začetek XX. stoletja. Preveč je poudarjen na škodo geografskemu narodnostni moment. Pri najstarejših slovenskih vaseh je poudariti naslonitev na prazgodovinska selišča, vsled česar imamo zelo številne primere sklenjenosti v bivanju na enem in istem kraju od prazgodovinskih dob danes. Razen v hribovitih krajih imamo nove slovenske vasi, nastale v najnovejši dobi, tudi v ravnem Prekmurju (Benice). Ne zadovolji opis slovenske narodne noše. Vsestranski opis naše slovenske vasi manjka, čeravno je urednik imel tozadevne podatke in jih ima še danes. Etnografski in gospodarski teksti ponazorjujejo številne slike, pri Vurniku tudi tločrti.

V „Našem selu“ so drugače očrtani v prvi vrsti splošni problemi, ki se danes nanašajo na jugoslovansko vas. Manjkajo pa značilni opisi tako različnih vasi, kot so v Južni Srbiji, Sloveniji, Vojvodini ali Primorju in drugod, opisi, ki bi po primeru Schultze-Jene (Kojško) podali sliko današnjih raznovrstnih vasi v državi. Zbornik, ki naj predstavlja ljudsko čitanko o naši vasi, feljtonistično obravnava vas kot enoten splošen tip v narodu, vsled česar dobimo samo delno sliko o različnih vaseh, kot so ob Meži ali Moravi, Tamišu, Vrbasu ali Kupi in drugje. Nujno bi bilo urediti knjigo mešano, to je deloma tipične vasi v raznih pokrajinah, deloma pa, da se prepreči neosnovano posplošenje, splošna vprašanja. Preveč birokratski duh veje iz velikega dela zbornika, duh, ki hoče pokazati, kako naj bi izgledala naša vas. Razen zgodovinskega in zemljepisno-narodopisnega poglavja in ostalih že omenjenih referatov predstavlja v veliki večini „Naše selo“ manj našo vas, kakršna je, tem bolj pa naše misli, kakršna naj bi naša vas bila. **Franjo Baš.**

Kenneth S. Patton, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia), a Commercial and Industrial Handbook. Trade Promotion Series No 61. United States Government Printing Office, Washington 1928.

Pod tem naslovom je izdal U. S. A. Department of Commerce, Bureau of Foreign and Domestic Commerce delo ameriškega konzula v Beogradu Kennetha S. Pattona, ki obsega 261 str., vel. 8° in zasluži našo pozornost. Po kratkem zgodovinskem, fizično- in antropogeografskem pregledu naše

države se pogloblja podrobno v gospodarske razmere, govori o socialnih prilikah, o javni upravi in šolstvu, natančno se bavi z državnimi financami in bankarstvom, obširno tudi s pomorstvom in prometom ter prirodnim bogastvom, industrijo in zunanjo trgovino. Dodano je prav tako najvažnejše iz našega trgovinskega prava. Knjiga je opremljena z obilnimi statističnimi podatki, ki pa upoštevajo le še l. 1926. — V tekstu je 10, ne posebno posrečenih pokrajinskih slik; dodani sta tudi dve kartografski skici, ena predstavlja razdelitev države na oblasti, druga železniško omrežje. — Namen knjige je kot pravi direktor biroja za tujo in domačo trgovino v uvodnem pismu na tedanjega trgovinskega ministra H. Hooverja, da bi nudila informacije amerišskemu eksporterju, onemu, ki bi želel investirati svoj kapital v Jugoslaviji, in vsem, ki se zanimajo za gospodarski razvoj južne in vzhodne Evrope. Upa, da bo delo pripomoglo, da se USA trdneje ukorenini na jugoslovanskem trgu nego doslej. — Geografskemu delu knjige se pač pozna, da je ni pisal strokovnjak, dočim gre pa specijalno trgovski in gospodarski del v podrobnosti. Kar se tiče pisave krajevnih imen, moramo priznati, da se trudi biti pravičen in jih večinoma piše, kot jih uporabljamo mi, v latinici ter ne rabi fonetičnih spakedrank. Dobi se pa vendar precej nedoslednosti. Marsikje dodaja k jugoslovanskemu imenu še staro nemško ali rabi celo samo to kot n. pr. „Steiner Alps“ ter „Grintovac“ in „Grintouz“, mestoma piše fonetično ali pa fonetično pisavo dodaja k imenu kot n. pr. Lovchen ter Niš (Nisch); poslužuje se tudi tuje pisave, reko Tiso piše po madjarski ortografiji „Tisza“, madjarski Szegedin pa mu je „Segedin“. Šamac ob Savi mu je celo „Chamas“. — Vendar pa te malenkosti ne zmanjšujejo gospodarske vrednosti dela, ki bo prispevalo k boljšemu poznanju naših bornih razmer v deželi plutokracije ter k možnosti razvoja našega prirodnega bogastva, če ga oplodi kapital.

B. Svetelj.

Dr. Otto Maull, Länderkunde von Südeuropa. Enzyklopädie der Erdkunde. 550 strani. Leipzig und Wien 1929. V geografski enciklopediji, ki se izdaja pod vodstvom prof. Dr. Oskarja Kende-a, s sodelovanjem vodilnih zastopnikov nemške geografije, izhajajo v zaključenih knjigah dela iz občne geografije ter njenih posameznih in pomožnih panog, kakor tudi geografski opisi kontinentov, a za Evropo tudi še posameznih predelov. V tej zbirki je izšla dosedaj — ako vzamemo za osnovo naše področje — knjiga Fritza Machatschka (Dunaj), Länderkunde von Mitteleuropa 1925., kjer se obravnava še severni del Jugoslavije. Sedaj pa je izšlo delo o južni Evropi, ki jo je obdelal dr. Otto Maull, predstavitelj geografije na graški univerzi.

Maullovo delo je posvečeno Alfredu Philippsonu, „raziskovalcu egejskega sredozemskega področja, ustvaritelju mediteranskega pokrajinopisja“; v predgovoru pa se avtor spominja s posebnim priznavanjem svojega učitelja Theobalda Fischerja, „starega mojstra mediteranske geografije.“ Maullova knjiga ima namen nadaljevati delo, ki sta ga postavila na toliko višino navedena nemška geografa-specijalista za mediteranski predel ter podati v njem moderen regionalnogeografski opis. Ker ima tudi francoska enciklopedija (Géographie universelle), ki se izdaja od l. 1927. dalje, po zamisli in pod vodstvom † Vidal de la Blachea in L. Galloisa, v načrtu kot knjigo VII. mediteransko Evropo (prvotno ji je bil določen kot avtor Jean Brunhes, ki pa je to nalogo odstopil Julesu Sionu, bo interesantno primerjati nemško ter francosko metodo deželopisja.

Maull obravnava najprej v kratkem uvodu (na devetih straneh) Južno Evropo kot celoto in sicer kot del Evrope ter mediteranskega predela. Nato

podaja regijonalnogeografski opis Iberskega polotoka, na kar sledi opis Italije in končno Balkanskega polotoka, ki ga po Fischerjevem vzgledu imenuje dosledno Južnovzhodnoevropski polotok (*Die Südosteuropäische Halbinsel*). Obdelava našega polotoka zavzema 234 strani (299—535), dočim odpada na oba ostala južnoevropska polotoka 286 strani (12—298); že iz tega razmerja se jasno vidi, kako raznolične so geografske značilnosti našega predela.

Maullovo delo si je najboljše ogledati na osnovi opisa našega polotoka. Tu uvršča najprej poglavje o bistvu, svetovnem položaju, legi in velikosti polotoka. V tem pogledu ni mogoče povedati bistveno novega; popolnoma moramo Maullu pritrditi glede severne meje polotoka na Donavi in na Savi, da ta črta ni mogla nikdar odtehtati močnejših prečnih vezi. Nato sledi poglavje o prirodnih predelih (*Die Naturlandschaft*), kjer se podaja najprej orografski pregled z očrtom notranje zgradbe ter današnjega reliefa celotnega polotoka. Tektonsko-geološki del je podan seveda v smislu moderne krovne teorije, ki računa z narivi kot osnovnim orogenetskim faktorjem; tektonske zone se ponazorujejo s Kossmatovo karto (str. 310). Morfološki del gre zelo v podrobnosti ter je jako obširen. Morfogenezna se tolmači v modernem smislu; kot v Alpah in v drugih mladih gorovjih tudi tu za današnji relief niso merodajna toliko gubanja in narivi, marveč mlajši procesi postopnega dvigovanja. Tako pojmovanje so omogočila tudi tu izčrpna morfološka raziskavanja, pri čemer je opravil pokojni Cvijić velik del. Po oddelku o podnebjju in rastlinski odeji prehaja na poglavje o antropogeografskih silah ter razvoju kulturne pokrajine. Tu se zdi, da je zgodovinski uvod v antropogeografski opis nekoliko prepodroben. Dočim gradi v geološko-morfološkem delu v večji meri na delih in pojmovanju vnanjih, osobito seveda nemških avtorjev, nego na pr. na Cvijiću, pa se naslanja v antropogeografskem pogledu pretežno na Cvijića, kakor pričajo že številne, po Cvijiću povzete odnosno izdelane karte. Zato so zemljevidi v prijetnem nasprotju z mnogimi dosedanjimi inozemskimi kartami pravilni in točni. Posebno moremo tako reči o etnografski karti na str. 377, ki kaže pravilno etnično pomešanost v Vojvodini, točno srbsko-bolgarsko etnično mejo in tudi Makedonce obeležuje po Cvijićevem pojmovanju. Pravilno naglašča Maull, da je bil neposreden vpliv Turkov večji nego se splošno računa, vendar bi bilo treba pri tem, da se doseže popolna in pravilna slika, naglasiti tudi negativne strani tega vpliva, ki so se uveljavile ravno v novejši dobi, ker so tvorile usodno barijero zoper srednje- in zapadnoevropske vplive. Maull prinaša kratek, a vendar precej podroben pregled zgodovine balkanskih narodov. Tu se opazi, da avtor ni na domačem, na lastnem področju, ker so se mu primerile nekatere pogoške. Iz njegovega teksta (str. 385) mora bralec dobiti vtis, kakor da se je Grčija osvobodila najprej in je Srbija ta čas ostala mirno pod Turki. V resnici pa je bilo obratno. Srbskega upora 1804—1815 sploh ne omenja in v tekstu na tem mestu tudi nima ničesar o l. 1815. (18.), — pač pa kasneje na str. 524 — dasi ima na karti o rasti balkanskih držav (str. 382) že včrtan obseg Srbije tega leta. L. 1826. za politično osvoboditev Srbije ni toliko važno kot l. 1812. (bukareški mir) in adrijanopoljski mir (1829), ki jih Maull sploh ne omenja, kakor tudi ne omenja v zvezi z njima stoječega teritorialnega razširjenja Srbije l. 1835. (niti na karti niti v tekstu niti kesneje na str. 524), dasi bi bilo to potrebno. V isto območje spada netočnost, da se Skoplje označuje kot bolgarska prestolnica za XI. stol., in kot druga sultanova prestolnica po kosovski bitki (str. 436). Napačno si tolmači dejstvo, da so v XV. stol. Ogrji branili

Beograd pred Turki (str. 524); saj je bil Beograd z Mačvo sploh mejna ogrska posest.

Poglavje IV. (Dežele, krajine in države) prinaša najprej razdelitev polotoka v prirodne krajine s karto. To je zelo dobra razčlenitev, gotovo najboljša od vseh dosedanjih in se odlikuje po tem, da gre sistematiko do najpodrobnejšega ter ustvarja na ta način krajinopisno analizo, organizirajoč hkrati majhne krajine v večje skupine in te zopet v večje enote, dokler nima končno tri poglobljena prirodna področja a) egejske dežele, b) rodopsko-balkanske dežele (Bolgarija) ter c) dinarske dežele ter Srbija. Glede tega, kako so posamezne krajine priključene v večje enote, se da seveda diskutirati (n. pr. sestava notranjedinarskih krajin od Posavine ter dolnje Kolpe pa čez Raško do Kosova), ali krajinopisna analiza je, mora se naglasiti. vzorna. Pri opisu so nastale male diskrepance med karto in tekstom: Krajina II. 1. a δ (Ajvasil -Beşik-Gölfurche) je označena na karti pogrešno kot e. Dalje krajina II. 2. c, γ (Koricabecken) na karti ni označena. Imena krajinam so po večini prav srečno izbrana.

Nato sledi krajinopis po ugotovljenih pokrajinskih enotah in zatem je uvrščen opis države kot celote. Tudi v tem delu prinaša karte, ki se tičejo celote, tako n. pr. karto o tipih naselij (str. 416) (povsem po Cvijiću); če je tedaj v slovenskem področju netočna in kaže na pr. na slovenskem Krasu ter severozapadni Hrvatski starovlaški tip (po naše: raztresene ali samotne kmetije), dočim so v resnici po veliki večini sklenjene vasi največ obcestne ter središčne zasnove talnega načrta, ni to Maullova krivda. Pač pa je njegova pogreška, da stavlja grško-jugoslovansko mejo v Cigansko klisuro (str. 450) (bržkone na osnovi starih avstrijskih topografskih kart), dasi poteka v resnici severneje, kakor bi se mogel poučiti iz novih kart jugoslovanskega izvora. Napačno sklepa, da se je grško-jugoslovanska meja pri Lerinu potegnila v sedanjem poteku iz ozira na to, ker se je grški etnični element ohranil v južnem delu Pelagonijske kotline (str. 455) — v resnici l. 1912.—15. tu ni bilo relativno nič več Grkov, nego v ostali Pelagoniji, marveč poteka meja tamkaj, do koder so l. 1912. prodrle grške čete; za današnjo mejo niso bili merodajni niti etnični, niso fizikalno-geografski momenti. O grških gospodarsko- ter prometnogeografskih težnjah ob Vardarju navzgor ter v smeri v Pelagonijo se pač ne more govoriti; v tem pogledu kakor tudi glede ostalih teženj preko mejá je geopolitična karta polotoka na str. 444 premalo pretehtana.

Po podrobnem, živahno in plastično napisanem krajinopisu se razvrstijo vsi predeli polotoka in končno sledi pri zaključku celotne odnosno odgovarjajoče večje krajine karakterizacija držav. Kot zadnja je na vrsti Jugoslavija, ali opis državne celote zavzema samo devet strani. Daje razen politično-geografske karakterizacije le še gospodarski pregled za celoto. Tudi tu se je pokazalo, da pripadnik nove nemške geopolitične šole, katere odličnega člana imamo v Maullu, težko presoja nove države, ki so zgrajene na etničnem principu, zakaj ta šola pripisuje poglobljeno veljavo prirodnim enotam, to se pravi: po fizikalnih svojstvih, površinski konfiguraciji in sličnih lastnostih enotni predeli so sposobni, da tvorijo osnovo državnim skupnostim. S tega vidika premotriva nove države in tako gleda Maull tudi na Jugoslavijo, obžalujoč, da se je raztrgala prirodna enota — Panonije in da so tudi „die Lebensräume der Ostalpen zerfetzt worden“ (str. 524). Slično kot domala vsi sodobni nemški geografi se tudi Maull s povdarkom ustavlja pri onih momentih, ki ustvarjajo notranja trenja ter nesoglasja in kažejo slabe strani

naše kakor vsake mlade države. Interesantno pa je, da vidi Maull tudi močne notranje vezi (Klammern) države in sicer v gospodarskih razmerah. Jugoslavijo smatra odločno za najbogatejšo, gospodarsko najbolj harmonično državo na polotoku; gospodarska harmonija pa je v tem, da družijo država tako temeljno med seboj različne krajinne.

Avtor objavlja zelo obsežne bibliografske sezname. Obžalovati je, da ni uporabil naših novih domačih topografskih kart, ker bi mogel tamkaj povzeti točne višinske podatke za gore v Južni Srbiji, tako da bi mu ne bilo treba navajati pogrešenih števil iz starih avstrijskih kart, na pr. Šarplanina odn. Ljubotin 2700 m (namesto 2496 m za Ljubotin, a za Bistro 2640 m), Golešnica 2550 m (nam. 2540), Perister 2530 m (nam. 2600), Kajmakčalan 2517 m (nam. 2521 m). Tudi bi si želeli več točnosti ali vsaj doslednosti pri pisavi in pravopisu naših krajevnih imen. Maull piše Brčka, Gradiška (str. 517), a zraven tega Suschak, Schibenik, Metkovitsch (551), drugod spet Sziszek (str. 517), Slično meša za Južno Srbijo srbska (Prilep) bolgarska (Ochrida, Bitolja) in turška imena Usküb, Köprölü itd. Nekoliko moti tudi obilica pogrešk v krajevnih in osebnih imenih (Drageačevo, nam. Dragačevo str. 521), Nemanjden (523) Kraijina (str. 524) itd. Ali to so vendarle malenkosti, ki lepe knjige bistveno ne kvarijo.

Anton Melik.

Oscar Randi, I popoli balcanici. Collezione Omnia 14. Roma 1929. P. 174.

Pričujoče delo je skoz in skoz publicistično z vsemi dobrimi in slabimi lastnostmi takih spisov, poslabšano pa še z očitno protijugoslovansko tendenco. Kot pravi avtor v predgovoru, hoče na podlagi geografije, zgodovine in današnjih političnih razmer pokazati, „kaj je Balkan danes in kaj bi mogel biti jutri“ ter podati uvod v spoznavanje Balkana s stališča italijanskih interesov, s čimer naj se hkrati Italijani opozorijo na potrebo posebnega instituta za proučevanje Balkana. V dodatku prinaša precej obširen seznam literature, od katerega seveda ne bomo pričakovali popolnosti, toda upravičeno bi terjali malo več objektivnosti. Naravno prevladuje tu italijanska literatura; med ostalimi deli pa najdemo pač stvari dvomljivih avtorjev, kot so Miss Durham, A. Wirth, Bogičević, Gopčević i. dr., dočim ni na pr. niti enega Wendlovega spisa. Značilno je, da navaja avtor za Dalmacijo poleg laških publicistov edino le deli Jirečka in Skoka o dalmatinskih Romanih, ne pa n. pr. Vojnovičeve „La Dalmatie, l'Italie et l'unité yougoslave.“

Najkrajši je geografski del knjige, ki obsega komaj prvih 13 strani. Med balkanskimi pokrajinami je po avtorjevem mnenju edino Dalmacija dobra geografska enota, ki je pa rajši ne prišteva Balkanu, ampak jo primerja „hrbtenici, ki združuje Balkanski in Apeninski polotok, kot bi bila siamska dvojčka.“ Skupnega središča balkanske dežele nimajo, oziroma ga imajo čisto na robu, v Carigradu, ki pa zapadnega dela polotoka ne more obvladati. Tu se začinja že interesna sfera Rima, v katero spadajo predvsem Dalmacija, Črna gora in Albanija, kakor nam grafično predočuje priložena karta.

V tem smislu se povdarja tudi v zgodovinskem pregledu, ki tvori glavni del knjige, vselej in povsod romanski element, ki je imel vedno najvažnejšo vlogo na Balkanu. Brata Asjen, ustanovitelja novobolgarske države, sta bila Vlaha, o Štefanu Nemanji je „zelo verjetno“, da je bil romanskega pokolenja, „kot večina vladarjev, ki so vladali balkanskim Slovanom,“ da, tudi Obrenović in Karadjordje sta bila „v resnici vlaškega izvora.“ Romanski Vlaha in Morlaci so se pred Turki razkropili po zapadnem delu polotoka, kjer so jih „srbski popi“ napravili za Srbe, v Istri pa jih je „protiitalijanska avstrijska politika pohrvatila.“

V tretjem, političnem delu pa izvemo n. pr., da so bili po svetovni vojni „krivično žrtvovani Črnogorci“ in da je „nevoščljivost oropala Italijo zaslužnega plačila ob Jadranu ter ustvarila takozvano Jugoslavijo.“ Ti očitki veljajo zlasti Franciji, ki da noče razumeti poslanstva Italije ob Jadranu, dočim so Italijani razumeli vlogo Francije ob Renu in realni položaj v Alzaciji. O „poslanstvu Italije“ govori celo sklepno poglavje, ki kulminira v stavku: „Stari Rim je prvi in edini civiliziral divji Balkan, fašistična Italija pa ga bo na novo oživila s tem, da mu bo dala novi tip svoje civilizacije.“

Kljub vsej njegovi tendenčnosti moramo avtorju priznati, da je v mnogih ozirih dobro poučen, najbolje seveda o naših napakah, tako da bi mogli knjigo kot zrcalo — kajpada močno spačeno — s pridom rabiti mnogi Jugoslovani. O naši neslogi ve pa vsekakor preveč povedati, ko piše, da je „Julijska Benečija jabolko prepira med Slovenci in Hrvati.“ Za največje razodetje smemo brez dvoma smatrati trditev, da „bi Slovenci in Hrvatje mogli dobiti svojo svobodo nazaj samo s privoljenjem Italije...“

Sicer nas pa vsa taka publicistika pusti popolnoma hladne. Kajti, kdor pozna zgodovino, vé, da večjega „balkanstva“ v kakršnemkoli smislu na polotoku nikoli ni bilo, kot ga srečujemo v raznih italijanskih državicah skozi stoletja. In kdor je bral klasično „Storia d'Italia 1870—1914“ Benedetta Croce-ja, bo z zadovoljstvom ugotovil, da je bila Italija kljub neprimerno ugodnejšim pogojem po prvem desetletju obstanka dosti manj trdna in edina nego je Jugoslavija danes.

S. Kranjec.

Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci. Redakční rada: F. Dloucha, dr. M. Remeš, dr. B. Vybíral. Roč. XLI. a XLII. — Rok 1929. Olomouc.

V uvodni razpravi podaja B. Vybíral bilanco ob priliki druge dvajsetletnice časopisa; iz seznama vsebine zadnjih 20 letnikov je razvidno ogromno znanstveno delo, ki ga je časopis v tem času razvil. O. Gartner prinaša kratko studijo o geološkem postanku moravsko-šlezjskih mineralnih vrelcev. M. Beneš poroča o novo odkriti jami, ki se nahaja sev.-vzhodno od Hranic v devonskem apnencu. M. Remeš objavlja prispevke k balneologiji Moravske in Šlezije. V prirodopisnem delu revije je tudi več botaničnih in zooloških razprav s slikami. Tudi dušesloven del ima bogato vsebino. Slede razprave iz arheologije in gospodarske zgodovine. I. Červinka nadaljuje svojo obsežno studijo o pozabljenih gradovih in utrdbah na Moravskem. F. Krestýn piše o narodnih običajih, J. Našića o šlezjskem narečju. Kulturnozgodovinske doneske objavljata M. Remeš (o solnčnih urah) in F. Zapletal (iz stare kulturne Hane). Obe razpravi sta bogato ilustrirani. Nove prispevke k zgodovini nadškofijske slikarske akademije v Kroměřížu objavlja A. Breitenbacher, ki v svoji studiji polemizira z E. Dostalom. Med kratkimi noticami in referati prinaša časopis tudi oceno Geogr. Vestnika (III. l.) in časopisa za zgodovino in narodopisje (XXII. in XXIII. l.). R. S.

Nove razprave prirodoslovne fakultete univerze v Brnu. O geografskih spisih, ki so izšli v Brnu v letih 1925—1926, je Geogr. Vestnik na kratko poročal že v III. letniku. Zadnji čas so izšle zopet štiri pomembne razprave. Te so: J. Woldřich in J. Augusta, Náčrtek geologických poměrů v okolí Luhačovic se zřetelem na vznik jejích minerálních pramenů (Brno 1927); V. Šauer, Čopský ohyb Tisy (Brno 1927); J. Stejskal, Pásmo porfyroidové ve vrbenském devonu na východním okraji visokého Jeseníku (Brno, 1928); Fr. Říkovský, Klimatická proměnlivost atmosférických srážek a

jeji vztah k Brücknerově theoriji (Brno, 1928). — Vsi spisi imajo francoske résuméje.

V prvem spisu je govor o toploti in kemični sestavi mineralnih vrelcev ter o vplivu tektonike na njih postanek. Na tekst se opira shematska karta tektonsko-geoloških razmer kopališča Luhačovic, ki leži v jugovzhodnem kotu Moravske blizu slovaške meje. Šauer-ova studija, ki razpravlja o zavoju Tise pri Čopu ob češkoslovaški meji, se opira zlasti na obsežno madjarsko in tudi srbsko (Vujević, Cvijić) literaturo. Studija J. Stejskala, ki je sodeloval pri geološkem mapiranju Jesenika, prinaša dve situacijski skici in več slik ter je pretežno kemično-petrografskega značaja. Fr. Říkovský pa preizkuša verodostojnost Brücknerjeve teorije in opozarja na nove momente. Svoje teze opira na rezultate padavinskih opažanj najvažnejših postaj iz vseh delov sveta, upoštevajoč po možnosti podatke od početka 19. stoletja do incl. l. 1925.

R. S.

Bolletino della Società geografica italiana VI/VI, 8—9, avg.—sept. 1929 objavlja med drugim gradivom tudi dve za nas zanimivi studiji. A. Desio razpravlja obširno o orografiji Alp ob Beli, pritoku Tagliamenta, razmotrivajoč njen odnošaj do geološke strukture tal (str. 551—569, z zemljevidom), G. Cumin pa posveča svojo pažnjo aluvialnim ravnica in hidrološkim pojavom ob gornjem toku Pivke (str. 602—612, z zemljevidom in slikami). V zemljevidih je izvir Pivke (ali Ljublanice!) običajno včrtan severno od Zagorja pri št. Petru na Krasu. Cumin pokaže, da menjava Pivka svoj tipično kraški izvir v razdalji 6 km, ker nastaja iz vodotokov v podzemlju, ki se združijo ob višji vodi v podzemeljsko reko. Ta stopa na dan v aluvialnih ravnica, ki se vrste od Radohove vasi do Koritnice in ki niso nič drugega kot bivše jezerske kotline, katerih odtok je bila nekdanja površinska Pivka. Voda se ob visokem stanju pojavlja najprej v najnižji, potem tudi v višjih kotanjah, ne stopi pa na dan v (najvišji) kotanji med Knežakom in Koritnico, ker je tu notranja struga reke preložena že v precejšnjo globino. Rodovitna zemlja teh kotanj, ki so ali popolnoma suhe, kakor prav ta pri Knežaku, ali pa deloma periodično poplavljene, je pritegnila številno prebivalstvo. Od vsega prebivalstva Pivke planine biva tu 75,5%.

V. B.

L'Universo XI/2, febr. 1950 prinaša studijo G. Cumina: Cenni geografici sulla zona forestale della Carsia Giulia (str. 85—120, zemljevidi, slike). Avtor opisuje gozdove med Idrijo in Kvarnerom po njihovi sestavi in višinski razporedbi ter razširjenosti (822 km²), dalje posestno stanje in eksploatacijo. Gozdovi so najbolj ohranjeni v odročnih krajih, ki so bili zlasti v starejših časih težko prehodni. Eksploatacija gozdov pospešuje napredovanje prebivalstva po številu in blagostanju, tudi je tu zaradi večjega prometa več živine (zlasti konj) kakor drugod v enaki pokrajini (največ konj je krog Hrenovic pri Postojni). Medtem ko so gozdov manj bogati predeli karakterizirani po navadnih kolovoznih potih, je v bogatejših izgrajeno cestno omrežje, gozdarske kočje, številne krčme in žage. V poletnem času se opaža imigracija delavcev, ki pa je večinoma lokalnega značaja. — Na zemljevidu 1 : 200.000 je Cumin vrisal poleg površine, ki je pokrita z gozdovi, tudi glavne kraje z lesno industrijo (žage), nakladne postaje za les in oglje ter pota dovoznega prometa.

V. B.

Гласник географског друштва, св. XV. Beograd 1929. Novi zvezek „Glasnika“ prinaša večinoma krajše članke iz področja regijonalne geografije naše države. Na uvodnem mestu piše V. Čorović o Topaljski občini

pri Herceg - Novem v prvi pol. XVIII. stoletja. M. B. Pajković priobčuje svoja opazovanja o živinoreji na Bjelasici pri Kolašinu. S. Stanković razpravlja o ribji produktivnosti južnobalkanskih jezer; relativno je zelo visoka, ker imajo jezera v primeri z ostalimi evropskimi izrazito južno lego in ker so po svojem nastanku izrazita reliktna jezera, ki so vedno bogata na ribah. R. Bošnjak nam podaja kratko geografsko monografijo Siska in podčrtava dejstvo, da je nosilo mesto že od nekdanj izrazito trgovski karakter, a se je dandanes razvilo že v manjše industrijsko središče. Slična je razprava Hristine Bričić o Jajcu. Geograf Homolja in Zvižda A Lazić govori to pot o reliefu obeh pokrajin, L. Marčić pa piše o doseljivanju in izseljevanju na Zadarskih in šibeniških otokih. P. Vujević nadaljuje svojo izčrpno študijo o podnebjju Hvara in sicer obravnava poglavja o atmosferskem tlaku in o vetrovih. S. Jovanović nam prikazuje hrvatsko prebivalstvo in njegova naselja v Gradišću (Burgenlandu); število tamošnjih Hrvatov ceni na 65—70.000 (vštevši one, ki so ostali pod Madžarsko), dočim jih je avstrijsko štetje iz l. 1923. naštelo okrog 40.000. — V poslednjem članku objavlja S. Milojević rezultate svojih geomorfoloških opazovanj v dolini Toplice, nakar slede manjši doneski o reliefu, rekah in talni vodi na teritoriju Siska (R. Bošnjak), o glacialnih sledovih na šarplanini, Korabu, Krčinu in Stogovu (T. Smiljanić) ter o Nišavi (E. J. Cvetić).

Vedno bolj odličen pa postaja beograjski „Glasnik“ z bibliografske strani. Pregled geografske literature, ki ga redno priobčuje, je danes naša najboljša, odnosno sploh edina geografska bibliografija. Geografska kronika in poročilo o delovanju beograjskega Geografskega društva zaključujeta pričujoči, po obsegu in opremi sicer nekoliko skromnejši, a zato po vsebini nič manj zanimivi zvezek.

S. Pešič.

Посебна издања Географског друштва, св. 5.—7. Београд 1929. — Serija posebnih izdanj, ki jih poleg „Glasnika“ izdaja Geografsko društvo v Beogradu, se je obogatila za tri nove zvezke. Peti zvezek je posvečen Vladimiru Kariću, znanemu srbskemu geografu-samouku in odličnemu nacionalnemu delavcu. Razen uvodnih besed še izpod peresa pok. J. Cvijića in ponatisov nekaterih Karićevih izjav prinaša zvezek članke izpod peresa J. M. Jovanovića (osobito kar se tiče Karićevega dela za Staro Srbijo in Makedonijo), B. Ž. Milojevića (o Karićevem delu na polju nacionalne prosvete) in S. M. Milojevića (biografija i bibliografija).

Šesti zvezek „Posebnih izdanj“ prinaša študijo D. Nedeljkovića „O psihičkom tipu Južnosrbijanca“. V nasprotju s Cvijićem, ki je v svojem velikem delu „La peninsule Balkanique“ Južnosrbijance uvrstil pod „centralni“ psihični tip, kakor ga naziva, je Nedeljković, dasi držeč se Cvijićevih metod, postavil naziranje, da pripadajo Južnosrbijanci dinarskemu psihičnemu tipu in sicer posebni njegovi varijanti; to varijanto skuša v glavnem na podlagi narodnih pesmi karakterizirati z južnjaško čutnostjo, rezerviranostjo, realnim idealizmom in posebno vztrajnostjo Južnosrbijancev. Knjiga nam pokaže, da s Cvijićevim delom na polju določevanja in označevanja psihičnih tipov v naših krajih problemi še nikakor niso rešeni, marveč šele postavljeni.

Sedmi zvezek obsega delo M. S. Filipovića „Privreda, saobraćaj i naselja u Visočkoj nahiji“, lepo zaokroženo geografsko monografijo, opremljeno tudi z ilustracijami. Zelo primerno je, da je tudi „Posebnim izdanjem“ priključen francoski, odnosno nemški résumé.

S. Pešič.

Гласник Скопског научног друштва. Књига VI. Одељење природних наука 2. — Скопље 1929.

Iz bogate vsebine naj omenimo one članke, ki zanimajo tudi geografa. Med njimi je na prvem mestu P. Vujevićeva študija o trajanju insolacije v Južni Srbiji; v njej prihaja avtor do zaključka, da sicer v južnejših krajih Srbije insolacija traja ravno toliko, kot v izrazito mediteranskih mestih, ležečih v isti geografski širini, da pa severnejši kraji v tem oziru daleč zaostajajo za njimi. — M. Luković objavlja svoja hidrogeološka opazovanja v Banji Koviljači, Kragujevcu, Smederevski Palanki, Ražnju, Prokuplju, Prijepolju in Plevlju ter na otoku Hvaru. — P. Jovanović piše o Katlanovski banji na vzhodnem robu skopske kotline, B. Rajić pa nadaljuje svoje kemijske analize mineralnih in zdravilnih vodâ v Južni Srbiji. Omeniti je še Lukovićev članek „Piritska rudišta u Jugoslaviji“ in pa članek „Smolarenje u šumama Breznice i Taževa (Poreče, Južna Srbija)“, ki ga je napisal inž. V. Šacki.

S. I.

Hrvatski Geografski Glasnik, broj 2. Izdaje i uređuje prof. dr. A. Gavazzi. Zagreb 1950. Polovico tega zvezka zavzema izčrpna študija I. Rubića, v kateri proučuje gravitacijske zone Splita. O študiji bo poročal Geografski Vestnik posebej. Sledi članek L. Hauptmanna, ki razpravlja pod naslovom „Geographische Tatsachen und politische Möglichkeiten in Mitteleuropa“ o problemih, ki jih je obdelal že v svoji brošuri „Italija i Srednja Evropa“ (Biblioteka Jadr. Straže, sv. 4. Split 1928). M. Šenoa nam podaja historijat železnic na ozemlju Hrvatske in Slavonije od l. 1861. do danes. A. Gavazz i objavlja pregled geografije v kraljevini Jugoslaviji po svetovni vojni. Naj nam bo dovoljeno pripomniti, da pogrešamo med navedenimi slovenskimi geografi imena, kakor so n. pr. Ferdo Seidl, Jože Rus, Valter Bohinec i. t. d. J. Goldberg razpravlja o danes jako aktualnem vprašanju povprečkov v klimatoloških podatkih, Stj. Ratković pa o rasi, plemenu, narodu in naciji, torej o pojmi, ki se še vedno pojmujejo v jako različnem smislu. Zlasti povdarja tudi on absurdnost identificiranja rase in naroda. A. Messner razlaga ime Črne gore in ga po etimologiji „crvena - crna“ skuša spraviti v zvezo z nekdanjo Crveno Hrvatsko. List zaključujejo literarni pregled in različne manjše beležke.

S. I.

Narodna starina. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Urednik: dr. Josip Matasović. Sv. 14, 17, 19.

Po daljšem presledku je izšlo zopet nekaj zvezkov revije, ki jo moremo prištevati med najodličnejše naše znanstvene publikacije sploh. Žal se mora tudi „Narodna starina“ boriti z neprestanimi finančnimi težkočami, ki ovirajo redno izhajanje lista.

Od novo izišlih treh zvezkov je najinteresantnejši, posebno tudi za geografa, 14. zvezek, ki je v celoti posvečen Sarajevu. Na uvodnem mestu razpravlja M. Mandić o postanku Sarajeva. On zavrača dosedanje naziranje, da stoji Sarajevo na mestu srednjeveške Vrhbosne in ugotavlja na podlagi arheološkega materijala in na osnovi potopisov Petančića, Kuripešića in Zenona iz XVI. stoletja, da je stara Vrhbosna ležala okoli 9 km južnozapadno od Sarajeva nekje med kraji Gradcem, Lukavico in Toplikom; Sarajevo, ki se s tem imenom prvič omenja v polovici XVI. stoletja, pa so dogradili Turki nekako v dobi od l. 1460.—1550. — Prav tako interesantna je druga, Hreševljakovićeve študija, ki podrobno obravnava sarajevsko čaršijo v dobi osmanlijske uprave ter nam podaja zanimivo sliko o številnih obrtih, ki jih je čaršija obsegala, ter o obrtnih zadrugah,

takozvanih esnafih. — Kot tretji razpravlja V. Popović o trgovini rodbine Budimlićev v prvi polovici XIX. stoletja. — Od krajših prispevkov naj omenim J. Petrovićev članek o Sarajevskem muzeju, in V. Čurčićev opis Uglednejše muslimanske hiše v Sarajevu, ki je — kakor tudi Hreševljakovićeve študija — opremljen s srečno odbranimi ilustracijami.

Iz prav tako bogate vsebine ostalih dveh zvezkov naj omenim članek M. Markovca „Ograde“ (sv. 17), v katerem se avtor bavi s posebnostmi plotov (ograj) v Slavoniji. S. I.

Etnolog, Glasnik kr. Etnografskega muzeja v Ljubljani, prinaša v svojem III. letniku 1929 sledeče razprave: M. Murko: Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. — M. Kus-Nikolajev: Hrvatski seljački barok. — I. F. Šašelj: I. F. Šašelj, Avtobiografija povodom sedemdesetletnice pisateljevega rojstva. — K. Oštir: Japodi. — L. Ehrlich: Razvoj etnologije in njene metode v zadnjih desetletjih. — H. Жупанић: Антрополошки карактер Јована Цвијића. — St. Vurnik: Slovenske ranjske končnice. — P. Skok: Iz slovenačke toponomastike. — Za geografa najvažnejši sta razpravi L. Ehrlicha in P. Skoka. Prva razvija po zavrnitvi evolucijsko-psihološke metode v etnologiji obširni program in delokrog kulturno-historične metode, v drugi pa podaja avtor ob Pircheggerjevem spisu o slovanskih krajevnih imenih v porečju Murice ter ob Blaznikovi disertaciji o kolonizaciji Selške doline marsikatero novo razlago slovenskih krajevnih imen. — Zanimivo je dalje poročilo o Etnografskem muzeju v Ljubljani v l. 1928.; zvezek zaključujejo številna in dragocena književna poročila. V. B.

P. Vujević, Südslawien 1913—28 v „Geographisches Jahrbuch“, herausgegeben von Hermann Wagner †, XLIV. Band, 1929. — Gotha (J. Perthes) 1930. — Str. 252—288.

Prof. P. Vujević (Beograd) je podal s tem sestavkom v slovitom geografskem zborniku prvič mednarodnemu svetu pregled razvoja geografske znanosti na našem ozemlju, obenem pa tudi nam samim prvi res izčrpen bibliografski pregled celotnega razvoja naše geografije od pričetka svetovne vojne do danes. Sestavek obravnava v prvem delu fizikalno geografijo (geodetsko in topografsko snimanje, geološko snimanje, potresi, geofizikalne študije, geomorfologija, klimatologija in meteorologija, hidrografija, mineralne vode in kopališča, limnologija in oceanografija), nato fito- in zoogeografijo, antropogeografijo in etnologijo (prehistorija, historična geografija, razporeditev prebivalstva, narodnosti, etnografske razmere, življenje in psihiške posebnosti ljudstva, poglavje o geografiji in historiji naselij ter o poreklu prebivalstva), gospodarsko geografijo (poljedelstvo, rudarstvo, industrija z obrtjo in trgovino, promet) in končno regijonalno geografijo (država v celoti, meje, posamezne pokrajine in potopisi).

Sestavek bo izborna služil vsakomur, ki si hoče poiskati poglobitvo literaturo za katerikoli geografski problem našega ozemlja. S. I.

Гласник Етнографског музеја у Београду IV. 1929. — Ст. Мијатовић: Ношња у Ресави, — Д. Вуксан: Народни суд у Приморју 1848. год.

Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини. XL. 1928. Сараево. — I. свеска.: За природне науке: Ђ. Протић: Бара Велика Тишина. — St. J. Volkay: Die zoogeographische Bedeutung des Neretva-Tales. —

Ђ. Протић: Ждримачка језера. — Ј. Поповић: Љетни станови (катуни) на Зеленгору. — II. св.: За историју и етнографију: VI. Skarić: Römische Ansiedlung in Mala Rujiška. — VI. Skarić: Trzan.

Vijesti Geološkoga zavoda u Zagrebu. III. 1929. — Fr. Šuklje: Mediteranska fauna Zaprešić brijega u Samoborskoj gori. — J. Poljak: Geomorfološki oblici krednih kršnika Velebita. — J. Poljak: Ein Karstreliekt am Nordabhange der Zagrebačka Gora. — V. Čubrilović: O naučnom radu F. Kocha.

Rudarski i topionički Vesnik (Rudarski in plavžarski Vestnik). Organ udruženja rudarskih poduzetnika kraljevine Jugoslavije. God. I. 1929, 4—12; — M. Protić: O rudonošnim terenima Stare Planine u pirotskom okrugu. — M. Kojić: Metalna rudišta. — Ing. V. Gorsky: Geofizičko istraživanje naših boksita. — M. Luković: Prilog geološkom i rudarskom poznavanju okoline Raške i Novog Pazara. — Ing. Fr. Podbrežnik: Kemijske osobine naših ugljeva. — T. Jakšić: Vrtanja na so u Tuzli.

God. II. 1930, 1—2. — B. Jokanović: Nalazišta soli u okolici Gornje i Donje Tuzle. — Fr. Šuklje: Geološka karta. — V vsaki številki statistika rudarske in plavžarske industrije ter potrošnje premoga v kraljevini Jugoslaviji.

Poljoprivredni Glasnik. Novi Sad. God. IX. 1929, 1—24; — D. Popović: Agrarna kriza u Evropi. — B. Turina: Problem naših travnika. — Naše konjarstvo. — J. Janjić-M. Petrović: Naše živinarstvo. — Ing. V. Jansky: Značaj voćarstva za privredu Jugoslavije. — O. Repić: Agrikultura u Južnoj Srbiji. — Danska sveska (br. 12). — God. X. 1930, 1—6. — M. Korić: Prilog našoj poljoprivrednoj krizi. — B. Radančević: Stanje vinogradarstva u Mostarskoj oblasti. — A. Petrović: Naš centar šljivarske proizvodnje i trgovine.

Šumarski list. Zagreb. God. 53, 1929, 1—12. — Ing. R. Kolibaš: Poratno šumarstvo na području zagrebačke oblasti. — J. Balen: Tehnika zašumljavanja Krša. — Stj. Francišković: Problem rentabilnosti gospodarenja u šumama Visokog Krša. — Ђ. Бурлаков: Начин „сухих култура“ при пошумљивању Крша и голијети у Црној Гори и Боки Которски. — M. Marinović: Naša izvozna trgovina drvom i njene potrebe. — S. Omanović: Pošumljivanje krša i golijeti. — God. 54, 1930, 1—5. — J. Urbas: Narodnogospodarski in socijalni pomen kmetskih gozdov v Mariborski oblasti.

Геолошки анали Балканскога полуострва. IX., 2. Београд 1928. — С. Урошевић: Буковик и Рожањ. Студија терена кристалстих шкриљаца. — Ј. Михаиловић: Епирско-Албански турсни покрети. — С. П. Милојевић: Геолошка библиографија Балканског полуострва за г. 1926. и додатак библиографији за г. 1910.—1925.

Časopis za zgodovino in narodopisje. XXIV. 1929. M. Ljubša: Postanek srednjeveškega Celja. — Goršič Fr.: Župani in knezi v jugoslov. pravni zgodovini. — Fr. Vatovec: Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih in ledinskih imen. — Baš Fr.: Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini. — Baš Fr.: Maribor (Mestna meja). — XXV. 1930, 1—2.: Dolenec M.: Ljudsko pravo pod žužemperško in soteško gorsko gosposko.

Planinski Vestnik. XXIX. 1929. št. 6—12; XXX. 1930, št. 1—5. H. Tuma: Imenoslovje Julijskih Alp. — J. C. Oblak: Velebit.

Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, X. 1—4. Ljubljana 1929. —
 S a r i a B.: Začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malenci. —
 K o s M.: Postanek in razvoj Kranjske. — S e i d l F.: Zlatenska ploča v
 Osrednjih Julijskih Alpah.

Bolletino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste, XXIX.
 (1926—27). — G. C u m i n : Notizie geologiche sul gruppo del Mangart.

Prejeli smo še: **Atlas of Finland** (Suomen Kartasto, Atlas över Finland).
 The Geographical Society of Finland. Helsingfors-Helsinki 1925—1928. 38 kart
 z finsko, švedsko in angleško legendo. Priložena je posebna knjiga s tekstom
 v angleškem jeziku.

E. M a r k u s : Die Grenzverschiebung des Waldes und des Moores in
 Alatskivi. Tartu (Dorpat) 1929. — Б. Милојевић: Острво Вис. Сарајево 1927. —
 Исти: Острво Хвар. Београд 1927.

Nove sekcije specijalne karte 1 : 100.000: Čačak, Donji Milanovac, Kra-
 gujevac, Krupanj, Kruševac, Kuršumlija, Negotin, Paraćin, Petrovac, Pljevlja,
 Sjenica, Užice, Valjevo, Vardište.

Kazalo — Table des matières.

ČLANKI. — ARTICLES.

Melik, dr. Anton, univ. doc. (Ljubljana): Bohinjski ledenik (z 1 karto v prilogi). — Le glacier diluvial de Bohinj (avec une carte hors texte)	1
Rakovec, dr. Ivan (Ljubljana): K razvoju osamelcev in hidrografskega omrežja med Savo in Kamniško Bistrico. — Zur Entwicklungsgeschichte der Inselberge und der hydrographischen Verhältnisse zwischen der Sava und der Kamniška Bistrica	40
Reya, dr. Oskar (Ljubljana): Letni tok padavin na Slovenskem (z 1 karto). — Der jährliche Gang der Niederschläge im slovenischen Gebiet (mit einer Karte)	55
Tomažič, Gabriel (Ljubljana): Donos k spoznavanju razprostranjenosti rastlin na Slovenskem. — Beiträge zur Kenntnis der Pflanzenverbreitung in Slovenien	65
Rus, dr. Jože (Ljubljana): Triglav. III. Valvasor v razmerju do triglavske gorske pokrajine. — Triglav. III. Valvasor und die Gebirgslandschaft des Triglav	75
Baš, Franjo (Maribor): Protestanti v Prekmurju (z 1 karto). — Die Verbreitung der Protestanten in Prekmurje (mit einer Karte)	78
Melik, dr. Anton, univ. doc. (Ljubljana): Razvoj Ljubljane (z 1 karto v tekstu in 1 karto v prilogi). — Développement de Ljubljana (avec une carte dans le texte et une carte hors texte)	95
Zwitter, dr. Fran (Ljubljana): Razvoj ljubljanskega teritorija. — Le développement du territoire de la ville de Ljubljana	138
Ilešič, Svetozar (Ljubljana): Prvotna kmetska naselja v območju Velike Ljubljane. — Les habitats ruraux primaires sur le territoire de la Grande Ljubljana	154
Kos, dr. Milko, univ. prof. (Ljubljana): Stari Trg in sorodna krajevna imena. — Stari Trg („Vieux marché“) et les noms de localité analogues	160

MANJŠI DONESKI. — PETITS ARTICLES.

Baš Franjo (Maribor): Železnice v Jugoslaviji	174
Jezeršek, Ciril (Ljubljana): Naša povojna prekomorska emigracija	176
Zwitter, dr. Fran (Ljubljana): Prebivalstvo Ljubljane po poklicu	179

Zwitter, dr. Fran (Ljubljana): Prometne smeri v stari Ljubljani	182
Mačkovšek, ing. Janko (Ljubljana): Vozovni promet na glavnih dovodnih žilah v Ljubljani	183

OBZORNIK. — CHRONIQUE.

Nova upravna razdelitev naše kraljevine (V. B.)	184
Izkopavanja na Gradišču pri Velikih Malencah blizu Brežic (B. Saria)	184
Potočka zijalka na Olševi (B. Škerlj)	185
Društvo za raziskavanje jam v Ljubljani (R. Kenk)	187
Ekskurzija Geografskega instituta ljubljanske univerze na Notranjski in Dolenjski Kras (Svetozar Ilešič)	187
Interuniverzitetna ekskurzija francoskih geografov v Jugoslaviji (S. I.)	188
Muzej za regionalno geografijo v Leipzigu (I. Rakovec)	188
Centralnyj geografičeskij muzej v Leningrade (B. Svetelj)	189
Oceanografski kongres v Seville (Reya Oskar)	193
Dokaz za tretjo zaledenitev in drugo interglacialno dobo (V. B.)	193
Pregled važnejših ekspedicij v letu 1929 (Svetozar Ilešič)	194
Razvoj Gdynje (R. S.)	195
Prebivalstvo italijanskih mest (V. B.)	196
Nova vatikanska država (S. I.)	196
† Hermann Wagner (S. I.)	196

KNJŽEVNOST. — BIBLIOGRAPHIE.

Josip Wester in Peter Žmitek, Razgled z ljubljanskega Gradu (V. B.)	197
Rudolf Andrejka, Ljubljana, die Hauptstadt Sloveniens. Isti. Bled am See. (V. Bohinec)	197
Fran Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo (Svetozar Ilešič)	198
Stele Fr., Politični okraj Kamnik. Topografski opis. I. Sodni okraj Kamnik (Svetozar Ilešič)	199
Mravljak Josip, Vuzenica II. (Franjo Baš)	200
Rudolf Badjura, Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem, Notranjskem (R. Savnik)	201
Dr. Henrik Tuma, Imenoslovje Julijskih Alp (Anton Melik)	201
Dr. Jože Rus, Napoleon ob Soči (Svetozar Ilešič)	204
Filip Uratnik, Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije (A. Melik)	205
Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. — Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer (Fran Zwitter)	206
Norbert Krebs, Ebenheiten und Inselberge im Karst (I. Rakovec)	209
Manfred Schneider, Durch Dalmatien bis zu den Schwarzen Bergen (I. Rubić)	210
A. Steinitzer, Dalmatien, das kroatische und montenegrinische Küstenland (I. Rubić)	211
K. Baedeker, Dalmatien und die Adria (I. Rubić)	211
Ђерђо Крстић: Колонизација у Јужној Србији. (R. Savnik)	211
Gustavo Cumin, Guida della Carsia Giulia (V. B.)	215
Naše selo (Franjo Baš)	214

Kenneth S. Patton, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (B. Svetelj)	215
Dr. Otto Maull, Länderkunde von Südeuropa (Anton Melik)	216
Oscar Randi, I popoli balcanici (S. Kranjec)	219
Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci XLI, XLII (R. S.)	220
Nove razprave prirodoslovne fakultete univerze v Brnu (R. S.)	220
Bolletino della Società geografica italiana VI/VI (V. B.)	221
L'Universo XI (V. B.)	221
Гласник географског друштва XV (S. Plešič)	221
Посебна издања Географског друштва, св. 5—7 (S. Plešič)	222
Гласник Скопског научног друштва VI (S. I.)	225
Hrvatski Geografski Glasnik, broj 2 (S. I.)	225
Narodna starina, sv. 14, 17, 19 (S. I.)	225
Etnolog III. (V. B.)	224
P. Vujević: Südslawien 1915—28 (S. I.)	224
Ostale publikacije	224

GEOGRAFSKO DRUŠTVO

prejema redno sledeče publikacije v zameno:

1. Aberystwyth, Geography.
2. Beograd, Annuaire séismique.
3. Beograd, Glasnik Etnografskog muzeja.
4. Beograd, Glasnik Geografskog društva.
5. Beograd, Geološki anali Balk. poluostrva.
6. Beograd, Rudarski i topionički Vestnik.
7. Beograd, publikacije Vojnega geografskega instituta.
8. Berlin, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phys.-math. Klasse.
9. Berlin, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde.
10. Bern, Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft.
11. Bordeaux, Revue de Géographie Commerciale.
12. Brno, Spisy vydávané Přírodovědeckou fakultou Masarykovy university.
13. Bucuresti, Buletinul Societății Regale Române de Geografie.
14. Budapest, Barlangkutató (Höhlenforschung).
15. Budapest, Földrajzi Közlemények.
16. Buenos Aires, Gaea, Anales de la Sociedad Argentina de Estudios Geográficos.
17. Caracas, Boletín del Ministerio de Relaciones exteriores de los Estados Unidos de Venezuela.
18. Casablanca, Revue de Géographie Marocaine.
19. Cluj, Lucrările institutului de geografie.
20. Dresden, Mitteilungen des Vereins für Erdkunde.
21. Firenze, L'Universo.
22. Frankfurt a/M., Frankfurter Geographische Hefte.
23. Freiburg i. Br., Berichte der Naturforschenden Gesellschaft.
24. Freiburg i. Br., Mitteilungen der Geographischen Fachschaft der Universität.
25. Genève, La Globe, Organ de la Société de Géographie.
26. Halle, Leopoldina.
27. Hamburg, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft.
28. Heidelberg, Verhandlungen des Naturhistorisch-medizinischen Vereins.
29. Helsingfors (Helsinki), Fennia.
30. Helsingfors (Helsinki), Acta Geographica.
31. Johannesburg, The South African Geographical Journal.
32. Kairo, Bulletin de la Société royale de géographie d'Égypte.
33. Kjöbenhavn, Geografisk Tidsskrift.
34. Klagenfurt (Celovec), Carinthia II.
35. Kraków, publikacije Polske Akademii Umiejętności: Prace monograficzne komisji fizjograficznej, Sprawozdanie komisji fizjograficznej, Prace komisji alfa Atlasu historycznego Polski.
36. Leipzig, Mitteilungen des Vereins der Geographen an der Universität.
37. Leningrad, Izvestija Gos. Russ. Geograf. Obščestva.
38. Lisboa, Boletín da Sociedade de Geografia.
39. Ljubljana, Etnolog.
40. Ljubljana, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo.
41. Ljubljana, Katoliški misijoni.
42. Ljubljana, publikacije Leonove družbe.
43. Ljubljana, Planinski Vestnik.
44. Ljubljana, Zdravniški Vestnik.

45. London, The Geographical Journal.
46. Lund, Svensk Geografisk Arsbok.
47. Lyon, Bulletin de la Société de Géographie.
48. Maribor, Časopis za zgodovino in narodopisje.
49. Marseille, Bulletin de la Société de Géographie et d'études coloniales.
50. Montevideo, Revista del Instituto historico y geografico del Uruguay.
51. Mokva, Zemlevedenje.
52. München, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft.
53. München, Sitzungsberichte der mathem.-naturwiss. Abteilung der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
54. Neuchâtel, Bulletin de la Société de Géographie.
55. New York, Geographical Review.
56. Novi Sad, Poljoprivredni Glasnik.
57. Nürnberg, Mitteilungen und Jahresberichte der Geographischen Gesellschaft.
58. Olomouc, Časopis Vlasteneckého spolku musejního.
59. Omsk, Izvestija Zap.-Sib. otdela Russ. Geograf. Obščestva.
60. Oran (Alger), Bulletin trimestriel de la Société de Géographie et d'Archéologie.
61. Padova, Atti della Academia scientifica Veneto-Trentino-Istria.
62. Peiping, Bulletin of the Geological Society of China.
63. Philadelphia, Proceedings of the Academy of Natural sciences.
64. Praha, Sborník Československé Společnosti Zeměpisné.
65. Praha, Lotos, naturwissenschaftliche Zeitschrift.
66. Praha, Věstník Královské České Společnosti Nauk.
67. Praha, Československo-Jihoslovanská Liga.
68. Praha, Sborník Státního geologického ústavu Československé Republiky.
69. Rennes, Bulletin de la Société Géologique et Minéralogique de Bretagne.
70. Riga, Geografiski Raksti.
71. Rochefort, Bulletin de la Société de Géographie.
72. Roma, Bolletino della Reale Società Geografica Italiana.
73. Sarajevo, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.
74. Skoplje, Glasnik Skopskog naučnog društva.
75. Sofija, Blgarski turist.
76. Tartu, Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft bei der Universität.
77. Tōkyō Journal of Geography.
78. Trieste (Trst) Bolletino della Società Adriatica di Scienze naturali.
79. Udine (Videm), In Alto, Cronaca trimestrale della Società Alpina Friulana.
80. Warszawa, Przegląd Geograficzny.
81. Warszawa, Wiadomości Służby Geograficznej.
82. Washington, Farmers' Bulletin.
83. Washington, Monthly Weather Review.
84. Wien, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, mathem.-naturwiss. Klasse.
85. Zagreb, Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva.
86. Zagreb, Priroda.
87. Zagreb, Hrvatski Geografski Glasnik.
88. Zagreb, Hrvatski planinar.
89. Zagreb, Izvješća botaničkog zavoda kr. sveučilišta.
90. Zagreb, Narodna starina.
91. Zagreb, Vijesti geološkog zavoda.
92. Zagreb, Šumarski list.

PRIPOROČAMO:

PAVEL KUNAVER:

ZADNJA POT KAPITANA SCOTTA

Po Scottovem dnevniku in drugih virih. Cena broš. knjigi Din 36.—, vezani Din 44.—.

JUŠ KOZAK:

BOJ ZA MOUNT EVEREST

Cena broš. knjigi Din 36.—, vezani Din 44.—.

FRIDTJOF NANSEN:

V NOČI IN LEDU

Priredil Fran Albrecht. Cena broš. knjigi Din 36.—, vezani Din 46.—.

ANTON MELIK:

JUGOSLAVIJA

I. DEL: Zemljepisni, statistični in gospodarski pregled. Cena knjigi Din 40.—, na boljšem papirju Din 50.—.

II. DEL: Zemljepisni pregled. Cena knjigi Din 40.—, na boljšem papirju Din 50.—.

ANTON MELIK:

KOLONIZACIJA LJUBLJANSKEGA BARJA

3 zemljevidi, 2 slike, 1 tloris. Cena knjigi Din 40.—.

NAROČA SE

V KNJIGARNI TISKOVNE ZADRUGE

V LJUBLJANI, PREŠERNOVA UL. 54.

RUDE IN KOVINE

D. D.

LJUBLJANA

MIKLOŠIČEVA CESTA 15

BRZOJAVNI NASLOV: RUDE

TELEFON INTERURBAN 2727

POŠTNA HRANILNICA LJUBLJANA ŠT. 14.167

EN GROS:

SVINEC, CINK, CIN, ALUMINIJ, BAKER, CINKOVA PLOČEVINA, SVINČENA PLOČEVINA, POCINKANA ŽELEZNA PLOČEVINA (IZDELEK CINKARNE D. D. CELJE).

ŽVEPLENOKISLA GLINA, ALUMINIJEV HIDRAT, BAKRENA GALICA, CINKOV PRAH, KATRAN, STARE KOVINE, KOVINASTI OSTANKI, RUDE VSEH VRST

KNJIGARNA

KLEINMAYR & BAMBERG

LJUBLJANA

MIKLOŠIČEVA C. 16

Najstarejša knjigarna v Jugoslaviji (obstoja od leta 1780) se priporoča za dobavo slovanske kakor sploh svetovne literature po originalnih cenah založnikov. Posredovalce ima v vseh večjih evropskih mestih.

LIBRAIRIE

KLEINMAYR & BAMBERG

LJUBLJANA

YUGOSLAVIE

fondée en 1780, la plus ancienne librairie du Royaume, se recommande pour la fourniture des livres et journaux internationaux et yougoslaves aux prix les plus bas.

BUCHHANDLUNG

KLEINMAYR & BAMBERG

LJUBLJANA

JUGOSLAWIEN

besteht seit ungefähr 150 Jahren am Orte und ist die älteste Buchhandlung im Königreiche. Sie empfiehlt sich zur Besorgung aller in Jugoslawien und sämtlichen Ländern der Welt erschienenen Literaturerzeugnisse.

Ustanovljena leta 1889.

Telefon števil. 2016 / Poštni ček. račun števil. 10.533

MESTNA HRANILNICA LJUBLJANSKA

(GRADSKA ŠTEDIONICA)

LJUBLJANA

PREŠERNOVA ULICA 3

sprejema vloge na hranilne knjižice kakor tudi na
tekoči račun, in sicer

PROTI NAJUGODNEJŠEMU OBRESTOVANJU.

Hranilnica plačuje zlasti za vloge proti dogovorjeni
odpovedi v tekočem računu najvišje mogoče obresti.

//
**Stanje
vloženega
denarja**

//
**nad 425
milijonov
dinarjev**

Jamstvo za vse vloge in obresti, tudi tekočega računa,
je večje kot kjerkoli drugod, ker jamči zanje poleg
lastnega hranilničnega premoženja še mesto Ljubljana
z vsem svojim premoženjem ter davčno močjo. Vprav
radi tega nalagajo pri njej sodišča denar nedoletnih,
župnijski uradi cerkveni in občine občinski denar.
Naši rojaki v Ameriki nalagajo svoje prihranke naj-
več v naši hranilnici, ker je denar tu popolnoma varen.